

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
Історія. Філософія. Політологія

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 7

Головний редактор – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік АПН України С.В. Ківалов

Одеса
2014

Серію засновано у 2010 р.

Співзасновники — Національний університет «Одеська юридична академія»,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
Міжнародний гуманітарний університет.

*Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 6 від 03.07.2014 р.*

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, д-р юрид. наук, проф., акад. АПН і НАПрН України — голова Ради;
І. М. Коваль, д-р політ. наук, проф.; **В. В. Завальнюк**, канд. юрид. наук, проф.;
А. Ф. Крижановський, д-р юрид. наук, проф. — заступник голови Ради; **В. А. Кухаренко**,
д-р філол. наук, проф.; **О. В. Токарєв**, засл. діяч мистецтв України; **С. Д. Василенко**,
д-р політ. наук, проф.

Відповідальний редактор серії — канд. іст. наук, доц. **В. Г. Пищемуха**.
Заступник відповідального редактора серії — канд. іст. наук, доц. **Н. І. Серебряннікова**.

Редакційна колегія серії «Історія. Філософія. Політологія»:

Історія

Л. І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; **І. С. Гребцова**, д-р іст. наук, проф.; **О. Б. Дьомін**,
д-р іст. наук, проф.; **В. М. Хмарський**, д-р іст. наук, проф.; **Т. Б. Смірнова**, д-р іст.
наук, доц.; **М. К. Чучко**, д-р іст. наук, доц.; **В. Г. Пищемуха**, канд. іст. наук, доц.;
О. І. Ганчев, канд. іст. наук, доц.; **Н. І. Серебряннікова**, канд. іст. наук, доц.

Філософія

О. А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; **Е. А. Гансова**, д-р філос. наук, проф.;
І. В. Голубович, д-р філос. наук, доц.; **Л. М. Богата**, д-р філос. наук, доц.;
О. А. Долгополова, д-р філос. наук, доц.; **Е. І. Мартинюк**, канд. філос. наук, доц.;
Л. О. Панкова, канд. філос. наук, доц.; **М. О. Кравчик**, канд. філос. наук, доц.

Політологія

К. М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; **Л. М. Дунаєва**, д-р політ. наук, проф.;
Д. В. Яковлев, д-р політ. наук, проф.; **М. А. Польовий**, д-р політ. наук, доц.;
М. І. Мілова, д-р політ. наук, проф.; **О. І. Стребков**, д-р політ. наук, проф.
Л. В. Балтовський, д-р політ. наук, проф.;

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія:
зб. наук. праць. — Одеса: Фенікс, 2014. — Вип. № 7. — 210 с.

*Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.*

*Збірник внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з філософських та
політичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.02.2014р. №153).*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20215 10015ПР від 15.08.2013 р.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 419,
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (048) 719-88-50, факс (048) 715-38-28, e-mail: mgu@ukr.net
Електронна адреса серії «Історія. Філософія. Політологія»: vestnik-humanities.mgu.od.ua

- © Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.
- Серія: «Історія. Філософія. Політологія», 2014
- © Національний університет «Одеська юридична академія», 2014
- © Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2014
- © Міжнародний гуманітарний університет, 2014

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Черепанова С.О.,

доктор філософських наук, доцент,

Львівський національний університет імені І. Франка

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУБ'ЄКТА КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті розглядається становлення суб'єкта культури як стратегічна ціль філософії освіти. Показано, що для розгортання творчого потенціалу суб'єкта культури методологічно вагомими наступними принципами, а саме: антропність, пасіонарність, взаємодія раціонального та ірраціонального, трансцендування, афірмація свободи, культуротворчість.

Ключові слова: філософія освіти, цілепокладання, суб'єкт культури, гуманітарність, суб'єктний підхід, наукова раціональність, синергетика.

Актуальність зазначеної проблеми для трансформації освітньої галузі України зумовлюють планетарно-цивілізаційні виклики, вплив нестабільного глобалізованого мегасоціуму на буття, пізнання, життєдіяльність людини. Нові реалії активізують оновлення теоретико-методологічних основ філософії освіти, її функціонування як системного світовідношення і соціокультурного явища. Філософія освіти власне через концепт людини виявляє зв'язок зі світоглядом, наукою, мистецтвом, культурою, цінностями, властивими для різних соціокультурних систем. Примітно, що ЮНЕСКО вбачає розробку ефективної стратегії філософії освіти XXI ст., в інтелектуальному співробітництві, наукових дискусіях вчених різних країн.

Аналіз наукових досліджень свідчить про міждисциплінарність наукових пошуків в галузі філософії освіти. В США (загалом в західній освіті загалом) витоки філософії освіти сягають досліджень Джона Дьюї (1859 – 1952). Вченого цікавили стосовно навчання різні підходи, особливо філософія прагматизму (яка в нього тяжіє до інструменталізму), епістемологія, психологія, педагогіка, етика, мистецтво. Він є засновником наукової школи інструменталізму, розглядав науку інструментом життя, дослідив проблеми психології і педагогіки мислення, демократії та освіти.

Переважно прикладне тлумачення філософії освіти вирізняє англомовні видання. З – поміж них «Філософія освіти. Антологія (2007)», а також праці, які поєднують філософію освіти, буття та суб'єктивність (Курт Тарлунг. Стокгольм,

2001), теоретичні підходи, епістемологію, етику та особистісний вимір філософії освіти (Річард Прінг. Оксфорд, 2004). Спробами філософського осмислення освітньої галузі є «Вступ до філософії освіти» (Барроу Робін, Вудс Рональд, Лондон: Нью-Йорк, 2006), «Філософський аналіз освіти» (Ноддінгс Нел, 2007), «Філософія освіти» (Мід Дж. Херберт, 2008), «Філософія освіти: основні тексти /за ред. Стівена Кана, 2009)». Наукові пошуки охоплюють питання демократизації освіти (Хов Кеннет Рос. Лондон, 2003), глобалізації, громадянської освіти, креативності (Вінч Крістофер, Джингел Джон. Лондон, 2008), сучасного лібералізму і демократичного громадянства (Скорза Джексон. Лондон: Нью-Йорк, 2008), неолібералізму, соціальної демократії і комунікативних перспектив політичної філософії освіти (Марк Олсен. Лондон, 2009). Певні освітні перспективи в міжнародних тенденціях розвитку освітньої галузі вбачає Саран Сугру (Лондон: Нью-Йорк, 2008). Політична філософія, педагогіка свободи, критична педагогіка – теми досліджень Пауло Фрейре (Бразилія, 2003 – 2004).

В західному філософсько-освітньому просторі загалом набули поширення проблеми рефлексивного мислення (М. Липман, США), критичного мислення (в його зв'язку з аналітичною філософією).

Російські автори вважають фундаментальними проблемами філософії освіти становлення її проблемного поля й концептуальне осмислення (Л. Буюєва), визначення стратегічних цілей та цінностей (В. Стюпін, М. Киященко, В. Кудашов, І. Савицький).

В Україні системна трансформація освітньої галузі постає своєрідною точкою біфуркації: за сучасних суперечливих глобалізаційно-інформаційних викликів потрібно знайти адекватну відповідь. Інтеграція України у європейську (пост-Болонські реалії) та світову освітні системи, актуалізує значення філософії освіти як засобу комунікативного діалогу між цивілізаціями й культурами. І саме філософія освіти покликана формувати нові світоглядні орієнтири, гуманітарні цінності, спрямовувати виховання й навчання на розвиток критичного мислення, творче застосування знання як методології дії.

Суттєвий внесок в розробку концептуальних засад філософії освіти як самостійного напрямку наукових досліджень й галузі гуманітарного знання зробили В. Андрущенко, Л. Горбунова, І. Добронравова, М. Култаєва, В. Лутай, І. Мисик, І. Предборська, В. Скотний, І. Степаненко та ін.

Авторський підхід визначають філософська антропологія, онтологія, парадигмальний синтез (гуманітарна, діалогічна, синергетична, постнекласична парадигми). Обґрунтовано доцільність гуманітарно-культуротворчої стратегії філософії освіти в єдності базисних буттєво-ціннісних концептів (людина — наука — культура — мистецтво — стиль мислення) та цілепокладання — становлення особистості як суб'єкта культури [15, 51-109]. Онтологічне осмислення предметного поля філософії освіти дає підстави розглядати філософію освіти «як філософію людини й спосіб буття людини в універсумі культури» [15, 141]. Розширювальне бачення опосередковано демонструє методологічний потенціал філософії освіти, співмірність трансдисциплінарних, транснаукових, трансгуманітарних досліджень людини як суб'єкта культури.

Теоретико-методологічний аналіз проблеми суб'єкта здійснили психолог С. Рубінштейн (діяльнісна концепція суб'єкта, її філософсько-методологічний, психологічний, педагогічний аспекти), російськими філософами висвітлено взаємобумовленість суб'єкта — пізнання — діяльності - цілі - ідеалу (Е. Ільєнков, Г. Щедровицький, В. Лекторський), критично переосмислено проблему суб'єкта, як представника людства, з позицій синергетики (С. Курдюмов, Є. Князева, В. Порус).

Аналіз проблеми суб'єкта простежується в розвитку філософського знання в Україні (П. Копнін, В. Іванов, В. Табачковський, А. Лой). Дослідниками зазначено, що в сучасних реаліях глобалізації філософського сенсу набувають «суб'єкт всесвітньо-історичного процесу» (В. Горський), «галактичний суб'єкт» (С. Кримський), «суб'єкт глобальних антропогенних дій» (В. Лук'янець).

З позицій філософії освіти методологічно значущим постає суб'єктний підхід до людини. «Суб'єкт» (лат. *subjectum* — підкладне) і «об'єкт» (лат. *objectus* — предмет, *objectio* — кидаю вперед, протиставляю) є фундаментальними філософськими категоріями. Будучи даним суб'єктові, який пізнає, вже у відчуттях, об'єкт постає радше в латентній формі, що й спонукає творчу активність суб'єкта. Філософію освіти характеризує сукупність світоглядних теорій (ідей), наукових, культурних, морально-ціннісних засад, які зумовлюють не лише сенс і зміст виховання та навчання, а й певний тип особистості (індивідуалістичний — Захід, колективістичний — Схід). Необхідно врахову-

вати психологічні відмінності (за Юнгом), властиві Заходу екстравертність (extra — поза, versio — повертати, звертати), Сходу — інтровертність (лат. *intro* — всередину, versio — повертати, звертати).

Особистість постає водночас і суб'єктом впливу на культуру, і зазнає впливу культури. Спрямованість дій, інтересів, прагнень, поведінки суб'єкта на досягнення цілі зумовлює утворюваний в мисленні певний взірць (бажаний образ) діяльності. Цим акцентуємо зв'язок з філософсько-гуманістичною традицією, коли людина і Всесвіт — єдина система, в якій взаємодіють світ малий (мікрокосм) і великий (макрокосм), людина-мікрокосм є відображення макрокосму-Всесвіту. Сучасні глобалізаційні процеси виявляють нові аспекти осмислення планетарно-космічного буття суб'єкта культури.

Творче самовиявлення суб'єкта культури зумовлюють певні методологічні принципи.

Антропний принцип розглядаємо в його світоглядно-філософському сенсі. В сучасній космології антропність (грец. *antropos* — людина) онтологічно і гносеологічно пов'язує проблеми людини (складної системи та космічної істоти) й інтенції нашої Метагалактики до реалізації фізичних умов існування найвищих форм життя. Людина та Універсум функціонують у взаємозв'язку, припускається множинність світів. Проблема «людина-космос» властива для давньої філософської традиції (Китай, Індія, Греція). Відповідні ідеї розвинули Дж. Бруно, М. Федоров, К. Ціолковський, Тейяр де Шарден, Б. Картер (слабкий і сильний варіанти антропного принципу) та ін.

Згідно з аналізом Вяч.В.Іванова, «слабкий варіант антропного принципу передбачає, що умови існування розумного життя *виконуються* в нашій частині Всесвіту... Гіпотетичніший сильний варіант, тут — *лише* наш Всесвіт (або його частина) уможливилує створення розумного життя... У Всесвіті, доступному нашому спостереженню, існують «стрілки» часу, спрямовані для сучасного людства в одну сторону (від сучасного до майбутнього і від минулого до сучасного). Прогностично цікавим є існування *космологічного часу*... Ми перебуваємо у тій фазі розвитку Всесвіту, яка називається розширенням (теоретично можливе й стиснення)... Звичними є три просторові виміри, і четвертий — час. За новими даними фізики («теорії мембрани» або «М-теорії») *наш* Всесвіт має не чотири виміри, а одинадцять (десять просторових плюс одно часове)... «Три можливі цивілізації» описав драматург О. Сухово-Кобилін. В його творі під назвою (в дусі В. Хлебнікова), мовою оригіналу (російською) — «Всемир» зазначено, що «перша цивілізація — нагадує нашу, обмежена Землею, друга — розповсюджена на

сонячну систему, третя — займається колонізацією зірок». Тепер людство поступово здійснює перехід від цивілізації першого типу до цивілізації другого типу. Наука припускає доцільність трьох цивілізацій, оскільки це відповідає характеру основних космологічних об'єктів. Перший тип (подібно нашій) освоює одну планету і має справу з енергією всієї Землі, другий — освоює енергію своєї зірки, тобто як у нас, освоює енергію Сонця, третій (в нашому випадку) — той, який освоює енергію усієї Галактики»... Тому світоглядно значущою залишається *проблема людини як спостерігача*. Це надзвичайно важливо для осмислення сутності наук про людину та гуманітарного знання» [5, 10–18, 21–22].

«Синергетичне розширення» антропоного принципу розглянули С.Курдюмов, Є.Князева. Антропний принцип «є принципом існування складного в цьому світі. Щоб на макрорівні стало можливим існування складних систем, елементарні процеси на мікрорівні від початку повинні були протікати особливо вибірково. На основі дослідження математичних моделей відкритих нелінійних середовищ (систем) виявлено явище інерції теплоти і локалізації процесів (наприклад, горіння) у вигляді нестаціонарних структур, які розвиваються у режимі зі загостренням. Є підстави сформулювати гіпотезу щодо розповсюдження антропоного принципу на умови виявлення «складності» в явищах самоорганізації. Гіпотеза полягає у тому, що складний спектр структур-атракторів, які відрізняються різними розмірами й формами, існує лише для незначного, унікального класу моделей із степінними нелінійними залежностями. Дивно, що складне побудоване в світі надзвичайно вибірково, а еволюційний коридор в складне надто вузький. Еволюційне сходження до найскладніших форм і структур означає реалізацію все більше маловірогідних подій» [7, 63–66].

Наука, наукова істина та її результат (взаємодія суб'єкта і об'єкта пізнання), поєднують загальнокультурні й морально-етичні тенденції, інтелект і пристрасть наукового пошуку.

Креативний потенціал суб'єкта культури виявляє *принцип пасіонарності*.

Проблеми пасіонарності дослідили зарубіжні (Л. Гумільов, С. Курдюмов, Д. Давидов) та вітчизняні вчені (С. Кримський).

Концепцію світової пасіонарності обґрунтував Л. Гумільов. Його аналіз охоплює етногенез і культурогенез, ноосферу і пасіонарність, біосферу й імпульси свідомості. Він зазначив, що «нерівномірність розповсюдження біохімічної енергії живої речовини біосфери впродовж довгого історичного часу, повинна була відбитися на поведінці етнічних колективів у різні епохи й

різних регіонах. Ефект, утворюваний варіаціями такої енергії, як особливу характерологічну ознаку людей, учений і називає пасіонарністю (лат. *passio* — пристрасть)... Але є ще й субпасіонарії, у яких пасіонарність менша, ніж імпульс інстинкту. Зокрема, герої Чехова. У них ніби все добре, та чогось все-таки бракує: порядна, освічена людина, вчитель, але... «в футлярі» (чехівським персонажам сумно самим, і навколо них усім сумно). Модуси пасіонарності різноманітні: тут і гордість, стимулююча жадобу влади й слави; жертвовність учених і митців, котрі поступаються кар'єрою заради наукової чи художньої ідеї; правдолюбці, які обстоюють справедливість, ризикуючи життям (тип Дон Кіхота в різних концентраціях). Отже, реальна поведінка особистості, яку ми маємо можливість спостерігати, складається з двох постійних величин — інстинктивність і «розумний егоїзм» та двох змінних — пасіонарність й атрактивність (лат. *attractio* — потяг)... Кожному живому організмові властиве «енергетичне поле», яке можливо зіставити з описанням особливостей етносу й назвати «етнічним полем, утворюваним біохімічною енергією живої речовини»... Етнос це певний «колектив людей (динамічна система), котрий протиставляє себе усім іншим колективам («ми» і «не ми»), має свою особливу внутрішню структуру й оригінальний стереотип поведінки; те й інше рухоме, тобто постає однією із фаз етногенезу, процесу виникнення і зникнення етнічних систем в історичному часі... Саме етноси є феноменами, в яких здійснюється взаємодія природного середовища з виробничою діяльністю, з усією матеріальною й духовною культурою людей»... Тобто пасіонарність «своєрідна етногенна ознака, здатність людей до підвищеної активності, властива їхній психології, яка генерує антропогенні ландшафти (нині об'єкти дослідження географічної науки)... Пасіонарність — це ефект розсіювання (дисипації) енергії живої речовини біосфери, описаної В. Вернадським, що виявляється в психіці людей... Зміни концентрації цієї енергії утворюють підйоми й спади пасіонарності.., відповідно «етногенез — функція пасіонарних флуктуацій, активізованих екзогенними ексцесами» [4, 82–83, 87, 385–386].

Пізнання суб'єкта культури значно активізує *принцип взаємодії раціонального та ірраціонального*.

В сучасних трактуваннях суб'єкта простежуються ідеї французького філософа, математика, представника класичного раціоналізму Рене Декарта. Його «*cogito ergo sum*» («мислю, отже існую») найдостовірнішою основою буття проголошено *cogito* — раціональне мислення. Єдність суб'єкта та об'єкта в самопізнанні, внутрішня організація суб'єкта, категоріальний синтез, суб'єкт,

який містить весь історичний досвід пізнання, особливості трансцендентального его розглянув Іммануїл Кант. Саме Кант увів поняття «трансцендентального суб'єкта». До характерних ознак трансцендентального суб'єкта належать єдність апперцепції (самосвідомості), автономність, самобутність, самоактивність.

Раціоналістична трактовка діяльності людини цілеспрямованим процесом є ознакою Нового часу. М. Гайдеггер вважав, що «справжнє» існування можливе лише за умови, коли раціоналістично-наукові способи життєдіяльності поступаються «екзистенції», ірраціоналістичним «переживанням». Він акцентував на властивій для Нового часу взаємообумовленості «перетворення світу на картину і людини на суб'єкт» [14, 48, 51].

Для філософії освіти методологічно вагомі трансформації типів раціональності — класична, некласична, постнекласична (В. Стьопін) і відповідного образу суб'єкта.

Представникам київської філософської школи П. Копніна властивий «гуманістичний раціоналізм» (С. Кримський, М. Попович). Сучасні проблеми раціонального та ірраціонального висвітлили О.Гвоздік, О.Щербина-Яковлева, В.Скотний.

Евристичний потенціал суб'єкта культури активізує *принцип трансцендування*.

Трансцендування (від лат. *transcendens* — переступати, виходити за межі) суб'єктом досягнутого досвіду, знання, пов'язане з його творчою сутністю, пізнавально-рефлексивним мисленням. Філософсько-гуманітарні питання трансцендування суб'єкта розглянули Я. Слінін, Л. Мікешина. Я. Слінін вважає вислови «трансцендентальне «я», «трансцендентальне его», «трансцендентальний суб'єкт» такими, які утворюють єдиний синонімічний ряд. Щодо трансцендентального его, за Е. Гуссерлем, «трансцендентальна феноменологія — це егологія. До її компетенції належить, поряд з іншим, вивчення того, якими способами різні класи інтенціональних об'єктів даються мені — сприймаючому їх суб'єкту» [12, 72–73].

Творча активність суб'єкта культури пов'язана з філософсько-світоглядним розумінням інтерпретації (Н. Автономова, В. Горський, В. Лекторський, Л. Мікешина, В. Федотова).

В.Федотовою розглянуто «проблеми універсальності інтерпретативної діяльності суб'єкта і співвідношення позатекстових реальностей у сфері культури на прикладі системи освіти». Позаяк під час перекладу тексту з мови на мову виникають питання адекватного перекладання тексту і перенесення тієї реальності, яку даний текст описує. Стосовно системи освіти також здійснюється певний переклад «чужої» реальності на нашу реальність (йдеться про Росію. — С.Ч.).

Найголовнішим недоліком російської освіти (а це вже проблема суспільства загалом) вона вважає те, що тут не перейняли головної функції освіти на Заході: забезпечення вертикальної соціальної рухливості. Освіта не забезпечує становлення середнього класу. Зазвичай у будь-якій західній країні, людина, яка закінчила Університет, відразу змінює свій соціальний статус» [9, 42–43].

Зазначені В.Федотовою положення є характерними й для освітньої галузі України.

Надзвичайно суперечливі проблеми взаємовідношення цінностей власної культури і «інших культур». Концептуально важливими, за В. Горським, є переклад змісту певної культурно-історичної спільності на мову іншої, «інтерпретація по-українськи». Він прагнув відповісти на питання: Як можлива історія української філософії в контексті світової культури? Акцентував на зауваженні Д.Чижевського з приводу того, що Україні варто чекати на свого «великого філософа», який виявився би здатним підвестись до вершин загальнолюдського духу і тим самим очолити бодай на певному етапі всесвітній поступ філософської думки. Натомість «єдиним реальним критерієм приналежності до національної філософії, є наявність певної національної культури як контексту, в якому здійснювався генезис, чи функціонування філософських ідей, теорій тощо»... «Розуміння України в контексті світової культури передбачає усвідомлення її як *самостійного суб'єкта*, а отже, навіть не діалогу, а полілогу, що його ведуть між собою різні національні культури з приводу граничних підстав людського буття» [2, 47, 50].

Світоглядно-гуманітарного смислу для становлення суб'єкта культури набуває *принцип афірмації свободи*.

Самовизначення (афірмування, ствердження, утвердження) людини в індивідуальному бутті, соціумі, життєдіяльності, професії, культурі передбачає філософську рефлексію над світоглядним і соціокультурним змістом категорій «свобода», «відповідальність», «творчість», «свобода вибору». Осягаючи «свободу вибору», людина позиціонує себе в межах моральності: свобода для добра чи зла?

Проблема свободи є сутнісно визначальною в осмисленні гуманітарності як такої. За Г. Тульчинським, «ядро гуманітарності утворює проблема свободи, носієм свободи й духовного досвіду свідомості є особистість, межі якої (часові та просторові) визначаються й задаються саме межами свободи як відповідальності» [13, 540–546]. Та чи не найголовнішою є здатність осягнути творчу сутність свободи. Згідно з висновками М. Бердяєва, «таємниця людини — вихідна проблема

філософії творчості»; «необхідність зумовлює лише еволюцію, а творчість породжується зі свободи» [1, 293, 368].

Як зауважив В. Горський, в реаліях глобалізації «регулятором суспільного життя замість культури все виразніше стає технологія і соціотехніка, людина втрачає своє центральне значення, перетворюючись на об'єкт маніпуляції». Натомість людина має бути здатною до вибору між «позитивною» свободою «для» і «негативною» свободою «від» (І. Берлін), «між позитивними і негативними цінностями»... Нагальною проблемою, яку мусять вирішити народи, становить розвиток і вдосконалення «мистецтва жити разом». Стосовно України, важливо не прагнути «злитись» з Європою..., а стверджувати власну європейськість, зберігаючи опозицію своєї неповторності, — ось те складне завдання, яке повинна вирішити українська культура на нинішньому етапі своєї трансформації» [3, 216, 219–220].

Для самоорганізації суб'єкта культури універсального значення набуває *принцип культуротворчості*.

Цей принцип за своїм життєствердним змістом кореспондує з принципом афірмації свободи. Численні конотації стосуються терміна «культура творчість», простежуються спроби його широкої імплементації у простір наукових пошуків. Феномен (грец. *phainomenon* — показування себе) культуротворчості стає зрозумілим у сенсі інтенційної природи свідомості, як способу виявлення сутності речей (Е. Гуссерль).

З позицій філософського аналізу йдеться про світоглядні питання культуротворчості (Л. Губерський, С. Пролеєв), «культуру як актуалізацію смислового потенціалу творчої діяльності» (С. Кримський), «системність культуротворчого процесу» (В. Леонтєва). Розглянуто педагогічні (В. Сухомлинський, К. Ушинський) та психологічні (В. Роменець, О. Старовойтенко, В. Татенко) аспекти культуротворчості.

Культуротворчі інтенції (лат. *intention* — прагнення) філософії освіти особливо активізує синергетична взаємодія природи — людини — суспільства — культури — Всесвіту. Ідея творчості в контексті синергетики постає вищою формою креативності (у її універсальному значенні), певним переходом від хаосу до порядку, «глобальною креативністю».

Продуктивним є світоглядно-філософське осмислення феномена культуротворчості як взаємобумовленості та взаємодії вихідних понять «культура» і «творчість» в їхній потенційно-інтегральній цілісності, й власне культури як творчої діяльності.

Зазначимо, що в давньоруській культурі домінував своєрідний принцип художньої забудови

міста — «п р о з о р». «Про-зор» — вид, панорама, що відкриваються з так званої Поклінної гори (найвищої географічної точки місцевості), де споруджувався Храм, від якого розходилися вулиці. Храм чітко проглядався з усіх сторін, упорядковуючи місцевість як художньо-естетичну цілість. Та в своєму головному призначенні, Храм покликаний впорядковувати людське буття. Культуротворчі орієнтири містить «моральний прозор» як духовно-ціннісне самоусвідомлення суб'єкта культури в планетарно-космічному бутті. Завдяки культурному й духовному піднесенню, пізнанню, спілкуванню, людина постає «моральним суб'єктом» (Е. Кассіпер). Моральні настанови людського співжиття акумулює «золоте правило» — найдавніша моральна заповідь, згідно з якою людина не повинна чинити іншим того, чого не бажає для себе. До «золотого правила» моралі зверталися мудреці Сходу, Греції. Згодом ці положення узагальнено в Біблії й Корані. Філософське обґрунтування «золотого правила» моралі здійснив І. Кант (категоричний імператив).

За І. Кантом, для піднесення культури людини, доцільні «людська діяльність» і «форма доцільності предмета», яка сприймається в ньому «без уявлення про ціль», набуваючи завдяки свободі творчого самовираження естетичної довершеності, втілюючи нову якість, а саме — красу» [6, 459, 464]. «З ідеєю краси, — наголосив С. Кримський, — в науковому пізнанні асоціювалось математичне бачення простоти, гармонії, єдності, узгодження частин з цілим, внутрішньої впорядкованості» [8, 166].

Культуротворча діяльність поєднує інтелектуальну активність, духовність, освіту, науку, тобто реалізується як творення буття засобами культури. Культуротворчість як подолання меж можливого (пізнання, діяльність), характеризує прагнення суб'єкта культури до досконалості. Для культуротворчості у сенсі виявлення універсального та одиничного (окремого, індивідуального) пріоритетним є філософський спосіб буттєвого відношення «людина — культура — Всесвіт». «Одиничне», як філософська категорія, виявляє унікальні (специфічні) якісні й кількісні особливості, властиві для речей, подій, явищ. Загальне органічно пов'язане з одиничним (Арістотель). Пізнання рухається від осмислення одиничних явищ культуротворчості, через виявлення у них особливого до загального.

Становлення суб'єкта культури передбачає самодостатність «свого» й «Іншого», розуміння цінностей «Іншого», здатність до міжкультурного діалогу, комунікативної взаємодії між носіями різних типів світогляду, цінностей, духовних традицій. Це важливо за суперечливих глобалізаційних

тенденцій, спрямованих на уніфікацію людини.

Розмаїття культурних феноменів утворюють певну системну цілісність. Кожну історично конкретну форму культури вирізняють світоглядні універсалиї. Розвиток суспільства характеризує система універсалиї культури (уявлення про людину, природу і суспільство, добро і зло тощо). Взаємодія світоглядних універсалиї (категорій культури) характеризує «світ людини», акумулювання і трансляцію соціокультурного досвіду, духовні та морально-етичні настанови, збереження та розвиток традицій культури, ціннісні, комунікативні орієнтири буття й діяльності людини. Натомість людська діяльність амбівалентна, а людський чинник подекуди зумовлює певні негативні наслідки (соціальні, моральні, екологічні, культурні тощо).

Пошуки нових засад людської суб'єктивності здійснюються в межах парадигми постмодерна (Ж. Бодріяр, Ж. Делез, Ж. Деррида, П. Козловські, Ю. Крістева, Е. Левінас, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко). Відповідно питання культури, суспільства, людини, відношення до «Іншого» містять інтенції радикально «чужого», протиставлення «своєму».

В контексті постмодернізму дослідниками розглянуто проблеми навчання та кризи освіти (Вейн Кеннет, Велика Британія), філософії освіти (О. Міхаліна, Росія), культури «Іншого» (Л. Озадовська, Україна)

«В межах постмодерністської парадигми, — пише Л. Озадовська, — створюється «картина світу», в якій немає місця зацікавленому ставленню до «Іншого», а, оскільки немає «Іншого», то блокується і можливість власного самовиявлення. Адже все багатство власного духовного світу «Я» може розкрити тільки через відношення з Іншими. Тому постмодернізм є таким типом культури, в якому немає людини як суб'єкта дії; в якому не може бути ніяких відношень, оскільки в ньому немає головного — суб'єктів цих відношень. Оскільки проблема людини перестає бути ключовою для постмодерністської культури, в ній функціонує тільки носій інтелектуальних технологій, котрий проголошує свободу від будь-якої авторської позиції, суб'єктності. Гносеологія постмодернізму є вільною від проблеми пошуку істини, тут кожна наукова течія, кожний стиль існує сам по собі, лишаючись байдужим до всіх інших, відчуженим від них... В кінцевому підсумку постмодернізм постає культурою без людини як суб'єкта культури та історії» [10, 100–101].

Нову парадигму гуманітарної культури, що «змінює постструктуралістсько-деконструктивістський підхід як його розвиток і подолання», обстоюють Г. Тульчинський, М. Епштейн. Постмодернізм виявився «неконструктивним, оскільки за-

стиг на стадії відсторонення (деконструкції) звичного. Кожний парадигмальний зсув, як і будь-яке нове осмислення, містить три фази: відсторонення (звичне стає незвичним, лишається статусних ознак, радше деконструкція як демонтаж), гра з такими відстороненими смислами (нові асоціації і конотації), вибудовування нового смислового ряду (нові з'єднання або ре-агрегація). Деконструктивізм здійснив перші дві стадії парадигмального зсуву, але його критичні процедури ще не є переходом до третьої, вирішальної стадії формування нової парадигми... Методологічно значущими постають *посибілізм* (зміщення акценту з критики сушого і перетворювального активізму на розкриття нових можливостей свідомості, сценаріїв реальності), *динамізм* (акцент зміщується зі структурно-статичного на процесуальні зміни), *персоналізм* (невичерпність особистісного начала як джерела, засобу і результату динаміки осмислення і смислотворення)» [11, 175–178].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розгортання творчого потенціалу суб'єкта культури постає як самовизначення буття-у-культурі, здійснення культуротворчої діяльності на особистісному рівні. Суб'єкт культури — духовно самодостатня особистість, котрій властиві самоцінність «свого» й «Іншого» як імператив інтерсуб'єктивної комунікації, Самоорганізація суб'єкта культури передбачає світоглядно-гуманітарний, освітній, науковий, духовно-інтелектуальний, морально-етичний простір, укорінення в національній культурі, відкритість до сприйняття цінностей інших культур. Навчання, пізнання, творчий потенціал особистості теоретично й практично пов'язані з цілями філософії освіти. Відтак філософія освіти покликана розвивати здатність долати межі досягнутого знання, враховуючи нові форми раціональності, комунікативного діалогу (полілогу), екзистенціальні ризики, інтерсуб'єктивність загалом.

Література:

1. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества / Н.А. Бердяев. — М.: Правда, 1989. — 608 с.
2. Горський В. Як можлива історія української філософії в контексті світової культури / В.Горський // Діалог культур: Україна у світовому контексті: Матеріали перших міжнарод. філософ.-культуролог. читань; [ред. кол.: І.А.Зязюн (голов. ред.), С.О.Черепанова (відп. ред.), В.Г.Скотний, Д.П.Кривавич]. — Л.: Каменяр, 1996. — С. 44–51.
3. Горський В.С. Україна на порозі планетарної цивілізації / В.С.Горський // Практична філософія. — 2001. — № 2. — С. 214–220.
4. Гумилев Л.Н. Конец и вновь начало / Л.Н.Гумилев; [сост. и общ. ред. А.И.Курчки]. — М.: «Институт ДИ — ДИК», 1997. — 554 с.
5. Иванов Вяч. Вс. Наука о человеке, введение в современную антропологию / Вяч. Вс.Иванов. — М.: РГТУ, 2004. — 195 с.

6. Кант И. Сочинения: в 6 т. / И.Кант : пер. с нем. — М.: Мысль, 1966. — Т.5. — 564 с.
7. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Антропный принцип в синергетике /Е.Н.Князева, С.П.Курдюмов // Вопросы философии. — 1997. — №3. — С. 62–79.
8. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С.Б.Кримський. — К.: ПАРАПАН, 2003. — 240 с.
9. Новиков К.Е., Счастливец Р.Л. Специфика философской интерпретации и проблемы перевода. Обзор / К.Е.Новиков, Р.Л.Счастливец // Вопросы философии. — 1999. — № 11. — С. 40–48.
10. Озадовська Л.В. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні /Л.В.Озадовська. — К., 2006. — 118 с.
11. Проективный философский словарь: Новые термины и понятия ; [под ред. Г.Л. Тульчинского и М.Н. Эпштейна]. — СПб. : Алетейя, 2003. — 512 с.
12. Слинин Я.А. Трансцендентальный субъект: феноменологическое исследование / Я.А. Слинин. — СПб.: Наука, 2001. — 528 с.
13. Тульчинский Г.Л. Трансцендентальный субъект, постчеловеческая персонология и новые перспективы гуманитарной парадигмы /Г.Л.Тульчинский // «Я. (А. Слинин) и МЫ». — СПб., 2002. — Вып. X. — С. 528–555.
14. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления /М.Хайдеггер: пер. с нем., вступ. ст. и коммент. В.В.Бибихина / М.Хайдеггер. — М.: Республика, 1993. — 446 с.
15. Черепанова С.О. Філософія освіти. Світоглядно-гуманітарний вимір: людина-наука-культура-мистецтво-стиль мислення: монографія /С.О.Черепанова. — Л.: Світ, 2011. — 408 с.

Черепанова С. А. Философия образования: творческий потенциал субъекта культуры. — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается становление субъекта культуры как стратегическая цель философии образования. Показано, что для разворачивания творческого потенциала субъекта культуры методологически важны следующие принципы, а именно: антропность, пассионарность, взаимодействие рационального и иррационального, трансцендентность, аффирмация свободы, культуротворчество.

Ключевые слова: философия образования, целеполагание, субъект культуры, гуманитарность, субъектный подход, научная рациональность, синергетика.

Cherepanova S. A. Education philosophy: the creative potential of the subject of culture. — Article.

Summary. The article deals with the formation of the subject of culture as the strategy goal of education philosophy. The general principles of knowledge comprehension in their progress are of great importance for the developing of cultural creative potential of the philosophy of education. Among them are: antropism, passionarism, the interaction of the rational and irrational, transcendentalism, affirmation of freedom, cultural creativity.

Keywords: education philosophy, goal entrusting, the subject of culture, humanitarianism, subjective approach, scientific rationality, synergetics.

Корабльова В.М.,
кандидат філософських наук, докторант кафедри
філософії гуманітарних наук,
Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка

СОЦІАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК СТРИЖНЕВА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ОНТОЛОГІЇ

Анотація. Окреслюється рух європейської інтелектуальної думки «від речей до реальності». Протиставляється дискретна модель світобудови, ґрунтована на есенціалізмі, та континуальна модель як втілення стратегії «вивертання речей назовні». Розглядається концепт «соціальної реальності» як «уявно очевидне знання», результат ретроспективної історизації. Висвітлюються різновиди соціологічного редукціонізму та шляхи їх подолання.

Ключові слова: соціальна реальність, есенціалізм, конструктивізм, інтерсуб'єктивність, реїфікація.

Методологічні пошуки сучасного соціально-філософського знання ускладнюються декількома наріжними обставинами: насамперед, набуттям соціальною філософією статусу центральної філософської галузі (на тлі метапарадигмального зсуву від трансцендентного до іманентного соціальному світові й, відповідно, маргіналізації класичної метафізики та гносеології в межах філософського знання); по-друге, методологічною кризою соціології, що позначається відходом від позитивістськи орієнтованих методологічних стратегій та пошуком альтернативних підходів у дотичних царинах (у соціальній філософії, зокрема).

Витлумачення суспільства як надіндивідної безособової структури, що тяжіє над індивідом і є до нього не звідною, поступається місцем комунікативно-конструктивістським інтерпретаціям суспільства як простору інтерперсональної комунікації. Незважаючи на наявне розмаїття підходів і концепцій, можна вирізнити декілька методологічних трендів. По-перше, започаткований феноменологічним підходом акцент на повсякденність. По-друге, дослідження соціальності через парадигматичну фігуру Іншого. І, нарешті, абсорбція методологічних стратегій рядопокладених гуманітарних студій: герменевтики (проблема інтерпретації соціальних смислів), культурології (культура як середовище існування соціуму), етики (введення ціннісного аспекту в соціальні дослідження).

Центральним поняттям, що набуває нових смислів і реактуалізує власну евристичність за

сучасних умов, є «соціальна реальність». З одного боку, потужний поштовх перегляду поняття реальності як такої був пов'язаний із становленням інформаційного суспільства й тематизаціями віртуальної реальності, з іншого — зміна методологічної оптики в соціальній царині призвела до істотного перегляду змісту концепту «суспільство» та пошуку термінологічних альтернатив.

Слово «реальність» належить до лексичного арсеналу незмінних світоглядних орієнтирів, що складають запас «очевидного знання». Разом із тим, його історико-філософський аналіз викриває уявний характер його «вічності» як результат ретроспективної історизації. Рух європейської інтелектуальної думки в даному контексті можна охарактеризувати формулою «від речей до реальності». Зсув *від res do realitas* відображує не «смак до понять» — він навантажений значущими онтологічними імплікаціями. Осягнення світу як сукупності речей, що може бути позначена як *дискретна, точкова світобудова*, ґрунтується на *есенціалізмі*, який передбачає розгляд речі як згорнутої всередину сутності. Подібне світосприйняття простежується в працях античних філософів (приміром, відома цитата Протагора «людина є мірою всіх речей, існуючих, що вони існують, неіснуючих, що вони не існують» (курсив наш — В.К.)). Філософські побудови розгорталися довкола ідеї, що космос складається з упорядкованих речей, які або походять з певного архе (досократики), або є втіленням ідеї (Платон), зрештою, це результувало у питання, чи існують *подібно речам* загальні поняття, категорії — так звана дискусія про універсалії. Для нас наразі значуще те, що річ сприймається як універсальний еталон, елементарна одиниця буття.

На противагу цьому, осягнення світу як *реальності*, тобто *континуальна світобудова* репрезентує *стратегію «вивертання речей назовні»*, коли останні втрачають внутрішню іманентну сутність, а їхній сенс визначається зовнішніми структурними відносинами з іншими речами. Як зазначає М. Мамардашвілі: «ми ж, будуючи науку, домовилися разом із Декартом, Галілеєм та ін. про те, що фізичні явища ми можемо розуміти

тією мірою, якою вони не мають внутрішнього, вони наче вивернуті поза себе й повністю визначаються прилеглим до них простором інформації, який міститься в тому, що Ньютон так невдало називав абсолютним простором і часом» [9, 30]. Річ, позбавлена внутрішньої сутності, перетворюється на *елемент* реальності. Оптична метафора, що унаочнює цей процес, — перетворення речі на точку, позбавлену обсягу, ваги та інших властивостей, окрім місця в загальній структурі. Декарт обґрунтовував подібний методологічний хід «продуктивністю даної гіпотези» й тим, що вона позбавляє сенсу традиційні схоластичні дискусії щодо сутності. Дана методологічна редукція, здійснена у Новий час для розбудови європейської науки, згодом була реїфікована, тобто вийшла за межі своєї сфери застосування, втратила свій умовно-сконструйований характер і стала сприйматися як найбільш вдалий референт «природного стану речей».

Філософська теорія І. Канта постає контрходом здійсненого редукування реальності: поняття «річ-у-собі» наголошує на тому, що реальністю світ не вичерпується, більше того — «реальність» є конструктом, необхідним для існування природничих наук, який твориться взаємодією розсудку й відчуттів у межах людської свідомості. Подібний хід думки привів І. Канта до проблеми подвоєння реальності — на ноуменальну та феноменальну, що підпорядковуються різним логічним законам. «Якщо реальність представлена лише через чистий розсудок (*realitas noumenon*), то немислиме протиріччя між реальностями, тобто таке відношення, при якому вони, будучи пов'язаними в одному суб'єкті, знищували би наслідки одна одної таким чином, що 3 відняти 3 дорівнювало б 0. Навпаки, реальності в явищі (*realitas phaenomenon*) можуть суперечити одна одній і, будучи поєднаними в одному суб'єкті, одна реальність може повністю знищити наслідки іншої, як, наприклад, у тому випадку, коли дві рухові сили, розташовані на одній прямій, діють на одну й ту саму точку у протилежних напрямках або коли страждання врівноважується насолодою» [5, 199].

Подальший розвиток проблеми реальності у філософії виявив значну кількість проблемних вузлів, що можуть бути визначені через наступні концептуальні опозиції: реальне — ідеальне (неокантіанство, Е. Гусерль), реальність — існування (екзистенціалізм), реальність (істина) — видимість (хиба) (епістемологічні розвідки), реальність — дійсність (математичне природознавство, віртуалістика). Як зазначив свого часу М. Гайдегер, під заголовком проблеми реальності зазвичай змішуються доволі різні за змістом проблеми: чи існує щось «трансцендентне свідомості», чи може бути

доведене існування зовнішньої реальності, чи є вона пізнаваною і, нарешті, який смисл реальності [11, 202]. І хоча сьогодні не існує наріжної концептуальної опозиції, що може претендувати на переважний статус як домінуючий спосіб «прочитання» проблеми реальності, найбільш гостро видається *полеміка реалізму та антиреалізму*, що центрується проблемою природного чи штучного, конструйованого характеру реальності.

У ХХ ст. розвиток фізики продемонстрував неспроможність бачення світу як сукупності тіл у протяжній субстанції, як грандіозного механізму, дія якого має бути системно описана. Це поставило під питання традиційну метафізику, що ґрунтувалася на галілеєво-ньютонівській механіці. Проект описання світу як сукупності тіл, яким властиві виключно рух, число і фігура (започаткований Декартом, Ляйбницею, Галілеєм, Лапласом та ін.), виявився обмеженим. Осягнення різноякісних фізичних явищ (магнітних, оптичних, електричних тощо) призвело до становлення автономних розділів фізики, які вкрай важко об'єднати в єдину несуперечливу систему. Варто згадати, що онтологія, запропонована І. Кантом як альтернатива метафізиці, нарівні з гносеологією слугувала філософським підґрунтям природознавства, і, отже — зворотним ходом — значущі зміни у засадах природознавства вимагали перегляду ключових онтологічних питань, у тому числі категорії «реальність». Диференціація та внутрішнє ускладнення наукового знання призвело до відокремлення різних галузей, засади та висновки яких недостатньо узгоджувалися одне з одним — так виникли предметні автономії під назвою «хімічна реальність», «біологічна реальність» тощо. Згодом така тенденція була запозичена соціогуманістикою, що результувало у подальше множення реальностей — додалися історична, соціальна, лінгвістична реальність тощо. Подібне розшарування реальності на численні субреальності (а особливо філософські та наукові спроби їх узагальнення на спільних підставах) унаочнило конструйований характер «реальностей» та їхню залежність від суб'єкта пізнання.

А. Ейнштейн, полемізуючи з колегами, наголошував, що фізична реальність має модельний характер, адже вчений фактично моделює зовнішній світ математичними засобами [12, 138]. Ще гостріше це було сформульовано М. Клайном: «математичним знанням вичерпуються всі наші знання щодо різних аспектів реальності» [6, 227].

Е. Гусерль, розглядаючи причини кризи європейських наук, наголошує, що математичне природознавство як стрижень новоєвропейської науки спирається на інтелектуальні процедури, дійсний сенс яких забуто: «нам настільки звичне

змішування апріорної теорії та емпірії, що ми звичайно не схильні проводити розрізнення між тими просторовими формами і простором, про який ідеться у геометрії, та просторовими формами і простором, які існують у дійсності, сприймаються нами» [1, 148]. Таким чином, реальна практика підмінюється практикою «чистого мислення», що має справу з «чистими граничними формами». І самий такий світ стає цариною практичної діяльності для більшості людей — тут Гусерль протиставляє поняття Всесвіту (Allheit) та всезагальності (Alleinheit), наголошуючи на тому, що завдяки так званому «емпіричному стилю мислення» ми сприймаємо світ як взаємопов'язану сукупність речей і процесів. Головна проблема тут полягає в тім, що європейська наука істотно відхилилася від свого початкового плану: її розвиток не наближає нас до відкриття таємниць природи. Штучність методу призводить до формування штучних завдань і побудови теорій, що стосуються штучних об'єктів («реальності»). Новочасна наукова революція, на думку Гусерля, привела до підміни ідеальними конструкціями реальних речей і процесів, знайомих нам за донауковим досвідом, у горизонті життєсвіту. А вищезазначена хиба носить системний характер, бо від початку закладена в самий проект науки Нового часу.

Таким чином, фізична реальність (що часто мислиться як поняття для позначення об'єктивного природного світу) є сукупністю теоретичних об'єктів, отриманих за допомогою певних онтологічних припущень і методологічних процедур, при цьому умови переведення дійсних речей і процесів у фізичну реальність не можуть бути пояснені простою процедурою абстрагування, а міра відповідності реальності дійсному станові речей залишається проблематичною.

Пропонований огляд поняття «фізичної реальності» є необхідним тлом для концептуалізації «соціальної реальності», адже від початку проект соціології був зорієнтований на ідеали новочасного природознавства (і спочатку навіть отримав назву «соціальна фізика», що наголошує методологічній орієнтації засновника — О. Конта). Змістовне наповнення ключового терміну — «суспільство» — відбувалося під впливом методологічних стратегій математичного природознавства, а саме способу репрезентації об'єктів, притаманного останньому. Один із основоположників соціологічного знання, Е. Дюркгайм наголошував, що соціальні факти мають розглядатися як речі, розуміючи під реччю «будь-який об'єкт пізнання, що сам по собі є непроникним для розуму», опирається людській волі [2, 394]. Соціальні факти складають «способи мислення, діяльності й відчуття, що знаходяться поза індивідом та наділені примусовою силою,

внаслідок чого вони йому нав'язуються» [2, 413]. Для Дюркгайма наріжною умовою інституалізації соціології була її депсихологізація, що мало бути здійснене через деантропоморфізацію соціальної реальності. Сучасний російський соціолог В. Вахштайн наголошує, що полеміка Е. Дюркгайма з Г. Тардом, яка носила особистісно забарвлений характер і призвела до «виключення» останнього з тодішнього академічного простору (завдяки соціальній вазі Е. Дюркгайма), справила визначальний вплив на конфігурацію соціологічного знання на століття вперед. Наріжна максима Дюркгайма — пояснення соціального соціальним — мала на меті дискредитацію психологічних підходів у соціології, наголошуючи незвідність соціальної дії до індивідуальних мотивів. Суспільство почало витлумачуватися як аналог природи — зовнішнє середовище, що має об'єктивну примусову силу щодо індивіда. Так зароджується наріжна для соціального знання дихотомія — що первинне, соціальна дія чи структура. Іншими словами, *соціальна реальність створюється діями індивідів чи має об'єктивний, надіндивідний характер?*

Отже, стрижень проблеми соціальної реальності складає розрізнення двох «порядків буття» — природного та людського, при цьому останнє витлумачується як принципово колективне. Ідеться про те, що з одного боку, людський світ істотно відрізняється від природного, з іншого — соціальне має пріоритет перед індивідуальним, оскільки визначає останнє. Визначення власне людського не через соціальне приводить до альтернативних методологічних стратегій, поширених за межами соціального знання. Розмаїті антропологічні інтерпретації по-різному визначають сутність людського, причому спектр версій дуже розмаїтий — від апологетичних (людина — вінець творіння, що вивершується завдяки власному духові над усім сущим) до трагічних (людина — тварина, що хворіє до самої смерті, виснажувана ненажерними паразитами — розумом, логосом, мовою [3, 13]). У будь-якому разі, пуповина розірвана, людина назавжди відірвана від тваринної гомеостазі, а спроби відновлення зв'язку завжди відображують тоталітарну спокусу [3, 13]. У такій психоаналітичній інтерпретації культура — це симптом, наслідок і причина дисбалансу, спроба нівелювання, обмеження радикального антагонізму («потягу до смерті»). Друга половина ХХ століття відзначилася наступом «культурологічного розуму», експансією культуроцентристського типу пояснення на різні галузі соціогуманітарної галузі. Американський дослідник Н. Каппальді у збірці з показовою назвою «Нові досвіди з метафізики» зазначає: «наука не може пояснити людину чи культуру..., а навпаки, сама наука не може бути

осягнута, якщо тільки її не розглянути як підпорядковану частину культури, один з багатьох способів ставлення людини до світу» [цит. за: 10, 147]. *Культурологізація як альтернатива логоцентризму*, варіант оновлення раціональності за умов кризи спряла оновленню й соціального дискурсу, подекуди, навіть створенню прецедентів його поглинання культурологічним.

Інший вектор оновлення соціології з урахуванням викликів «постсучасності» — повернення *ціннісного виміру* в соціальні розвідки, вилученого при становленні соціології як загроза об'єктивності соціального знання. Наприклад, сучасний представник Франкфуртської школи Аксель Гоннет зазначає, що теорія сучасного суспільства має бути *водночас соціальною теорією і соціальною етикою*, сполучаючи нормативні й описативні елементи. При цьому наголошується, що елімінація суб'єктивних чинників (приміром, мотивації) призводить не до об'єктивності, а до викривлень соціальної теорії, нерозуміння сутності наявних процесів. На думку теоретика, саме індивідуальні очікування й домагання конститутивні для соціальних конфліктів, а їх витлумачення виключно через структурні джерела нерівності (у дусі марксизму) не є евристичними [див. дет.: 13].

Цікавий у даному контексті проголошений у сучасній соціології «*поворот до речей*». Як зазначає Б. Латур, «соціальна інтерпретація у кінцевому рахунку передбачає здатність *замістити* певний об'єкт, що належить до природи, *іншим*, що належить суспільству, і показати, що саме він є справжньою сутністю останнього» [8, 344]. Прихильники *material turn* (повороту до речей) висувають вимогу нередукціоністської проблематизації речовості соціального світу — «ставитися до речі як до речі». Включаючи матеріальне у соціальний світ на правах рівноправного актанта — не як інструмента, а як об'єкта (англ. *to object* — заперечувати), Латур пропонує методологічний зсув від інтерсуб'єктивності до *інтероб'єктивності*. Наголошується, що матеріальне та соціальне взаємно конструюють одне одного, тому соціальний конструктивізм має бути переосмислений як *реципрокний конструктивізм*. Показове конструювання неологізмів із префіксом *інтер-*. Тут пригадується і концепція *інтерпасивності*, пропонує С. Жижеком [4]. У будь-якому разі, спільним знаменником є осягнення того, що відбувається «між» суб'єктами, а отже, принципова демонологізація суб'єкт — об'єктної картини світу.

Отже, спроби провести чітку лінію демаркації між природним і людським (яке сьогодні усе частіше осягається як інтерсуб'єктивне, полісуб'єктне) викликають низку теоретичних і методологічних труднощів. Втім, очевидно, що локус розрізнен-

ня — людина, адже вона породжена природним порядком, а сама створює альтернативне природі середовище. Дві альтернативні стратегії, позначені вище як реалізм і антиреалізм полягають у наступному. Згідно із соціальним реалізмом, суспільство — це об'єктивна реальність, сліпа стихія, породжена нелюдським началом, а отже, завдання соціальної науки — виявити природу та закономірності дії цієї стихії. Згідно другого підходу, соціальна реальність твориться діями й рішеннями людей, залежить від їх раціонального вибору як вільних свідомих індивідів. «Зняття» дихотомії репрезентовано в концепціях соціальної реальності як інтерсуб'єктивної — будучи суб'єктивною за походження, вона об'єктивна за наслідками (завдяки її відчуженню від творців). Об'єктивація соціальної реальності як генетично антропоморфної передбачає розгляд процедур натуралізації, що уможлиблює розгляд ідеології як соціального механізму реїфікації [дет. див.: 7].

Таким чином, реконструкція європейського дискурсу реальності свідчить, що зазначене поняття набуває усе більш інструментального характеру, слугуючи не стільки референтом реального, скільки евристичним інструментом осягнення світу. Соціальна теорія проходить шлях від розуміння *вторинності соціальної реальності* (її надбудованості над фізичною) до *наголошення її переважності* (як життєсвіту, що передре будь-якому теоретичному досвідові). При цьому пропонуються протилежні за своїм спрямуванням редукції: спочатку соціального до фізичного, а потім — навпаки (на тій підставі, що фізична реальність є соціальним конструктом). Можна зазначити, що сучасне теоретизування знімає протиставлення соціального та фізичного, поміщуючи його в іншу — лінгвістичну реальність. Лейтмотив лінгвістичного повороту, що стоїть за даними процесами — твердження, що мова опосередковує будь-який досвід і процес (комунікативний, пізнавальний тощо). Найновіша версія редукціонізму викликала до життя різні види інтелектуального спротиву — соціологічний «поворот до речей», постструктуралістську деконструкцію, філософію (і теологію) присутності.

У той же час, у сучасних дослідженнях недостатньо артикульований новий онтологічний статус поняття соціальної реальності — з урахуванням різноманітних «поворотів» (лінгвістичного, прагматичного, речового тощо). Крім того, трансформації в засадах наукового знання (що сумарно позначаються сьогодні як постнекласична модель наукової раціональності) неминуче позначаються на соціальному дискурсі, особливо на його позитивістськи ангажованому полюсі, аргументи якого втрачають власну релевантність. Традиційна для

класичної соціальної онтології опозиція «індивід — структура» сьогодні знімається різними версіями інтерсуб'єктивізму. Проте *від конфігурації концепту соціальної реальності залежить порядок соціального дискурсу в цілому*. Тож представлені теоретичні та концептуальні колізії не лише не спростовують значущості даного поняття, а, навпаки, реактуалізують його евристичність і водночас проблематизують змістовне наповнення.

Література:

1. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология // Эдмунд Гуссерль // Вопросы философии. — 1992. — № 7.
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Пер. с фр. и послесловие А.Б. Гофмана / Эмиль Дюркгейм. — М.: Наука, 1990. — 575 с.
3. Жижек С. Возвышенный объект идеологии // С. Жижек / Пер. с англ. В. Софронова. — М.: Изд-во «Художественный журнал», 1999. — 236 с.
4. Жижек С. Интерпассивность. Желание: влечение. Мультикультурализм / С. Жижек; [Пер. с англ. А. Смирнова]. — СПб.: Алетейя, 2005. — 156 с.
5. Кант И. Критика чистого разума // Иммануил Кант; [Пер. с нем. Н. Лосского]. — М.: Мысль, 1984. — 591 с.
6. Клайн М. Математика. Поиск истины // М. Клайн; [Пер. с англ.; под ред. и с предисл. В. И. Аршинова, Ю. В. Сачкова]. — М.: Мир, 1988. — 295 с.
7. Корабльова В.М. Ідеологія як механізм подвійної реіфікації у структурі соціальної реальності // В.М. Корабльова // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка (Філософія. Політологія). — 2013. — № 4 (114). — С. 28-31.
8. Латур Б. Когда вещи дают отпор: возможный вклад исследований науки в общественные науки // Б. Латур; [Пер. с фр.] / Социология вещей. Сб. статей / Под ред. В. Вахштайна. — М.: Изд. дом «Территория будущего», 2006. — 392 с. — С. 342-364.
9. Мамардашвили М.К. Классические и неклассические идеалы рациональности / М.К. Мамардашвили. — Тбилиси: Мецниереба, 1984. — 82 с.
10. Мельвиль Ю.К. Новые веяния в метафизике США // Ю.Е. Мельвиль // Вопросы философии. — 1989. — № 6. — С. 138-147.
11. Хайдеггер М. Бытие и время // Мартин Хайдеггер; [Пер. с нем. В.В. Библихина]. — М.: Ad Marginem, 1997. — 452 с.
12. Эйнштейн А. Собрание научных трудов: в 4 т. // Альберт Эйнштейн; [Под ред. И.Е. Тамма]. — Т. 4. Статьи, рецензии, письма. Эволюция физики. — М.: Наука, 1967. — 600 с.
13. Honneth A. Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte / A. Honneth. — Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1993. — 340 s.

Корабльова В.Н. Социальная реальность как основополагающая проблема современной социальной онтологии. — Статья.

Аннотация. Очерчена траектория движения европейской интеллектуальной мысли «от вещей к реальности». Противопоставляется дискретная модель мироустройства, основанная на эссенциализме, и континуальная модель как воплощение стратегии «выворачивания вещей наружу». Рассматривается концепт «социальной реальности» как «воображаемо очевидное знание», результат ретроспективной историзации. Показаны разновидности социологического редукционизма и пути их преодоления.

Ключевые слова: социальная реальность, эссенциализм, конструктивизм, интерсубъективность, реификация.

Korablyova V.M. Social reality as a fundamental problem of modern social ontology. — Article.

Summary. The trajectory of European intellectual thought is drawn — «from things to reality». Two models of the world pattern are distinguished: the discrete world model based on essentialism, and the continual one, being the embodiment of the strategy of «turning things inside out». The concept of «social reality» is considered as «imaginary obvious knowledge», a result of the retrospective historicization. The variety of sociological reductionisms and the ways to overcome them are revealed.

Keywords: social reality, essentialism, constructivism, intersubjectivity, reification.

Харченко В.М.,

*кандидат філософських наук, пошукач кафедри соціальної філософії,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

ІДЕЯ ЄВРОПИ ТА ІНТЕРКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС ПРАВА У РЕФЛЕКСІЯХ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Анотація. Стаття присвячена соціально-філософському аналізу взаємозв'язку ідеї Європи та сучасного інтеркультурного дискурсу права. Звернення до ідеї Європи як до методологічного ресурсу розбудови правової культури у нових соціально-політичних реаліях обумовлено наявністю в ній трансісторичних смислів, здатних виконувати загальну орієнтацію в інтеграційних процесах на європейському континенті. Ці смисли утворюють ідейні блоки, в основу з яких покладено верховенство права, права людини, домагання на визнання, демократія і субсидіарність. Євроінтеграція розглядається як процес активного творення європейського громадянського суспільства на основі інтеркультурного права

Ключові слова: ідея Європи, інтеркультурний дискурс права, євроінтеграція, права людини, домагання на визнання, верховенство права, субсидіарність, громадянське суспільство, свобода.

Прискорення євроінтеграційних та глобалізаційних процесів загострює проблему філософського обґрунтування принципів співіснування різних культур, суспільств з різним історичним минулим та досвідом правової культури. Реалії нової Європи та основні смисли її ідеї надають імпульси для осмислення правових регулятивних засад надскладних соціальних макросистем, що виходять за межі національно організованих соціумів. Усе це актуалізує дослідження інтеркультурного дискурсу права у площині соціально-філософської рефлексії.

Окремі аспекти окресленого проблемного поля розглядаються в працях зарубіжних та вітчизняних авторів. Тут передусім треба назвати праці Ю. Габермаса, О. Гьофе, У. Бека, В. Андрущенко, В. Беха, М. Михальченка, М. Поповича, С. Пролеєва, З. Самчука, Л. Ситніченко та ін. Але у цих працях за межами теоретичної рефлексії залишається вплив ідеї Європи на інтеркультурний дискурс права, який і свою чергу впливає на правове забезпечення реалізації європейського гасла «єдність у різноманітності».

Метою цієї статті є розгляд впливу евристичного потенціалу ідеї Європи на сучасний інтеркультурний дискурс права. Звернення до цієї ідеї як до методологічного і світоглядного ресурсу

розбудови правової культури у нових соціально-політичних реаліях обумовлено наявністю в ній трансісторичних смислів, здатних виконувати загальну орієнтацію в інтеграційних процесах на європейському континенті. Ці смисли утворюють ідейні блоки, до яких як до фундаментальних засад сучасного європейського буття дослідники відносять давньогрецьку філософську традицію з акцентуванням ідеї свободи, римське право і християнську етику [9, 5]. Вони виступають потенційною консенсусною основою сучасного інтеркультурного правового дискурсу, центральне місце у якому займає взаємоузгодження правових норм співіснування у добу глобалізації.

Антична філософська традиція, яка багато в чому визначила зміст ідеї Європи, має потужний суспільно-перетворюючий потенціал, частковою реалізацією якого стала об'єднана Європа, що пройшла шлях від європейської спільноти до Європейської унії. Усе це мало соціокультурні передумови і наслідки, у яких відображується становлення сучасної правової культури та європейського громадянського суспільства. Тісне переплетіння в античному світі влади і виховання, домінування в ньому політичних смислів з позитивним і негативним забарвленням було обумовлено соціокультурними контекстами того часу. П. Слотердаjk, описуючи культурно-антропологічні передумови розгортання інтеркультурної політико-правової комунікації, звертає увагу на такий момент: «той, хто бажав стати дорослим в Афінах у 5-4 ст. до н.е., той мусив або брати в свої руки владу, за своїм обсягом безпрецедентну в історії, або принаймні сприймати проблеми влади як свої власні. Доцентами у справі дорослішання в умовах міста та держави були філософські вихователі, які допомагали при ризикованому народженні більш міцної людини, придатної для життя у більш великих світах. Щоб у цих доленосних пологах не народжувались монстри, необхідно віртуозно урівноважувати нову повноту влади з новою розважливістю» [10, 20]. Цю розважливість можна вважати історичним прообразом сучасної правової раціональності, необхідної для співіснування різних культур та національно організованих соціумів у добу глобалізації.

Інтеркультурний дискурс права, як буде показано нижче, сприяє взаємоузгодженню правових норм суб'єктів, що конституують спільний економічний, політичний і культурний простір, через герменевтичне прояснення можливостей розбудови міжнародного права та його адаптації до конкретних соціокультурних контекстів, не втрачаючи при цьому з поля зору практичні проблеми правового урегулювання культурного і соціально-політичного співіснування. Європейська правова культура, до якої належить також й американська, у цьому дискурсі, як зауважується в сучасних соціально-філософських дослідженнях, є, разом з іншими учасниками цього дискурсу, рівними учасниками інтеркультурної комунікації, метою якої є досягнення консенсусу щодо тієї чи іншої правової моделі на підставі переконливої аргументації [1, 42-43].

Це не означає, що така комунікація позбавлена певних нормативних орієнтирів та настанов. Розглянемо їх більш детально. На формальному рівні таким орієнтиром є об'єктивність права, тобто рівність усіх людей перед законом. Європейська соціально-філософська традиція зробила значний внесок до обґрунтування теорії суспільного договору як основи такого ставлення до закону (Гоббс, Руссо, Кант). Але мінімальна умова існування права і правової культури у сучасних надскладних соціальних системах, наприклад у реаліях гіпотетичного світового суспільства або у фактичності ЄС, — це легітимність і об'єктивність права. Ідея Європи містить у собі досвід забезпечення такої вимоги. Спираючись на засадничі смисли цієї ідеї, О. Гьофе, пропонує методологічну програму фундаментальної герменевтики, де «предметом герменевтичного аналізу стають не тексти, а інституції», а також люди як суб'єкти інтеркультурного права [5, 8].

У цій методологічній програмі принципового значення набуває розрізнення між інтракультурними та інтеркультурними єдностями, базис порівняння яких було закладено ще в античній філософії політики (Платон, Аристотель) із урахуванням розглянутої вище антропологічної передумови, що мала вагомі культурні і політичні наслідки. Інтракультурна комунікація щодо правових інституцій та норм в античності торкалась внутрішньої регламентації життєдіяльності полісів. Але обґрунтування космополітичного порядку, тобто суспільної єдності і порядку на більш високому і структурно ускладненому рівні цілісності, потребує вже виходу за межі замкнутих на собі політичних одиниць, тобто переходу від інтракультурної до інтеркультурної комунікації. Тут заслуговує на увагу аргументація О. Гьофе. Зокрема, він зауважує: «політичне мислення

Платона і Аристотеля, яке у певному сенсі було узагальненням досвіду Афін і ґрунтувалось на перебільшенні потенціалу автаркії окремих полісів, мало через це інтракультурне спрямування. На відміну від цього, віхою та моделлю інтеркультурного права є ... більш-менш автономні громади, пов'язані з головною державою через народно-правові договори, як це було у Римській імперії» [5, 8; 2, 209]. Цей момент, окрім його юридичного і політичного значення, можна вважати суспільно-еволюційним досягненням, адже практики міжнародних договорів протягом наступних етапів всесвітньої історії демонструють тенденцію до розширення і поглиблення. Саме через це римське право є трансемпоральною складовою сучасної ідеї Європи та активно впливає на її фактичність і контрфактичність.

У контексті реалій постсекулярного суспільства заслуговує на увагу такий механізм стабілізації інтеркультурного права, як сакралізація його фундаментальних засад, яка забезпечує недоторканість його культурно-антропологічно визначеного ядра. Хоча деякі дослідники вважають сакралізацію правових норм архаїчним рудиментом або непотрібним ускладненням, однак варто зазначити, що принцип недоторканого ядра у міжнародному праві є запорукою життєздатності сучасних союзів народів, прикладом яких є ЄС. У зв'язку з цим не зайве згадати, що наприкінці ХХ ст. у західній соціальній і політичній філософії предметом дискусій було майбутнє розширеної Європи саме у політико-правовій площині. Передусім на передній план таких дискусій було висунуто питання про обов'язкову і факультативну програму євроінтеграційних вимог, що мали конститутивне значення для переходу від європейської спільноти, замкнутої на собі до ЄС як відкритою системи.

Здійснюючи узагальнення цього досвіду та обґрунтовуючи перспективу його розширення, О. Гьофе пропонує дві програми конституювання європейської реальності. Це програма так званої Європи як забор'язання (*Pflichteurope*) та Європи за вибором (*Wahleurope*). Обов'язкова програма Європи, або Європа як забор'язання — це безумовне дотримання усіма без винятку європейськими країнами принципу цілісності і недоторканості території, гарантування захисту життя людини від військової та екологічної загрози. Європа ж за вибором передбачає більш широкий діапазон пропозицій у програмі євроінтеграції із урахуванням національних соціокультурних контекстів [Див.4, 15; 5, 284-287].

Ці дві програми є комплементарними. На думку О. Гьофе, вони відображують діалектичний взаємозв'язок між культурою свободи та деонтологічною етикою у політико-правовій площині

і дозволяють обґрунтувати інтеркультурне право як таке, що, з одного боку, визнається усіма політико-правовими одиницями, а з іншого — гарантує реалізацію домагання на визнання кожної людини, незалежно від її культурної, релігійної або расової приналежності. При цьому зникає небезпека як етноцентризму, так і політико-правового закріплених репресивних практик домінування однієї культури.

У цьому сенсі Гьофе говорить про необхідність екстраполяції «визнаних правових принципів» на сучасні реалії, що виникають під впливом багатовимірних глобалізаційних процесів. Він виділяє чотири групи правових принципів або засадничих позицій, здатних бути фундаментом інтеркультурного права та орієнтирами інтеркультурного правового дискурсу. Розглянемо їх детальніше.

Насамперед Гьофе звертає увагу на важливість «принципу права» як одного з провідних смислів ідеї Європи. Він слушно наголошує: «конфлікти між людьми — будь то індивіди, групи чи організації — не повинні розв'язуватись на основі приватної думки або через застосування приватизованого насилля, це треба робити, керуючись спільними загально визнаними правилами. Ми називаємо це принципом права» [5, 10]. Порушення принципу права, його десакралізація призводить на рівні індивідів до правового та аксіологічного нігілізму, який в свою чергу стає легітимациєю беззаконня, свавілля і безладу. Усе це спричинює руйнацію надскладних соціальних систем через порушення міжнародних угод та домовленостей. Принцип права виступає гарантом дотримання стану стійкої рівноваги між структурними одиницями таких систем, кожна з яких, якщо не буде дотримуватись принципу верховенства права, потенційно здатна розхитувати таку рівновагу, спричинювати хаос та аномію.

Друга позиція, важливість якої підкреслює Гьофе, торкається змісту тих правил, що уможливають конститутивну здатність принципу права. Наведемо його міркування з цього приводу: «правила ... не можуть бути довільними. Принаймні їхнє ядро має задовольняти інтереси тих, кого вони торкаються, отже, вони мають захищати елементарні правові здобутки, наприклад, тіло і життя, а також релігійні, мовні та культурні особливості. Цей принцип прав людини забезпечує співіснування культур у їхній багатоманітності вже із середини суспільного устрою» [5, 10]. Ця позиція є принциповою умовою співіснування різних культур і націй у спільному просторі.

Але встановлення таких правил ще не означає, що вони будуть автоматично діяти. Як правила демократичного співіснування вони потребують не тільки проголошення, а й визнання. Це є третьою

фундаментальною позицією в обґрунтуванні інтеркультурного права. «Ані право як таке, ані правила, — пише Гьофе, — нездатні стверджуватись і просуватись самі по собі, недостатньо їх встановити, треба ще попідкуватись про їхнє визнання. Щоб уникнути небезпеки повернення свавілля та насилля, і подолати загрозу приватизації юстиції, необхідно додати до них незацікавленого Третього, а саме публічну владу» [5, 11]. Тут йдеться про громадськість, про відповідальну мас-медійну культуру, яка не обмежується територіальними рамками національної держави.

Четвертою принциповою позицією є принцип демократії, який «авторизує діяльність правових суб'єктів» [5, 11].

Європа як забор'язання у концепції інтеркультурного права О. Гьофе є втіленням мінімальної державності, яка може розширюватись, наприклад, до рівня соціальної держави і навіть до рівня держави благоденства (*Wohlfahrtstaatlichkeit*). Європа ж за вибором реалізується через демократію у її різних формах та через принцип субсидіарності. Цей момент відомий німецький соціолог і філософ О.Негт вважає принциповим для розвитку демократії, адже для того, щоб демократія перетворилась на життєву форму (*Demokratieals Lebensform*), на його думку, треба спочатку сформувати сучасну політичну людину, навчити її демократії. На його думку, цінності та інституції демократії, так само, як і громадянське суспільство, кожна генерація створює і засвоює заново [8, 4]. Отже, демократію неможливо просто успадкувати або монополізувати. Вже антична протодемократія, як зазначалось вище, однією із своїх передумов мала демократичне політичне виховання. Значну роль відігравала в ньому філософія як школа критичного мислення і свободи.

Інтеркультурне право спирається також на принцип субсидіарності, який є внеском середньовічної філософії до розбудови ідеї Європи. Історично цей принцип походить з християнської соціальної етики, яка, в свою чергу, ґрунтується на концепції градуальної кооперації Аристотеля. Індивід тут розглядається як основоположний елемент: держава і наддержавні організації є легітимними лише за умов їхньої субсидіарності. Принцип субсидіарності є критерієм легітимациї наднаціональної політики [2, 116-117]. Цей критерій вказує межі легітимного втручання держави у життя громад і соціальних груп. За цим принципом, дії держави легітимні тільки у тому обсягу, в якому стають неефективними більш низькі рівні соціальних одиниць. Отже, якщо державні компетенції вже більш не служать виключно індивідам, то їхні компетенції втрачають свою легітимність. Через це, як зазначає Гьофе,

«поняття субсидіарності і федералізму об'єктивно пов'язані між собою» [2, 128]

Цей принцип дає змогу сприяти ствердженню справедливості у вигляді правової моралі. Кожне порушення прав людини або статей Конституції ЄС, перевищення власних компетенцій, тощо, вважається несправедливістю, що може привести до важких наслідків і навіть до колективного самознищення, загроза якого посилюється за умов глобалізації.

Єврокомісія не випадково назвала принцип субсидіарності «динамічним поняттям». На думку архітекторів євроінтеграції, «субсидіарність не паралізує акції євроспільноти, вона радше сприяє їм, коли того вимагають обставини, або ж — обмежує і припиняє, коли їх продовження вже виявляється недоцільним і невиправданим на спільному рівні» [5, 271].

Концепція Гьофе є спробою перенести швейцарський досвід правової організації співіснування різних культур на Європу у цілому. Але швейцарська модель Європи може вважатись радше історичним прообразом нової Європи, ніж її перспективою. Намагаючись уникнути цієї обмеженості, У. Бек в інтеркультурному дискурсі права акцентує правове обґрунтування космополітичного статусу Європи. Наведемо його міркування: «доки Європа буде розглядатись в національній оптиці як «незавершена нація» або «незавершена союзна держава», тоді вона переслідувати мету — стати нацією або державою. Але саме така Європа стала національним само непорозумінням. Хибна позиція щодо історично нової фази європеїзації обумовлює великого оскудіння Європи. Також відсутність гранднаративу європеїзації є суттєвою причиною того, що інституції ЄС, замість того, щоб служити своїм громадянам, стають для них недосяжними. Недійсними і навіть загрозливими» [3, 63].

Серед національних смислів, які є спільними як для демократичного, так і для національного виховання особливого значення набувають ті, що входять до складу ідеї Батьківщини, що є латентною складовою ідеї Європи та екзистенціально-антропологічним фундаментом європейської ідентичності. Як правило, поняттям Батьківщина дослідники оперують на рівні природної настанови, розрізняючи поняття малої і великої Батьківщини. Але ідея Батьківщини включає в себе набагато більше смислів. Вона може бути «утопією», «долею», «місцем відчуження», «місцем притулку». Не завжди її екзистенціальний хронотоп збігається з біографічними і географічними координатами [7, 137-140].

Тут варто зазначити, що проясненню цього моменту могла б сприяти Європейська Конституція саме як екзистенціально-антропологічний

проект та дискурсивна версія інтеркультурного права. Через систематизацію цілей, цінностей, визначення суспільних основ ЄС вона дає змогу поглибити розуміння внутрішнього взаємозв'язку європейської та національної ідентичностей. Разом з цим ЄС є геополітичною реалією, тому інтегровану Європу слід розглядати як географічну єдність і як об'єднання на основі спільних цінностей і цілей, тобто у площині інтеркультурного права. На відміну від національних держав інтегрована Європа позбавлена такої опори як національна ідентичність, укорінена у громадянах. Наднаціональна ідентичність тільки починає формуватися в рамках ЄС і є проявом постнаціональної політики.

Це дає підстави для висновку, що конституювання Європи як простору європейського громадянського суспільства тільки починається. Це є процесом активної розбудови Європи (doing Europe) як нової соціокультурної реальності на основі інтеркультурних політико-правових принципів [Див.: 3, 91].

Підсумовуючи результати аналізу взаємозв'язку ідеї Європи та інтеркультурного дискурсу права, треба зазначити, що гуманістичні смисли ідеї Європи розкриваються найбільш повно у політико-правовій площині, але за умов здійснення методологічних процедур антропологічної редукції та антропологічної інтерпретації результатів і перспектив євроінтеграції.

Література:

1. Апель К.-О. Киевские лекции / К.-О. Апель; [Пер. с нем. М. Култаевой]. — К. : Стило. 2001. — 51 с.
2. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації / О. Гьофе; [Перекл. з нім. Л. Ситніченко]. — Київ: ППС-2002, 2007. — 435 с.
3. Beck U. Was zur Wahlsteht / U. Beck / FrankfurtamMain: Suhrkamp, 2005. — 127 s.
4. Europa - Pflicht oder Wahl? Kolloquium über einen künftigen Gesellschaftsvertrag // Neue Zürcher Zeitung, 15.03.95. — S. 14.
5. Höffe O. Koexistenzder Kulturenim Zeitalterder Globalisierung // Information Philosophie / O. Höffe. — Berlin 2009. — № 5. — S. 7 — 19.
6. Höffe O. Subsidiaritätals Gesellschafts und Staatsprinzip / O. Höffe //Swiss Political Science Review. Specialissue V.3. —1997. — S. 259-290.
7. Kriwak A. Dieunmögliche Heimat / Andreas Kriwak // Utopie Heimat. — Berlin: Parodos Verlag, 2010. — 248 s. — S.137-147.
8. Negt O. Der politische Mensch. Demokratie als Lebensform / O. Negt. — Göttingen: Ruprecht, 2010. — 515 s.
9. Rinsche G. Menschenwürdiges Leben im Europa des 21. Jahrhunderts/ G. Rinche // Rinsche G., Friedrich J. Hrsg. Weichenstellung für das 21 Jahrhundert. Erfordernisse und perspektiven der europäischen Integration. Kölnß, Wien: Böhlau. 1998.
10. Sloterdijk P. Philosophische Temperamente. Von Platon bis Foucault. . — München: Pantheon, 2011. —144s.

Харченко В.М. Идея Европы и интеркультурный дискурс права в рефлексиях современной социальной философии. — Статья.

Аннотация. Статья посвящена социально-философскому анализу взаимосвязи идеи Европы и современного интеркультурного дискурса права. Использование идеи Европы как методологического ресурса развития правовой культуры в новых социокультурных реалиях обусловлено наличием в ней трансисторических смыслов, способных задавать общую ориентацию в интеграционных процессах на европейском континенте. Эти смыслы образуют идейные блоки, в основу которых положено верховенство права, права человека, притязания на признание, демократия и субсидиарность. Евроинтеграция рассматривается как процесс активного созидания европейского гражданского общества на основе интеркультурного права.

Ключевые слова: идея Европы, интеркультурный дискурс права, евроинтеграция, права человека, притязания на признание, верховенство права, субсидиарность, гражданское общество, свобода.

Charchenko V.M. The European idea and the Intercultural Discourses of the Law under Reflection of Social Philosophy. — Article.

Summary. The article proposes the social philosophy analyze of coherence between the European idea and the contemporary intercultural discourses of the Law. The choice of the European ideas the methodological resource for the development of the law culture in the new social and political realities was caused of its senses of trans historical dimension making possible to show the general orientation to integration processes on the European continent. These senses form blocks of ideas, represented of the priority of the Law, human rights, claim of recognition, subsidiarity. The European integration is regarded as a process of the active creation of the European civic society founded on the intercultural Law.

Key words: European idea, intercultural discourses of the law, European integration, human rights, claim of recognition, subsidiarity, civic society, freedom.

*Крижановська Т. О.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри загальногуманітарних дисциплін,
Міжнародний гуманітарний університет*

ОСОБИСТІСНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНИЙ ФЕНОМЕН

Анотація. У статті доводиться думка про те, що процес особистісної самоідентифікації нерозривно пов'язується з моральною проблематикою, що виводить дослідження в парадигму інтерсуб'єктивності. Особистісна самоідентифікація розглядається через феномени поваги, самоповаги, сумління.

Ключові слова: особистісна самоідентифікація, інтерсуб'єктивність, інший, повага, самоповага, сумління.

Актуальність. Однією з центральних сучасних соціально-філософських проблем є проблема особистісної самоідентифікації в контексті, зокрема, як суспільно встановлених норм комунікації та взаємодії, так і владних відносин. Століття, що проминуло, навело велике розмаїття прикладів розчинення особистісної самоідентичності в угрупованнях, класах, партіях, коли численні спільноти, до яких залучена сучасна людина, часто виступають у відношенні до неї як владна, але відчужена сила. Треба відзначити, що сучасна соціально-теоретична думка прагне подолати вади як методологічного холізму, так і методологічного індивідуалізму, і спрямовує свою увагу, здебільшого, на осягнення відносин між соціальними суб'єктами. Увага до сфери «інтер», як сумісного простору існування людей відбиває новий теоретичний погляд на суспільство, відповідає формуванню нової соціальної парадигми. Тож, питання самоідентифікації як проблема самовизначення особистості в інституційно закріплених суспільних формах і відносинах, набуває як соціально, так і особистісно важливого значення.

Метою статті є розгляд феномену особистісної самоідентифікації з позицій інтерсуб'єктивності.

Виклад основного матеріалу. Розуміння особи пов'язане, по-перше, з тою роллю, яку відіграє людина в суспільстві чи в правових відносинах, у її взаєминах з іншими громадянами, що пов'язано з організацією людського співіснування у формі держави. Римські уявлення ґрунтують розуміння про правову особистість, на яких побудована філософія свободи і відповідальності, що співвідносить смисл індивідуальної дії з принципами суспільного буття. Поняття особи визначають як ідеальний

абстрактний об'єкт [7, 153]. За допомогою цієї абстракції римське суспільство виокремило «Я» як соціальну одиницю, наділило його свободою, правами і відповідальністю, створило правову систему, що стала підґрунтям усіх подальших європейських правових систем.

Як *persona* людина підпорядковує свою свободу організованій цілісності, але водночас упевнюється в наявності засобів чи можливості відчувати свободу або ствердити свою ідентичність. Ця ідентичність — важлива складова поняття особистості, яка й робить одну людину відмінною від іншої. Навіть коли авторитет держави ставиться під сумнів і людина повстає проти неї, навіть тоді вона все одно апелюватиме до певної правової суспільної сили задля забезпечення своєї ідентичності, підтвердження своєї самості. У цьому сенсі держава, чи точніше громадянська спільнота, для римської традиції була основним центром усіх цінностей, і перш за все моральнісних. Тільки як член громади людина здійснює себе, громадська діяльність є полем прикладання особистісних сил та засобом виявлення індивідуальних моральних якостей. Ні в одній справі людська добродетель не наближається до могутності богів так само, як в заснуванні нових держав та у збереженні тих, що вже засновано [9, 7].

В той же час, римська філософія акцентує увагу на внутрішньому світі людини, яка не має влади над обставинами свого зовнішнього життя, але вона нічим не обмежена щодо оцінки цього життя, та внутрішнього відношення до нього. Як істота, що наділена розумом, людина має внутрішню свободу, яка полягає в тому, що вона має своє власне внутрішнє відношення до зовнішньої необхідності, до неминучого розвитку подій. Щастя людини залежить не від її конкретного положення в світі, а від того як вона сприймає та оцінює своє положення.

Особистість, як внутрішньо вільна істота, не підпадає під планку соціальних розмежувань. Справжня цінність людини та справжня шляхетність залежать не від народження, але від добродетельності, а добродетельність є доступною всім, вона потребує людину як таку, бо всі люди рівні. Єдино виправданий сенс добродетельності полягає

в справжній духовності, яка кристалізується завдяки невпинним зусиллям із самовизначення.

Ці два розуміння поняття особистості взаємовпливали одне на одне, і в той же час дали поштовх подальшого відокремлення внутрішнього поняття особистості, що розвивається найбільше в християнській думці, від поняття особи як громадянина держави, що стосується зовнішніх відношень з іншими громадянами.

Тобто, свобода, як «внутрішній» феномен, є тим духовним притулком, в якому особистість може сховатися від зовнішнього примусу й почуватися вільною. Такий погляд передбачає свободу не як «цінність», і не як законне «право», а як «екзистенційну істину людини» [10, 193]. У Новітній час чітку різницю між двома розуміннями поняття «свобода» провів Ш. Монтеск'є, розмежовуючи особистісну свободу як внутрішню природу людини і громадянську свободу як спроможність діяти в політичній спільноті [6, 317].

Завдяки філософії І. Канта відбувся рішучий поворот в розумінні таких феноменів як особистість і свобода. Вперше поняття особистості з'являється як вирішальна етична категорія. Аналізуючи поняття особистості, Теодор Адорно зауважує, що кенігзберзький мислитель розглядає його одночасно як деяку всезагальність, навіть абстрактність у вигляді загальної понятійної єдності, але одночасно і як таку форму всезагальності, з якою пов'язана кожна окрема людина. Особистість є сукупністю діяльних сил людини не в емпіричному сенсі, а тим, що підносить її над дійсністю [1, 19]. Завдяки цим уявленням поняття особистості набуло сенсу сильної людини, що ідентична самій собі і залежить тільки від самої себе.

Але великою помилкою та примітивністю буде вважати, що все справжнє та позитивне належить індивідуальним феноменам, а все негативне — загальним. В соціальній філософії ми стикаємось у першу чергу з проблемою того, як необхідно узгоджувати індивідуальні інтереси та претензії на щастя з деякими об'єктивними нормами. Філософія суб'єкту нівелює фактичну конфліктність соціального світу, і все виглядає так ніби людина має потребу лише в тому, щоб стати самою собою, щоб бути ідентичною із самою собою.

Сучасне окреслення феномену особистості, як зазначає Є.К. Бистрицький, «поєднується із загальними онтологічними проблемами, що торкається не тільки сутності особистісного буття, але й буття всього, що існує у світі» [3, 4]. Особистість прагне не просто «бути», тобто мати певний онтологічний зміст, вона прагне «існувати як конкретна, унікальна і неповторна істота..., як конкретна й унікальна ідентичність» [4, 47].

Категорія особистості передбачає спрямування людини на саму себе, усвідомлення себе як індивідуальності, як кінцевої причини своїх дій та вчинків. Відповідно до цього, особистість в змозі взяти на себе відповідальність за свою діяльність та її наслідки. Але власна індивідуальність не може бути усвідомлена без створення спільного з іншими сумісного розмовного, смислового, морально-ціннісного та практично-діяльного простору. Особистість народжується у постійній інтенції до інших, тим самим відтворюється спільний (common) або суспільний (public) простір. Це — простір значущих взаємин. Люди існують у світі один з одним і один для одного. Зустріч, спілкування і співжиття з іншими народжують реальне «доторкання» до соціального світу. Ми спершу пізнаємо свободу або її протилежність через наші взаємини з іншими, а не через взаємини із самим собою. Для свободи потрібно товариство інших людей, а щоб їх зустріти, потрібний загальний суспільний простір, тобто, світ, в який особистість може інтегруватись через слово та дію.

Тобто, онтологія особистості впливає не з самоствердження, а із співбуття, що має на увазі присутність іншого як умову соціального буття самості. Якщо об'єкт науково-природничого дослідження можна, у принципі, описати без посилання на його оточення, то щодо соціально-гуманітарної галузі знань, то перед нею постає незаперечний факт існування людини серед інших людей. Не можна, наприклад, досліджувати особистість безвідносно до тих, хто її оточує. Запитувати, що являє собою певна особистість, абстрагуючись від інших, що її оточують — означає ставити абсолютно неправильне питання, на яке в принципі не може бути відповіді. Феномен особистості поєднує в собі як самодіяльні, внутрішньоактивні інтенції людини, так і її соціальну характеристику.

Самоідентифікація в сучасному розумінні є, скоріше, проблемністю, тривалістю. Особистість не є якимось закінченим, самодостатнім аутентичним феноменом. Авторство на власне конструювання своєї особистості значною мірою обмежується тим, що самореалізація може відбутися, перш за все, в інтерсуб'єктивному просторі комунікації та взаємодії. Особистість проєцирує себе в інтерсуб'єктивний горизонт соціального простору, отримуючи гарантію своєї ідентичності від інших. Відповідно до цього, самоідентичність, тобто, концепція особистості самої себе, як автономної діючої істоти, може бути стійкою у тому випадку, якщо людина отримує певні підтвердження та визнання себе як особистості, і як саме цієї індивідуальної особистості. Тим самим заперечується тотожність як сталість, яка належить минулому, а натомість особистість відкривається майбутньому

як постійне «вибудовування» себе, вивільнення себе з ілюзій відносно себе самого, який постійно пред'являє себе в інтерпросторі. У такий спосіб поєднуються минуле та майбутнє, і саме в цьому сенсі виявляється особистісна свобода.

Розгляд процесу особистісної самоідентифікації, на нашу думку, не можна вводити тільки в річище онтології особистості та гносеологічних механізмів сприйняття себе, інших і світу в цілому. Процес формування особистісної самоідентичності, на наше переконання, нерозривно пов'язується з моральним світом людини. Виконуючи свої зобов'язання щодо інших, особистість самоідентифікує себе у термінах самооцінки та самоповаги. Останні пов'язуються в моральному феномені сумління.

І. Кант, досліджуючи феномен сумління, вводить його з об'єктивної здатності судження як внутрішнього обов'язку самому собі щодо якої-небудь дії у вигляді випадку, вчинку, що підпадає під моральний закон і який засуджується або виправдовується внутрішнім суддею. «Кожна людина має сумління, і вона завжди відчуває в собі внутрішнього суддю, який спостерігає за нею, погрожує їй і взагалі викликає повагу (пов'язану зі страхом), і цю силу, що стоїть на сторожі законів в людині, не вона сама собі довільно створює; ця сила ґрунтується в самій сутності людини» [5, 245]. Сумління в розумінні І. Канта є деякою ідеальною особою, яка міститься в людині і знає усі її думки, і в той же час має загальнообов'язковий характер. Сумління може чинити суд тільки по відношенню до вільних вчинків. Внутрішня свобода особистості є запорукою того, що «механізм» сумління працює. Така модель сумління у поєднанні з принципом універсалізму, згідно якому людина завжди і всюди має дотримуватись загального закону як вищого принципу моральності, не враховує практичні наслідки, які можуть впливати з неї. В цій моделі інша особистість постає другорядним феноменом по відношенню до морального обов'язку, і сумління буде чистим навіть тоді, коли в ім'я морального закону ми заподіємо шкоду іншому. Тобто, сумління, перш за все, «охороняє» моральний закон, його гідне виконання, а щодо інших особистостей — то на це вже воля випадку, буде закон на їхньому боці, чи ні.

В онтологічній моделі М. Гайдегера сумління постає феноменом суто людської присутності в світі. Сумління допомагає зрозуміти людське існування і стає тим механізмом, який звільняє Dasein від анонімності та закликає його стати самим собою, знайти свою власну автентичність, наявність свого існування. Коли Dasein знаходиться серед людей, воно втрачає себе у світі анонімності, воно втрачає слух до себе. Але завдяки заклику

сумління людина може знайти себе, повернути себе. Цей заклик йде від самого Dasein, а не від когось іншого, але він плине й поверх людини. Прийняття цього заклику — це свобода хтїти-мати-сумління, свобода знайти сумління. В голосі сумління розкривається провина, причому не у сенсі онтичному, тобто бути винним відносно до когось, мати провину, коли за людиною рахується щось погане. Бути-винним — це не етична характеристика, а онтологічна сутність людини. Провина, яка ґрунтує повсякденне людське існування, є тим, завдяки чому існує сумління, завдяки чому воно може закликати до нашої самості, до нашої достеменності. Бути-винним — це і є власне бути [8, 87].

Просторові характеристики Dasein, напевно, можна зрозуміти скоріше як вертикальні (підвладні), ніж як горизонтальні (діалогічні та етичні). У цьому інтимному оклику людина з'являється покликаною як одинична істота, що вказує на вертикальну асиметрію між інстанцією, яка окликає, і тим, кого покликано. Dasein, яке є тим, хто власне і окликає, не позначене жодною здатністю до розрізнення добра і зла. Адже саме в інтегральній іманентності Dasein самому собі, М. Гайдеггер вбачає певну міру вищості. Заклик Dasein, який відбувається в умовах вкинутості-у-світ, у кінцевому підрахунку, приховує в собі визнання пасивності, підлеглості, приреченості, тобто радикального не-вибору особистісного існування.

Феномен сумління, на нашу думку, з'являється там, де існує свобода особистості. «Поклик буття» у позаморальній сфері має тенденцію обмежувати свободу, або ж і зовсім зводити її до єдиної можливої адекватної відповіді на нього. Сумління існує якраз для того, щоб людина мала змогу протистояти тиску загальності соціального буття. Голос сумління, вказуючи, що можна було вчинити інакше, ніж учинили або чинимо ми, тим самим розширює нашу свободу. Сумління, мабуть, і є тією мірою, за допомогою якої особистість визначає свою автономію, спрямовуючись у соціальне життя, і в той же час обмежуючи його владу над собою. Згідно з такою внутрішньою моральною мірою особистість здійснює вибір серед можливостей (численних або зовсім нечисленних) в реальних життєвих обставинах, в чому власне і проявляється реалізація свободи. Сумління, яке міститься в глибинах людської душі знаходить своє виявлення у вигляді самооцінки й, на основі цього, самоповаги, у тому сенсі, що складає основу та водночас вираження моральних якостей особистості.

Тут ми знову зіштовхуємося з певними парадоксами. З одного боку, говоримо і вимагаємо морального ставлення до себе, з іншого боку —

не вважаємо себе зобов'язаним дотримувати бажаних суспільством моральних розпоряджень. Подібне явище називається моральним роздвоєнням особистості: стосовно себе людина навіть у думці не допускає аморальності з боку іншого, і навпаки, своєму аморальному вчинку майже завжди вишукує належне моральне виправдання. Виникає ситуація, коли добро і зло мов би делегується різним адресатам: перше — собі, друге — іншому. Насправді ж, людина втратила почуття відповідальності, вона втратила сумління. Моральності, як зазначає В. Андрущенко, потребує кожний. Тому, відповідаючи на особисту і суспільну потребу в моральності, усі ми зобов'язані допомогти один одному перебороти роздвоєння, знайти справжній сенс свого буття, навчитися ставитися один до одного як люди [2].

На нашу думку, особистість є складним і неоднозначним феноменом, який не може редукуватися ні до внутрішньої атомістичної самодостатності, ні до виразу тієї чи іншої соціальної спільності. Людина, народжуючись і живучи в певному соціально-історичному культурному середовищі, стає особистістю тоді, коли вона сама визначає своє ставлення до того, що її оточує: інших людей, природи, держави, моралі, культури, власності, зрештою, до самої себе. Кожна особистість існує окремо і водночас разом з іншими, із своїм власним життям і спільними справами.

Інтерсуб'єктивне розуміння феномену особистості переводить в інше річище і трактування особистісної самоідентифікації. Традиційно цей процес пов'язується з авторефлексією, в ході якої пізнається та усвідомлюється відношення до себе самого. У зв'язку із сучасним поворотом соціальної філософії, зокрема, до теми інтерсуб'єктивності та етичної проблематики, феномен самоідентичності набуває сенсу покладання індивідом самого себе у часовому русі свого життя в контексті його відношення до інших та соціокультурного життя загалом. Мораль та етика у цьому «покладанні» постають одними з основних складників, як його ґрунту, так і змісту. Сучасні дослідження процесу самоідентифікації роблять акцент на моральній саморегуляції особистості, яка відбувається разом з іншими, і багато в чому, завдяки іншим.

Самоідентифікація відбувається в просторі особистих цілепокладань, в якому конкуренція є певним джерелом особистого і суспільного розвитку; самоідентифікація — це завжди виокремлення себе та певне ствердження себе. В цьому процесі акт самооцінювання є доволі ускладненим: людина схильна оцінювати будь-що і будь-кого, окрім себе самої. Здавалося б у цій ситуації тільки правові норми можуть регулювати та обмежувати взаємні стратегічні дії, якщо вони несуть

загрозу для інших. Але правові відносини завжди є чимось зовнішнім і формальним. Право виступає зовнішнім регулятором міжлюдських відносин, в той час як мораль вимагає від особистості самостійного внутрішнього рішення. В той же час, мораль є джерелом права, — як в історичному й генетичному сенсі, так і в сенсі відтворення та оновлення правових норм. В процесі самоідентифікації особистість визначає себе як правову особу, громадянина поряд з іншими громадянами, і мораль, власне, й уможливорює створення правових відношень як внутрішнього особистісного переконання в необхідності їх відтворення. Крім того, якщо в підґрунті правовідносин ми не знаходимо моральних цінностей та вартостей, то правова дійсність досить легко замінюється зовнішньопозірним її сурогатом, який нав'язують у якості правового й законного і за допомогою якого намагаються формувати суспільну думку, маніпулювати інституціями в особистих інтересах.

Підсумовуючи можна сказати, що питання щодо процесу особистісної самоідентифікації не може бути поставленим без з'ясування сенсу феномена особистості та основних традицій його розуміння. Інтерсуб'єктивна парадигма соціального мислення відбиває сучасні тенденції «децентрації» суб'єктивності, в той же час намагаючись надати нових теоретичних перспектив вирішенню проблеми співіснування соціальних суб'єктів. При цьому в центр філософської думки ставляться етико-моральні міжсуб'єктні відносини. Нерозривність оцінки і самооцінки, поваги і самоповаги, власне й конституують недоторканість взаємного визнання, що відбувається в егалітарних відносинах особистостей. Індивідуальне «я» виникає шляхом його соціального вияву і стабілізується у відношеннях взаємного визнання. Самоідентифікація особистості в інтерсуб'єктивному просторі означає, що необмежена множинність інтересів та смислових перспектив виявляє себе у здатності і можливості сказати «так» або «ні», що конститує як можливість особистості бути собою, так і самостійне буття іншого.

Література:

1. Адорно Т. Проблемы философии морали / Теодор Адорно; [пер. с нем. М.Л. Хорькова]. — М.: Республика, 2000. — 239 с. — (Библиотека этической мысли).
2. Андрущенко В.П. Организоване суспільство: Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу [Електронний ресурс] / Віктор Петрович Андрущенко. — К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2006. — 502 с. — [Режим доступу]: <http://www.nbu.gov.ua/books/2006/06vaos/>.
3. Быстрицкий Е.К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие / Евгений Быстрицкий. — К.: Наукова думка, 1991. — 200 с.

4. Зізіулас Й. Буття як спілкування. Дослідження особистісності і Церкви / Йоан Зізіулас. [пер. з англ. В.Верлоки, М.Козуба]. — К.: Дух і Літера, 2005. — 276 с.
5. Кант І. Основи метафізики нравственности / Иммануил Кант. Сочинения в шести томах; [пер. с нем. Б.А. Фохта; под общ. ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана]. — М.: Мысль. — (Серия «Философское наследие»). Т.4. Ч.1. [ред. 4-го т. В.Ф. Асмус]. — 1965. — С. 219 — 325.
6. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Шарль Луи Монтескье. Избранные произведения; [пер. с фр.; ред. И.Шербина]. — М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. — С. 159 — 733.
7. Навроцький Н., Васильченко А. Проблеми персональної та соціальної автономії. Матеріали франко-української науково-теоретичної конференції на тему «Персональна та соціальна автономія» / Н. Навроцький, А. Васильченко // Філософська думка. — 2008. — № 3. — С.153 — 158.
8. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер; [пер. с нем. В.В.Бибихина]. — 2-е изд., испр. — СПб.: Наука, 2002. — 452 с. — (Серия «Слово о сущем»; Т.39).
9. Цицерон. Диалоги / Цицерон; [пер. с лат. В.О. Горенштейна]. — М.: Наука, 1994. — 222 с. — (Серия «Литературные памятники»).
10. Яннарас Х. Ч. Свобода етосу / Христос Яннарас; [пер. з англ. В.Верлоки]. — К.: Дух і літера, 2003. — 268 с.

Крыжановская Т. А. Личностная самоидентификация как intersubjective феномен. — Статья.

Аннотация. В статье раскрывается мысль о том, что процесс личностной самоидентификации неразрывно связан с моральной проблематикой, и это выводит исследование в парадигму intersubjectivity. Личностная самоидентификация рассматривается через феномены уважения, самоуважения, совести.

Ключевые слова: личностная самоидентификация, intersubjectivity, другой, уважение, самоуважение, совесть.

Kryzhanovska T.A. Personal Self-identification as an Intersubjective Phenomenon. — Article.

Summary. The article says that the process of personal identity is closely linked with moral issues. This leads research in the paradigm of intersubjectivity. Self-identity is analyzed in this paper by using the concepts of respect, self-esteem, conscience.

Keywords: personal self-identity, intersubjectivity, another, respect, self-esteem, conscience.

Никитченко О. Е.
кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософської антропології,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

АКСЕЛЕРАЦІЯ ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ ПРОЦЕС В СУЧАСНОМУ РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ (медико-психологічний та демографічний аспекти)

Анотація. В статті розглянуто конвергентний процес сучасного релігійного життя «акселерація». Охарактеризовано два його аспекта: медико-психологічний (інфантилізм) та демографічний. Обґрунтовано їх амбівалентність та антиномічність суджень щодо їх наслідків.

Ключові слова: акселерація, інфантилізм, релігійне життя, процес, суспільство.

Як ми вже неодноразово нагадували, у 2001 року науково-дослідний центр «Компаративістських досліджень релігії» філософського факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова сформулював як своє головне завдання дослідження сучасних тенденцій в релігійному житті світу. Аналіз цих тенденцій дозволив сформулювати загальну концепцію та вжити відповідну термінологію для подальшого виокремлення та визначення конкретних трендів у релігійному розвої сьогодення під назвою «Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ — початку ХХІ сторіччя». Саме поняття «конвергентні процеси в релігійному житті другої половини ХХ сторіччя» для широкого наукового загалу ми почали вживати ще з середини останнього десятиріччя століття, що вже минуло. (Див. наприклад: [1])

Сама концепція «конвергентні процеси у сучасному релігійному житті», за ці роки набула розголосу в українському релігієзнавчому середовищі та вже вживається задля характеристики сучасного релігійного розвою не лише у світі в цілому, але й відносно деяких подій у релігійному житті України (Див. наприклад: [2]).

За роки, що минули, зміст визначених тенденцій не змінився, хоча постійно відбуваються деякі зміни в їх значенні, чи то в тому, яке місце вони займають (якщо можна вжити це слово, то й «рейтинг») у повсякденні релігійного життя. Кожен з цих конвергентних процесів відіграє особливу роль у відтворенні сучасної релігійної сфери суспільного буття, тому прискіпливо аналізуючи один з них, ми маємо повсякчас відчувати його зв'язок з іншими. У цьому сенсі ми розглядаємо й «акселерацію».

Також буде слушним зауваження, що усі ці конвергентні процеси не є породженням лише, чи саме релігійного життя, яке взагалі лише в теоретичному сенсі можна вивести за межі усього загалу форм розвою сучасного суспільства. По-перше, тому що абсолютна більшість населення планети ідентифікує себе як прихильники тієї, чи іншої релігії. Отже віруюча людина, принаймні за кількістю, є головним суб'єктом історії. По-друге, ці тенденції, що ми досліджуємо саме у релігійному житті, і є, безумовно, відповіддю на «виклики» (за А. Тойнбі) суспільного розвою в цілому.

«Конвергентними процесами» у сучасному розумінні цього терміну можна вважати як ті, що притаманні більш ніж одній релігії, так і ті, що свідчать про тенденції зближення соціальних, доктринальних і організаційних позицій між двома, чи багатьма релігіями. Треба зауважити, що все, що відомо про наявність загального в релігії, те що дозволяє дослідникові аргументувати, що мова іде саме про релігійні явища, продовжує дискутуватись та констатуватись і у наші часи. У статті йдеться лише про акселерацію, але як включену у всі ті процеси, які сформувались, чи найбільш актуалізувались за останні десятки років. Це перш за все: актуалізація есхатології, актуалізація соціальних концепцій, американізація, вельтізація, віртуалізація, глобалізація, діалог, екуменічний рух, егосинтонізація, екзотерізація, зростання інклюзівізму, консюмерізм, модернізм і постмодернізм, нові релігії, паксізація, приватизація, сучасний релігійний плюралізм, раціоналізація культових дій, ревівалізм, секуляризація, синкретизм, сцієнтизм, уніфікація екстеріоризації, толерантність, фемінізація, фундаменталізм, харизматизація.

Більшість вищевказаних конвергентних процесів вже багато років досліджуються, добре проаналізовані в літературі, тому у даній статті ми зосередимося лише на деяких аспектах, які мають безпосереднє відношення до теми, що розглядається. Але до початку їх характеристики, зауважимо, що хоча усі вищеназвані процеси мають

самодостатній зміст, вони, по-перше, усією своєю сукупністю підтверджують наявність саме конвергенції у релігійному житті цієї доби, по-друге, стимулюють один одного, по-третє, корегують чи мають той, чи інший вплив на інші.

Темою нашої статті, як випливає з її назви, є «акселерація» в сучасному релігійному житті світу.

Акселерація (від лат. *aceleratio* — прискорення) є за сучасними поглядами всебічний процес, що пронизує усі сфери існування та відтворення людини та суспільства. Частіше за все, він характеризує наявність прискорення: у біології — індивідуального розвитку організмів на певній стадії; у медицині, та психології — темпів індивідуального росту і розвитку дітей та підлітків порівняно з попередніми генераціями (прискорення вікового розвитку шляхом зрушення морфогенезу на більш ранні стадії онтогенезу та ін.); у демографії зростання загальної кількості населення земної кулі; у техніці — революційного зсуву новітніх можливостей освоєння світу, та їх поширення у ньому; в історії — перебігу подій та явищ соціуму.

Цей перелік, зрозуміло не є таким, що вичерпано. Він лише демонструє значущість цієї соціальної тенденції для філософської рефлексії. У самих цих сферах, що вище окресленні, є вже багато наукових праць, у яких досліджуються явища, що названі, їх можливі причини та наслідки.

Попри цілковитій актуальності проблеми, що розглядається, наукових праць (на рівні статей та монографій, які було б присвячено саме цим питанням) у сучасній філософії ще немає.

Одним з наслідків медико-психологічної акселерації у сучасному суспільстві є інфантилізм. Безумовно, його появу та розширення не треба зводити лише до проблеми сучасної акселерації підлітків. Аналізуючи дефініції «інфантилізм» у соціально-педагогічній та психологічних науках О.М. Короткова приходять до висновку, що «незважаючи на те, що проблема інфантилізму широко відображена в психологічній та педагогічній літературі, термін «соціальний інфантилізм» не можна вважати достатньо розробленим, хоча останнім часом поняття інфантильності все частіше використовується не тільки як особистісна характеристика, але й у ширшому значенні» [3].

Саме вона вважає, що соціальний інфантилізм «проявляється в прагненні покласти відповідальність за прийняття рішень на інших, зайняти позицію «вічної дитини» і розглядається як недостатня активність особистості» [3].

За думкою М. Губернюк, одним з ключових факторів, що впливають на процес демократизації українського соціуму, є притаманний, як пострадянському суспільству в цілому, так і конкретним

учасникам політичного процесу феномен, що отримав визначення «політичний інфантилізм», який ґрунтується на домінуванні колективістко-патерналістської ментальності. «Політичний інфантилізм являє собою наслідок деформованої політичної соціалізації при якому окремих суб'єкт (індивід, колективний суб'єкт, лідер, влада) являє нездатність виконувати функції, покладені на нього суспільством і політичною системою». Тут вона посилається на О.В. Степанищенко, думку якого поділяє [4,62].

Отже, ми маємо вже й в українському суспільствознавстві визначення «інфантилізму» як масового явища існуючого далеко за межами психології та деліктної поведінки підлітків. Взагалі, на Заході давно розглядається синдром «Пітера Пена», як небажання поривати з дитинством. А опитування дорослих показують, що наприклад, у Великобританії багато жінок відчують свою дорослість лише у 32 літньому віці, а чоловіки аж на 43 року життя. «Чоловіча інфантильність часто зберігається до 40 років і навіть пізніше і середній вік дорослішання чоловіків складає 43 роки. В протилежність цьому жінки, як з'ясувалось, дорослішають в 32. Саме в цьому віці у багатьох вже з'являються діти, отже дамам доводиться піклуватись не лише про великодорослих хлопчиків (своїх чоловіків), але й про дійсних діточок» [5].

За С.С. Степановим: «до контингенту релігійних та окультних сект і тренінгових груп належать одні й ті самі люди, більшість з яких можна зустріти й по тій чи іншій адресі, поки не знайдуть собі визначене місце, відповідно своїм індивідуальним нахилам. Головна психологічна характеристика цієї публіки — особистісний інфантилізм, соціальна непристосованість, відсутність сталої системи життєвих цінностей. По суті справи, ці люди незалежно від віку (хоча більшість достатньо молоді) перебувають у стані підліткової кризи, що затягнулося, чи якщо завгодно, кризи самовизначення» [6].

Звісно, негативне ставлення цього автора до «сект» не дозволяє йому розповсюджувати ці судження на так звані «традиційні релігії», хоча з історії нам відомо як негативно до більшості з них ставилися у соціумі за часів їх виникнення. А саме цікаве, з психологічної точки зору, це думка про те що не тільки в новітніх, а й в здавна діючих релігіях ми можемо побачити ту саму публіку. І молодь там ініціює аналогічні за суттю спроби довести свою виключність (згадаємо лише прихильників Д.Ентео у Російській православній церкві). За цією самою аналогією, можна схилитися до думки, що інфантилізм є явищем, притаманним сучасному релігійному життю взагалі,

чи точніше сучасній релігійній публіці. Про це свідчить багато фактів, починаючи з угруповань за віком у багатьох сучасних деномінаціях, до залучення клоунів у відправлені культу.

Виникають й інші питання пов'язані з наслідками акселерації у біологічному та психологічному становленні сучасної людини та суспільства, що вона відтворює у самому тісному зв'язку з релігією, насамперед, зі стрімким поширенням релігії у нашому соціумі в останні десятиріччя, та зростанням релігійного фундаменталізму у світі в цілому з одного боку, а з іншого, значної кількості невіруючих та атеїстів. Може одна з причин, яка обумовлює вищезазначені явища, і є неспроможність релігійних деномінацій подолати соціальний інфантилізм. Може, в умовах сучасної всебічної соціальної акселерації, релігія, як соціальний інститут, відстає від прискореного зростання розвитку інших соціальних інституцій.

І на останок обговорення ролі медико-психологічної акселерації в суспільстві, його виявів у релігійному житті, можна додати зауваження про те, що це відбувається на тлі швидкого зростання людського віку у розвинутих країнах, в наслідок чого зростає кількість людей похилого віку. В усі часи саме у останній віковій категорії, релігійність була вищою. А це фактор, який може розглядатися як шлях до подальшого ширшого відтворення релігії.

Задля характеристики акселерації у релігійному житті світу в демографічній площині ми звертаємось до даних, що були отримані за Всесірною християнською енциклопедією та представленні на з'їзді лідерів світових і традиційних релігій в Астані на початку нашого століття.

Відповідно за цими даними на початку XXI століття кількість населення складала 6055049000 людей. Отже за XX ст. кількість людей зросла майже в 4 рази, а за ближчі 50 років зросте ще на третину. Найбільшою, але не домінуючою релігією є християнство, (33% загального населення). Далі: іслам — 19%; індуїзм — 13,4%; китайська етнічна релігія — 6,4%; буддисти — 5,9%; етнічні релігії — 3,6%; нові азіатські релігії — 1,7%; сикхи — біля 0,3%; юдеї — біля 0,2%; бахаї — біля 0,1%.

За межами усіх релігій визнають себе 12,7% населення Землі. Приріст християн відбувається у два з половиною рази повільніше ніж зростання усього іншого (нехристиянського) населення. Серед усіх релігій кількість людей, що сповідують іслам, зростає скоріше за інші. Серед християнських деномінацій за кількістю вірних зростає більше інших католицька церква (1,3% чи 13,5 млн. людей за рік). За темпами

зростання — незалежні християнські церкви — 2,5%, чи 9,5 млн. людей щорічно), та маргінальні християнські групи — 1,68% чи 0,4 млн.) [7].

На ґрунті цієї ж Всесірної християнської енциклопедії, спираючись, в головному, на висновки її автора Девіда Барета та Всесірну християнську базу даних, та деякі інші джерела, І.Г. Каргіна характеризує декілька якісних перетворень у сучасному релігійному житті, що пов'язані з різними темпами акселерації в окремих деномінаціях. Так, підкреслюється, що у період між 1900 та 2000 роками стались глобальні зміни в різних релігіях і долях різних віровчень глобального населення. Але найсерйозніші зміни пов'язані з християнством [8].

За Д. Баретом, вказує І.Г. Каргіна, можна виокремити три найбільш значущі тенденції: «по-перше — це деяка втрата християнства своєї «ринкової частки» в останнє десятиріччя XX ст., перш за все, за рахунок зростання впливу інших світових релігій — ісламу та індуїзму» [Там само].

Друга глобальна тенденція криється у виникненні спочатку 1980 років, головним чином, в країнах, що розвиваються, так званих «незалежних» (Independents) християнських церков. Третя глобальна тенденція є наслідком комплексу факторів, в основі яких — демографічні тенденції, міграційні процеси, и також створення масштабної християнської релігії «третього світу». І криється вона в тому, що центр християнської популяції поступово та неприступно рушає в південну півкулю, в той час як іслам посувається на північ [8].

За думкою Ф. Дженкінса, на якого посилається І. Каргіна: «ми стоїмо на зворотному моменті, який є епохальним для сучасного християнського світу: конфлікти всередині християнства, що викликані протиріччями між просвітленим західним християнством та неосвіченим, жебрацьким південним християнством, залишить більш глибокий слід, ніж конфлікти між християнством та ісламом на сторіччя вперед» [Там само].

Як констатує І. Мигович, українські вчені (Л. Філіпович, П. Яроцький, та інші) погоджуються з тим, що кількість віруючих зростає швидшими темпами ніж населення землі, та вважають, що на пострадянському просторі небувале піднесення переживають протестантські об'єднання [9].

Але і акселераційне зростання кількості віруючих в нашій країні (десь з 8-10% до загальної кількості населення та 12,5 тис. релігійних організацій на початок незалежності країні, до 76% віруючих та 37209 релігійних організацій на початок 2014 року) відбувається на тлі прискореного скорочення кількості громадян

Україні як від природних та асоціальних факторів, так і міграції. Отже, можна констатувати наявність тенденції до припинення, стабілізації релігійної ескалації в Україні принаймні за демографічними показниками.

Але є, як вже констатовалось вище, ще й і економічні, політичні та інші важелі. Крім того, Україна зараз ще включена і в деякі світові процеси, які можуть прискорити будь який напрям в розвитку релігійного життя в країні. Тому, вважаємо за необхідне, додати до роздумів про вплив на сучасне релігійне життя демографічних, акселераційних процесів, думки щодо майбутнього релігійного ренесансу професора генетики Стива Джонса. Він вважає, що християнство процвітатиме, а скептицизм відмиратиме. І наводить аргументи такого типу: «прискорення, зростання релігії відбувається там де є і більш прискорене зростання населення, особливо в бідних країнах, в той час як в скептично налаштованих до релігії в «європейських країнах тенденція репродукції населення залишається на більш низькому рівні». До того ж, зауважує Стив Джонс, релігійні люди мають більш дітей, особливо у тропіках та Африці, що може слугувати подальшою базою для відповідного більш високого процента віруючих у загальній популяції людей в майбутньому [10].

Отже, досліджуючи акселерацію як конвергентний процес, можна навіть на тих матеріалах, що наведені у статті, дійти деяких висновків:

По-перше — це суто конвергентний процес сучасного релігійного життя, бо є таким, що притаманний багатьом релігіям, та в той чи інший спосіб торкається їх усіх;

По-друге — процес акселерації пов'язаний з іншими конвергентними процесами, які в свою чергу мають глобальний вимір;

По-третє — він (процес акселерації) має різні прояви у релігійному житті:

- 1) як загальний фактор розвитку людства;
- 2) як стрімке зростання людської популяції;
- 3) як фактор стрімких змін в соціальній психології (тут інфантилізм);
- 4) як прискорене зростання кількості віруючих (будь-то абсолютний, чи відносний у різних релігійних традиціях та країнах);
- 5) як стрімке зростання новітніх релігій, їх вихід на світовий рівень;
- 6) стрімке зростання християнських і синкретичних церков в Африці;
- 7) стрімке поширення фундаменталізму в православних та мусульманських країнах;
- 8) численне навернення до релігії в постсоціалістичних країнах;

9) неймовірне швидке зростання кількості людей, що не ототожнюють себе з жодною релігійною організацією;

10) відносно різке зменшення кількості вірних автохтонних культів і таке інше.

По-четверте цей процес можна визначити як амбівалентний, принаймні зараз в суспільній думці щодо його ходи та наслідків існують антиномічні аргументи.

Література:

1. Мартинюк Е. Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ століття / Е. Мартинюк // Наука і релігія: Проблеми діалогу. /Одеськ. нац. у-нт ім. І.І. Мечникова: Наук. — дослідн. центр «Компаративістські дослідження релігії»; Ред. кол.: Е.І. Мартинюк (гол. ред), О.А. Івакін, В.А. Кравченко, та ін.; — Одеса: АО «БАХВА», 2002. — 120с.
2. Мартынюк Э.И., Никитченко Е.Э. Конвергентные процессы в современной религиозной жизни/ Электронный ресурс. — [Режим доступа]: <http://www.religiopolis.org/documents/3279-ei-martynjuk-ee-nikitchenko-konvergentnye-protsessy-v-sovremennoj-religioznoj-zhizni.html>
3. Короткова О. М. Аналіз дефініції «інфантилізм» у соціально-педагогічній та психологічній науках / О.М. Короткова/Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік / [За ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківцев]. — Івано-Франківськ: НАІР, 2013. — Вип. 3. — 467 с.
4. Губернюк М. Молодь як елемент соціальної структури: проблема інфантилізму/ Електронний ресурс. — [Режим доступа]: <http://naub.ua.edu.ua/2013/molod-yak-element-sotsialnoji-struktury-problema-infantylizmu/>
5. Мужчины становятся взрослыми в 43 года / Электронный ресурс / [Режим доступа]: <http://medinfo.ua/news/00014e19108d51b9aa33821f05595fd2/displayarticle>
6. Степанов С.С. Личностный рост: издержки акселерации/Мифы и тупики поп-психологии / С.С. Степанов. — Дубна.: Феникс+, 2006. — 232 с. /Электронный ресурс / [Режим доступа]:<http://chugreev.ru/stepanov/myth.html>
7. Динамика численности религий в мире/Электронный ресурс. — [Режим доступа]: <http://www.religions-congress.org/content/view/130/35/lang,russian/>
8. Каргина И.Г. «Следующее христианство»: качественные преобразования постмодернистского пейзажа/ Электронный ресурс. — [Режим доступа]: http://www.perspektivy.info/misl/cenn/sledujushheje_khristianstvo_kachestvennyje_preobrazovanija_postmodernistskogo_pejzazha_2014-03-06.htm
9. Мигович І. Релігійність в Україні та світі: соціологічний вимір, спроба прогнозу/ Електронний ресурс. — [Режим доступа]: <http://www.viche.info/journal/1856/>
10. Knapton S. Christianity will rise as sceptics die out, geneticist claims/ Електронний ресурс. — [Режим доступа]: <http://www.telegraph.co.uk/culture/hay-festival/10856665/Christianity-will-rise-as-sceptics-die-out-geneticist-claims.html>

Никитченко Е.Э. Акселерация как конвергентный процесс в современной религиозной жизни (медико – психологический и демографический аспекты). – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрен конвергентный процесс современной религиозной жизни «акселерация». Характеризуются два его аспекта: медико-психологический (инфантилизм) и демографический. Обосновывается амбивалентность их влияния на религиозную жизнь и антиномичность в суждениях относительно последствий их осуществления

Ключевые слова: акселерация, инфантилизм, религиозная жизнь, процесс, общество

Nykytchenko O.E. Acceleration as a convergent process in modern religious life (medicine-psychological and demographic aspects). –Article.

Summary. The article describes a convergent process of contemporary religious life «acceleration». Characterized by its two aspects: a medical-psychological (infantilism) and demographic. Substantiates the ambivalence of their influence on the religious life and the antinomy of judgment about the consequences of their implementation

Keywords: acceleration, infantilism, religious life, the process of society.

Gold O.F.
PhD in Philosophy,
Comparative Studies Center
under Mechnikov Odessa National University

THE CONCEPT OF AMERICANIZATION IN SOCIAL AND PHILOSOPHICAL STUDIES

Summary. The article gives the description of concept «Americanization» and provides the analysis of this phenomenon in several aspects of social studies. The views of some investigators on the problem of «Americanization» are presented in the article.

Keys words: americanization, globalization, westernization, the USA, Western Europe.

According to the widespread interpretation, americanization is a process of gradual change in social relations and culture into standards and patterns that are generally accepted in the United States. The main guideline of this change is the so-called «American life style». American values adopted by other societies are integrated in the intrinsic system of norms in these societies and change its values, traditions, rules of behavior and law, as well as certain institutions.

Social and philosophical meaning of americanization is considered in works by foreign (J. Baudrillard, H. Casanova, A. Utkin, F. Fukuyama, S. Huntington and others) and Ukrainian researchers (E. Martyniuk, L. Filippovich etc.).

The concept of americanization did not arise before XIX century. For example, in the encyclical «Rerum novarum» («New Things»), in 1899, Pope Leo XIII stated his «social» position as opposed to «Communist Manifesto». The Pope noted that «Americanism» makes the church become more adapted to the modern civilization by showing indulgence towards modern popular theories and methods, including Marxism.

To define americanization more clearly, it is necessary to distinguish it from such common term as westernization and globalization.

The thing that americanization, globalization and westernization have in common is the impact on socially important processes in one or more states. In my opinion, despite the fact that these concepts have the above-mentioned similarity, I have to draw a line between americanization as an independent phenomenon, which characterizes the effect of the US culture on many aspects of modern society, westernization as dissemination of American and other Western values around the

world and globalization as a process characterized by the expansion of certain phenomena over different states. Some time ago one could argue that americanization was a form of westernization, but now in Western Europe they speak of americanization as of inherent process in European countries [4, 124].

Ambiguous attitude to the USA has undergone tremendous change since the mid-twentieth century, to be exact, after World War II, the collapse of Nazism and the end of previously existing European system of national states.

There is a tradition that everyone who studies the US appeals to the work by Alexis de Tocqueville, who believed that the Europeans had a view of America before its colonization: «without any notion of America, European colonists would have never crossed the ocean»; and that «the image of America represented the New World» [6, 74].

According to Tocqueville, new ideals of equality and freedom were «exported» by Europe. After the American Revolution these ideals became a reality. A new world was being born in the new state. At that time Europe and the United States broke up: «Whatever Europe thought of America, it could never become a model or guiding idea for the United States again. Since then, the United States as an independent country have incarnated both a dream and a nightmare in European views. Until the end of the nineteenth century, this dream included such ideas as freedom from harassment, assertion of human autonomy and power against the weight of the past that seemed to hinder the development of such a new force as social and cultural modernization. However, the idea of America remains an incredibly exaggerated and distorted picture of reality, where the new features of European civilization were clearly developed» [6, 75].

The U.S. President Dwight D. Eisenhower noted in his speech in 1955 that «Americanism» is realization of the Supreme Being. Neither the American form of government, nor an American way of life can exist without faith in God» [9]. This is confirmed by references to God contained in the Declaration of Independence and also by the fact that the most important state events are

accompanied by religious rituals. Prayers and sermons open various business meetings.

According to the French philosopher J. Baudrillard, the author of the work «America» («Amérique» Paris, 1986) — the US cities look like «the inhuman features of extraterrestrial object» created by «transsexual capitalist arrogance of mutants». «The fact that the United States have no past that could be understood, allows Baudrillard to draw a conclusion that America is «the only really existing primitive society», although it belongs to the future. America is «the original version of modernity» and it is its cities that are in the center of the world. America is the hyperreality, because it is a utopia that «from the very beginning was considered to be put into practice» [3, 23].

This country, according to Baudrillard, is able to reveal itself to a European person only, because only the Europeans are able to see in America «a perfect simulacrum of immanence and material embodiment of all values» [3, 28].

Director of the Institute of Oriental Studies V. Alpatov believes that one of the most important aspects of americanization is its manifestation in the languages. The American view of society is closely associated with the English language. In the United States and in some other countries as well, there always predominated the concept of a single language. For example, national minority languages in the UK were not recognized and repressed until the second half of XX century. Even in Ireland, it was impossible to restore the Irish language as a means of communication; it could be a national symbol, but English predominated in all spheres of life except Catholic liturgy. There were no specific measures taken to support the English language in the USA (English is official language in some states only), but the outlook of 'melting pot' presupposed that a person of any origin can become an American having mastered the common American culture including the English language.

The differences in americanization of language manifest themselves in official policy and public opinion around the world. In France the restrictions to spreading the English language and American culture are the most rigid in Europe, while in Germany the process of americanization in the language sphere (as well as in other social spheres) is quite intense. At the International Conference on Language and Culture that was held in October 2003 in Alma-Ata there was discussed an interesting idea that Germany still «suffers from historical guilt for Nazism, and therefore the ideals of national culture and the worldwide significance of the German language still seem to be offensive that greatly contributes to the Americanization» [1, 24].

As stated in one of the publications on the subject, «the United States are on the top of the modern world hierarchy and this position in the foreseeable future is threatened most of all by their own inability to cope with internal problems and by their role and place in the world»[5].

Let us consider, for example, such a distinctive country as Japan that for a long time has been suffering from the subconscious identity crisis. America became a model for Japan, that however had a hidden cause for irritation of the Japanese in relation to the US, because assimilation threatened the national Japanese values. In public opinion, the americanization of the country was the aim of the Japanese authorities. This strategy favored the development of modern and democratic Japan, and brought up a question of the «new Japan» and its national identity. The national pride of the Japanese was hurt, because this strategy was imported from the USA. As Japan approximates to the American standards and develops national self-consciousness as independent and modern country, it begins searching for national unique identity. Japanese writer K. Abe calls it a kind of aporia: «the more intense the process of americanization becomes, the higher the «backward wave» is [8].

The suppression of national identity led to the growth of popularity of national idea and national state project. Thus the fundamentalist theories of Japanese identity (*nihondzin* parties) arouse and became popular as a kind of intellectual reaction to the americanization.

Russian scholar A. Utkin speaks about the American influence: «such a correlation of forces has never existed before. Pax Britannica lived parsimoniously. The British Army was smaller than any other European army, and even the Royal Navy was as large as the subordinate two fleets together; nowadays, all the navies taken together are smaller than the American one. Napoleonic France and Spain in time of Philip II had powerful enemies and were parts of the multi-polar system. Charlemagne's empire was merely Western Europe. The Roman Empire extended its power much further, but there was another great empire at the same time - the Persian Empire and vast China»[7, 3].

As noted by C. Powell, the former US State Secretary: «The parallels with the prosperity of France in the late seventeenth and early nineteenth centuries and Britain in the nineteenth century are inconsistent because both these countries were still parts of the single European constellation of forces. Paris and London were first among equals. Washington at present time is in different conditions - even the joint power of potential competitors does not give them a chance for equal confrontation.

In short, the modern American empire is beyond compare»[9].

It is important to note that in the second half of the twentieth century there was a hypothetical possibility that the Soviet Union would have used its superiority in Eurasia. Today the situation is different – the United States have everything except equal competitors. «The world history has never seen such a system of sovereign states where the one state would have utterly incontestable supremacy» [11].

The U.S. Defense Secretary D. Rumsfeld said bluntly that the events on September 11, 2001 «created opportunities similar to those created by World War II – the opportunities to rearrange the world» [11]. This period was a beginning of a new historical phase – the reference point for the further advancement of americanization to the East. Previously americanization was a process more usual for Europe, Asia Minor, Australia. Today we can speak about the comprehensive and global americanization spreading over all the parts of the globe.

The interesting fact is that the americanization in modern social studies is regarded as an analytical category and at the same time it is a symbol for the comprehensive interpretation of the twentieth century history. According to Mary Nolan, German political scientist, «americanization is adoption of American patterns of production and consumption, technology and management practices, cultural products and institutions of mass culture, gender roles, and entertainment»[12].

Grounding on the foregoing materials I can draw the following conclusions:

- today the concept of americanization can have both negative and positive meaning;
- this concept may coincide with the terms «globalization» and «westernization»;
- its further meanings depend on the US influence on the global community in future;
- americanization is mostly widespread in the societies without extreme nationalism;
- americanization is a process imported from the USA as opposed to the globalization;
- the intense process of americanization leads to intensification of anti-American attitudes in society;
- americanization manifests itself in various spheres of social life.

Sources:

10. Алпатов В.М. Глобализация и развитие языков / Электронный ресурс / В.М.Алпатов // *Voprosy filologii* 2004. – №8. – [Режим доступа]: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/11736267>
2. Американизация: Электронный ресурс / [Режим доступа]: <http://ru.wikipedia.org/w/index.php>
3. Бодрийяр Ж. Америка / Жан Бодрийяр. [Пер. с франц. Калугин Д.] - СПб.: ВладимирДаль, 2000. – 205 с. – 38с.
4. Гольд О. Ф. Американизация как конвергентный процесс в религиозной жизни современности: социально-философский аспект: дис. канд. филос. наук по специальности: 09.00.03/ Гольд О. Ф. – Одесса, 2012. – 194 с.
5. Косолапов Н. А. О месте геополитики в эпоху глобализации / Электронный ресурс/ Косолапов Н.А.// *Восток*. – 2003. – №4. – [Режим доступа]: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/11736267>
6. Токвиль А. де Демократия в Америке/ Алексис де Токвиль; [пер.с франц./предисл. Г.Д. Ласки]. – М.: Весь мир, 2000. – 560 с.
7. Уткин А.И. Американская империя/ Анатолий Иванович Уткин. – М.: Эксмо, 2003. – 736 с.
8. Чугров С. Япония - США: Искажённое взаимовосприятие / Электронный ресурс / Чугров С. // *Мировая экономика и международные отношения*.- 2007. № 2. – [Режим доступа]: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/11736267>
9. Colin L. Powell. Remarks at Council of Americas 32 st Washington Conference. Washington, D.C. – 2001. – 14 p. (SPECIAL EDITION: 32st Washington Conference).
10. Herberg W. Protestant-catholic-jew / William Herberg. – NY., 1960. – 258p.
11. Rumsfeld D. Interview/ Donald Rumsfeld // *NY Times*: article. –NY, 2001. – № 12. –P.10-11.
12. Anti-Americanism and Americanization in Germany / Электронный ресурс / N. Mary// *Politics Society*. – 2005. – №3. – [Режим доступа]: <http://pas.sagepub.com/content/33/1/88>

Гольд О.Ф. Понятие «американизация» в истории социально-философской мысли. – Статья.

Аннотация. В статье дана характеристика понятию «американизация», а также рассмотрен этот феномен в некоторых аспектах социальной философии.

Ключевые слова: американизация, вестернизация, глобализация, тейлоризм, фордизм.

Гольд О.Ф. Поняття «американізація» в історії соціально-філософської думки. – Стаття.

Анотація. В статті дана характеристика поняттю «американізація», а так само розглянуто цей феномен у деяких аспектах соціальної філософії.

Ключові слова: американізація, глобалізація, вестернізація, тейлоризм, фордизм.

*Андреева Л. А.,
доктор философских наук,
ведущий научный сотрудник
Центра цивилизационных и региональных
исследований Российской академии наук*

*Андреева Л. К.,
кандидат философских наук, доцент,
Московский государственный университет
технологий и управления им. К.Г. Разумовского*

МЕСТО И РОЛЬ РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ (РПЦ) В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ РОССИИ В ВОСПРИЯТИИ РОССИЙСКОГО СТУДЕНЧЕСТВА

Аннотация. В статье сопоставляются данные исследований, касающихся восприятия российскими студентами социально-политической роли РПЦ (Русской православной церкви). Эти данные сравниваются с результатами общероссийских опросов с целью выявления степени расхождения или совпадения основных показателей.

Ключевые слова: религия, политическая роль РПЦ, плюрализм мнений, гегемония религиозного мировоззрения, религиозное, нерелигиозное сознание

Роль РПЦ в общественной и политической жизни, тесный союз церкви и государства — все эти вопросы стали предметом оживленной дискуссии в современном российском обществе. РПЦ устами протоиерея В. Чаплина озвучила «идеальную» цель — церковь должна занять центральное место в жизни человека и общества [1]. Насколько же реальна перспектива для молодой, образованной части российского общества признания гегемонии религиозного мировоззрения в общественной жизни?

Эмпирической базой исследования является выборочный социологический опрос, проведенный в марте-мае 2012 года среди студентов Московского государственного университета технологий и управления (МГУТУ), филиал в г. Волоколамске Московской области. Всего было анкетировано 136 человек, что является примерно 15% от общего количества учащихся. Задача ставилась сравнить показатели анкетирования студентов МГУТУ с «большими» общероссийскими опросами на заданную тему, выявить степень расхождения или совпадения отдельных показателей восприятия общественно-политической роли РПЦ в жизни российского общества.

Плюрализм мнений, а не единство истины

Основывая претензии на занятие религией центрального места в жизни общества и человека,

В. Чаплин апеллирует к евангельскому идеалу, согласно которому, нормой является не плюрализм мнений, а единственность истины. С этой точки зрения одним из ключевых индикаторов является отношение студенчества к современному понятию демократии и демократического устройства, где плюрализм как мировоззренческая концепция, исходящая из множественности оснований бытия мира, множественности воплощений различных культур, из равного права на существование различных несопоставимых ценностей, культур, политических убеждений, частных мнений, из многообразия форм общественного самовыражения людей, является одним из цементирующих оснований.

По данным опроса, проводившегося в МГУТУ, демократию считают необходимой для России 54% респондентов, 38% затруднились ответить и только 8% высказались против, что подтверждает приверженность студенчества ценностям демократии. Эти данные коррелируют с результатами всероссийского опроса Левада-Центра от 01.06.2010 года. Согласно этому опросу 60% россиян считают демократию необходимой России, 16% затруднились ответить и 24% высказались против [2]. Если уровни поддержки демократии приблизительно одинаковы, то обращает внимание почти трехкратное уменьшение противников демократии в студенческой среде по сравнению с общероссийскими данными (8% среди студенчества против 24% среди россиян), что может быть объяснено особой восприимчивостью студенческой молодежи к возникновению новых ценностных ориентаций. Ориентация на ценности демократии студенчества как потенциальной интеллектуальной элиты общества важна тем, что задает ценностную парадигму ближайшего будущего нашего общества.

Религиозная (мировоззренческая) и конфессиональная ориентация студенчества

Для понимания результатов опроса студентов о восприятии политической роли РПЦ необходимо выяснить их религиозную (мировоззренческую) и конфессиональную ориентацию.

На наш взгляд, ключевой для анализа религиозных (мировоззренческих) позиций является следующая типология: верующие, затрудняющиеся ответить (колеблющиеся между верой и неверием), неверующие (с выделением в ней группы атеистов), а для анализа конфессиональной ориентации: религиозная самоидентификация (православный, мусульманин и пр.). Стоит сразу оговорить тот факт, что, на наш взгляд, религиозная самооценка (верующий или не верующий) в современной России находится под прессингом господствующей идеологии, в которой неверующий — это маргинал. Ровно наоборот повторяется ситуация советских времен, тогда верующие считались маргиналами и вынуждены были скрывать свою религиозность, сейчас неверующие, зачастую, скрывают свою мировоззренческую ориентацию. Можно согласиться с мнением социолога Е.А. Кублицкой о том, что «показатель «самооценки» «заработал» у верующих, поскольку нет причин скрывать свои убеждения. В то же время он оказался недостоверным при определении нерелигиозности населения. Так, часть неверующих респондентов или идентифицируют себя с «колеблющимися», или уходят от ответа. Если в период «застоя» показатель самоидентификации по отношению к религии и атеизму занижал уровень религиозности и превышал степень распространения секуляризации в обществе, то в постсоветский период завышает уровень религиозности с занижением уровня и степени атеистичности населения» [3, 97].

По данным опроса, проводившегося в МГУТУ, назвали себя православными 80% студентов, 3% мусульманами, 2% прочими. Верующими же себя назвали 73,5% студентов, неверующими 7,3%, 5% атеистами, затруднились ответить 19,2%. Обращает на себя внимание, что количество верующих меньше числа студентов, заявивших о своем православии. Более того, к православным причислили себя часть неверующих и затруднившихся с ответом, что можно объяснить тем, что православие воспринимается студенчеством как способ национально-культурной идентификации и понятия «русский» и «православный» в студенческом сознании сближены. Таким образом, можно сделать вывод о том, что мировоззренческая самоидентификация на порядок ниже конфессиональной самоидентификации, следовательно, идентификация мировоззренческой и конфессиональной

приверженности не совпадает, что коррелирует и с данными всероссийских опросов.

Известно, что по данным всех социологических опросов уровень православной самоидентификации россиян чрезвычайно высок. По данным всероссийского социологического опроса ВЦИОМ за 2012 г. 77% процентов респондентов назвали себя православными, 6% приверженцами ислама [4]. В первой половине ноября 2011 года Отделом социологии религии Института социологии РАН было проведено всероссийское исследование религиозности населения. Доля верующих составляет 65% опрошенных, доля колеблющихся между верой и неверием респондентов остается неизменной — около 16%, доля неверующих — 9% [5]. В отношении колеблющихся можно заметить, что эта группа тяготеет более к неверию, чем к вере. По результатам социологических данных от 35 до 45% респондентов, считающих себя «колеблющимися», не верят в Бога и другие сверхъестественные силы [3, 98].

Доверие РПЦ и Патриарху Кириллу

При высоких процентах лично верующих или относящих себя к православным, логично предположить, что порядок этих цифр должен был бы сохраняться и в вопросах доверия к РПЦ как социальному институту общества, и к ее главе — Патриарху Кириллу. Однако только 60% студентов доверяют РПЦ, 19% не доверяют, а 21% затруднились ответить. Таким образом, когда вопрос уходит из области личной веры или конфессиональной идентификации и переходит в область социально-политических отношений, то мы видим резкое уменьшение сторонников «реальной» Церкви как социального института общества, включенного во все социально-политические процессы. Разрыв между 80% верующих и 60% процентами, поддерживающих РПЦ, говорит о том, что сложно говорить о «православном консенсусе», когда речь идет о поддержке РПЦ как социального института общества. В этом отношении тенденция, выявленная в студенческой среде, повторяет общероссийскую. По данным всероссийского опроса 2011 года Института социологии РАН Церкви как социальному институту доверяет 50% опрошенных, не доверяет 39%, затруднились ответить — 12%. Доля респондентов, не доверяющих Церкви, существенно выросла по сравнению с данными 2006 г. (23%) [5].

Еще большее падение мы наблюдаем в ответе на вопрос о доверии Патриарху Кириллу. Только 31% студентов положительно оценивает его деятельность, 56% затрудняются ответить и 13% относятся отрицательно. Следует заметить, что опрос проводился в то время, когда СМИ и Интернет широко освещали историю с «нанопы-

лю» в квартире патриарха, часами «Брегет» и можно предположить, что такое падение личной популярности главы РПЦ объясняется тем, что студенчество является наиболее активным пользователем интернета, т.е., что это временное явление. Казалось бы, этот вывод поддерживается и теми данными, что опубликовал ВЦИОМ уже после всех скандальных историй. В июне 2012 года ВЦИОМ задал вопрос: «Какие чувства, прежде всего, у Вас вызывает личность патриарха Русской Православной Церкви Кирилла?» У 71% патриарх Кирилл вызывает сугубо положительные чувства, у 8% отрицательные, 21% затруднились ответить [6].

Однако, доверие предстоятелю РПЦ должно конвертироваться в активную социальную поддержку. С этой целью задавался следующий вопрос: «Как вы думаете, если Патриарх Кирилл выступит с осуждением какого-либо решения властей РФ, то на чьей стороне вы окажетесь с большей вероятностью: на стороне Патриарха или на стороне властей?» 21% студентов поддержали бы Патриарха, 20% светскую власть и 59% затруднились ответить. При том, что 80% студентов заявили себя как православные и 73,5% как верующие, только 21% в ситуации конфликта поддержал бы главу РПЦ. В вопросе личного активного выбора, в условиях конфликта, только 1/5 из православных студентов безоговорочно поддержала бы Патриарха.

На аналогичный вопрос в рамках всероссийского социологического опроса, проведенного ФОМ-Пента в 2011 году, только 26% граждан однозначно бы поддержали Патриарха Кирилла, 19% выступили против Патриарха и — 55% затруднились ответить [7].

Таким образом, мы видим четкую тенденцию: религиозная и конфессиональная принадлежность не конвертируются, в достаточной степени, в поддержку РПЦ как социального института общества. В общественной жизни это означает невозможность и неприемлемость религиозной гегемонии РПЦ в обществе. Причину этого следует искать в господстве нерелигиозной картины мировидения в обществе и неустойчивом типе религиозности россиян. Определяющим критерием религиозности является вера в сверхъестественные силы, а степень собственно религиозности можно определить, прежде всего, верой в религиозные догматы, которые являются фундаментом религиозного мировоззрения и воплощают трансцендентные ценности бытия.

Принципиально важный вопрос среди религиозных догматов — вера в загробную жизнь (т.е. бессмертие души). По данным опроса студентов МГУТУ от 2010 года в загробную жизнь **верят**

меньше половины респондентов: верят в загробную жизнь 48,2%, не верят 20,4%, затруднились ответить 31,4%.

Такие низкие показатели свидетельствуют о доминировании нерелигиозной картины мировидения (при этом 79,6% опрошенных уверенно ответили, что знают основы своей религии, а большинства опрошенных студентов в доме имеется религиозная литература (75,9%) и подавляющее большинство прошли религиозный обряд приобщения (96,3%)) [8]. Схожая картина в мировидении и у россиян. Важнейший показатель мировоззренческих позиций — вера в бессмертие души: 36% респондентов верят, 32% колеблются между верой и неверием и 25% — не верят в бессмертие души. В 2006 г. доля респондентов, верящих в бессмертие души составляла 48% (данные Всероссийского опроса 2011 года Института социологии РАН) [5].

Следует помнить, что как социальная подсистема религия включает в себя определенные элементы и структуру: религиозное сознание, деятельность, отношения и организации. Во всех областях духовной жизни систематизирующим выступает соответствующий тип сознания. В соответствии с религиозным сознанием разворачивается определенная деятельность, складываются отношения и организации, в них сознание находит инобытие, объективизируется и опредмечивается [9, 276-278]. Следовательно, при доминировании нерелигиозной картины мировидения у большей части населения не может быть речи о доминировании религиозного сознания в современном российском социуме. Складывается парадоксальная ситуация, когда РПЦ явно не имеет крепкого фундамента в виде религиозного сознания населения.

Взаимоотношения между РПЦ и обществом в представлениях студенчества

Ключевым вопросом является вопрос о светскости государства, о необходимости сохранения или ликвидации режима отделения церкви от государства. 54% студентов выступили за сохранение режима отделения церкви от государства, 46% - против. Согласно же данным всероссийского опроса, проведенного ФОМ-Пента 2011 году, 48% высказались за отделение церкви от государства, 30% за придание православию статуса государственной религии, 23% затруднились ответить [10]. Таким образом, мнение студенчества практически консолидировалось с мнением россиян, что свидетельствует, несмотря на высокие цифры религиозной и конфессиональной принадлежности, о неприемлемости и для этой части респондентов, тенденции клерикализации общества.

Большинство россиян образует свои поступки, опираясь на посюсторонние ценности.

Опрос, проведенный Институтом Гэллага в 2006 и 2007 гг., свидетельствует о почти тотальном принятии людьми ценностных установок, резко отвергаемых церковью: 53% россиян поддерживают женщин, ставящих карьеру выше семьи, 87% — использование противозачаточных средств [11]. С учетом этого, вполне логичны цифры, полученные в ходе ответа на вопрос: «православный политик — это хорошо, плохо, имеют значение деловые качества?» 56% студентов считают, что значение имеют деловые качества, 36% ответили, что православный политик это хорошо и 8% — плохо. По данным всероссийского опроса ФОМ за 2011 год, почти половина россиян, 45%, — считают, что для них как для избирателей политик, исповедующий православие — хорошо, для 41% респондентов не имеет значения причастность политика к православию, а для 5% респондентов православный политик — плохо [12]. Таким образом, взаимоотношения между РПЦ и обществом детерминируются господством светских представлений.

На основе вышеизложенного, можно однозначно констатировать неприятие студентами, как частью российского общества, модели гегемонии религиозного мировоззрения. Следовательно, претензии РПЦ на занятие центрального положения в жизни общества не имеют под собой оснований для реализации. Запросы РПЦ на общественно-политическую гегемонию в современном российском обществе гипотетически могут привести к расколу. Следует помнить о том, что религия может выполнять не только интегрирующую функцию в обществе, но и дезинтегрирующую, примерами которой заполнены не только страницы истории, но и современности.

Литература:

1. Церковь начинает движение к власти? // Независимая газета. 2012. 21 мая.
2. Как Вы думаете, нужна ли России демократия? // Левада-Центр. 2010. Электронный ресурс. — [Режим доступа]: <http://www.levada.ru/archive/gosudarstvo-i-obshchestvo/rossiya-i-demokratiya/kak-vy-dumaete-nuzhna-li-rossii-demokratiya>
3. Кублицкая Е.А. Особенности религиозности в современной России // Е.А. Кублицкая // Социс. — 2009. — № 4. — С.96-107
4. РПЦ: вызовы, разломы, риски в новой общественно-политической ситуации. Стенограмма // Электронный ресурс. — [Режим доступа]: http://wciom.ru/fileadmin/Monitoring/110/2012_110_21_transcript.pdf
5. Синелина Ю. Ю. Новые тенденции в изменении религиозности россиян // Ю.Ю. Синелина // Электронный ресурс. — [Режим доступа]: http://www.isras.ru/abstract_bank_congress4/784.pdf
6. РПЦ: вызовы, разломы, риски в новой общественно-политической ситуации // Электронный ресурс. — [Режим доступа]: <http://www.wciom.ru/fileadmin/nayka/sovet/fedorov.pdf>

7. Лункин Р. Н. Плохая Церковь, хороший патриарх и православное общество // Р.Н. Лункин // Независимая газета. 2011. 25 ноября.
8. Андреева Л.А., Андреева Л. К. Религиозность студенческой молодежи. Опыт сопоставления с религиозностью россиян // Л.А. Андреева, Л.К. Андреева // Социс. — 2010. — № 9. — С. 115-119.
9. Введение в общее религиоведение / под ред. И.Н. Яблокова — М.: Книжный дом «Университет», 2001. — 476с.
10. Стронники и противники светского государства // Электронный ресурс. — [Режим доступа]: <http://fom.ru/obshchestvo/10345>
11. Смысл. 2007. 1 - 31 августа.
12. Нужны ли православные в политике? // Электронный ресурс. — [Режим доступа]: <http://www.sreda.org/opros/nuzhnyi-li-pravoslavnyie-v-politike>

Андреева Л. А., Андреева Л. К. Місце і роль Російської Православної Церкви (РПЦ) в суспільно-політичному житті Росії в сприйнятті російського студентства. — Стаття.

Анотація. У статті зіставляються дані досліджень стосовно сприйняття російськими студентами суспільно-політичної ролі РПЦ (Руської православної церкви). Ці дані порівнюються з результатами загальноросійських опитувань з метою виявлення ступеня розбіжності або збігу основних показників.

Ключові слова: релігія, політична роль РПЦ, плюралізм думок, гегемонія релігійного світогляду, релігійна, нерелігійна свідомість.

Andreeva L.A., Andreeva L.K. Place and role of the Russian Orthodox Church (ROC) in the socio-political life of Russia in the perception of the Russian student society. — Article.

Symmary. This paper compares data from studies concerning perception russian students social and political role of the ROC (Russian Orthodox Church). These data are compared with the results of the national survey-wide to identify the degree of divergence or convergence of core indicators.

Keywords: religion, the political role of the Russian Orthodox Church, pluralism, the hegemony of the religious outlook, religious, non-religious consciousness.

Элез А.Й.,
кандидат философских наук,
старший научный сотрудник
Института Африки
Российской академии наук

ФИЛОСОФИЯ КАК НАУКА О БЫТИИ: ДИАЛЕКТИКА БЫТИЯ И СУЩИХ В КОНЦЕПЦИИ АРИСТОТЕЛЯ

Аннотация. Учение Аристотеля о предмете философии стало синтезом достижений предшествующей философской мысли. Согласно Аристотелю, предметом философии является бытие (сущее как таковое), которое проявляется в конечных вещах (в отдельных сущих) и неотделимо от них. Основной вопрос философии об отношении мышления и бытия решается в аристотелевском учении материалистическим образом.

Ключевые слова: Аристотель, предмет, философия, бытие, небытие, сущее, возможность, действительность

Согласно Аристотелю, каждая дисциплина, включая и философию, должна иметь свой *точно определенный предмет исследования*. Частные науки исследуют ту или иную определенную сторону бытия. Однако этим они еще не познают, каково бытие само по себе, ибо не производят «рассмотрение относительно сущего как такового, и в чем его суть, и какие у него свойства, поскольку оно — сущее» [1, 1026 а 31-33]. Поэтому должна, по мнению Аристотеля, существовать наука, которая занималась бы теми принципами, которые являются основой для всякого другого познания. Эти принципы, согласно Аристотелю, и изучает первая философия (позже названная *метафизикой*). Первая философия является, по мнению Аристотеля, самой трудной, ибо она наиболее абстрактна, а наиболее абстрактна она потому, что исследует наиболее общие вопросы, первое место среди которых занимает вопрос об отношении бытия и сущих.

Философы-идеалисты, подгоняющие Аристотеля под свои мировоззренческие установки (чему подчас не препятствуют и многие из философов, считающих себя марксистами), уже сам термин «метафизика», традиционно олицетворяющий аристотелевское учение о бытии, толкуют в идеалистическом духе. С точки зрения идеализма, метафизика выходит за сущее как таковое, «метафизика» — это вопрошание сверх сущего, за его пределы» [2, 41]; *метафизика* «означает «за физикой», то есть не физическое учение,

а «за природой лежащее», по ту сторону природы пребывающее... Поэтому метафизика есть наука о потустороннем, запытном и внепытном, недоступном чувственному опыту и разумному знанию. Метафизика сверхчувственна и сверхразумна» [3, 18]; предмет аристотелевской метафизики «располагается над и *по ту сторону* простых физических условий *вещей*» [4, 161]. Объективный же подход — в отличие от «сверхчувственного и сверхразумного» — приводит исследователей к выводу, что аристотелевская первая философия есть «настоящая отрасль теоретической науки, имеющая область не менее специфическую, чем математика и физика» [5, 103]. Как утверждает А.С.Богомолов, «Стагирит рассматривает первую философию как учение не об отдельных от вещей началах вроде идей Платона, но абстрагирует эти начала от существующих вещей, вне и без которых сами начала не существуют» [6, 232].

Аристотель не пытался идти «вширь» от природы в поисках предмета первой философии, понимая, что «вширь» от природы за предметом науки не ходят, а ходят лишь за «предметом» религии. Аристотель двигался вглубь, как бы смеясь над своими истолкователями-идеалистами: «и тут они зашли в тупик... как будто недопустимо, чтобы одно и то же было и единым, и многим» [7, 186 а 1-3]. История философии показывает, что философия в состоянии вычленил свой собственный *предмет исследования* без нахождения какого-то нового *предмета действительности*, т. е. найти в предметах действительности, уже ставших (и не могущих не быть) предметами частных наук, свой собственный предмет, ни одну из этих наук не схваченный. Специфика философского знания в том и состоит, что предмет философии не существует *рядом* с предметами частных наук; предмет философии, бесспорно, специфичен (не имея *специфического* предмета, она *не* была бы наукой), но его специфика состоит именно в его всеобщности, в том, что он не является рядоположным предметам частных наук.

Древнегреческие философы ставили и решали вопрос о бытии по-разному, однако все они

стремились отыскать то, что является абсолютно первым, от чего зависит и чем определяется все остальное. Исходным вопросом философии был вопрос о том, *что* есть первое и определяющее по отношению ко всему остальному, а вопрос о первичности или вторичности бытия или мышления включается в эти рамки и в своей явной постановке является плодом позднейшего развития. Именно философия — «так называемая мудрость по всеобщему мнению, — резюмировал Аристотель взгляды древних, — имеет своим предметом первые начала и причины» [1, 981 b 28-30].

В анализе взглядов своих предшественников Аристотель совершенно четко выделяет основную направленность их философской деятельности: все они ищут то, из чего состоят все сущие, от чего начинается их существование и чем завершается их исчезновение. Философия, по его мнению, имеет свой особый предмет, не сводимый к предметам других наук и определяющий ее положение среди них. Этот предмет — не совокупность сущих, но бытие, понятое как субстанция, или — как переводится «бытие» в русских изданиях «Метафизики» — «сущее как такое», «сущее как таковое», «сущее в собственном смысле»: «есть некоторая наука, которая рассматривает сущее как таковое и то, что ему присуще самому по себе. Эта наука не тождественна ни с одной из частных наук: ни одна из других наук не исследует общую природу сущего как такового» [1, 1003 a 22-25]; «сущее как таковое имеет свойства, лишь ему принадлежащие; и вот относительно этих свойств философу и надлежит рассмотреть истину» [1, 1004 b 15-17].

Очевиден диалектический подход Аристотеля к предмету философии: это — не просто «привходящие свойства» сущего как такового, но его имманентные противоположности. «Ибо исследовать то, что составляет привходящие свойства сущего как такового и противоположности его как сущего, — это дело не какой-либо другой науки, а только философии... А так как о сущем, при всем различии его значений, говорится в отношении чего-то единого и общего [всем] и таким же образом говорится и о противоположностях (они сводимы к первичным противоположностям и различиям сущего), а исследование такого рода вещей может быть делом одной науки, то тем самым устраняется, по-видимому, указанное в начале затруднение — я имею в виду вопрос, как может одна наука исследовать многие и притом различные по роду вещи» [1, 1061 b 3-5, 11-17].

Разнообразные идеалистические толкования учения Аристотеля о бытии (вплоть до приписывания Аристотелю концепции тождества бытия и мышления) вступают в прямое противоречие со

многими его высказываниями вроде следующего: «истину говорит тот, кто считает разъединенное разъединенным и связанное — связанным, а ложное — тот, кто думает обратное тому, как дело обстоит с вещами» [1, 1051 b 3-6]. Аристотель утверждает, таким образом, что истина и ложь суть не что иное, как «соответствие или несоответствие мысли действительности, которая существует независимо и вне мысли, что истинность есть свойство мысли, определяемое не субъектом, а действительностью, что ложь возникает вследствие ошибки субъекта, ошибки акта отражения. Все философы после Аристотеля, стремившиеся обосновать объективный характер истины свойствами материальной действительности, отражаемой в голове человека, опирались на аристотелевское понимание истины» [8, 5]. Марксизм также исходит из того, что «не природа и человечество соотнобразуются с принципами, а, наоборот, принципы верны лишь постольку, поскольку они соответствуют природе и истории. Таково единственно материалистическое воззрение на предмет» [9, 34].

Единство всех сущих для Аристотеля — такая же объективная реальность, как и их множественность. «Ведь мы познаём все вещи постольку, поскольку они некоторым образом представляют одно и то же и поскольку существует что-нибудь всеобщее» [1, 999 a 28-29]. Это *всеобщее* Аристотель трактует материалистически, решительно выступая против того, чтобы считать его общим понятием (общим именем). Если сущее как таковое есть лишь общее понятие для обозначения различных сущих, то, полагает Аристотель, вообще снимается предмет философии как особой науки: «так как наука философа исследует сущее как таковое вообще, а не какую-то часть его, между тем о сущем говорится не в одном, а в различных значениях, то ясно, что если обще им только имя («сущее») и ничего больше, то сущее не составляет предмет одной науки (ибо одноименное не принадлежит к одному роду); а если (в различных значениях сущего) есть нечто общее, то можно было бы сказать, что оно — предмет одной науки» [1, 1060 b 31-36]. Сущее как таковое, таким образом, есть реальное лоно всех сущих, их объективное — а не исключительно понятийное — единство. Такое единство многого наглядно выступает в речи, которая как раз и состоит в «приравнивании» различного, в утверждении того, что одно есть многое, а многое есть одно. Поэтому пытались избавиться от этого противоречия, составляющего неизбежное свойство человеческого языка, с помощью разного рода языковых преобразований: «беспокоились и позднейшие из древних философов, как бы не оказалось у них одно и то же единым и многим. Поэтому

одни, как Ликофрон, вычеркивали слово «есть», другие перестраивали обороты речи — например, человек не «есть бледный», а «побледнел», не «есть ходящий», а «ходит», — чтобы путем прибавления «есть сделать единое многим» [7, 185 b 26-32]. Человеческая речь — необходимое условие деятельности — явно свидетельствует о том, что сущие могут быть приведены к некоторому общему для всех знаменателю, «одному». Это «одно» состоит в их принадлежности «сущему как таковому», т. е. бытию.

Бытие, по Аристотелю, не может быть свойством, акциденцией. Аристотель различал существование как акциденцию конечных вещей, могущих быть и не быть, и «сущее в собственном смысле», коренная характеристика которого состоит в том, что оно не может не быть: оно есть *необходимо сущее*, основа всякого существования. «Акциденция утверждается по отношению к какому-нибудь подлежащему, так что то, чему пришлось акцидентально «быть сущим», не будет сущим в собственном смысле... «сущее же как таковое», конечно, не будет принадлежать другому как свойство. Быть сущим — не то же самое, что быть каким-нибудь определенным предметом» [7, 186 а 35 — b 3]. «Сущее как таковое не может быть свойством чего бы то ни было» [7, 186 b 34-35].

Важно отметить, что и последователи Аристотеля (во всяком случае, принадлежавшие к материалистической традиции) придерживались того мнения, что «быть сущим — это не то же самое, что быть каким-нибудь определенным предметом. «А необходимо сущее таково, что если предположить, что оно не существует, то непременно придешь к нелепостям. Его существование не имеет причины; оно существует не благодаря чему-то иному. Оно первая причина существования вещей... У него нет сути бытия, подобной той, которой, например, обладает тело. Ты мог бы сказать, что оно есть «сущее», но для сущего определением служит «вещь», а «вещь» является также определением тела. Таким образом, о необходимо сущем можно сказать лишь то, что оно есть необходимо сущее, и это его существование» [10, 719].

Вообще говоря, выделить сущее как таковое, или одно для всех, не такая уж трудность, коль скоро на него прямо указывает структура речи. Главная трудность — в понимании того, как это «одно для всех» связано с множеством и различиями: как одно является одновременно многим и многое одновременно одним, как единое формообразуется, разворачивается в ряд бесконечно многообразных свойств, состояний, отношений, сущностей. Аристотель так и ставит вопрос: «каким образом то, что существует, образует

множество: ведь в одних случаях это — сущности, в других — состояния, в третьих — отношения» [1, 1089 b 23-24], «как получается множественность сущностей в сущем» [1, 1089 а 32]?

Платон и его последователи видели выход из этой трудности в допущении небытия. «У этих людей возникло мнение, что все вещи составят единство и получится [лишь] само бытие, если кто-нибудь не укажет выхода и не вступит в борьбу с утверждением Парменида: «ведь никогда не докажут, что то, чего нет, существует»; напротив, необходимо-де показать, что существует небытие: тогда из бытия и из чего-то другого будут получаться существующие вещи, если их больше, чем одна» [1, 1089 а 2-7].

Главной проблемы — как связать единое с многим — Платон не решил, ибо единое вынес за пределы чувственного существования. Аристотель хорошо понимал, что такая позиция делает проблему неразрешимой. Находясь вне вещей, идеи не могут быть причиной ни их бытия, ни их сущности, ни их движения, а потому оказываются бесполезными для объяснения реального мира: «другие вещи не получают *из* идей ни в одном из обычных значений *из*. Говорить же, что они суть образцы и что всё остальное им причастно, — значит пустословить и говорить поэтическими иносказаниями... следует, по-видимому, считать невозможным, чтобы отдельно друг от друга существовали субстанция и то, субстанцией чего она является; как могут поэтому идеи, если они суть субстанции вещей, существовать отдельно от них?» [1, 991 а 19-23, b 1-3].

Бесспорной заслугой Платона Аристотель признает утверждение о том, что идеи обладают отдельным существованием в виде единичных вещей (как их сущности, субстанции), т. е. — отдельным *друг от друга*; но он выступает против дематериализации этих субстанций, против приписывания всеобщему идеальной природы. «Принимать ли теорию идей, не принимать ли, — субстанции, говорит Аристотель, должны обладать отдельным существованием в виде отдельных сущих, или же вообще не будет субстанции в том смысле, в котором он понимает этот термин (1, 1086 В 14-19); на этом основании он аплодирует платоникам за открытие того, что, если «идеи суть субстанции, они должны обладать отдельным существованием» (1040 В 27-29)» [11, 318]. Итак, отказываясь от идеализма платоновской теории «идей», Аристотель принимает платоновское учение о неотрывности субстанции от конечных сущих. Не случайно В.И. Ленин выписывает следующий фрагмент из «Метафизики»: «отсюда следует, что всеобщее не существует рядом и отдельно от единичного. Постольку правы сторонники учения

об идеях, когда они приписывают эти последним независимое существование, ибо ведь идеи — это отдельные субстанции; но заблуждение считать единое во многом за идею» [12, 327]. Именно потому, что «идеи» составляли самодовлеющее и замкнутое в себе царство, для объяснения наличия чувственных вещей Платон вынужден был допустить другое начало, антипод истинного бытия, неопределенную материю, которую он назвал небытием. Вещи находятся как бы посередине между бытием и небытием, будучи причастными и тому, и другому.

Аристотель подвергает критике это решение, не видя никаких оснований считать *небытие* причиной *многообразия* конечных сущих. И что вообще представляет собою это «небытие»? «Из какого небытия и бытия состоят существующие вещи?.. Из соединения какого бытия и (какого) небытия получается множественность вещей?» [1, 1089 а 15-16, 19] Аристотель решительно против того, чтобы признавать отдельное существование бытия — «сущего как такового» — вне конечных вещей. Надо видеть бытие в конечных вещах и конечные вещи в бытии. Всеобщее лоно всех сущих — бытие — не есть некая абстрактная общность, которую можно вынести за пределы сущих. Каждое из сущих «несет» в себе и осуществляет собою бытие: нет бытия помимо сущих. «Также и то, что представляется легким делом, — доказать, что все едино, — [на самом деле] не удастся; ибо через вынесение [общего] не становится все единым, но получается некоторое единое в себе» [1, 992 б 10-13]. Так было у элеатов, которые вынесли единство мира за пределы самого мира, в результате чего на одной стороне у них оказалось единое без многого, а на другой — многое без единого, и элеаты были поставлены перед выбором одного из двух полюсов антиномии. А между тем следует диалектически понять единое как заключающее в себе или порождающее из себя множественность и различия.

Как же выразить эту природу бытия? Надо, следовательно, сказать, что оно неотделимо от сущих, от конечных вещей, что любая вещь — это всегда данная определенная вещь, возникающая и гибнущая, и что поэтому бытие, хотя и неотделимо вообще от вещей, отделимо от любой конечной вещи, поскольку каждая из них может перестать быть, бытие же всегда есть. Это значит, что бытие и первее любой вещи, и остается после любой. Оно, таким образом, есть не только настоящее, но прошедшее и будущее всех сущих, — не только актуальность, наличность, но одновременно и *возможность* всех сущих.

Проблему, поставленную предшествующей философской мыслью, Аристотель пытается

разрешить с помощью категории *возможности*, на пути понимания бытия как неразрывного единства возможности и действительности. Это — новый ответ на старый вопрос: как совместить актуальность бытия с непрерывным возникновением новых и новых сущих?

Бытие всегда есть, но как бытие сущих, начинающих и перестающих быть. Категория возможности позволила в какой-то мере разрешить это противоречие, объяснить единство на первый взгляд исключаящих друг друга моментов: вечности и постоянного возникновения и исчезновения. «Только таким образом разрешается и апория древних... они говорили, что ничто из существующего не возникает и не уничтожается, так как возникающему необходимо возникать или из бытия, или из небытия, но ни то, ни другое не возможно, так как бытие не возникает (оно уже существует), а из небытия ничего не возникнет (что-нибудь да должно лежать в основе); и таким образом, последовательно умножая выводы, они стали утверждать, что многое не существует, а есть только само бытие... и устранили всякое возникновение» [7, 191 а 23-33, б 12]. В действительности же, утверждает Аристотель, возникновение происходит из небытия в смысле возможности [См.: 1, 1088 а 26 — 1089 б 24].

Платон показал, что движение есть единство существующего и несуществующего, но само несуществующее он понимал как актуальное, только отличное от данной вещи или данного свойства. Аристотель высказал идею, что несуществующее можно рассматривать под углом зрения возможности. Возможное связывает прошлое с будущим: возможного еще нет, но только то, что возможно, будет. Рассматривая действительность в единстве с возможностью, Аристотель ввел параметр времени, или принцип развития, в решение проблемы бытия и сущих. «Аристотель разрешил при помощи понятия развития основную проблему греческой философии, которую можно формулировать в вопросе, как следует представлять себе за сменяющимся разнообразием явлений истинное бытие... По определению же Аристотеля бытие есть развивающаяся в явлениях сущность... Смена явлений представляет собою тот процесс, в котором сущность из простой возможности переходит в состояние реализации» [13, 127-128]. Несомненной заслугой Аристотеля следует признать именно историческое, а не абстрактное, понимание возможности: «а когда та или другая вещь есть в возможности и когда нет, — это надо выяснять: ведь не в любое время она в возможности... А там, где начало возникновения имеется в самом [возникающем], в возможности есть то, что при отсутствии каких-либо внешних препятствий станет

сущим в действительности через себя» [1, 1048 b 37 – 1049 а 1, 1049 а 13-14]. Такое диалектическое понимание возможности работает на материализм и подрывает *теологические* воззрения на природу. Вспомним, как иронически отзывался Ф.Энгельс о естествоиспытателях, воспринявших детерминизм французских материалистов XVIII века и отрицавших вообще случайность: «что в этом стручке пять горошин, а не четыре или шесть..., что в прошлую ночь меня укусила блоха в 4 часа утра, а не в 3 или в 5, и притом в правое плечо, а не в левую икру, — все это факты, вызванные не подлежащим изменению сцеплением причин и следствий, незыблемой необходимостью, и притом так, что уже газовый шар, из которого произошла солнечная система, был устроен таким образом, что эти события должны были случиться именно так, а не иначе. С необходимостью этого рода мы тоже еще не выходим за пределы теологического взгляда на природу» [14, 533-534].

Возникновение, по Аристотелю, есть переход несуществующего в существующее. Но, так как вещи не возникают из абсолютного небытия, то возникновение есть одновременно и сохранение, и изменение некоторого подлежащего, субстрата. Это одновременно и сохраняющееся, и изменяющееся в актах возникновения Аристотель называет материей. «Какая-нибудь часть необходимо должна уже быть, и именно материя есть такая часть, она находится в возникающем, и она становится [чем-то определенным]» [1, 1032 b 32 – 1033 а 1]. Материя есть неуничтожимый субстрат и в этом смысле возможность всех сущих; она выражает единство сущих по возникновению. Она есть то, в чем все и существует, и не существует: существует как возможное и не существует как действительное. «Мы не устраняем положения, что все существует или не существует, — писал Аристотель, — это один из способов рассуждения, другой же — что можно утверждать одно и то же с точки зрения возможности и действительности» [7, 191 b 27-29].

В категорию материи, как видим, Аристотель вкладывает глубоко диалектический смысл. По отношению к ней можно поставить вопрос: в каком смысле она неизменна и в каком изменчива? Как единый субстрат всего, она есть лишенность всех качеств, но она в то же время постоянно освобождается от этой лишенности, постоянно перестает быть лишенной — определяется, оформляется. «Что касается ее уничтожения и возникновения, то в одном смысле она их имеет, в другом нет. Рассматриваемая вместе с тем, что есть в ней, материя уничтожается в себе, так как исчезающим здесь является лишенность, а как потенция она не уничтожается в себе, но ей

необходимо быть не исчезающей и не возникающей» [7, 192 а 26-29].

Но каким образом происходит переобразование материи? И чем гарантируется неиссякаемость этого процесса? На этот вопрос Аристотель отвечает своим учением о форме как индивидуализирующем начале сущего. Но это учение заслуживает отдельного рассмотрения.

Литература:

1. Аристотель. Метафизика / Аристотель. Соч. в 4-х т. — М.: Мысль, 1976. — Т. 1. — С. 63–367.
2. Хайдеггер М. Что такое метафизика? — // М, Хайдеггер // Новая технократическая волна на Западе. — М.: Прогресс, 1986. — С. 31–44.
3. Позов А.С. Метафизика Пушкина / А.С. Позов. — Мадрид, 1967. — 235 с.
4. Grant A. Aristotle. — Edinburgh—L.: William Blackwood and Sons, 1877. —[6], 196 p.
5. Allan D.J. The Philosophy of Aristotle. — L.—N.Y.—Toronto: Oxford Univ. Press, 1952. — 220 p.
6. Богомолов А.С. Античная философия / А.С. Богомолов. — Изд. 2-е. — М.: Высшая школа, 2006. — 392 с.
7. Аристотель. Физика / Аристотель. Соч. в 4-х т. — М.: Мысль, 1976. — Т. 3. — С. 59–262.
8. Горский Д.П., Нарский И.С., Ойзерман Т.И. Истина как процесс и как результат познания // Д.П. Горский, И.С. Нарский, Т.И. Ойзерман // Современные проблемы теории познания диалектического материализма. — Т. II. Истина, познание, логика. — М.: Мысль, 1970. — С. 3–53.
9. Энгельс Ф. Анти-Дюринг // Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. — Т. 20. — С. 1–338.
10. Фараби / Антология мировой философии в 4-х т. — М.: Мысль, 1969. — Т. 1. — Ч. 2. — С. 717–729.
11. Cherniss H. Aristotle's Criticism of Plato and the Academy. — Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1944. — 610 p.
12. Ленин В.И. Философские тетради // В.И. Ленин // Ленин В.И. Полн. собр. соч. — Т. 29. — С. 1–620.
13. Виндельбанд В. История философии / В. Виндельбанд. — СПб.: Издатель, 1898. — XII, 613 с.
14. Энгельс Ф. Диалектика природы // Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. — Т. 20. — С. 339–626.

Елез А.Й. Філософія як наука про буття: діалектика буття та сущих у концепції Аристотеля. – Стаття.

Анотація. Вчення Аристотеля про предмет філософії стало синтезом досягнень попередньої філософської думки. Згідно з Аристотелем, предметом філософії є буття (сущє як таке), що оприявнюється у кінцевих речах (в окремих сущих) та не віддільно від них. Основне питання філософії про відношення мислення до буття вирішується в аристотелівському вченні матеріалістичним чином.

Ключові слова: Аристотель, предмет, філософія, буття, небуття, сущі, можливість, дійсність

Elez A.J. Philosophy as Science of Being: Dialectics of Being and Entities in Aristotle's Conception. – Article.

Summary. Aristotle conception of the subject of philosophy was a synthesis of the achievements of preceding philosophical thought. According to Aristotle, being (being as such), manifested in finite things (in separate entities) and inseparable from them, is the subject of philosophy. The main question of philosophy concerning the relation of thinking to being is solved materialistically in Aristotle's conception.

Keywords: Aristotle, subject, philosophy, being, non-being, entities, possibility, actuality.

*Головнёва Е.В.,
кандидат философских наук,
доцент кафедры культурологии и дизайна,
Уральский федеральный университет
имени первого Президента России Б.Н. Ельцина*

СТРУКТУРА РЕГИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация. В данной работе на материале анализа отечественных и зарубежных исследований региональной идентичности предлагается модель ее структурирования, дается характеристика когнитивной, ценностной, эмоциональной и регулятивной составляющей этого феномена. Выделенные компоненты рассматриваются как каналы определения и формирования региональной идентичности. На основе содержательной характеристики структурных компонентов определяются особенности региональной идентичности как формы коллективной идентичности.

Ключевые слова: региональная идентичность, структура региональной идентичности, локальное, чувство места, коллективная идентичность.

Несмотря на то, что исследование идентичности является традиционной темой в гуманитарных науках, изучение проблем, непосредственно связанных с явлениями регионального и кросс-регионального уровня, до сих пор носит в отечественных работах эпизодический характер. Такое положение дел во многом объясняется отсутствием теоретико-методологической концептуализации понятия «региональная идентичность», а также междисциплинарными барьерами в ее изучении.

В действительности, как показывает мировой и российский опыт, актуальность «регионального фактора» не снижается, а лишь варьируется сообразно политической обстановке. В условиях глобализации и глокализации наблюдается, с одной стороны, ситуационные кризисы идентичности, с другой, - активация регионального потенциала и региональной идентичности. Осознание механизмов развития региональной идентичности и сценариев ее дрейфа необходимо для предупреждения негативной идентичности и развития ресурсов многокультурности.

В данной работе предлагается рассмотреть региональную идентичность как особую форму коллективной идентичности, выделить ее особенности и структурные компоненты. Представляется, что данный подход позволит определить условия формирования и трансформации региональных идентичностей в контексте социодинамики региональных культур.

Опираясь на представления о коллективной идентичности, сложившиеся в научной литературе, можно зафиксировать несколько аспектов исследования региональной идентичности, способных прояснить ее теоретический статус и являющихся взаимодополнительными при ее изучении как социокультурного феномена. Это эссенциалистская идея об обусловленности коллективной идентичности рядом факторов (территориальным, этнокультурным, языковым, религиозным, историко-культурным и т.п.); указание инструменталистов на такие основные функции коллективной идентичности, как психологическая защита в мире отчуждения и мобилизация социальных групп на защиту своих интересов; идея конструктивистов о пространственно-временной и ситуационной относительности содержания коллективной идентичности. Последний подход акцентирует внимание на том, что идентичность — это нечто такое, что может выбираться, что может быть сконструировано и чем можно манипулировать. Идентичности в инструменталистской и конструктивистской трактовке рассматриваются не как предписываемые, а как достигаемые.

Каждый из этих аспектов обуславливает свою расстановку приоритетов в исследовании региональной идентичности. Так, если мы соотносим региональную идентичность с осознанием образа своей территории как ментально-духовного пространства, при исследовании региональной идентичности мы должны обращать внимание на специфику действующих норм и ценностей, отношений людей в рамках региона, их ассоциаций, воспоминаний; а когда мы рассматриваем региональную идентичность как средство достижения обособления в политико-административном смысле, на первый план выходят вопросы, связанные с созданием привлекательности имиджа своего региона, построения брендинговой стратегии региона.

Различные аспекты анализа региональной идентичности обозначают проблему понимания ее содержательного наполнения. Какие именно компоненты можно выделить в ее структуре? Как они взаимосвязаны между собой? Представляется, что ряд характеристик содержательного плана

региональная идентичность может получить на основе рассмотрения ее именно как особой формы коллективной идентичности.

В отличие от других форм коллективной идентичности (этнической, например), региональная идентичность в качестве фокуса, объекта отражения имеет географически фиксируемую локальность, место, территорию. В этой связи, методологически важное значение для исследования региональной идентичности в данной статье имеют работы отечественных и зарубежных авторов, связанных с изучением *place identity*, *place attachment*. Для изучения содержания региональной идентичности привлекаются также работы, связанные с рассмотрением структуры коллективной идентичности в целом, и в особенности исследования, выделяющие в составе коллективной идентичности когнитивный, ценностный, эмоциональный и регулятивный компоненты [8; 13]. Региональная идентичность определяется как форма коллективной идентичности, при которой ее носитель оказывается способным к пространственно-временной идентификации, ценностному, эмоциональному, регулятивному самоотношению с внешним миром.

Когнитивный компонент присутствует во многих дефинициях региональной идентичности, нередко составляя ее основное содержание. Когнитивную сферу составляет сложная система знаний представителей региона о собственной региональной общности, о занимаемой геокультурной реальности (особенностях территории, ландшафта, языка, традициях, истории и т.п.), свойствах и особенностях региона. При таком понимании региональной идентичности актуальным оказывается понятие «географические образы». По определению Д.Н. Замятина, они представляют собой «устойчивые пространственные представления, которые формируются в различных сферах культуры в результате какой-либо человеческой деятельности (как на бытовом, так и на профессиональном уровне» [6, 92]. В условиях информационного общества, развития различных технологий воздействия на общественное мнение, усложнения социальной реальности в целом, функционирование региональной идентичности становится все более разнопланово детерминированным и многофакторным. В постмодернистской трактовке региональная идентичность предстает как «бриколаж» географических образов, локальных мифов и культурных ландшафтов, складывающихся в некую ментальную мозаику в конкретный момент времени» [5, 198].

При формировании образов региональной идентичности наиболее значимыми факторами академик В.А. Тишков считает природный и культурный

ландшафт, наиболее известные памятники природного и культурного наследия, исторические и политические события, связанные с географическими объектами, нанесенными на карте, знаменитые люди, чья биография и деятельность связаны с географическими объектами [7, 27]. Образ региона предстает как совокупность символов, связанных с определенной территорией, накопленных в определенной культуре и репрезентированных через произведения литературы, музыки и живописи, кинофильмы, различные документальные источники, а также местные городские ландшафты, архитектуру, памятники и т.д. С одной стороны, образы региональной идентичности являются продуктом восприятия региональной культуры общественным сознанием, с другой стороны, они представляют собой результат и форму концептуальной организации и интеграции представлений о регионе.

Целенаправленно создаваемые образы региона определяются как его имидж. Имидж представляет собой не просто образ как результат отражения в сознании субъекта под определенным углом зрения, а образ, сформированный в результате целенаправленной деятельности по искусственному изменению данного отражения, то есть имидж региона выступает как инструмент преобразования и конструирования социальной реальности. Деятельность по оптимизации региональных образов может быть реализована в рамках такой социальной практики, как создание позитивного имиджа региона, и основываться на включении в процесс формирования представлений о регионе субъекта, профессионально владеющего указанной практикой.

Ценностный компонент региональной идентичности. Финский исследователь А. Пааси, предлагает отличать идентичность региона (как аналитический конструкт, используемый политиками, культурными активистами и пр.) от региональной идентичности, связанной, в первую очередь, с идентификацией с определенным местом [19, 167-168]. Если понимать региональную идентичность как субъективную связь человека/регионального общества с *местом* его проживания, то в поддержании региональной идентичности определяющую роль играют не идеологические мотивы, а культурные ценности. Давая типологическую характеристику региональной идентичности, М.В. Назукина в качестве ее доминирующего типа в России выделяет вариант сильного внутреннего единства населения региона на основе культурно-ценностной идентификации, подчеркивая значимость культурных ценностей в ее воспроизводстве [9, 14]. Данное исследование показывает, что ценности региональной культуры до сих пор обладают значительной устойчивостью, несмотря на

современный «культурный номадизм» и ситуацию «дисплейсмент» (А.Аппадурраи), выражающейся в отсутствии социального прикрепления к какой-либо одной географической точке.

Зарубежные исследователи также обращают внимание на значимость ценностной компоненты в структуре региональной идентичности, выявляя ее символическое и историческое измерения (запечатленные в историко-культурном и природном ландшафте). Так, И.Ф. Туан рассматривает место как преобразованное пространство, наделенное ценностным содержанием, приобретаемым символическую форму [21]. Согласно А. Пааси, региональные символы и значения объединяют прошлое, настоящее и будущее региона, они играют ключевую роль в обозначении экономического и политического единства региона как «изнутри», так и «снаружи». Значение символов состоит в производстве и воспроизводстве социальной целостности и социально-пространственной отличительности. [19, 167]. Символическую природу имеет название региона, материальные объекты (памятники, архитектурные сооружения), значимые личности, ритуальные действия (праздничные события, жизненный стиль регионального сообщества).

Региональная идентичность тесно связана также с проблемами восприятия времени и толкования культурного прошлого, воображаемой идентификацией. Региональная идентичность конструируется посредством обращения к «перевернутой», внутренне ориентированной истории, которая обращается в прошлое, к усвоенным моделям происхождения [18]. С точки зрения Дорин Мэсси, идентичность места выражается в рассказываемых историях, в том, как они рассказываются и какая из этих историй превалирует [17].

Различия в общей направленности на определенные ценностные ориентации не обязательно должны быть полностью отрефлектированы и вербализованы, но хотя бы частично они осознаются и воспринимаются и тем самым входят в состав региональной идентичности. В то же время, нельзя не отметить, что для региональной идентичности характерна ценностная гетерогенность, неоднородность, мозаичность, так как она определяется множеством социальных субъектов, ценности которых могут не только не совпадать, но и носить антагонистический характер. В своей работе Е.В. Дзякович выделяет в идентичности микрорегионального уровня наличие различных групповых концептосфер: профессиональных, возрастных, гендерных, территориальных, а также противостояние «низовой» и «официальной идентичности» [3, 32]. Присутствие множества дискурсов в региональной идентичности

обуславливает известную фрагментированность, противоречивость и неопределенность этого феномена.

Региональная идентичность предстает как динамическая структура, которая обнаруживается в процессе формирования «репертуара» повседневных практик [19, 165]. Подвижность региональной идентичности вызвана в том числе объективными условиями — продолжающимися изменениями в физическом пространстве (перемещением границ, изменением ландшафта, сменой архитектурных сооружений, институциональных форм и т.п.). С изменениями физического пространства меняются и ценностные представления, символы, жизненный уклад и социальные отношения индивидов. Региональная идентичность может усиливаться (иметь статус «артикулированной региональной идентичности») и ослабляться («исчезающая региональная идентичность») в результате изменения именно ценностной компоненты. Так, в отечественных исследованиях М.В. Назукиной и А.А. Гриценко выделяются типы российских и украинских регионов со слабой и сильно выраженной региональной идентичностью [9; 2].

Если на уровне философско-теоретического и художественного сознания суждения о региональной идентичности дополнительно поддерживаются системой объяснений и обоснований, в которых устанавливается связь региона с особенностями культуры и истории, то осознание своей региональной принадлежности на обыденном уровне, как правило, не требует рефлексии. Как отмечает И. Нарский: «проявления локальной идентичности имеют разовый, точечный характер. Для них нужны особые поводы: отъезд из родного места, встреча с земляками вдали от дома или столкновения с чужим у себя дома» [10, 152]. По мнению Л. Манцо, актуализации региональной идентичности в большой степени способствует путешествие, сопровождающееся выстраиванием различных паттернов разных социальных сред [16, 53].

В условиях «проблемной идентичности» человек стремится к изменению своего окружения, новое место выбирается как маркер начала «новой жизни» [16, 54], индивид остается жить в том месте, которое продуцирует чувство стабильности. Кроме того, в моменты кризиса глобальной культуры (например, в отсутствии национальной идеи), именно на региональном уровне могут возникать конкретные идентификаторы, выводящие личность из кризиса. «Локальная идентичность (самоотжествление человека со своей «малой родиной», с местом проживания) утверждается в открытом информационном пространстве в ходе сознательного, а порой и неосознанного противостояния обезличенным глобальным символам» [11, 11].

Это связано с функциональной особенностью региональной идентичности осуществлять первичную социализацию и удовлетворять базовую потребность человека в принадлежности к определенному сообществу.

При всей значимости культурных ценностей для регионального самоопределения, нельзя не отметить роль административного ресурса, позволяющего артикулировать свою отличительность принципиально новыми способами. Сюда можно отнести целенаправленное конструирование новых значимых идентичностей, типа «советскости», «республиканскости» и т.п., превращающих культурные и символические различия в политические. На уровне идеологии суждения о региональной идентичности систематизируются, приобретают определенность, обрастают эмпирической базой. В современной действительности, по мнению Анри Лефевра, репрезентации пространства выступают чаще всего как репрезентации власти и идеологии, которые находят свое воплощение в обжитом пространстве [15].

Эмоциональный компонент региональной идентичности включает в себя стандартные стереотипы эмоционального реагирования жителей региона на конкретные ситуации, интенсивность реакций, преобладающие эмоции. Уровень эмоциональной реактивности отличается, например, у жителей южных и северных территорий (сензитивность и эмоциональность в противовес сдержанности и флегматичности). Различен и примыкающий сюда уровень волевого контроля, который регламентирует эмоциональную сферу: «разрешает» или, напротив, «запрещает» ее представителям определенный уровень эмоционального реагирования.

Эмоциональный компонент региональной идентичности в зарубежных исследованиях эксплицируется посредством концепции «чувство места» (Д. Мэсси) и феноменологии восприятия, описывающей отношения между миром человека и его телом (М. Мерло-Понти). Феноменологический подход выступает здесь теоретической основой для описания эмоциональной привязанности человека к определенному месту и оказывается связанным с концепцией «жизненного мира» (Э. Гуссерль).

По словам Осборна, «чувство места» также укоренено в персональной идентичности, как и осознание своей принадлежности к нему [18]. А. Лефевр выделяет особый срез пространства, *lived space*, которое «скорее чувствуют, чем мыслят». Данное пространство обозначается также как «*spiritual space*» или «*genius loci*», складывающееся в сфере индивидуального бессознательного [20, 9]. На этом уровне формируются простран-

ственные привязанности, делающие нашу жизнь более устойчивой и ценностно значимой: родина, родительский дом, своя комната, любимый сквер и т.д. [1, 220]. Эмоциональная привязанность к определенным местам лежит, в частности, в основании создания особых «вернакулярных районов» в региональном пространстве - освоенных мест и связанных с ними повседневных практик. В плане внешней репрезентации подобный уровень региональной идентичности воплощается и описывается скорее средствами искусства, чем науки.

Л. Манцо отмечает, что в исследованиях *place attachment*, эмоциональная привязанность к месту обычно характеризуется как вызывающая позитивные эмоции, поскольку она архетипически связана с метафорой «дома», заключающей в себе чувство радости, защищенности, безопасности, комфорта. Однако, по мнению автора, эмоциональные реакции на место проживания амбивалентны и включают в себя, в том числе, и негативные чувства, болезненные, травматичные воспоминания (феномен «топофобии»). Таким образом, будучи гибким адаптивным свойством, региональная идентичность в своем ситуативном дрейфе может принимать как позитивные, так и негативные оттенки. Кроме того, необходимо учитывать и возможную эмоциональную связь человека с географически отделенными друг от друга местами, не связанными с его постоянным местом проживанием [16, 49-50].

Что влияет на наше чувство места и пространства? По Л. Манцо, переживание социального и культурного опыта места обусловлено не только персональными эмоциональными реакциями, оно является частью и подвержено влиянию социальных отношений (гендерных, этнических, расовых, классовых и др.), в которые включен человек. Под их воздействием формируются, в частности, «коллективные ожидания» (*collective expectations*), нарративы страха («алармистская идентичность»), ностальгии, эмоциональные поведенческие реакции на жителей региона и даже различное восприятие «дневного» и «ночного» образа жизни локуса [12].

«Место в значительной степени предписывает способы поведения, мышления, организацию жизни и отношения людей и в то же время определяет картину мира, являясь естественным источником метафор для социального конструирования реальности» [14, 117]. *Регулятивный компонент региональной идентичности* включает в себя способы поведения, конкретные практики ориентирования в региональном пространстве. Сюда можно отнести, к примеру, наличие повседневных практик восприятия опасности тех или иных территорий, избегание их посещения и выработки

«безопасных» маршрутов передвижения, ритуалы посещения родственников, сакральных мест, посещение праздничных мероприятий и других, знаковых для региона, событий. Обращаясь к пространственному фактору, А. Лефевр отмечает, что пространства выполняют определенную функцию «программирования» социального поведения и повседневная жизнь буквально «колониализована» пространственной организацией. «Артикулированная региональная идентичность» выступает основой для участия в коллективных действиях для защиты региональных интересов, принятия на себя ответственности за судьбу региона, вплоть до самопожертвования [20, 12].

Таким образом, в составе региональной идентичности можно выделить когнитивный, ценностный, эмоциональный и регулятивный компоненты. Значение данных компонентов в функционировании региональной идентичности можно оценить двояко. Во-первых, объективно существующие различия по этим характеристикам (уровень эмоционального реагирования, иерархия ценностных предпочтений) служат основанием региональной идентичности в той мере, в какой они являются объектами отражения и рефлексии. Во-вторых, данные компоненты можно рассматривать как каналы определения и формирования региональной идентичности.

Предложенная модель структурирования региональной идентичности является одним из возможных способов выделения и описания ее структуры. Она может эмпирически обогащаться при конкретном изучении региональных идентичностей. Как показывают практические исследования, каждый из российских регионов представляет собой совершенно уникальный набор проявлений региональной идентичности в содержательном выражении и наборе дискурсивных практик.

Все сказанное приводит к заключению о том, что сегодня актуально не только создание привлекательного образа своей территории с помощью политических технологий, но и конкретно-научное изучение содержательных особенностей региональных культур и региональных идентичностей (которые находятся в процессе внутренней динамики), задача написания истории культуры России как истории «областных культур», изучение процессов формирования самоопределения, присущих внутреннему состоянию современных регионально-локальных социокультурных обществ.

Литература:

1. Бедаш Ю. А. Концепция социального пространства Анри Лефевра // Ю.А. Бедаш // Вестник ТПУ. — 2012. — № 11 (126). — С.212-224.
2. Гриценко А.А. Влияние политических и ландшафтных границ на региональную идентичность в

российско-украинском порубежье. Автореферат дис. на соиск. уч. ст. канд. геогр. наук. — М., 2010. — 25 с.

3. Дзякович Е.В. Локальные идентичности в контексте социокультурной динамики российских регионов. Автореферат дис. на соиск. уч. ст. доктора культурологии. — М., 2001. — 45 с.

4. Докучаев Д.С. Региональная идентичность российского человека в современных условиях: социально-философский анализ. Автореферат дис. на соиск. уч. ст. канд. филос.н. — Иваново, 2011. — 18с.

5. Замятин Д.Н. Идентичность и территория // Д.Н. Замятин // Идентичность как предмет политического анализа. Сборник статей по итогам Всероссийской научно-теоретической конференции (ИМЭМО РАН, 21-22 октября 2010). Отв. ред. И.С. Семенов. — М.: ИМЭМО РАН, 2011. — С. 186-203.

6. Замятин Д.Н. Культура и пространство: Моделирование географических образов / Д.Н. Замятин. — М.: Знак, 2006. — 488 с.

7. Малькова В.К., Тишков В.А. Культура и пространство. Кн. 1.: Образы российских республик в интернете // В.К. Малькова, В.А. Тишков. — М.: ИАЭ РАН, 2009. — 147 с.

8. Михайлов В.А. Тенденции эволюции русского этнического сознания (социально-психологический аспект) / В.А. Михайлов. — Ульяновск: Ульян. гос. техн. ун-т, 2001. — 242 с.

9. Назукина М.В. Региональная идентичность в современной России: типологический анализ. Автореферат дис. на соиск. уч. ст. канд. полит.наук. — Пермь, 2009. — 26 с.

10. Нарский И. Путешествие между университетскими мирами, или бремя свободы // И.П. Нарский // Гражданин мира или пленник территории? К проблеме идентичности современного человека. Сб. материалов второй ежегодной конф. в рамках исслед. проекта «Локальные истории: научный, художественный и образовательный аспекты». — М.: Новое литературное обозрение, 2006. — С. 138-164.

11. Семенов И.С. Идентичность в предметном поле политической науки // И.С. Семенов // Идентичность как предмет политического анализа. Сборник статей по итогам Всероссийской научно-теоретической конференции (ИМЭМО РАН, 21-22 октября 2010). Отв. ред. И.С. Семенов. — М.: ИМЭМО РАН, 2011. — С. 8-12.

12. Симонова В.В. Интерпретации пространства представителями малочисленных народов Севера в различных социокультурных средах. Автореферат дис. на соиск. уч. ст. канд. социол. наук. — М., 2008. — 36 с.

13. Хотинец Ю.В. Этническое самосознание / Ю.В. Хотинец. — СПб: Алетей, 2000. — 240 с.

14. Черняева Т. Город: производство идентичностей // Т.Черняева // Гражданин мира или пленник территории? К проблеме идентичности современного человека. Сб. материалов второй ежегодной конф. в рамках исслед.проекта «Локальные истории: научный, художественный и образовательный аспекты». — М.: Новое литературное обозрение, 2006. — С. 116-137.

15. Lefebvre H. The Production of Space / H. Lefebvre. — Oxford: Blackwell, 1991. — 454 p.

16. Manzo L. Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places // L. Manzo // Journal of Environmental Psychology. — 2003. — №23. — P.47-61 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа:http://larch.be.washington.edu/people/lynne/docs/Beyond_house_and_haven.pdf

17. Massey D. A global sense of place // D. Massey // Space, place and gender. Cambridge, Polity Press, 1994. — P. 146-156.

18. Osborne B. S. Landscapes, Memory, Monuments and Commemoration: Putting Identity in Its Place / B.S. Osborne. — DRAFT, 2001 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://clio.110mb.com/Osborne_Landscape.pdf

19. Paasi A., Zimmerbauer K. Theory and practice of the region: a contextual analysis of the transformation of Finnish regions // A. Paasi, K. Zimmerbauer // *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*. — № 71-72. — 2011. — P. 163-178.

20. Raagmaa G. Regional identity and Social Capital in Regional Economic Development and Planning // G. Raagmaa // *European Planning Studies*. — 2002. — Vol.10. — №1.

21. Tuan, Y.-F. Space and Place: Humanistic Perspective // Y.-F. Tuan // J. Agnew, D.N. Livingstone, A. Rogers (eds.) // *Human Geography. An Essential Anthology*. — Oxford: Blackwell, 1996. — P. 444-457.

Головнюва О. В. Структура регіональної ідентичності. — Стаття.

Анотація. В даній роботі на матеріалі аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень регіональної ідентичності пропонується її модель структурування, дається характеристика когнітивної, ціннісної, емоційної та регулятивної складової цього феномена. Виділені компоненти розглядаються як канали визначення та формування регіональної ідентичності. На основі змістовної характеристики структурних компонентів визначаються особливості регіональної ідентичності як форми колективної ідентичності.

Ключові слова: регіональна ідентичність, структура регіональної ідентичності, локальне, відчуття місця, колективна ідентичність.

Golovneva E. V. The Structure of regional Identity. — Article.

Summary. This paper deals with the consideration of theoretical model of regional identity and characterization of cognitive, axiological, emotional and regulative components in its structure. The defined components are considered to be the ways of description and creating of the regional identity. A specific attention is being paid to peculiarities of regional identity as a form of collective identity on base of characterization of structural components of this phenomenon.

Key words: regional identity, structure of regional identity, local, sense of place, collective identity.

Ершова-Бабенко И. В.,
 доктор философских наук, профессор,
 профессор кафедры
 общегуманитарных дисциплин,
 Международный гуманитарный университет

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ПСИХОСИНЕРГЕТИКИ

*«... максимально разрастаясь, распадались.
 ... если наблюдается начало распада ... целостности,
 ... достаточна ли нелинейность, чтобы повернуть процессы ...,
 переключить их на режим возобновления связей,
 затухания процессов в центре и их активизации на периферии структуры.
 Если нелинейность недостаточна,
 то прежние интенсивные процессы могут просто затухнуть, сойти на нет».*
 [19, 125]

Аннотация. В статье делается попытка разрешения ряда вопросов, возникающих при применении исследовательских разработок проблем в постнеклассике. С этой целью представлены, разработанные в психосинергетике, 10 концептуальных моделей и подробно рассматриваются некоторые из них. Рассматривается также психосинергетическое представление психики человека как гиперсистемы синергетического порядка с фазовой структурой, где каждая из фаз может быть представлена как открытая нелинейная самоорганизующаяся среда. Введено понятие «плавающего»/«мерцающего» режима управляющего параметра. Обосновывается значимость мерности как основания модели и постдисциплинарной классификации наук, а также представление об Альфасфере как следующем уровне развития человеческого разума после Ноосферы.

Ключевые слова: психосинергетика, мерность, Ноосфера, Альфасфера

Реализация целей, обозначенных в постнеклассических исследовательских программах и практиках [1], потребовала ответов на целый ряд философско-теоретических, методологических и практических, прикладных вопросов, в том числе и на вопросы о категориальном аппарате междисциплинарных исследований. Также это потребовало дальнейшей разработки методологии постнеклассической [2] науки, концептуального переоткрытия категорий, соразмерности фундаментального и практического. Например, какой классификацией наук, какими концептуальными моделями и какой/какими теорией/теориями психики мы будем пользоваться, применяя исследовательские разработки проблем в постнеклассике [3].

Некоторые из этих проблем удается в определенной степени решать с помощью предложенных психосинергетикой концептуальных моделей, постдисциплинарной классификации наук, методологии исследования и теории гиперсистемы психики, теории ее развития в контексте постнеклассики.

Концептуальные модели — основания психосинергетики к настоящему времени представлены следующими моделями и концепциями:

1) концептуальная модель психики — психика как гиперсистема синергетического порядка, с фазовой структурой — открытыми нелинейными самоорганизующимися средами:

дожизненная, прижизненная (система психической реальности — СПР), послезиженная фазы (1989;1991,1993) [2-7], в определенных условиях проявляющими себя как управляющий параметр (введен термин «плавающий»/«мерцающий» режим управляющего параметра и принцип);

2) концепция «информационно-ментально-духовно-эмоциональная среда» — ИМДЭС (сокращенный вариант «информационно-эмоциональная среда» - ИЭС) и агрессивные факторы этих сред (2001;2002) [8];

3) концептуальная модель болезни/здоровья (Б/З) человека: $A (B + C + D)$, где B — открытая нелинейная самоорганизующаяся (ОНС) среда: человек/организм; C — ОНС среда: болезнь/здоровье; D — ОНС среда обитания; A — ОНС мегасреда, формируемая тремя перечисленными, проявляющая себя как управляющий параметр (УП), но на нее как правило не ориентированы ни диагностика, ни лечение, ни профилактика (2002;2009) [9-10];

4) концептуальная модель (категория) «целое в целом», в т. ч. «нелинейное целое в нелинейном целом», а также ее разновидности — «среда в

среде», в т. ч. «нелинейная среда в нелинейной среде» (2004;2005) [11];

5) концептуальная модель психосинергетических стратегий человеческой деятельности (2005) [11];

6) концепция осевого пространственно-временного центрирования (ОПВЦ) психики (внутрипсихический мир), личности (внутриличностный мир, ценностная сфера личности), тела и головного мозга (черепно-мозговая травма, политравма, кататравма) (2004; 2008) и, соответственно, осевого пространственно-временного макро- и мегацентрирования;

7) концептуальная модель мерности познания: психика как определяющая мерность производных от нее сред, процессов — психомерность, человек и социум как мерность — человеко- и социомерность, природа и космос как мерности — природо-, геомерность и космомерность [11];

8) концептуальная модель агрессивности/самоуничтожения и/или безопасности/риска для сред с критической разностью проявления качеств, определяемых принадлежностью каждой к некоторому классу/подклассу сред при объединении в макро- и/или управлении мега-. Например, Д (В-А-С), где «Д» — режим схождения систем (1993), их соединения (2009); «В» — водитель, «А» — автомобиль, «С» - природная/экологическая среда (2008;2009) [12-13];

9) концептуальная модель культуры нелинейного мышления (КНМ) (1993;2008) [14-15];

10) концепция нелинейной системы высшего образования (СВО) (1993;2003;2006) [16].

Рассмотрим более подробно некоторые из них.

В рамках постнеклассических исследований в отношении исследования системы психики человека очевидной стала необходимость в такой

теории психики, которая была бы адекватна как сложности объекта исследования, так и данному этапу развития науки. В психосинергетике к концу 80-х гг. XX века было реализовано (Ершова-Бабенко, 1989-1992) обоснование представления о системе психики человека в контексте философского и научного оснований постнеклассики — как о гиперсистеме, открытой нелинейной самоорганизующейся (ОНС) среде синергетического порядка с фазовой структурой. Выделены дожизненная фаза, прижизненная — от момента зачатия до момента смерти организма живущего человека, и послезиженная фазы. Это выражено идеей мегауровня, макромоделью гиперсистемы психики человека и концептуальной моделью психосинергетики «целое в целом» (1), в том числе «нелинейное целое в нелинейном целом» (1а), включающей другие модели и концепции психосинергетики, например, осевого пространственно-временного центрирования (ОПВЦ), информационно-эмоциональной среды (ИЭС), болезни/здоровья (Б/З), культуры нелинейного мышления (КНМ), системы высшего образования (СВО). В этой модели как фазы — нелинейные целые и их сочетания, так и гиперсистема в целом могут становиться и становятся мегуровнем, выполняющим функцию управляющего параметра (УП), например, в значении сверхмедленных переменных по Хакену (Рис.1).

В связи с позицией «может становиться и становится» введем понятие «плавающий» или «мерцающий» режим УП и, соответственно, принцип «плавающего» режима УП. Это подчеркивает также то, что для исследователя очевидность этого параметра, его «ощутимость» не являются непрерывно, всегда фиксируемыми. Однако он может быть обнаружен при изменении масштаба рассмотрения, выходе на адекватную этому

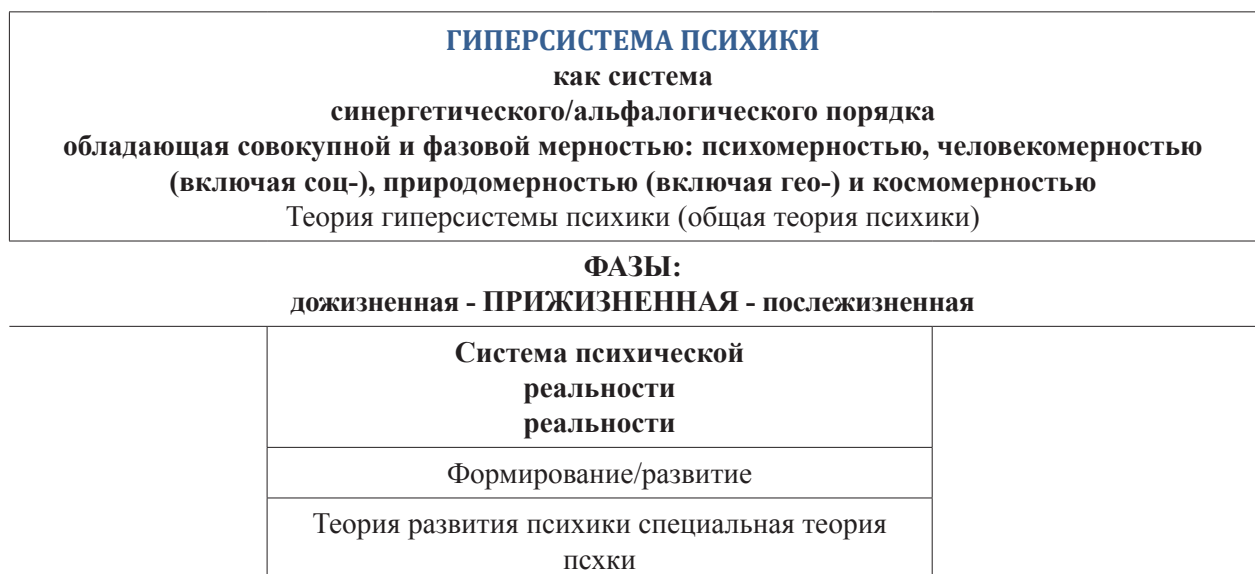

Рис. 1. Макромодель психосинергетического понимания системы психики

параметру масштабность. Также введем понятие «неучтенный субъект», который является продуктом отношений целого (среды) разного генеза с самим собой, двух и более целых (сред) друг с другом.

В работе 1991 года нами была раскрыта роль самоорганизующихся структур в представлении психической системы с научных позиций конца 80-х гг. XX века, необходимость исследования психики как гиперсистемы, синергетического объекта, рассмотрения её как природного специфического сверхсложного явления, совокупности фазовых состояний различных видов и уровней самоорганизующихся сред и процессов. Целостность психики в таком понимании раскрывается через множество измерений -информационных и энергетических, индивидуального прижизненного и трансличного коллективного бытия, субстратных и процессуальных, соотносимых с уровнями живого, неживого и виртуального.

Сегодня эта работа (1991) получает свое развитие в мегамоделю, демонстрируя то, что живые, неживые и виртуальные уровни могут быть рассмотрены сами как фазовые проявления гиперсистемы, так и в сочетании с ранее выделенными ее фазами. В соответствии с принципом «плавающего» режима УП каждое из этих проявлений может становиться и становится УП. При этом, учитывая роль «неучтенного субъекта», это, как правило, оказывается за границами внимания исследователей. В мегамоделю предпринята попытка показать явление масштабности УП, приводящее к реализации идеи осевого центрирования (концепция ОПВЦ) и его роли в процессе появления и срабатывания явления критической разности (критического порога) (Пригожин; Хакен) как действия УП в режиме «щелчка».

В соответствии с представленной моделью (Рис.1) каждая из фаз также рассмотрена как ОНС среда синергетического порядка. Подобная постановка вопроса оказалась возможной, с одной стороны, в контексте междисциплинарного направления — синергетики, поскольку ею изучаются сложные самоорганизующиеся процессы различной природы в целях создания некоторой общей концепции на основе аналогий в этих процессах, «новой концепции, прокладывающей путь к построению единой теории самоорганизации в сложных системах» [17]. С другой стороны, в контексте подхода И. Пригожина, т. к. нами изучаются психосинергетические стратегии психомерных сред, человеческой деятельности и их производных.

Отличие фаз гиперсистемы психики друг от друга в контексте представлений психосинергетики состоит в том, что прижизненная фаза,

выраженная в т. ч. и СПР, которая формируется и развивается в течение жизни индивида, субъекта, включает, соответственно, биологическую (а в ее аспекте информационную, энергетическую), социальную, культурологическую, природную и другие целостные среды/составляющие, которые присутствуют/участвуют в формировании СПР и в которых, в свою очередь, участвует СПР «Другого» - индивида/субъекта (в т. ч. группы, семьи, социума ...). В до- и послежизненной фазах эти среды (в их био- и социопроявлениях) отсутствуют, а сами фазы предположительно носят информационно-энергетический характер не биологического происхождения, однако оказывают влияние на СПР по принципу «целое в целом».

«Плавающий» режим УП позволяет человеку при жизни ощущать влияние каждой из фаз, а также гиперсистемы в целом, находясь в определенных психических состояниях, например, в измененных, в коме, в некоторых видах медитаций и в др., т. е. в зависимости от того масштаба, на котором работает сознание, воспринимается мир.

В психосинергетике предложена и разрабатывается модель, в соответствии с которой в момент смерти организма человека/индивида происходит распад СПР, но «не до нуля», т. к. из образовавшейся при жизни СПР «выходит» био-, социо-, культурологическая и другие прижизненно сформированные среды/составляющие. Однако существует некоторый «остаток» («ядерный», сквозной) — то, что «пришло» из дожизненной фазы, присутствовало, соединившись с организмом, в прижизненной фазе (СПР), «перешло» в послежизненную фазу и, фактически, выражает гиперсистемность [2]. Мы рассматриваем это как сохраняющееся (присутствующее, переходящее) некоторое межфазовое целое/ядро, (вероятно, активное при жизни организма и пассивное вне его), обладающее определенными параметрами/мерностью и/или функциями, которые мы пока определим как УП/константы — сверхмедленные переменные мегауровня, т. е. гиперсистемы, а также как разномасштабное проявление «неучтенного субъекта».

Процедурой обоснования такого представления явились в нашей монографии 1993 года (и докторской диссертации, защищенной в Института философии НАН Украины) сначала генетическое и системное обоснования, а затем следующий после «новой холистики С. П. Курдюмова с соавт.» (1994) шаг, выразившийся в концептуальной модели «целое в целом» — возможности существования одного целого в составе другого целого в разных режимах, в т. ч. нелинейного целого. Отличие в том, что модель С. Курдюмова сохраняет отношения «часть — целое», вводя новое

понимание в том, что целое не больше и не меньше суммы частей, оно качественно иное. Методология исследования психики как синергетического объекта, ОНС среды, иерархо-неиерархической системы (1991) позволила создать концептуальную модель «целое в целом», включившую отношения в режиме «нелинейное целое в нелинейном целом» как без влияния и взаимодействия, так и с разной их степенью. Такая модель позволяет выйти за пределы дихотомии «часть-целое» или сведения к элементам (редукционизм), а также частично за границы новой холистики [18], сохраняющей мировоззренческую позицию «часть — целое», т. к. в ней рассматривается «зависимость способов топологически правильно объединенных структур и ускорения темпа развития целого и его частей».

Психосинергетическая концепция осевого пространственно-временного центрирования (ОПВЦ), равномерного и разномасштабного целого (2008; 2009; 2011). получила развитие в отношении высокоскоростных политравм разного генеза с диффузным характером повреждения связей (психология, социология, политология, информтехнологии, реабилитация — нейромышечная, речевая и др.). Например травма ценностной сферы личности с диффузным повреждением ценностных связей, психоэмоциональная травма (потеря близких, мировоззренческие переоценки в социуме и под.), политравма в условиях высокоскоростной черепно-мозговой травмы (ЧМТ) с диффузно-аксональным повреждением (ДАП) связей головного мозга, травмы опорно-двигательного аппарата (ОДА) в высокоскоростных условиях (авиа-, авто- и др.). ОПВЦ положена в основу постнеклассической теории психики и теории политравмы (Ершова-Бабенко, 2008-2012), является результатом осмысления в русле постнеклассических практик теоретическо-методологических проблем исследования поведения таких сложных объектов как человеко- и психомерные, социо- и геомерные среды, системы и гиперсистемы. Свое практическое применение концепция ОПВЦ нашла также в информационно-стратегической работе и моделировании поведения сверхсложных систем, психолого- и нейромышечной реабилитационной работе в отношении психологических аспектов посттравматических состояний на уровне информационно-эмоциональной среды личности (ИЭСл) и ее ценностной сферы (ЦСл), одной из форм ЧМТ головного мозга при политравме в условиях ДАП головного мозга (ЧМТп ДАП) и нарушений ОДА. Обобщением является психосинергетическая теория высокоскоростной политравмы разного генеза с диффузным характером повреждения связей разного уровня (Ершова-Бабенко, 2008).

Что объединяет, с одной стороны, названные травмы, а с другой — постнеклассическую науку «в лице» психосинергетики, а также разработанные на ее основе методология исследования, концептуальные модели и метод?

1) Высокая скорость, энерго-/эмоциоёмкость, смысло- и ценностноёмкость процессов, потоков и/или событий (для психики/личности человека, для организма/мозга/тела, а также для социума, информационных сред — ПЛОТМСИС);

2) степень нарушения ОПВЦ до появления критического порога/критической разности на разных уровнях ПЛОТМСИС;

3) однотипность последствий при нарушении ОПВЦ в условиях высоких скоростей, выраженная диффузным разрывом связей на разных уровнях ПЛОТМСИС (проявление последствий: «нецтненный субъект» без внешних воздействий смещается в сторону сохранившихся связей, что, как правило не предполагается и не учитывается в тактико-стратегических действиях личности, социума, политики, экономики);

4) фрактальность (пространственно-временная композиционная подобность) «вторичной» (по «неучтенному субъекту») модели высокоскоростных повреждений ПЛОТМСИС;

5) принадлежность к одному подклассу сред/систем/процессов — открытых нелинейных самоорганизующихся (ОНС), к одному их типу, обладающему характеристикой ОПВЦ (оси пространства, времени и пространственно-временные одновременно) на разных уровнях ПЛОТМСИС;

6) возможность получать положительные результаты при проведении психолого-реабилитационной работы, тактико-стратегических мероприятий по методу «Создающая Сила» [11] и входящих в него методик, технологий («Убери лишнее», «Ресурсосбережение», «ОПВЦ»), адекватных данному представлению о травме/политравме для сред разного генеза.

Рассмотрим представленное утверждение более подробно. Для этого обратимся к разъяснению механизма фрактальности (4) и однотипности последствий (3) в условиях высокоскоростной психоэмоциональной травмы (ПЭТ) — нарушения ОПВЦ на уровне психики и личности (ценностная сфера), ДАП головного мозга при политравме, а также к постнеклассическому определению психики, сформулированному в рамках психосинергетики (1992) и вошедшему в философию, психологию и педагогику (1992; 2005), медицину (2008-2011), а затем в круг гуманитарных/когнитивных/поведенческих/общественных/социальных или психомерных/человекомерных, в т. ч. медицинских научных знаний (2002-2011).

1. Возможный механизм функционирования нейронов и аксонов и последствия ДАП головного мозга при высокоскоростной политравме, исходя из присутствующего в постнеклассической литературе описания работы нейронов.

В исследованиях нейронов утверждается, что независимо от того, к какому типу относится нейрон, он может испускать только одну разновидность сигнала, а именно: короткий импульс продолжительностью около 1 миллисекунды. Этот электрический импульс распространяется вдоль аксона. Степень возбуждения нейрона кодируется скоростью испускания сигналов. Чем выше уровень активации или чем больше постсинаптический потенциал, тем с большей скоростью испускаются импульсы. Если воспользоваться радиотехнической терминологией, то можно сказать, что при передаче нервных сигналов используется импульсно-кодовая модуляция. Клетки, принадлежащие различным областям мозга, например, зонам, ведающим обработкой слуховых или зрительных сигналов, используют один и тот же код [18;20].

Поскольку, как приведено в [20] электрический импульс распространяется вдоль аксона, а мы рассматриваем высокоскоростной тип политравмы, при котором связь между нейронами нарушается из-за ДАП, то, как следует из сказанного, ДАП головного мозга при высокоскоростной политравме приводит к нарушению этого распространения. При этом, может сохраняться способность нейрона к испусканию электрического импульса и к росту степени его возбуждения. Как показали наши исследования, кодирующая композиция может быть объемной, разноуровневой и разномасштабной, а ее действие подобно в поведении систем разного генеза [23].

С другой стороны, важную взаимосвязь между сенсорными входами и скоростью возбуждения нейрона обнаружили в свое время Хубель и Визель (1962), занимавшиеся изучением скорости возбуждения специфических нейронов в зрительной зоне коры больших полушарий анестезированных кошек. Глаза кошек были открыты и могли воспринимать изображения. Типичным изображением была черта, проведенная в определенном направлении, которая перемещалась в том же направлении. «Срабатывание» конкретного нейрона сильно зависело от ориентации черты. Например, если черта была проведена в горизонтальном направлении, то нейрон вообще не возбуждался. Если черта была проведена под углом, например, 45° к горизонтальной оси, то нейрон возбуждался с умеренной скоростью.

Вышеописанная взаимосвязь между сенсорными входами и скоростью возбуждения нейрона

(Хубель, Визель, 1962) дает положительный результат срабатывая в ситуациях, которые наблюдались также в опыте применения метода «Создающая Сила» при проведении психолого-реабилитационных мероприятий у больных, перенесших инсульт, в частности, стволовой, ЧМТ головного мозга в авиа- или автокатастрофах с множественными односторонними переломами (нарушение ОПВЦ); у людей, подвергшихся кодированию посредством электрических сигналов — мобильный телефон и телевизионная реклама (это особенно касается детей), а также посредством специально организованного изображения геометрических фигур в раздаточных учебных материалах некоторых так называемых «общественных организаций» или направлений типа «Сайентология»; в условиях высокоскоростной переоценки ценностей, мировоззренческих позиций (распад СССР, последующие революции и военные). Вышеописанная взаимосвязь с направлением, вектором обнаружена нами с исследованиях передвижения «неучтенного субъекта» при разрыве связей в средах разного генеза, масштаба (в том числе, например, уровень взаимоотношений между странами).

В контексте современного постнеклассического этапа развития науки (70-е гг. XX — первое десятилетие XXI вв. по классификации В. Степина) психосинергетика определяет психику как гиперсистему синергетического порядка, открытую нелинейную самоорганизующуюся (ОНС) иерархо-неиерархическую среду/систему с фазовой многомерной, центрированной по осям пространства и времени как отдельно, так и вместе (в т. ч. они могут быть блуждающими по признаку «отдельности»/«совместности» ОПВЦ), событий, ценностей и др. в аспекте концентрации/плотности, но в тоже время целостной подвижной структурой, существующей или потенциально способной существовать во многих измерениях одновременно. Выделены три фазы гиперсистемы: дожизненная — до момента зачатия, прижизненная — от момента зачатия до момента смерти, выраженная в том числе и системой психической реальности (СПР); постмортальная. Гиперсистема демонстрирует проявление фазовых состояний различных видов и уровней самоорганизующихся процессов.

Психосинергетика раскрывает целостность психики через множество измерений — пространственных, временных и пространственно-временных одновременно, информационных и энергетических (в т. ч. эмоциональных), индивидуального прижизненного и трансличностного коллективного Бытия и Становления, субстратных и процессуальных, соотносимых с уровнями живого, неживого и виртуального. При этом имеют значение

локализованные целостности, транспортируемые без их активизации на длительные расстояния в пространстве и во времени внутри гиперсистемы психики и ее фаз как ОНС сред. В таком понимании психики особую роль получают самоорганизующиеся структуры (явление самоорганизации).

С точки зрения психосинергетики, психика человека по определению выражает сосуществование в режимах самодотраивания, положительной и отрицательной синергии, информации и энергии (в т. ч. эмоции в прижизненной фазе) в единстве их психического проявления, обеспечиваемыми мозговыми системами, т. е. психика обладает информационными и энергетическими (в т. ч. эмоциональными) источниками и стоками, которые могут быть и потенциальными в каждой своей точке. Психика обменивается энергией, эмоциями и информацией не только с внешней для человека, для организма средой, но, прежде всего, с внутриспсихической средой, т. е. внутри себя с собой, с организмом, с личностными структурами человека. Присутствие и характер проявления источников и стоков в психике варьирует в зависимости от её фазы, порога, например, порога состояния и порога скорости (однако, принципиальное отличие существует между условиями вблизи критического порога и условиями собственно порога).

Критическая разность на разных уровнях и/или в целом является маркером сформированности точки/процесса перехода, выражающей факт возникновения травмы как психической, так и ценностно-личностной, информационно-эмоциональной или черепно-мозговой, например, в условиях диффузного повреждения/разрыва связей. Именно такая разность, а не любая, ведет к разрыву связей (в данном случае — к диффузному характеру разрывов) на многих уровнях. Например, мозг — разрыв аксонных связей; организм — разрыв связей между сигналом и реагированием органа, скелета при переломах; внутриличностная структура — разрыв связей между имевшимся до травмы представлением («картинкой в памяти») о себе, о пространстве, об отношениях с другими, между личностными ценностями и т. д.; информационные условия.

В психосинергетике подчеркивается, что для человека психика выступает и как специфическая реальность, которая выражена совокупностью динамических состояний системы психической реальности (СПР), реализуемых в разных измерениях на разных уровнях и скоростях, в том числе на информационно-ментально-духовно-эмоциональном (ИМДЭ) личностно ориентированном уровне при жизни. Как личностное целое она содержит множество личностно ориентированных

структур-аттракторов, процессов-аттракторов, состояний-аттракторов, композиций-аттракторов. Постоянное изменение одного или группы состояний психики создаёт картину нелинейной динамики психических процессов. Рефлексия имеет место, но психика, личность, организм, мозг не имеют при этом адекватной оценки себя и своего состояния. При травме подобного типа — высокоскоростной с диффузным повреждением связей, «прицел» - контроль опасности «сбит» одновременно на многих уровнях: например, на уровне организма (распространяется и на Биосферу, т. к. ее законы в условиях ноосферы не действуют) [Кордюм, 2006], на уровне личности (распространяется и на Ноосферу, т. к. ее законы либо пока отсутствуют, либо не имеют окончательной формулировки), на уровне психики (распространяется и на Альфасферу, т. к. законы не известны).

Психика рассматривается психосинергетикой также как природное (в широком смысле — Космос, и узком — Земля, что зависит от фазы) специфическое сверхсложное явление, т. е. не только феномен, подпадающее в этом аспекте под действие известных и принятых законов природы, а также тех законов, существование которых уже обозначено в науке, например, ноосферных [9] (ноологических), постноосферных (постноологических) и альфасферных (альфалогических), но окончательной формулировки которых наука пока не имеет.

Обратимся к иллюстрациям на уровне ценностных и личностных связей в семье, которые будем считать примером-аналогом, позволяющим предъяснить модель действия/протекания/разворачивания психически, личностно ориентированной травмы (в т. ч. информационный, деятельностный уровни). В отношении ЧМТ выделим пред- и постпсихотравмы [21]. Предпсихотравма (а) — это травма, следствием которой может стать высокоскоростная ЧМТпДАП головного мозга (б). Постпсихотравма (в) — это травма, которая может сформироваться в результате высокоскоростной ЧМТпДАП головного мозга (б). Наблюдаются следующие варианты их сочетаний: 1. — (а,б); 2. — (б,в); 3. — (а,б,в); 4. — (а,б,в,б); 5. — (а,б,в,б,в). В последнем варианте наблюдается сознательно допускаемое личностью угасание интеллектуальной составляющей.

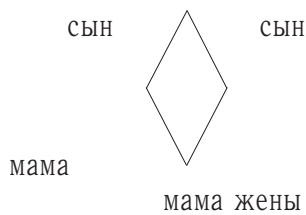
Пример 1. Семья: муж, два сына, мама и ее мама (бабушка).

Схема: устойчивая, благодаря двум сыновьям, горизонтальная ось — сын/сын, вертикальная ось — муж/жена. Визуально это выглядит как ромб с «хвостиком» - жена/ее мать. Характер и сила связей по осям меняется. Также меняется характер процессов и ситуаций.

Ценности матери: привязанность/любовь к детям, отсутствие себя или делание для других. Этому соответствует стабильная схема-расстановка в пространстве и времени личности матери. Имеет место агрессия со стороны мужа в отношении к матери, которая ослабляется детьми. Имеет место страх матери перед отцом из-за вспышек агрессивности.

Взросление детей приводит к их выходу из семьи и возникновению угрозы привязанности матери к ним. Возникает страх «как же без них». Растет концентрация агрессии со стороны мужа из-за выхода детей из схемы. У матери страх переходит в панический.

Рис. 1 муж

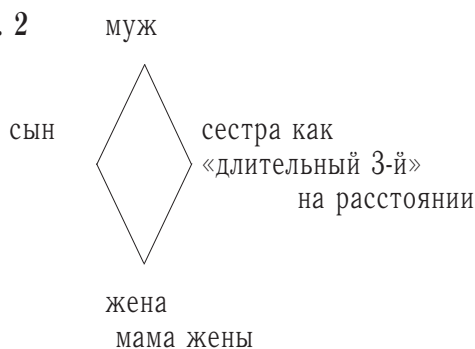
Пример 2. Семья: муж, жена, его сестра, его сын, мама жены.

Схема: неустойчивая, т. к. есть только вертикаль, у которой со временем увеличивается показатель напряженности. Временное тяготение к устойчивости в период присутствия сестры: горизонтальная ось тоже неустойчивая — жена/сестра.

Ценности: привязанность/любовь к мужу, делание для другого, стабильная схема-расстановка в пространстве и времени личности жены, тяжелая болезнь мужа, страх отсутствия возможности купить лекарства.

Угроза возможности купить лекарства из-за кризиса банковской системы — панический страх.

Рис. 2

Пример 3. Муж, жена, два сына, мама жены.

Схема: устойчивая, благодаря двум сыновьям, горизонтальная ось — сын/сын, вертикальная ось — муж/жена. Визуально — это выглядит как

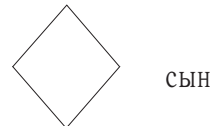
ромб с «хвостиком» - жена/ее мать. Характер и сила связей по осям меняется. Также меняется характер процессов и ситуаций.

Ценности матери: привязанность/любовь к детям, отсутствие себя или делание для других. Этому соответствует стабильная схема-расстановка в пространстве и времени личности матери. Имеет место агрессия со стороны мужа в отношении к матери, которая ослабляется детьми. Имеет место дородовая психотравма матери и панический страх матери, вызванный несколькими причинами нынешними.

Взросление детей сопровождается глубоким, паническим страхом за родителей из-за угрозы их расставания, что приводит к угрозе жизни одного сына и длительной бесперспективной в лечении болезни второго сына. Возникает страх «как же без них». Растет концентрация агрессии со стороны мужа из-за отсутствия выхода из ситуации.

Происходит «предельное» напряжение осей и связей на уровне психики, личности, сопровождающееся разрывом связей, который личностью подсознательно фиксируется, но это лишь усиливает внутриспихическую панику. В конечном итоге происходит разрыв связей следующего уровня — это «сброс» на организм, стадия проявления органического заболевания, чаще всего у детей (больше мальчики) диабет 2-й группы, эмоциональная, умственная слабость и др.

Рис. 4. Общая модель №1. «Ромб с хвостиком».

Психоэмоциональная сфера личности как ОНС среда. По определению [6] к таким средам принадлежит и система психики человека. В них возникают качественно новые состояния, которые при этом не являются естественной закономерностью. В этих средах, как известно, при определенных условиях может возникать нелинейная положительная обратная связь (НПОС) по всему пространству среды одновременно. В такой среде на определенной стадии возникает сверхбыстрое развитие событий. В терминологии [18] - это режим с обострением. Его механизмом и является нелинейная положительная обратная связь (НПОС), символизирующая, фактически, разрушение, раскачку, неустойчивость как обязательное условие развития, качественного изменения.

1. Закономерности новой холистики по Курдюмову (1994). Нелинейный мир — нарушение обычного принципа суперпозиции и новое определение материи. Принципы новой холистики.

Эволюционный характер холистики в синергетике. Синтетическая сторона мышления : Кант, Тейяр де Шарден ...Хакен. Принцип «единство через разнообразие». Сложность структур, возраст, стадия развития, пересекающиеся области локализации. Принципы объединения в синергетике. Объединение структур через установление общего темпа эволюции в определенных классах нелинейных сред. Хаос на макроуровне как механизм синхронизации темпа развития сложных структур. Топологически правильно объединенные структуры — соответствие собственным функциям среды, тенденциям организации. Установление общего момента обострения — взаимная поддержка быстрых и медленных.

2. Увеличение темпов развития сложных структур при топологически правильной организации — вторая закономерность новой холистики. Трансформация структур при объединении, наложение, пересечение, выпадение, отсекание — «перекрытие с дефектом энергии». Начальная стадия: экономия материальных и человеческих затрат и усилий как результат объединения — уменьшение «выжигания среды». Математические модели объединения. Зависимость способов топологически правильно объединенных структур и ускорения темпа развития целого и его частей. Фундаментальное решение — математический образ сверхорганизации. Новые принципы объединения структур и новые закономерности соотношения симметрии и асимметрии. Аналогии, обнаруживаемые на математических моделях объединения и эволюции структур нелинейной среды. Фундаментальное условие для эволюционного скачка от неживого к живому. В рамках новой холистики **коэволюцию** различных систем предлагается рассматривать как трансформацию всех подсистем посредством механизмов системного согласования, системной корреляции между ними.

В работе [22] показано, что на быстрых процессах (в условиях источников без стоков) локализуются нестационарные диссипативные структуры, что происходит за счет конечности времени структуры.

Для классической науки, в отличие от постнеклассики, характерным было отсутствие интереса к неустойчивости. В 90-е гг. изучение режимов с обострением вышло за границы физики плазмы, исследования лазерного термоядерного синтеза. Немногим ранее неустойчивость активно изуча-

лась школой И. Пригожина. Здесь был рассмотрен такой механизм как объемная НПОС, символизирующая наличие эффекта в каждой точке среды, что приводит к самоускорению процесса, к его нелинейности.

В отношении психоэмоциональной (информационной, ценностной, интеллектуальной) сферы личности можно обрисовать этот эффект как концентрацию во времени жизни личности и в разных ее сферах множества локальных эмоциональных (информационных, оценочных) всплесков. Если в локальной сфере концентрация эмоциональных всплесков растет, то в результате растет и их производство, что связано с реактивностью нервной системы. Это становится условием перехода психоэмоционального (творческого или деградирующего) состояния личности в новое состояние путем увеличения или уменьшения влияния слабого воздействия. Таков, например, эффект при политравме и депривации разного генеза.

Тем самым в психосинергетике сделан выход за границы модели «черного ящика», «стимул-реакции» и внешнего воздействия как определяющего, имеющих место в методологии XX в. Это, однако, не исключает их присутствия в режиме «встроенности» в наши представления и исследовательские модели человекомерности, социомерности, природомерности или космомерности психической деятельности.

Необходимым аспектом концептуальных моделей психосинергетики явилось введение мерности как основания модели и новой классификации наук (2005; 2008). Мерность в этом случае выступает как единое осевое понятие (Рис. 2), позволяющее применять одновременно разновременное и разное по основаниям научное знание, примирять авторов, по-разному трактующих классику, неклассику, постнеклассику, научное знание, различающиеся в т. ч. и степенью разработанности научного аппарата.

Мерность как основание новой постдисциплинарной классификации наук позволяет избежать неудобств при меж-, транс- и полидисциплинарных исследованиях, ставших особенно характерными для современного этапа развития науки. Неудобства возникают, как известно, из-за противоречий, несовместимостей.

А путь — переход на определенную мерность исследования, под «крышей» которой «мирно» могут сосуществовать как линейность,

Психомерные	Человекомерные	Природомерные (геомерные)	Космомерные
НАУКИ			

Рис. 2. Постдисциплинарная (постнеклассическая) классификация наук

так и нелинейность, как фундаментализм, так и представители критического отношения к нему — антифундаменталистской парадигмы, в зависимости от того, какую именно мерность стремится рассмотреть исследовательская группа. Это не аналог «всеядности», но инструмент временных, на период исследования, методологических инструментальных договоренностей, которые становятся, наконец, возможными в условиях разной степени разработанности научного аппарата разных наук и направлений. Кроме того, мерность как основание новой классификации наук позволяет освободиться от невообразимой громоздкости дисциплинарно организованного «древа» наук и их изолированности по типу «отсеков» вместо необходимого при междисциплинарном исследовании лояльного соединения.

Методологические задачи, на реализацию которых изначально была направлена психосинергетика, а также развитие к концу 90-х гг. самой концептуальной модели «целое в целом», в т. ч. «нелинейное целое в нелинейном целом», показали, что по мере их решения психосинергетика переходит в разряд методологического инструмента исследования и возникает потребность в более обобщающей области знания. Для этого в 1998 г. нами был введен следующий после психосинергетики уровень обобщения знания — Альфалогия. Поэтому психосинергетику теперь целесообразнее определять как методологический инструмент исследования, объектом которого становятся психомерные среды и их производные, а предметом — стратегии. Для концептуального соответствия обосновано представление об Альфасфере как следующем уровне развития человеческого разума после Ноосферы. Тем самым возникает цепочка «Биосфера — Ноосфера — Альфасфера», а также их гиперуровень. При этом по отношению к Ноосфере сохраняется присутствие биологического носителя, а по отношению к Альфасфере как производной от Ноосферы, его присутствие может быть убывающим, вплоть до несущественным/размытым. На вопрос, что является носителем разума в Альфасфере, пока можно ответить разве что словами известного украинского генетика, академика В. А. Кордюма: «... все что угодно» (2006) [22].

Тем самым в психосинергетике создано постнеклассическое научное знание (постнеклассическое как по времени создания, так и по концептуальным основаниям и моделям), позволяющее как выходить за границы классических и неклассических позиций, а также произвола мнения и субъективности в отношении психического в человеке, так и встраивая их при необходимости. Будем надеяться, что все это в целом приближает

нас к следующей степени адекватности научного представления о столь сложном явлении как гиперсистема психики и система психической реальности человека, а также обеспечивает дальнейшую разработку методологии постнеклассической науки, ее концепций, категориального аппарата, соразмерности фундаментального и практического.

Литература:

1. Астафьева О. Н. Постнеклассические практики: переход на новый уровень осмысления // Постнеклассические практики и социокультурные трансформации: Материалы VI международного междисциплинарного семинара / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. — М.: МАКС Пресс, 2009. — С. 9 — 11.
2. Ершова-Бабенко И.В. Методология исследования психики как синергетического объекта / И.В. Ершова-Бабенко. — Одесса, ОДЕКОМ, 1993. — 124 с.
3. Ершова-Бабенко И.В. Концептуальные основания методологии исследования самоорганизующихся сред различной природы. Философское осмысление. Психосинергетика. (Реферат, Введение, Разделы 3-5, Выводы. — Заключительный отчет НИР кафедры философии ОГМУ. УДК 005 № регистрации 01964001840 — Одесса, 1998. — 31 с.
4. Ершова-Бабенко И.В. Методология психосинергетики в постнеклассических исследованиях агрессивности человекомерной среды / И.В. Ершова-Бабенко // Постнеклассические практики и социокультурные трансформации: Материалы VI международного междисциплинарного семинара / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. — М.: МАКС Пресс, 2009. — С. 131 — 140.
5. Ершова-Бабенко И.В. Концептуальные модели психосинергетики: концепция пространственно-временного осевого центрирования психики, головного мозга и личности (на примере высокоскоростной травмы с диффузным характером повреждения) / И.В. Ершова-Бабенко // Международный медико-философский журнал «Интегративная антропология». — 2011. - №1. — С. 16-33.
6. Ершова-Бабенко И. В. Методологические проблемы разработки теории психики в русле постнеклассических практик / И.В. Ершова-Бабенко // Постнеклассические практики: определение предметных областей. Материалы международного междисциплинарного семинара. / Под общ. ред. Астафьевой О. Н. — М.: МАКС Пресс, 2008. — С. 226 — 236.
7. Ершова-Бабенко И.В. Место психосинергетики в постнеклассике. — // Постнеклассика: философия, наука, культура. Кол. монография. / Отв. Ред. Л. П. Киященко и В. С. Степин. Спб: изд.«Мирь», 2009.— С. 460 — 488.
8. Ершова-Бабенко И. В. Исследование влияния агрессивности информационно-эмоциональной среды (нервная анорексия) / И.В. Ершова-Бабенко // Український вісник неврології. — Т. 10, вип.1 (30), 2002, додаток: матеріали II Національного конгресу неврологів, психіатрів та наркологів України. — С. 81-82.
9. Запорожан В. Н., Ершова-Бабенко И. В. Медицина и изменения в науке во 2-й половине XX в. — Материалы юбилейной конференции «Психосинергетика — на границе философии, естествознания, синергетики, медицины и гуманитарных наук» / В.Н. Запорожан, И.В. Ершова-Бабенко. — Одесса, 2002. — С. 73 — 76.
10. Запорожан В. Н., Ершова-Бабенко И. В., Гоженко А. И., Макулькин Р. Проблема поиска новой концепции болезни и пути её решения. — Там же. — С. 76 — 81.

11. Ершова-Бабенко И.В. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности (Концептуальная модель) / И.В. Ершова-Бабенко. — В.: NOVA KNYGA, 2005. — 368 с.

12. Ершова-Бабенко И.В. Концептуальная модель психики и специальный механизм пространственно-временной организации как самостоятельной, не сводимой к генетической программе // И.В. Ершова-Бабенко // Тезисы докладов научной конференции «III чтения В. В. Подвысоцкого» 27 - 29 мая 2004. — С. 37 — 39.

13. Ершова-Бабенко И. В. и др. Проблема психологической реабилитации при политравме // И.В. Ершова-Бабенко // Медицина. — № 3, 2008. — С. 53 — 61.

14. Ершова-Бабенко И. В., Гончарова О. Е. Проблема методологии исследования макросистемы типа «Водитель-Автомобиль-Среда» в русле постнеклассики. (Постановка проблемы). — Киев, 2010.

15. Ершова-Бабенко И. В. Культура нелинейного мышления: концептуальная модель (Заключительный отчет НИР кафедры философии ОГМУ. Реферат. Введение. Выводы. Разделы 1-6. Гос. рег. № 0103U007948 — Одесса, 2008. — 120 с.

16. Ершова-Бабенко И.В. Культура нелинейного мышления в свете психосинергетики (психосинергетическая модель мышления и ее концептуальные основания). Новые взгляды на понимание психики человека с позиций постнеклассической науки // И.В. Ершова-Бабенко // Интегративная антропология. №1 (14), 2009. Ч. 1 С. 17 — 30; №2 (15), Ч. 2, 2010. — С. 10-23.

17. Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетическая концепция системы высшего образования. (Философско-методологические и научно-теоретические основания образования для устойчивого развития. Психосинергетика и система высшего образования) // И.В. Ершова-Бабенко // Наука и образование в интересах устойчивого развития. Материалы Международного Симпозиума 6-7 апреля 2006 года. — МГИДА, Москва-Зеленоград, 2006.

18. Климонтович Ю. Л. Динамический и статистический хаос. Критерии степени упорядоченности в процессах самоорганизации // Ю.Л. Климонтович // Самоорганизация и наука: опыт философского осмысления. — М., 1994. С. 98-106.

19. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Сложноорганизованные системы / Е.Н. князева, С.П. Курдюмов. — М.: Мир, 1994. — 236 с.

20. Хакен Г. Принципы работы головного мозга. Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности / Г.Хакен. — М.: 2000. — 38 с.; Хакен Г. Синергетика / Г.Хакен. — М.: Мир, 1990. — 404 с.

21. Ершова-Бабенко И. В., Топор В. П., Сухин Ю. В., Решетняк В. В., Гуриенко А. В., Бабенко Д. Л., Чемесюк И., Корниенко С. В., Медянова Е. В. Проблема психологической реабилитации при политравме // И.В. Ершова-Бабенко, В.П. Топор и др. // Медицина. — № 3, 2008. — С. 53 — 61.

22. Ершова-Бабенко И.В. и др. // Вестник физиотерапии и курортологии. № 3. Том 14. 2008. — С. 53-55.

23. Ершова-Бабенко И.В. и др. // Материалы международной научно-практической конференции «Реабилитация в ортопедии и травматологии». — Харьков-Евпатория, 2008. — С. 53 — 58

24. Кордюм В. А. Наша «шагреновая кожа» - это наша проблема. Нам ее решать / В.А. Кордюм. — К.: Логос, 2006. — 264 с.

25. Ершова-Бабенко И. В., Бабенко В. П., Мадина Ю. Н. Симптомокомплекс композиционной организации рисунка как диагностический и коррекционный инструмент в работе психолога // И.В. Ершова-Бабенко,

В.П. Бабенко, Ю. Н. Мадина // Материалы международной научно-практической конференции «Тенденции развития высшего образования в Украине: европейский вектор». Ялта, 21 — 22 марта 2013.

Ершова-Бабенко І.В. Концептуальні моделі психосинергетики. — Стаття.

Анотація. У статті робиться спроба вирішення ряду питань, що виникають при застосуванні дослідних розробок проблем в постнекласичних дослідженнях. З цією метою представлені, розроблені в психосинергетиці, 10 концептуальних моделей і детально розглядаються деякі з них. Розглядається також психосинергетичне уявлення про психіку людини як гіперсистему синергетичного порядку з фазовою структурою, де кожна з фаз може бути представлена як відкрите нелінійне самоорганізуюче середовище. Введено поняття «плаваючого» / «мерехтливого» режиму керуючого параметра. Обґрунтовується значущість мірності як підстави для моделі та постдисциплінарної класифікації наук, а також уявлення про Альфасферу як наступний рівень розвитку людського розуму після Ноосфери.

Ключові слова: психосинергетика, мірність, Ноосфера, Альфасфера.

Ershova-Babenko I. V. Conceptual models of Psychosynergetics. — Article.

Summary. This article is an attempt to resolve a number of issues arising from the application of research developments in postnonclassical practices. For this purpose conceptual models of psychosynergetic are allocated and some of them are discussed in detail. We also consider the representation of the human psyche as psychosynergetic hypersystem synergetic order with phase structure, where each phase can be represented as a nonlinear self-organizing. Introduced the concept of «floating» / «flickering» mode of the control parameter. Substantiates the importance of the dimension as the base model and postdisciplinary classification of sciences, as well as the idea of Alphasphere next level of development of the human mind after the Noosphere.

Keywords: psychosynergetics, dimensionality, noosphere Alphasphere.

Кравчик М.А.

*кандидат философских наук,
доцент кафедры общегуманитарных дисциплин
Международный гуманитарный университет*

ИНТЕРПРЕТАЦИИ θεωρία В АНТИЧНОЙ ФИЛОСОФИИ: ОТ ВИДИМОГО К УМОПОСТИГАЕМОМУ

Аннотация. В статье анализируются три основных значения термина θεωρία (теория) в античной философии. Делается вывод о том, что философское значение этого термина, предложенное Платоном, оказало влияние на мистическое толкование θεωρία как присутствие. В современной философской мысли существенно изменилось как философское, так и религиозное понимание θεωρία.

Ключевые слова: теория, античная философия, созерцание, присутствие.

История как западной, так и отечественной философии немислима вне её основного источника — древнегреческой философии. Этот факт подтверждается, прежде всего, тем, что фундаментальные понятия философии являются греческими, и вряд ли можно философствовать или говорить о философии, избегая обращения к ним. М. Хайдеггер, указывая на эту непрерывную философскую традицию (*philosophia re-gennis*), отмечал, что само «слово φιλοσοφία говорит нам: философия есть нечто определяющее — прежде всего и главным образом — существование греческого мира. Более того — **φιλοσοφία** определяет также изнутри глубинный ход нашей западноевропейской истории. Избитое выражение «западноевропейская философия» на самом деле является тавтологией. Почему? Да потому, что в самом своем бытии «философия» оказывается греческой — «греческий» здесь означает: в своем первоначальном бытии философия по природе своей такова, что, прежде всего греческий мир и только его захватила она, востребовав, чтобы развернуться — самой» [Цит по: 8, 102].

Таким образом, обращение к далекой классике неизменно служит прояснению основ современного философствования и представляется **значимым и актуальным** в современных историко-философских исследованиях.

Целью данной статьи является анализ термина «теория» (θεωρία) и его интерпретаций в античной философии, которые оказали влияние на современную философскую мысль. Для достижения этой цели необходимо решить следующие

задачи: 1) рассмотреть основные значения этого термина в ранней древнегреческой религии и философии; 2) выделить его основные значения в классический период — у Платона и Аристотеля.

Среди историков и философов, занимавшихся этой проблемой, следует назвать имена таких западных исследователей как К. Альберт, Г.-Г. Гадамер, Г. Коллер, Х. Рауш, А.-Ж. Фестюжьер и М. Хайдеггер, российских — С.С. Аверинцев, А.Ф. Лосев, отечественных — А.Е. Лебеда. В работах этих философов и исследователей раскрываются многие существенные аспекты, связанные с анализом термина θεωρία в античной философии (так, например, А.-Ж. Фестюжьер посвятил монографию проблеме толкования θεωρία Платоном и его значения в платоновской философии — «Созерцание и созерцательная жизнь по Платону» (1936). Но, несмотря на это остаются некоторые вопросы, связанные с влиянием античных интерпретаций θεωρία на современную философскую мысль.

Многие понятия и термины античной философии, исходя из обыденной речи, становятся философскими в результате изменения своего значения. Новые значения появляются у какого-либо автора или в какой-либо философской школе, а затем становятся широко распространенными и употребляются уже в новом смысле. Например, таково происхождение философского термина космос («κόσμος»), которое первоначально употреблялось для обозначения «наряда», «украшения», «воинского строя» и т.д. [12]. «Философская ассимиляция термина «космос» относится к периоду становления первых философских школ Древней Греции. Впервые в значении «целого космоса» термин «космос» встречается в милетской школе у Анаксимена» [12]. Позднее этот термин становится основным у пифагорейцев, а также у Гераклита, Парменида, Эмпедокла, Анаксагора, Демокрита и др.

С другой стороны в философию приходят понятия и термины из уже существующих областей культуры — из религии и мифологии. При этом нередко философский и религиозный контексты между собой достаточно тесно переплетаются и

их разграничение даже у одного и того же автора представляет особую исследовательскую задачу. К таким же понятиям можно отнести древнегреческое слово «θεωρία» (теория), которое имело несколько значений, часть из них были связаны с религиозной практикой в Древней Греции. Так, в словаре И.Х. Дворецкого приводятся следующие толкования теории: 1) наблюдение, обозрение; 2) осмотр или посещение чужих стран, путешествие, желание посмотреть дальние края; 3) философское созерцание, умозрение, размышление; 4) учение, теория; 5) зрелище (праздничное или театральное); 6) снаряжение теоров, или исполнение их обязанностей; 7) теория (религиозное посольство из одного греч. государства в другое для участия в празднествах и играх)» [9].

В известном «Греко-английском лексиконе» Г.Дж. Лидделла и Р. Скотта даются похожие значения, но несколько изменен их порядок и указано большее количество ссылок на древних авторов [18]. Так, первым указано значение религиозное: теория как религиозное посольство из одного государства в другое, при этом θεωροί (теорои) — это послы, миссионеры. В этом значении оно встречается у Демосфена, Ксенофона, Платона и Полибия [18]. В значении «быть теором», «исполнять обязанности теора» оно представлено у Исократом и Фукидидом. Следующим идет значение, встречающееся у Софокла, Платона и Аристотеля — это «быть зрителем в театре или на играх» [18].

Также достаточно распространенным является значение, связанное с путешествиями, осмотром стран, паломничеством. В таком смысле оно употребляется Аристотелем, Геродотом, Еврипидом, Исократом и Фукидидом. В философском смысле θεωρία как созерцание, размышление используется Платоном, Аристотелем и Эпикуром. В значении теория или умозрительное учение, противоположное практике, оно присутствует у Полибия и Плутарха. И наконец, в значении «зрелища, спектакля» — у Платона и Ксенофона [18].

Таким образом, несмотря на столь широкий диапазон значений, можно выделить три основных толкования этого термина в античности. Общим контекстом этих значений является то, что θεωρία неизменно употребляется в связи с процессом познания. Различными являются объекты, на которые направлена активность познающего и способы постижения им этого объекта. Условно эти три интерпретации можно обозначить как религиозная, философская и эмпирическая. Поскольку название «эмпирическая теория» нуждается в некотором пояснении (*так как это выглядит с современных позиций противоречивым*), то следует с неё и начать.

К этой интерпретации относятся значения термина θεωρία, которые указывают на способ познания вещей окружающего нас мира, благодаря которому мы обладаем знанием их внешней формы, и делаем вывод о них на основании осмотра, наблюдения, рассмотрения. В этом случае видеть напрямую связано со словом знать. Преимущество зрения над другими чувственными восприятиями в познании окружающего мира неоднократно подчеркивалось философами-досократиками. У Гераклита, например, есть известный фрагмент, иллюстрирующий данный тезис: «Глаза — более точные свидетели, чем уши» (фр. 107 DK) [15, 193].

Более того, само происхождение термина θεωρία, по мнению А.Ф. Лосева, определяется слиянием двух основ: θεα и ὄρω. Первая часть им переводится как «зрелище», а вторая как «смотреть или «вижу» с оттенком констатации самого факта видимости» [10, 458]. Поэтому он считает, что этот термин «уже сам по себе, прежде всего чисто этимологически указывает именно на соединение мыслительных и чувственно-воспринимаемых актов» [10, 460]. Несколько ранее М. Хайдеггер приводит эту же этимологию в своей работе «Наука и осмысление» (1953). Однако дает немного отличающийся перевод этих основ: θεα — «это зрелище, облик, лик, в котором вещь является, вид, под которым она выступает», ὄρω же означает «глядеть на что-либо, охватывать взором, разглядывать» [17, 248]. В связи с этим его толкование этого термина является следующим: «видеть явленный лик присутствующего и зряче пребывать при нем благодаря такому видению» [Там же].

Исходя из этих переводов, можно сделать вывод о том, что в результате θεωρία мы получаем знание о различных вещах окружающего нас мира, т.е. речь идет об эмпирическом уровне познания действительности. Именно в таком значении это слово употреблено Геродотом в I книге «Историй». «По этой-то причине, а быть может, и для того, чтобы повидать чужие страны (τῆς θεωρίας), Солон уехал в Египет к Амасису, а затем — в Сарды к Крезу...Крез обратился к Солону с таким вопросом: «Гость из Афин! Мы много уже слышали о твоей мудрости (σοφίας) и странствований, именно, что ты из любви к мудрости (φιλοσοφέων) и чтобы повидать свет (θεωρίας) объездил много стран» [Геродот История I 30]. В данном отрывке особенно отмечена связь между получением знания и мудрости и посещением других стран, поскольку Солон назван Крезом мудрым. Чтобы приобрести больше знаний и из любви к мудрости (из философии), как считает Крез, Солон объездил много стран.

У Геродота впервые встречается употребление термина «философия», поэтому этот отрывок часто комментировался и изучался различными авторами (П. Адо, А.-Ж. Фестюжьер и др.). В нем сделан акцент на понимании мудрости как проникательности и опытности: «человек, который много видел, много слышал, человек опытный может выйти из затруднительного положения, дать полезный совет. Посмотреть мир значит проникательным» [14, 19]. Иными словами, мудрость и философия неразрывно связывали с приобретением практического опыта и знания, которое приобреталось в результате путешествий (θεωρία). С этой интерпретацией согласен и П. Адо: «эти строки из Геродота проливают свет на то, как понимали тогда мудрость и философию. Солон отправлялся в путешествия, чтобы почерпнуть новые знания, обогатить свои представления о действительности и о людях, открыть для себя другие края и другие нравы» [2].

Аристотель в этом же значении употребляет термин θεωρία в «Афинской политике» и опять речь идет о Солоне: «когда Солон устроил государство таким, как сказано, образом, к нему стали то и дело обращаться с докучливыми разговорами о законах, одни пункты порицая, о других расспрашивая. Ввиду этого он, не желая ни изменять их, ни навлекать на себя вражду, оставаясь в своем отечестве, предпринял путешествие в Египет отчасти по торговым делам, отчасти из любознательности (θεωρίαν), сказав, что не вернется в течение 10 лет» [Аристотель Афинская политика 11.1].

В русском переводе не столь отчетливо выделяется указанное выше значение этого термина. Но в английском варианте оно становится очевидным: «When Solon had organized the constitution in the manner stated, people kept coming to him and worrying him about his laws, criticizing some points and asking questions about others; so as he did not wish either to alter these provisions or to stay and incur enmity, he went abroad on a journey to Egypt, for the purpose both of trading and of seeing the country, saying that he would not come back for ten years...» [Aristotle Athenian Constitution 11. 1].

Наконец, Фукидид, описывая приготовления афинян к военным действиям на Сицилии, употребил термин θεωρία: «все афиняне были одинаково охвачены желанием отплыть в Сицилию. Старшие надеялись на завоевание тамошних городов, полагая, что столь мощная боевая сила, во всяком случае, не может потерпеть поражения. Молодежь же, способная носить оружие, стремилась воочию повидать диковины в дальних краях (θεωρίας), твердо надеясь благополучно возвратиться домой» [Фукидид История кн. 6 24].

Однако наряду с этим значением большую значимость и распространенность приобрели другие значения. Философское значение основано преимущественно на употреблении θεωρία у Платона. Этой обширной теме посвящена уже упоминавшаяся монография А.-Ж. Фестюжьера, которая в настоящее время является вполне актуальной (об этом свидетельствует её перевод на русский язык, сделанный в 2009 году). Поэтому ограничимся кратким описанием того, что представляет собой философское значение этого термина, которое указывает на θεωρία как на созерцание и размышление.

Созерцание в античной философии, начиная с Платона, неизменно противопоставляется практике, т.е. эмпирическому изучению окружающей действительности. «Античные мыслители подчеркивают преимущество созерцания перед практической деятельностью, теории — перед праксисом...» [11, 226]. С.С. Аверинцев определяет созерцание как «смотрение», бездеятельное и бескорыстное всматривание в мир предлежащих глазу эйдосов: «умо-зрение» в самом буквальном смысле слова» [1, 393].

Комментируя платоновские диалоги, А.Ф. Лосев делает вывод о том, что под созерцанием Платон понимает не просто сам факт видения чего-либо, но видение «такое, которое имеет своим предметом нечто сложное, интересное, иной раз даже специально оформленное или само принявшее ту или иную специальную форму, нечто организованное и важное для рассмотрения» [10, 462]. В итоге у Платона созерцание связывается не с наличной действительностью, но с миром идей, с областью умопостигаемого.

«Созерцание течения «всего времени» и относительно «всякой сущности» есть достояние высших душ, способных понять бытие в целом, а не низших (R.P. VI 486a). Перешедший от «божественных созерцаний» к человеческим тут же делается смешным — речь идет о философах (VII 517). Судья в царстве мертвых «созерцает душу душою» (Gorg. 523e). Самое истинное «созерцается» само в себе без участия тела (Phaed. 65e). Говорится о «созерцании» мыслимого и сущего при помощи диалектики (R.P. VI 511c). Человек («природа») может познавать истинное небо «путем созерцания» (Phaed. 109e). Разум бога питается «созерцанием» истины (Phaedr. 247d)» [Там же].

Следовательно, созерцание, относящееся к области умопостигаемого, превосходнее и лучше, чем созерцание окружающего мира, поскольку даёт истинную мудрость. Аристотель, в этом следуя за своим учителем, в «Метафизике» указывает на то, что «науки об умозрительном (θεωρητικά)

— выше искусств творения (*ποιητικόν*). Таким образом, ясно, что мудрость есть наука об определенных причинах и началах» [Аристотель *Метафизика* 982 а 5]. Далее он объясняет, почему теоретические науки (науки об умозрительном) доступны только мудрым, и поэтому он предлагает рассмотреть различные «мнения о мудрости»: во-первых, «мудрый, насколько это возможно, знает всё»; во-вторых, мудрый тот, кто способен познать трудное и недоступное для человека, т.е. тот, кто не ориентирован на чувственное восприятие, «ведь воспринимаемое чувствами свойственно всем, а потому это легко и ничего мудрого в этом нет»; в-третьих, мудр более тот, кто способен к знанию причин и более точен [Аристотель *Метафизика* 982 а 10-15].

Таким образом, теоретические науки ориентируются на познание общего («поскольку знание обо всем необходимо имеет тот, кто в наибольшей мере обладает знанием общего» [Аристотель Там же]), не связаны с чувственными восприятиями и существуют ради себя самих, а не для пользы. Но для занятий этими науками необходим особый образ жизни, который Аристотель определяет как «созерцательный» (*θεωρητικός*). «Это — созерцательная деятельность, что, вероятно, представляется согласованным с предыдущими рассуждениями и с истиной. Действительно, эта деятельность является высшей, так как и ум — высшее в нас, а из предметов познания высшие те, с которыми имеет дело ум. Кроме того, она наиболее непрерывная, потому что непрерывно созерцать мы скорее способны, чем непрерывно делать любое другое дело» [Аристотель *Никомахова этика* 10 7 (VII)].

Беспорно, что и Платон, и Аристотель в созерцании усматривают цель философского исследования. Но может ли философское исследование касаться не просто умопостигаемых сущностей (эйдосов), но и привести к постижению божественного высшего начала? У Платона можно обнаружить фрагмент, в котором созерцание относится к «божественному»: «что же? А удивительно разве, по-твоему, если кто-нибудь, перейдя от божественных созерцаний (*θεωριῶν*) к человеческому убожеству, выглядит неважно и кажется крайне смешным?» [Платон *Государство* VII 517с]. В связи с этим А.-Ж. Фестюжьер считает, что платоновская *θεωρία* ведет к постижению Единого. «О реальности умопостигаемого не заключают из того, что оно неизменно... В существовании умопостигаемого Платона убеждает пережитый им опыт. Он «ощутил» присутствие бытия, очутившись на самой вершине умопостигаемого... опыт такого рода есть опыт внеязыковой. Бытие, которое «чувствуют» за пределами всякой сущности» [14, 457-458].

Согласно А.-Ж. Фестюжьеру, наиболее полным истолкованием *θεωρία* у Платона будет понимание её как *присутствие*, которое «ощущается» и «переживается» и не подлежит выражению языковыми средствами, поскольку опирается на мистический опыт. «*Θεωρία* является созерцанием, потому что приводит к непосредственному контакту мысли и бытия. А поскольку этот контакт продолжается в синоптическом видении, когда идеи рассматриваются в их зависимости от единого, созерцательным также оказывается платоновское познание... Видят только тогда, когда пребывают в *присутствии* самого бытия... Без такого контакта на вершине о *θεωρία* не может быть и речи, но стоит только ему произойти, как знание получает онтологическое обоснование...» [14, 234].

Г.-Г. Гадамер в своей статье «Похвала теории» опирается именно на такое истолкование *θεωρία*. «*Contemplatio* (*θεωρία* — прим. М.К.) пребывает не при некотором определенном сущем, но в некоторой области (*Bereich*). *Theoria* не есть, в своем главном, отдельное мгновенное действие, как некий способ, состояние, положение, в котором оказывается человек. Она есть «бытие — присутствие» (*Dabei-Sein*), в том удивительном двойном смысле, который имеет в виду не только присутствие, но и то, что присутствующее есть «полностью присутствующее» («*ganz dabei*» ist). Таким образом, есть участник какой-нибудь культовой процедуры или некоей церемонии, во время которой его внимание целиком поглощено этим соучастием, и этим предполагается, что это участие разделяют вместе с другими или возможными другими. Таким образом, прежде всего теория совсем не является тем способом, с помощью которого человек овладевает некоторым предметом или через объяснение делает его для себя достижимым» [20, 44-45].

Действительно, если обратиться к первоначальному значению *θεωρία*, то станут очевидными его религиозные истоки. Теория как праздничное посольство из одного древнегреческого города в другой предполагала культовое действие. «Всякий праздник имел своим средоточием культ того или иного бога или обожествленного человека, героя. Теуры имели задание совершать действия, причитавшиеся соответствующему богу или соответствующей богине. Подобным образом они «хранили» божество, те традиционные обряды, которые требуется исполнять при его почитании. В некоторых случаях, например, при вопрошании оракула, они также должны были верно запоминать и передавать полученное слово бога, «беречь» его и, если оно заключало в себе поручение, также «хранить» его, проверяя его выполнение.

Таким образом, теория в исконном смысле имеет сущностно культовую функцию» [3, 31-32].

Такое истолкование θεωρία имеет также и этимологическое обоснование. К. Альберт отмечает, что «слово θεωρία складывается из θεός («бог») и ὄρων», последнее означает «хранить, воспринимать, замечать» [альберт]. «Таким образом, θεωρία означает не «видеть зрелище», а «беречь и хранить бога (то есть его волю, его поручение)». Это было установлено в первую очередь Г. Коллером [21] в его основательном историко-лингвистическом изыскании. Результаты Коллера включила в своё исследование Х. Рауш [22]» [Там же].

Таким образом, можно сделать некоторые **выводы**: 1) в античной философии термин θεωρία употреблялся в трёх основных значениях — эмпирическом, философском и религиозном. Во всех этих значениях этот термин был связан с получением некоторого знания, но характер этого знания определялся исследуемым объектом. Если речь идет о материальном и видимом объекте, то путём прямого наблюдения и рассматривания собирались эмпирические данные о нём. Философское значение, предложенное Платоном, было ориентировано на умное видение, созерцание бестелесных умопостигаемых сущностей, определяющих порядок сущего. В религиозном контексте также можно говорить о переходе в истолковании θεωρία от видимого созерцания божеств в ходе праздничных представлений к постижению его присутствия в мистическом опыте.

В современной философской мысли существенно изменилось значение этого термина. В нем отсутствуют всякие религиозные коннотации, и исчезла направленность на зрительное восприятие. Теория понимается, прежде всего, как учение, совокупность идей или принципов, объясняющих какое-либо явление. Теория предполагает конструктивную деятельность человеческого мышления, которое, создавая различные теоретические модели, получает необходимые знания о предметах и явлениях действительности.

Литература:

1. Аверинцев С.С. Предварительные заметки к изучению средневековой эстетики / С.С. Аверинцев // Древнерусское искусство. Зарубежные связи. — М.: Наука 1975. — 448с. — С. 371-396.
2. Адо П. Что такое античная философия / Пьер Адо ; [Пер. с франц. В.П. Гайдамака]. — М.: изд-во гуманитарной литературы, 1999. — 320с.
3. Альберт К. О понятии философии у Платона / Карл Альберт ; [Пер. с нем. М.Е. Буланенко]. — Владивосток: изд-во ДВФУ, 2012. — 120 с.
4. Аристотель. Метафизика // Аристотель. Сочинения в 4-х тт. Т.1. // Пер. с древнегреч. А.В. Кубицкого. — М.: Мысль, 1975. — 338с.

5. Аристотель. Афинская полиция // Аристотель. Политика. Афинская полиция // Пер. с древнегреч. С.И. Радциг. — М.: Мысль, 1997. — С.271-343
6. Аристотель. Никомахова этика. Пер. с древнегреч. Н. Брагинская / Аристотель. — М.: Эксмо-пресс, 1997. — 101с.
7. Геродот. История в 9-ти тт. / Геродот; [Пер. с древнегреч. Г.А. Стратановского]. — Л.: Наука, 1972. — 600с.
8. Деррида Ж. Письмо и различие / Жак Деррида; / [Пер. с франц. А. Гараджа, В. Лапицкий, С. Фокин]. — СПб.: Академический проект, 2000. — 432 с.
9. Древнегреческо-русский словарь. Под ред. И.Х. Дворецкого. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // <http://gurin.tomsknet.ru/alpha.html>
10. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Т.2. Софисты. Сократ. Платон / А.Ф. Лосев. — М.: Искусство, 1969. — 563с.
11. Никулин Д.В. Созерцание. Теория и практика / Д.В. Никулин // История философии. Запад-Россия-Восток. Книга 1. Философия древности и средневековья. — М.: Греко-латинский кабинет, 1995. — С. 225-227.
12. Павленко А.Н. Космос // Новая философская энциклопедия в 4-х тт. /Под ред. В.С. Степина. Т.2. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // <http://iph.gas.ru/elib/a012.html>
13. Платон. Государство // Платон; [Пер. с древнегреч. А. Гунюв]. — Л.: Наука, 2005. — 576 с.
14. Фестюжьер А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону / А.-Ж. Фестюжьер; [Пер. с франц. А. С. Гагонина]. — СПб.: Наука, 2009. — 501 с.
15. Фрагменты ранних греческих философов. Часть 1. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики // Сост. А.В. Лебедев. — М.: Наука, 1989. — 576 с.
16. Фукидид. История Пелопонесской войны / Фукидид; [Пер. с древнегреч. Г.А. Стратановского]. — Л.: Наука, 1981. — 543 с.
17. Хайдеггер М. Наука и осмысление // М. Хайдеггер. Время и бытие. Статьи и выступления; [Пер. с нем. В.В. Библина]. — М.: Республика, 1997. — 447 с. — С. 238-253.
18. A Greek-English Lexicon. H. G. Liddell, R. Scott. 7th ed. Oxford University Press, 1883. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа // <http://www.tlg.uci.edu/ljsj/#eid=1&context=lsj>
19. Aristotle. Athenian Constitution. H. Rackham / Aristotle // [Электронный ресурс]. — Режим доступа // <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text;jsessionid>
20. Gadamer H.-G. Lob der Theorie. Reden und Aufsätze // H.-G. Hadamer. — Frankfurt am Mein, 1985. — S. 26–50.
21. Koller H. Theoros und Theoria // H. Koller // Glotta. — 1958. — № 3/4 (Bd. 36). — S. 273-286.
22. Rausch H. Theorie. Von ihrer sakralen zur philosophischen Bedeutung / H. Rausch. — Mьnchen: Fink, 1982. — 67s.

Кравчик М.О. Інтерпретації θεωρία в античній філософії: від видимого до умоспоглядального. – Стаття.

Анотація. У статті аналізуються три основні значення терміна θεωρία (теорія) в античній філософії. Робиться висновок про те, що філософське значення цього терміна, запропоноване Платоном, вплинуло на містичне тлумачення θεωρία як присутність. У сучасній філософській думці істотно змінилося як філософське, так і релігійне розуміння θεωρία.

Ключові слова: теорія, антична філософія, споглядання, присутність

Kravchik M.A. Interpretations θεωρία in ancient philosophy: from the visible to the intelligible. – Article.

Summary. The article analyzes the three main meanings of the term θεωρία (theory) in ancient philosophy. The conclusion is that the philosophical meaning of the term proposed by Plato, had an impact on the mystical interpretation θεωρία as presence. In modern philosophical thinking has changed as a philosophical and religious understanding θεωρία.

Key words: theory, ancient philosophy, contemplation, presence.

Кузев В.В.

*кандидат філософських наук,
науковий співробітник*

Приазовський державний технічний університет

ВЧЕННЯ ПРО ПЕКЛО ТА ЗАГРОБНУ ДОЛЮ ГРІШНИКІВ У РАНЬОМУ ХРИСТІЯНСТВІ (ДОНІКЕЙСЬКИЙ ПЕРІОД)

Анотація. Стаття присвячена особливостям еволюції і трансформації християнських уявлень про посмертне існування (інфернологічний аспект) в донікейський період (I-III ст.). Автор досліджує функціонування даних уявлень в Новому Завіті і в текстах ранньохристиянських теологів. В роботі обґрунтовується теза, що концепція вічного пекла і двоякого завершення, яка сьогодні є офіційною доктриною в більшості християнських конфесій, не займала домінуючої позиції в донікейському християнстві.

Ключові слова: пекло, інфернологія, апокатас-тасис, зло, есхатологія.

Вчення про вічність пекельного покарання завжди визнавалося однією з найскладніших проблем християнського богослов'я та релігійної філософії. На відміну від есхатологічного майбутнього праведників, котрі мають унаслідувати вічне життя і блаженство з Богом, майбутня доля грішників протягом історії залишалася в християнстві предметом дискусій і суперечок.

Метою статті є історико-релігієзнавче дослідження вірувань стосовно пекла та посмертної відплати представлених у ранньому християнстві (донікейський період, I-III ст.). В різних своїх вимірах дана тематика здавна привертала увагу дослідників серед яких чільне місце посідають Д.Б. Расселл, А.В. Серегін, В. Башкіров, П. Павленко, Г. Келлі, Б. Делей (Daley) та інші. Разом з тим, в переважній більшості випадків доводиться констатувати зосередженість дослідників лише на окремому аспекті явища, найчастіше воно вивчається в загальному контексті есхатологічних доктрин, а відтак бракує комплексного аналізу, що охоплював би окрім есхатологічних вірувань також власне інфернологічні та понірологічні аспекти проблеми. В даній публікації автор робить крок до заповнення цієї лакуни, чим і зумовлена актуальність роботи.

Ранні християнські вірування щодо загробного життя загалом та посмертного покарання зокрема відображають вплив тих релігій та культур, у середовищі котрих вони виникли і розповсюдилися на початку нашої ери. Варто відзначити дві традиції, що зумовили безпосередній вплив

на формування християнських уявлень стосовно посмертного існування – апокаліптичний іудаїзм та елліністична культура греків і римлян.

Чисельні тексти так званої міжзавітної іудейської літератури (поч. V ст. до н. – поч. I ст. н.е.), не містять ясно окресленої концепції стосовно долі нечестивих. Так, у Книзі Ісуса сина Сираха (195-171 рр. до н.е.) говориться про винищення нечестивого у лютому полум'ї (Сирах 36:10). Автор апокрифічної Книги Товіта (II ст. до н.е.) вірогідно теж дотримується думки про повне знищення нечестивих в кінці часів: «І радітимуть ті, що справді люблять Бога. А ті, що чинять гріх та кривду, зникнуть з усієї землі» (Тов. 14:7, пер. І.С. Хоменка). Інші тексти містять ідею вічних мук грішників. Приміром, у Книзі Юдити (сер. II ст. до н.е.) знову, уже після Ісаї, згадуються «черва і вогонь», що пізніше стануть основним описовим образом пекла в Новому Завіті: «Горе народам, що повстають проти мого роду, Господь Вседержитель скарає їх у день суду, нашле вогонь і черву на їхнє тіло, і вони плакатимуть у муках повіки» (Юдит 16:17, пер. Хоменка). Інший важливий уривок міститься в Третій Книзі Ездри. Езра запитує, чи одразу після смерті душі грішників підлягають стражданням, а чи після останнього Суду. На це Бог відповідає, що того, хто не слідував шляхами Всевишнього, негайно після смерті чекають скорботи і горе (3 Езд. 7:76-87). Отже, одна група текстів подає ранньоіудейський погляд, згідно з яким нечестиві повністю припиняють своє існування, тоді як інші джерела містять ідею нескінченних мук грішників.

Раннє християнство, як відомо, являло собою течію всередині апокаліптичного іудаїзму. З розповсюдженням християнства за межі Палестини воно вступило у взаємодію з релігійною культурою греків і римлян, де сутність людської природи та загробне життя тлумачилися з інших позицій. Вчення Платона про вічність душі та її цілком духовну сутність, про дуалізм тіла й душі, а також матерії й духу, що розмежовував універсум на дві антагоністичні сфери буття мало величезне значення для християнської релігійної філософії. Доктрина Платона зробила надзвичайно багато для укріплення віри в безсмертя.

Варто особливо підкреслити, що на відміну від іудейської есхатології, традиційно колективною, есхатологічне вчення Платона і його послідовників ставить на перший план долю індивідуальної душі, що вплинуло потім на формування в аврамістичній традиції ідеї про партикулярний суд над окремою душею: «адже сама по собі смерть нікого не лякає ... страшить несправедливість, тому що найбільше з усіх зол — це коли душа приходить в Аїд обтяжена безліччю несправедливих вчинків» (Горгій, 522e). Подібної ідеї, зауважує П. Павленко, не існувало до Платона, адже згідно з доплатонівськими уявленнями (характерними і для єврейської релігійності), людина зазнавала суду при житті, будучи в тілі [5, 158].

Ще один важливий момент платонівського вчення полягає у витлумаченні смерті. Якщо за Гомером смерть — це по суті кінець буття, поза як про якесь повноцінне життя примарної душі-тіні навряд чи можна говорити, то за Платоном вона становить перехід у інший вимір буття, що знаменує собою зникнення повсякчас мінливого. Окрім того, в це інше буття людина потрапляє позбавляючись від тілесної оболонки, відтак смерть «ніщо інше, як розділення двох речей — душі і тіла» (Горгій, 524b). На думку багатьох дослідників (див. [5, 158]), саме платонізм становить підґрунтя для християнського новозавітного вчення про душу та її потойбічний стан.

Новозавітні тексти не дають систематизованого викладу вчення про загробне існування. Окремі елементи ранньохристиянських вірувань стосовно питання загробного життя доцільно розглядати в загальному есхатологічному контексті. Християни перших століть вірили в неминуче друге пришестя Христа, котре очікувався ще при житті того покоління. Друге пришестя буде супроводжуватися воскресінням мертвих, загальним Судом і кінцем цього світу. В християнстві загробний суд є основним механізмом за допомогою якого встановлюється різниця у долі морально позитивних і негативних персонажів шляхом відсилання душі після смерті до блаженства або страждання. З'ясуємо, як ці загальні уявлення представлені в найважливіших новозавітних текстах.

Звернемося спочатку до одного з самих ранніх відомих документів християнства, а саме — до послань апостола Павла. Потрібно звернути увагу на ту значиму обставину, що Павло жодного разу не використав слово «геена». В одному місці він згадує «гадес», але лише в контексті опису воскресіння плоті і перемоги над смертю: «Поглину-та смерть перемогою! Де, смерте, твоя перемога? Де твоє, смерте (*hades*), жало? (1Кор.15:54-55). Писання Павла показують, що їх автор був добре ознайомлений з грецькою філософсько-релігійною

традицією та з тими теоріями, що стосувалися розуміння сутності людини та її посмертного стану, так само як була відома йому літературна і міфологічна традиція, пов'язана з образами Тартару та гадесу. Безперечно, він також добре знав есхатологічні вірування власного народу, включаючи книгу Еноха і апокаліптичну літературу. Поряд з тим, хоча згадані тексти, особливо книга Еноха, знаходять своє відображення у Новому Завіті, вони схоже не вплинули помітним чином на есхатологічні та сотеріологічні ідеї Павла. Так, для нього гадес уже не є в'язницею, що поневолює душі. З настанням царства Божого гадес втрачає свою силу.

Вчення про Суд у Павла також не розроблено детально. Важливий для нашої теми уривок знаходиться у Посланні до римлян, де Павло говорить про прийдешній судний день — добродієм Бог подарує життя вічне, тоді як на злодіїв чекає «лютість та гнів», «недоля та утиск» (Рим. 2:7-9). День Господній, тобто день суду, настане раптово і на беззаконних прийде загибель (1 Сол. 5:1-5). Лукавих і нещирих очікує «кінець згідно з учинками їхніми» (2 Кор. 11:15). Варто також торкнутися теми воскресіння у Павла, адже за християнською доктриною, воскреснуть не лише праведники, але й грішники. Питання воскресіння займає одне з центральних місць в посланнях Павла (2 Кор. 5:4, 1 Сол. 4:15, 1 Кор. 15:21-23). Однак, хоча апостол вчить про загальний суд над всіма людьми, він нічого не говорить про воскресіння проклятих.

Схожу позицію висловлює автор Євангелія від Іоанна. Віра — ключ до вічного життя (Ін. 3:18). і Божий задум полягає у спасінні всіх (Ін. 3:16). Однак, ті, хто не пройде остаточного випробування приходять на суд, котрий тут прирівнюється до смерті. Есхатологічне майбутнє людства, що подано в Євангелії від Іоанна по суті аналогічне системі Павла, однак використовуються відмінні терміни — Іоанн вживає слово «суд», «осуд» там, де у Павла стоїть «гнів», хоча Іоанн також говорить і про гнів. Отже, суд принесе тим, хто вірує вічне життя, а невіруючим — гнів і смерть (Ін. 3:17, 3:36, 5:24, 29). На нашу думку, в даному тексті немає вчення про вічне покарання. Гнів Бога на грішників призводить до відторгнення їх від вічного життя, їх майбутнє — смерть, загибель. Як і Павло, Іоанн не дає пояснення щодо природи цієї смерті. Як бачимо, хоча у Павла та Іоанна нечестивим призначено якесь покарання, вони не описують, яким саме воно буде. Імовірніше за все, автори цих текстів схилилися до ідеї остаточної загибелі як адекватного покарання грішників.

Якщо Павло і Іоанн загалом розвивають концепцію загибелі нечестивих, то інші новозавітні

письменники, зокрема автори синоптичних Євангелій, часто погрожують вічним прокляттям і вогняними тортурами. Місце вічних мук описується за допомогою наступних виразів: негасимий вогонь (Мт. 18:8), вічний вогонь (Мт. 25:41), геєна (Мт. 10:28, 5:29, 18:9), вогняна піч (Мт. 13:41-42, 50), вічна загибель (2 Пет. 3:7), мука вічна (Мт. 25:46). У деяких місцях писання місцем покарання називається геєна, приміром у Мк. 9:43-48, Мт. 25:31-46. Геєна тут постає як вічне покарання вогнем, що призначене для тих, чиї справи й думки будуть засуджені на Страшному суді. Євангеліст Лука єдиний серед новозавітних авторів, хто ототожнює місце мук з гадесом (Лк. 16:19-31). Найбільш рання ідентифікація вогню і черви (Іс. 66:24) з вічним пеклом зроблена в Євангелії від Марка, котре вважається найбільш давнім (Мк. 9:43-46). Образ вогняної геєни як майбутнього покарання і стимулу до морально коректної поведінки посідає помітне місце в одному з ключових етичних текстів християнства — Нагірній проповіді. Після перерахування категорій тих, хто достойний увійти в небесне царство, Ісус переходить до прикладів тих учинків, котрі можуть призвести до пекельного покарання (Мт. 5:29-30). Майбутнє покарання згадується також у притчах про полову (Мт. 13:40-42), про вірного і невірного рабів (Мф. 24:51, Лк. 12:46-47), про невід (Мт. 13:50), про весільний банкет (Мт. 22:13), про останній суд (Мт. 25:46), про таланти (Мт. 25:30). Образна мова притч не дозволяє вивести впорядкованої картини загробного покарання. Так, в притчі про таланти, про двох рабів і про нерозумних дів не згадується вогонь — невірному раба господар «пополовині розітне його, і визначить долю йому з лицемірами» (Мт. 24:51), іншого вкинуть до зовнішньої темряви (Мт. 25:30).

Як показує огляд новозавітних текстів у посланнях апостола Павла та в Євангелії від Іоанна превалює анігіляціоністська точка зору, згідно з якою грішники після останнього Суду знищуються назавжди. Натомість в синоптичних Євангеліях та в Об'явленні Іоанна висловлюється думка про безперестанне покарання нечестивих, котре очікується після другого пришествя.

Можна виділити три основні ідеї стосовно смертної долі грішників відображених у текстах ранніх християнських письменників — теорія кінцевого знищення (анігіляціонізм), вічне покарання та універсальне спасіння (сотеріологічний універсалізм). Цей поділ є доволі умовним, оскільки, як ми покажемо нижче, чимало з тогочасних теологів не займали з цього питання чіткої позиції. Потрібно наголосити також, що ідея вічних мук не одразу завойовувала популярність серед християнських богословів.

Полікарп Смірнський († 156 р.) наставляючи диаконів, застерігає їх триматися подалі від похотей світу, нагадуючи євангельські слова, що блудники і мужеложці не наслідують царства Божого [6, 385]. Ці рядки передбачають віру Полікарпа в суд і відплату після воскресіння, однак якого роду покарання очікує нечестивих — відмова у воскресінні, постретрибутивна анігіляція або вічні тортури — залишається незрозумілим. У «Посланні Варнави» (складене біля 117-119 рр.) згадується «шлях вічної смерті і покарання, на ньому все те, що знищує душі людей» (розділ 20). Можливо, що Варнава виражає погляд, більше характерний для постбіблійного іудаїзму, що душі будуть покарані, а потім знищені. «Пастир Ерма» (II ст.) розрізняє дві категорії людей, що призначені до майбутнього покарання — язичники і грішники. Їх він уподібнює до сухих дерев, що будуть віддані вогню — перші, тому що не пізнали Бога, другі — бо не покаялися (Под. 4). Окремі місця цього ранньохристиянського пам'ятника свідчать про наявність теорії кінцевого знищення: ті, які пізнали Бога, але все одно чинили зло, будуть «удвічі покарані і помруть навіки» (Под. 9, XVIII).

Юстин Філософ у своїх творах неодноразово згадує про вічний осуд: «ми дотримуємося того вчення, що ні злодію, так само як і пожадливого, ані добродієчому неможливо сховатися від Бога, і що кожен по якості своїх справ отримує вічні муки або спасіння» (Апол. I, 12). В цьому ж творі він попереджає, що кожен по ділах своїх буде покараний вічним вогнем (Апол. I, 17). Порівнюючи християнську доктрину загробної відплати з платонівським вченням, він зауважує, що після суду душі грішників будуть поєднані з тілами і будуть передані на тортури не впродовж тисячі років, як говорив Платон, але навічно (Апол. I, 8). Поряд з тим, Юстин, допускає і інший варіант. Оскільки душа за Юстином не є ні безначальною, ані безсмертною за природою і живе лише тому, що приналежна до життя, тобто до Бога, то вона може припинити своє існування (Діалог з Трифоном іудеєм, 5).

Подібна невизначеність наявна також у Ірінея Ліонського (135-202). Він витлумачує покарання грішників більше як природній наслідок їх добровільного відокремлення від Бога, аніж у сенсі ретрибутивної відплати як такої. Останні знаходяться у муках не тому, що Бог накладає на них покарання, але внаслідок позбавлення усіх благ. Іріней наголошує, що спілкування з Богом є життя і світло, і приналежність до всіх благ, що є у нього. Ті ж, хто добровільно відлучає себе від цього джерела, прирікають себе на смерть і темряву. Оскільки блага Божі вічні і безкінечні, то і позбавлення їх має бути вічним

(Проти ересей, 5.27.2). Як і Юстин, Іріней заперечує тезу, що душі властиве обов'язкове безсмертя. Все творіння, включаючи також і людські душі, має початок свого буття і буде продовжувати існувати доти, доки Богу буде завгодно щоб це відбувалося. Тому, продовжує він, той, хто зберігає дар життя і виявляє вдячність Творцю, отримує дар життя навіки, той же, хто відкидає цей дар, втрачає своє існування навіки (Проти ересей, 2.34.3). З цього можна зробити припущення, що Іріней схилився до теорії знищення грішників.

Деякі з західних богословів зайняли більш радикальну позицію, характерну для синоптичних Євангелій. Тертуліан (165-240) однозначно заявив про вічність майбутнього покарання для грішників. Чимало з тогочасних християн вважали, що після смерті душі як праведників, так і нечестивих сходять у різні частини гадесу, де вони очікують відповідно нагороди або покарання до судного дня. Тертуліан також поділяв думку, що усяка душа ув'язнюється в аду до дня суду Божого (Про душу, LV, 5). Однак він відкинув концепцію відстрочення пекла (*dilatio inferni*). На його переконання, усі душі у гадесі зазнають покарання або втіхи **уже в інтервалі** між смертю та загальним судом (Про душу, LVIII). Таким чином, Тертуліан робить помітний крок у бік все більшої інферналізації гадеса, котрий із в'язниці для духів перетворюється на камеру тортур, що мають місце одразу після індивідуальної смерті. Тертуліан також рішуче виступив на підтримку концепції вічного пекла. Він підкреслює, що неможливо уникнути божественної відплати і майбутні муки будуть не тимчасові, але вічні (Апологетик, XLV).

Латинський християнський апологет Лактанцій (245-325) у своїх міркуваннях про майбутній суд і покарання продовжив дуалістичну традицію двох шляхів. Його есхатологічні ідеї викладені головним чином у «Божественних установленнях». Лактанцій приділяє мало уваги таким темам як первородний гріх або викупна жертва Христа, натомість концентруючись на описах чеснот і пороків цілком у дусі класичної риторики. Існує дві дороги, пише він, по яких проходить людське життя — одна веде до небес, інша — в пекло. Людина, що йде цим останнім шляхом швидко наближається до його кінця і, не помічаючи небезпек, падає в провалля. Говорячи про посмертні покарання людей і злих ангелів Лактанцій неодноразово застосовує епітет «вічний» (Божественні установлення, 6.4), [3, 367-369]. Цікаво, що Лактанцій заперечує ідею загального суду. Згідно з цим уявленням, нечестивці не будуть передані Суду в кінці часів, вони вже засуджені (Божественні установлення, 7.20), [Там само, 476]. Дане розуміння базується

на словах псалма «нечестиві не повстануть на суд» (Пс. 1:5), смисл якого вірогідно полягав у тому, що грішники просто не воскреснуть після своєї фізичної смерті. Християнські ж автори витлумачували це місце в тому сенсі, що грішники воскреснуть, але не для Суду, бо їх доля уже визначена. Як бачимо, Лактанцій не додає власне нічого нового до морального вчення про два шляхи та їх наслідки, окрім хіба що більш виразної ідеї, що посмертне покарання буде мати неодмінно вічний характер.

Наостанок розглянемо концепцію загального спасіння. Як зауважує В. Башкіров, поява універсалістських тенденцій та розвиток вчення про апокатастасис (від. грец. *apokatastasis* — відновлення) пов'язані зокрема з розповсюдженою в першому періоді християнства думкою про ад як про рятівне сховище, де його в'язням проповідується Євангеліє з ціллю їх навернення [1]. Положення про зішестя Христа в ад в проміжку часу між його розп'яттям і воскресінням сходять до кількох неясних місць у Новому Завіті (Еф. 4:8-10, Мт. 12:40; 1 Пет. 3:18-20; Дії. 2:23-28; Рим.10:7). Це вірування доволі рано стало важливою частиною уявлення про покутування. Згідно з цією доктриною, Христос, зійшовши до аду, проповідував тим, хто помер до нього в результаті чого у них з'явилася надія на визволення. Як в донікейський період, так і у більш пізні епохи серед християн не було єдності в який, власне, ад спускався Христос і кому він там проповідував. Деякі отці виражали більш помірковані позиції, за якими шанс на спасіння надавався лише ветхозавітнім праведникам і патріархам (Ігнатій Антіохійський, Іполіт Римський), інші (Маркіон) стояли за те, що рятівна можливість була запропонована усім мешканцям аду, включаючи язичників і грішників [7, 108-109].

Климент Олександрійський (150-215) був один з перших християнських мислителів, хто включив сходження Христа до аду в акт покутування. Інші джерела, що надихали Климента та його послідовників з олександрійської школи зокрема наступні. Климент поділяв думку, виражену у платоніків, що покарання, котрі боги накладають на людину — це не покарання лише, але передусім засоби виховання і навернення. Усяке покарання від Бога слугує спасінню людини і поняття «карати» й «виховувати» синонімічні. Зі Старого Завіту Климент та його учень Оріген запозичили уявлення про вогонь як про знаряддя Боже, а з новозавітних текстів — поняття про вогняне хрещення та думку апостола Павла щодо посмертного випробування. Окрім того, Климент використав власні філософські та богословські напрацювання. Спираючись на концепцію свободи волі у створених істот, він висловив думку, що ні падіння людини, ані

ангелів не позбавили їх можливості повернутися у первинний стан. Потім, невичерпність Божого милосердя вимагала кінцевого спасіння всіх розумних істот, включаючи і Сатану. Далі, у відповідності до своєї онтологічної системи, він вважав, що потенціал добра, що був у кожній створеній істоті, має рано чи пізно реалізуватися. Відтак, ті, хто не спромоглися прийняти дар Христа в земному житті йдуть до аду. Однак там у них є ще можливість до навернення перш за все через посмертну проповідь Христа і апостолів. Позаяк навернення неможливе без поступового очищення, в майбутньому житті на таких чекають певні виправні муки, котрі полягають у вогняному покаранні (Климент Олександрійський, Стромати IV, 24; VII, 6; V, 14; VII, 2.)

Ці положення отримали свій дальший розвиток у Орігена (185-254), котрий привів їх у більш послідовну, і разом з тим, більш оригінальну систему. Як і Климент, Оріген приділяв чимало уваги поняттю свободи волі у створених істот. Оскільки для реалізації морального добра необхідна наявність розумних істот зі здатністю до свobodного вибору, Бог творить істот, що наділені справжньої свободою, котра, звісно, містить у собі можливість вибору зла. Окремі з розумних духів охололи в любові до Бога і відпали від нього і як наслідок — отримали матеріальні тіла (Про начала, I 8.3; 2.1; 2.3). При побудові своєї концепції апокатастасису Оріген використав аргумент від небуття зла та поняття про безкінечне Боже милосердя доповнивши їх своїми концепціями про передіснування душ та циклічним розумінням есхатології. За цією системою, грішники після смерті сходять до пекла, де терплять вогняні муки. Ці випробування є не лише покаранням, але одночасно і засобом, що дозволяє зцілити морально зіпсовану природу грішника. Якою б закоренілою не була грішна воля розумної істоти, немає грішника настільки невинного, який би за кінцевим рахунком не міг би за допомогою цих засобів виправитися і здобути спасіння: «тоді, після знищення всякого гріховного почуття і після досконалого і повного очищення цієї природи, один тільки Бог, єдиний, благий, становитиме для неї все, і Він буде становити все не в деяких тільки небагатьох або не дуже багатьох, але - у всіх істот» (Про начала, III 6.3). Відтак, пекло є передусім місцем очищення, а не покарання як такого. Процес апокатастасису, на думку олександрійського мислителя, охоплює усіх істот, навіть Диявола і грішних ангелів. Все, що створене Богом, поєднується з ним рано чи пізно. Диявол, пише Оріген, припинить бути Дияволом не в тому сенсі, що буде знищений, але його первинна ангельська природа буде привернена до Бога у апокатастасисі (Про начала, III 6.5).

Оригінальність олександрійського вчителя полягала також у тому, що його система включала можливість нового падіння після повернення в первинний стан, і, відповідно, нового очищення тим же способом. Він визнавав існування певної кількості чуттєвих світів, що хронологічно змінюють один одного. Наш земний світ співвідноситься лише з одним із таких космологічних циклів (Про начала, II 3,1-5). Саме в цьому сенсі варто розуміти євангельські слова про «вічні муки», тобто вони можуть продовжуватися віки (еони), але не є вічними в абсолютному смислі.

Викладена теорія знайшла порівняно багатьох прихильників як у ранньому донікейському християнстві, так і після означеного періоду. Так, подібні думки про універсальність спасіння поділяли Дидим Олександрійський (312-398), Євагрій Понтійський (346-399), Діодор Тарський (320-392).

З усього вищенаведеного можна зробити наступні узагальнення. В період формування християнства в іудейській традиції не існувало сталої точки зору щодо посмертного буття нечестивих. Чимало текстів відтворює погляд, характерний для ранніх книг Танаха — грішникам призначено остаточне знищення, однак в інших писаннях наявна ідея, згідно з якою нечестиві будуть каратися у вогні або в інший спосіб навечно. Ці дві точки зору відтворюються і в більшості новозавітних текстів. У писаннях апостола Павла та в Євангелії від Іоанна не говориться про вічність покарання у пеклі. Майбутня доля нечестивих описується переважно у термінах смерті та знищення. Натомість автори синоптичних Євангелій висловлюються на користь вічності пекла.

Дальший розвиток питання пов'язані із посмертними винагородами та покараннями отримали в роботах богословів та християнських письменників. Концепція вічного пекла та двоякого завершення, котра сьогодні є офіційною доктриною в основних християнських конфесіях, не займала домінуючої позиції в донікейському християнстві. На Заході її підтримали зокрема Тертуліан та Лактанцій. Переважна більшість тогочасних богословів або взагалі утримувалася від однозначних тлумачень цього питання, або висловлювалася на підтримку яких-небудь двох із названих теорій (Юстин Філософ, Іринеї Ліонський). Олександрійська школа (Климент, Оріген) розвивала універсалістську концепцію. Хоча означене вчення було засуджене на V Вселенському соборі (553 р.), воно послужило базисом для реінтерпретації так званої традиційної моделі пекла у наступні століття.

Література:

1. Башкиров В., прот. Учение об апокатастасисе до его осуждения на Вселенских Соборах // В. Башкиров / Электронный ресурс. — [Режим доступа]: http://www.verappravoslavna.ru/?Bashkirov_apokatastasis
2. Ирины Лионский. Творения / Ирины Лионский; [пер. Прот. П. Преображенский, Н. И. Сагарда]. — М.: «Паломник», «Благовест», 1996. — (Библиотека Отцов и Учителей Церкви).
3. Лактанций. Божественные установления / Луций Цецилий Фирмиан Лактанций; [Пер., вступ. ст. и прим. В. М. Тюленева]. — СПб.: Издательство Олега Абышко, 2007. — 512 с. — (Серия «Библиотека христианской мысли. Источники»).
4. Ориген. О началах / Ориген; [пер. О. Кулиев]. — СПб.: Амфора, 2007. — 458 с. — (Серия «Александрийская библиотека»).
5. Павленко П. Ю. Платон і християнство / Павло Юрійович Павленко. — Біла церква: Мустанг, 2001. — 241 с.
6. Писания мужей апостольских. — М.: Издательский Совет Русской Православной Церкви, 2008. — 672 с. — (Творения Святых Отцов и Учителей Церкви).
7. Рассел Д. Б. Сатана. Восприятие зла в ранней христианской традиции / Джеффри Бартон Рассел; [пер. с англ. А. П. Санин]. — СПб.: Евразия, 2001. — 320 с.
8. Тертуллиан. Избранные сочинения / Квинт Септимий Тертуллиан; [пер. с лат.]. — М.: Прогресс; Культура, 1994. — 448 с.
9. Ware, Kallistos. The inner kingdom / Kallistos Ware. — Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminary Press, 2001. — xii, 230 p.

Кузев В. В. Учение об аде и загробной судьбе грешников в раннем христианстве (доникийский период). — Статья.

Аннотация. Статья посвящена особенностям эволюции и трансформации христианских представлений о посмертном существовании (инфернологический аспект) в доникийский период (I-III вв.). Автор исследует функционирование данных представлений в Новом Завете и в текстах раннехристианских теологов. В работе обосновывается тезис, что концепция вечного ада и двойного завершения, которая сегодня является официальной доктриной в большинстве христианских конфессий, не занимала доминирующей позиции в доникийском христианстве.

Ключевые слова: ад, инфернология, апокатастасис, зло, эсхатология.

Kuzev V.V. Doctrine of hell and the afterlife destiny of sinners in early Christianity (the ante-Nicene period). — Article.

Summary. The article is devoted to the peculiarities of evolution and transformation of Christian belief concerning the afterlife existence (infernal context) in the ante-Nicene period (I-III c.). The author explores the functioning of these concepts in the New Testament and in works of early Christian theologians. In the paper the thesis is substantiated, that the concept of eternal hell and dual completion, which is now the official doctrine of most Christian denominations, did not occupy a dominant position in the ante-Nicene Christianity.

Key words: hell, infernology, apocatastasis, evil, eschatology.

Ханжи В.Б.,
кандидат философских наук,
доцент кафедры философии и биоэтики,
Одесский национальный медицинский университет

СИНЕРГЕТИКА КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОСНОВАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ АНТРОПНОГО ВРЕМЕНИ

Аннотация. В статье осуществлено осмысление синергетики в качестве методологического основания исследования антропного времени. Обоснована необходимость рассмотрения антропного времени как самоорганизующейся системы. Показаны основные особенности формирования и развертывания антропного времени.

Ключевые слова: синергетика, самоорганизующаяся система, антропное время, «временная матрешка».

Введение. Синергетика в современном (постнеклассическом) знании заняла место одного из наиболее культивируемых методологических оснований. Она претендует на крайне широкий охват всевозможных проявлений процессов самоорганизации в природной, идеальной, социальной сферах, на меж- и трансдисциплинарный уровень изучения возникновения и развития все более сложных и иерархически более высокоорганизованных систем. Лежащее в основании термина «синергетика» греческое слово «синергия» («содействие», «согласованное действие») призвано Германом Хакеном подчеркнуть важность обращения внимания на процессы кооперации, совместности, понимаемые двояко: с одной стороны — как согласованность действий элементов (подсистем), выражающаяся в формирование новых структур на макроуровне, с другой стороны — как кооперация самих представителей различных наук в обнаружении и систематизации фундаментальных принципов синергетического подхода.

В последние десятилетия синергетический подход был успешно развиваем такими учеными, как: И. Р. Пригожин (разработка теории диссипативных структур), Г. Хакен (изучение возможностей приложения методологического аппарата синергетики к физическим и химическим процессам), В. И. Арнольд, Р. Тома (теория катастроф), А. А. Самарский, С. П. Курдюмов, Е. Н. Князева (теория самоорганизации на базе математических идей), Д. С. Чернавский, Г. Г. Малинецкий, С. П. Капица (теоретическая история с позиций синергетики), И. С. Добронравова (социосинергетика), И. В. Ершова-Бабенко (психосинергетика) и многими другими исследователями. В то же время

отметим, что, при очевидных успехах в фундировании артикуляции вопросов развития личности и общества синергетической методологией, некоторые антропологические проблемы в этом ключе разработаны, на наш взгляд, недостаточно. Одна из них — проблема временных условий становления человека и разворачивания его деятельности (отметим авторов, работы которых (не только синергетической направленности) были посвящены этой проблематике: В. Г. Буданов, Э. Валлерштейн (И. Валлерстайн), И. В. Ершова-Бабенко, Л. Н. Любинская, С. В. Лепилин, М. С. Каган, Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов, И. Пригожин). Концепция антропного времени, разрабатываемая автором в последние годы в рамках построения антропологической парадигмы времени, зиждется на предпосылочном положении о самоорганизационном характере его формирования и течения, что автоматически для обоснования ряда ключевых идей в рамках такого понимания потребовало обращения к синергетической методологии. Таким образом, целью работы является осмысление синергетики в качестве методологического основания исследования антропного времени, выявление основных особенностей формирования и развертывания антропного времени, характеризующих его как самоорганизующуюся систему.

Основная часть. Исходя из цели исследования, представим экспликацию понятия «самоорганизация», предложенную рядом авторов. По Хакену, система может быть типизирована как самоорганизующаяся, «... если она без специфического воздействия извне обретает какую-то пространственную, временную или функциональную структуру» [16, 29]. В работе С. П. Курдюмова, Г. Г. Малинецкого, А. Б. Потапова под самоорганизацией понимается «возникновение упорядоченности в системе» [7, 7], М. С. Дмитриева указывает, что этот процесс представляет собой «...самопроизвольное усложнение структуры системы, т. е. ... изменение соотношения, взаимосвязи в пространстве или во времени составляющих ее элементов от произвольного, хаотического потока до упорядоченного, сформированного и наоборот» [3, 23]. Обратим внимание на то, что исследователи подчеркивают «самость», «автономность»

системы, тем самым утверждая принципиальную имманентность условий формирования и становления объекта синергетического порядка. Внешние факторы, оказывающие воздействие на систему, являются в этих процессах далеко не решающими — корректнее говорить о кооперативных эффектах, возникающих во «взаимосодействии» (термин Дмитриевой) как имманентных, так и порождаемых внешней средой причин в развитии системы.

В природе, рассмотренной в разрезе физики и химии, были открыты разнообразнейшие примеры самоорганизации: согласованное взаимодействие атомов в лазере, порождающее когерентную лазерную волну; скачкообразное возникновение особых пространственных структур в виде вихрей или «ячеек Бенара» при подогревании жидкости, а при дальнейшем увеличении температуры — формирование пространственно-временных структур — осциллирующих вихрей; кооперация в виде спиральных структур в реакции Белоусова-Жаботинского [16, 27]. Безусловно, еще больший плацдарм теория самоорганизации находит при обращении к органической среде — сфере жизни, в рамках которой она обретает в лице человека, пожалуй, один из сложнейших своих объектов.

Синергетика, как это широко известно, взяв на вооружение многие положения термодинамики и статистической физики, на первый взгляд, входит со своими предшественниками в существенное противоречие. И в термодинамике, и в статистической физике (первая есть попытка рассмотрения процессов самоорганизации на макроскопическом уровне, вторая — выведения феноменологических макроскопических законов первой из микроскопической теории [16, 31]) одним из центральных понятий является понятие энтропии. Тезис о ее постоянном росте в закрытых системах, вплоть до максимума («тепловая смерть»), — ядро второго начала термодинамики. И поскольку энтропия есть мера хаотизации (дезорганизации) системы, то каким же образом возможно органично сочетать положение о росте энтропии с дарвиновским принципом эволюции (т. е. усложнения через самоорганизацию) применительно к живой природе?! Не является ли такое сочленение оксюмороном? Этот парадокс успешно преодолен Брюссельской школой во главе с Пригожиным: учеными было показано, что в открытых системах, а именно таковыми являются большинство объектов окружающего мира, процессы, ведущие к деградации (энтропийные) чередуются с прямо противоположными — самоорганизационными [12]. Действительно, принцип самоорганизации, выведенный И. Пригожиным и И. Стенгерс в качестве названия их работы, — «порядок из хаоса»

— достаточно ясно демонстрирует сущность становления объектов синергетического поля: распад одних подсистем параллелен возникновению других, «руины» старого превращаются в «строительные материалы» нового (как здесь не вспомнить слова В. Высоцкого: «Конец — это чье-то начало»).

Самоорганизующиеся системы отличны рядом особенностей, которые в постнеклассическом знании получили должное внимание со стороны научной общественности: многоуровневая структура, коэволюционный характер развития, неравномерность состояния, нелинейность взаимодействий, взаимосвязанность хаоса и порядка, фундаментальность роли случайности (в антропных системах — свободы воли), наличие отрицательной и положительной обратных связей (циклической каузальности). Эти специфические характеристики самоорганизующихся систем будут конкретизированы как таковые применительно к исследуемому нами антропному времени.

1. Многоуровневость структуры и коэволюционный характер развития.

Самоорганизующаяся система представляет собой специфическую разновидность класса сложных систем. Сложность здесь подразумевает не столько количество элементов системы, сколько, во-первых, иерархичность структуры (под которой понимается «...класс отношений, удовлетворяющих свойству, выраженному выбранным концептом» [15, 131]), во-вторых, нередуцируемость целого, коим является система, к сумме ее элементов и, соответственно, свойств целого к свойствам суммы элементов. Следует отметить, что иерархичность соотношения разных уровней системы не предполагает жесткую каузальную зависимость менее масштабного уровня от более масштабного. У А. Мостяева по этому поводу находим: «кожен рівень складності розглядається як емерджентний продукт об'єднання нижчих рівнів, при цьому нижчі рівні зберігають у ньому значну частину своєї структури та мають певну функціональну автономію, але непрямим та нелінійним способом впливають на якості вищого рівня. Останній породжується не адитивним, а якісним, кооперативним ефектом узгодженої дії елементів нижчого рівня» [11, 55]. Действительно, каждая единица системы, вовлекаясь в целое и привнося в его структуру компоненты собственной самодостаточности, при этом не приносит свою автономность на алтарь целого — формирующаяся система оказывается структурированной по принципу «целого-в-целом» (термин И. В. Ершовой-Бабенко).

Ключевым термином, обозначающим принцип сочленения единичных самодостаточных целых

в более масштабное целое, является термин «коэволюция» (в пер. с лат. — «совместная эволюция»). В самоорганизующихся системах возникающие между элементами противоречия «снимаются», уходят на второй план в угоду взаимоадаптации, кооперации, совместного сотворения нового. Здесь сохранение собственной и участие в становлении иной целостностей — не противоречащие друг другу тенденции развития, а две функции коэволюционного пути становления системы [14, 243–244]. В работе У. Матураны и Ф. Варелы [10] способность сохранять свою целостность за счет самовоспроизводства названа аутопоэзисом (автопоэзисом). Во взаимоотношениях единиц системы «донорство» в виде передачи вещества, энергии, информации уравновешено так называемой «операциональной замкнутостью» — свойством, которое не позволяет системе потерять свою идентичность, став просто «расходным материалом». В случае если в развитии одной системной компоненты произошли изменения, приведшие ее к состоянию несовместимости с иными единицами системы общего уровня или с иерархически более и менее масштабными уровнями, то в состоянии и развитии «соседей» осуществляются адекватные изменения, позволяющие дальнейшее сосуществование в обновленном формате.

Антропное время — сущностная характеристика человеческой деятельности, выражающая ее во внешнем, формальном (по параметрам длительности и порядка) и во внутреннем, содержательном (по смысловой нагрузке) аспектах, понимается нами как многоуровневая система. Каждый слой связан с той или иной единицей человеческого мира — от личности до человечества в целом. При этом, формируясь по принципу «целое-в-целом», антропное время, понимаемое в самом масштабном своем выражении, ни в коей мере не умаляет значимости и целостности темпоральных единиц любого уровня в самом себе — таким образом, система антропного времени разворачивается в виде «матрешки». Исторически при формировании антропных систем в качестве основания этого процесса были используемы два относительно насильственных принципа: противоречивости (антагонизма) и синхронности. Наиболее оптимальным, позволяющим коэволюционное сочленение единиц в целое (в том числе и в выстраивании темпоральных условий человеческого мира), на наш взгляд, является принцип комплементарности: в рамках такого подхода в формировании систем человеческой жизнедеятельности взаимноценностно сохраняются и утверждаются как единичная самобытность, так и потребности системы.

2. *Неравновесность состояния и нелинейность взаимодействий.*

Следует отметить, что в развитии термодинамики выделяется три этапа, названия которых соответствуют названиям рассматриваемых процессов: равновесная, слабо неравновесная и сильно неравновесная [8, 96–99; 12, 191–195]. В рамках установок классической термодинамики XIX века было объяснимо возникновение равновесных структур (например, большинства кристаллов); в отношении же неравновесных процессов господствовала позиция признания оных как несущественных, не заслуживающих должного внимания, т. е. таковых, которыми можно пренебречь. Равновесные системы характерны нулевым значением производства энтропии, потоков и сил. Поскольку равновесность достигается за счет закрытости и изолированности системы от внешней среды, то она есть, скорее, идеальный объект — в природе таковых не существует. В 1931 году Ларсом Онсагером были сделаны первые шаги на пути исследования слабо неравновесных систем. Подобные системы, в отличие от равновесных, характеризуются производством энтропии, однако его уровень крайне мал (минимум производства энтропии) — настолько, насколько это позволяют наложенные на систему граничные условия. Термодинамика слабо неравновесных систем типизируема еще как линейная, ибо она описывает их поведение как стабильное и потому способна предсказывать отклик систем на изменения со стороны граничных условий.

Принципиально иные картины наблюдаемы в ситуациях, когда влияние внутренних или внешних условий, например термодинамических сил, достигает критического уровня: система, покидая линейную область, переходит в сильно неравновесное состояние. Наиболее интересным моментом в крайне неравновесных процессах является возникновение так называемых «диссипативных структур» (термин Пригожина) — новых динамических состояний материи, отражающих взаимодействие данной системы с окружающей средой, которые возникают в сильно неравновесных условиях [12, 54].

Антропное время, рассматриваемое как самоорганизующийся объект, также являет собой пример крайне неравновесной системы. Учитывая, что оно, как было подчеркнуто выше, обладает многоуровневой структурой, следует понимать, что потоки энергии и информации исходят за счет открытости: 1) от одной темпоральной единицы к другой в рамках одного уровня (слоя); 2) от единиц одного уровня к единицам «этажом» выше и ниже; наконец, 3) взаимообмен осуществляют антропное время в самом масштабном его понимании и окружающая его среда — физическое и он-

тологическое время. Это обстоятельство приводит каждую единицу антропного времени в крайне неравновесное состояние, что делает закономерным периодическое чередование в них состояний порядка и хаоса, о чем подробнее будет сказано ниже.

Размышляя о нелинейности взаимодействий в системе, отметим, что это понятие имеет множество значений. В работе Л. Д. Бевзенко нелинейность показана как способность системы порождать на стыке действующих причин следствия, превалирующие над ожидаемыми по результатам оценки самих причин, а иногда и прямо противоположные им: «что радикально различает линейные и нелинейные миры? Одно из самых ярких различий — неаддитивность результирующей нескольких воздействий» [1, 401]. Российский исследователь В. Г. Буданов предлагает формулу нелинейности представить в следующем виде: «результат суммы причин \neq сумме результатов причин» [2, 54]. Этим «результатом суммы причин» в самоорганизующихся системах очень часто становится так называемый «кооперативный эффект». Рассмотрение подобного свойства целого исключительно как следствия причины, коренящейся в определенном элементе («мини-целом» в «макро-целом») или как результата математического суммирования каузального воздействия «мини-целых» исследовательски непродуктивно, поскольку эти свойства возникают на случайном стыке сфер воздействия причин при совпадении ряда сопутствующих факторов.

Определенная таким образом нелинейность есть характерная черта динамики антропного времени. Результаты взаимодействия его единиц действительно трудно предсказуемы, ибо крайне редко оказываются вытекающими из простого суммирования причин. Каждая «матрешка», будучи «нелинейным целым в нелинейном целом» [5], способна не только неадекватно откликаться на воздействие со стороны одноуровневых единиц и со стороны иных уровней организации целого в рамках своего микромира. Поскольку, как отмечает И. В. Ершова-Бабенко, «место «целого» не определяет уровень его сложности», и «то «целое», которое внутри другого «целого», вполне может быть сложнее его...» [5, 315], то результатом взаимодействия может быть фундаментальное нарушение имевшей место быть до этого иерархии, точнее, иерархия, и до того бывшая в самоорганизующейся системе «временной матрешки» номинальной, разрушается в принципе. Эмерджентный эффект реализуется и конструктивно: результатом взаимодействия нелинейных целых антропного времени нередко оказываются новые темпомиры, не «привязанные» ни к одному из субъектов активности (конкретной личности,

социальной ячейке, человечеству). Полученные «интерматрешечные» единицы могут выступать и в качестве фантомных (мнимо удовлетворяющих взаимодействующих субъектов), и в качестве реальных. Эти временные единицы, созданные *ad hoc*, помогают взаимоадаптации, приближению (пусть и ситуативно) к коэволюционному варианту сосуществования.

3. *Взаимосвязанность хаоса и порядка и фундаментальность роли случайности (в антропных системах — свободы воли).*

Обыденное понимание соотношения хаоса и порядка, коренящееся в мифологических системах, резко противопоставляет первый второму как деструктивное конструктивному. Синергетика обратила внимание на то обстоятельство, что саморазвивающиеся системы, как было указано ранее, органично единят в своем становлении эти переходящие друг в друга фазы, причем не только порядок в результате процесса диссипации тяготеет к «первобытному» хаотическому состоянию, но и хаос благодаря внутренней потенции созидания новых структур влеком будущим порядком в своей конструктивности. Упорядочивание системы связано с действием тех или иных целевых программ, которые «притягивают» становление системы к себе, — аттракторов. В математическом тезаурусе под таковыми, начиная с работ А. М. Ляпунова и А. Пуанкаре, подразумевают «...некоторые характерные точки и линии, точнее фокусы и предельные циклы...» [12, 206].

Тем не менее, нарастающие в неравновесной системе случайные колебания не позволяют ей длительное время пребывать в относительной устойчивости. Своеобразной «точкой невозврата» системы, пределом, переход через который означает потерю упорядоченности и принятие ею хаотического режима дальнейшего развития, является так называемая точка бифуркации. Следует отметить, что этот термин давно не выдержал испытания на соответствие денотату: в большинстве примеров саморазвития (что особенно важно в нашем исследовании — антропных систем) мы наблюдаем полифуркационность (т. е. появление конгломерата, палитры дальнейших возможностей становления) [6, 47; 13, 50]. Важным моментом является то, что широта последующих потенций эволюции системы не означает их бесконечности [4, 290; 13, 50]. Аттрактор, конус притяжения которого собирается покинуть развивающийся объект, оставляет в «напоминание о себе» как, выражаясь образно, об *alma mater* «диплом с перечнем возможных мест работы» — его влияние, по сути впитанное естеством системы, определяет конкретный *круг (спектр)* дальнейших путей саморазвития.

Открывшаяся для самоорганизующейся системы перспектива хаотического становления связана с тем обстоятельством, что силы детерминации проиграли конкурентную борьбу силам флуктуаций и упорядочивающее начало через заданные им параметры порядка уже не в силах гасить случайные колебания. Наложение охвативших систему флуктуаций в случайной кооперации может привести ее к формированию в себе новых структур. Произойти это может в двух режимах: либо избилующая флуктуациями неустойчивость в результате кооперативного эффекта получит праструктуру, готовую к дальнейшему упорядочиванию, что автоматически будет способствовать ее вовлечению в сферу притяжения нового аттрактора, либо сам аттрактор, погасив своим влиянием флуктуации и «пленив» тем самым систему, детерминирует ее развитие на определенный период.

Следует отдельно рассмотреть особую роль случайности в процессах самоорганизации. В становлении соответствующих систем она приобретает фундаментальное значение, по меньшей мере, в двух смыслах. Во-первых, этот фактор выступает в качестве решающего при выборе системой одного пути из целой совокупности в точке полифуркации, ибо каждый из допустимых естественным образом вариантов потенциально равноосуществим; во-вторых, именно она становится катализатором формирования нового параметра порядка через сочленение различных порывов флуктуирующей среды. Пригожин и Стенгерс пишут «...мы предлагаем назвать ситуацию, возникающую после воздействия флуктуации на систему специальным термином — *порядком через флуктуацию*» [12, 238].

Опуская вышесказанное на почву понимания саморазвития антропоного времени, отметим следующее. На этапе развертывания антропоного времени под воздействием определенного аттрактора флуктуации, возбуждаемые внутренним источником этой эманации, свободой воли, происходят весьма регламентировано — «генеральной линией» объективной цели-программы. Отметим, что рассматриваемые нами аттрактор жизни и аттрактор смерти не локализованы в своем влиянии ни личностной единицей антропоного времени, ни тем или иным социальным его уровнем. Являясь сущностями объективными, они, вторгаясь в структуру человеческой темпоральности из внешней среды («от мира»), опредмечиваются в процессе развития каждой «временной матрешки». По этой причине такого рода цели-программы мы предлагаем именовать «сквозными аттракторами». Процесс самоорганизации в таком случае характеризуется «усвоением» естественным объектом стремления,

формируемого аттрактором, и вытекающей из этого «десвободизацией» свободы воли — теперь она из «чистой» превращается в «детерминированную» свободу воли. Однако последующее нарастание влияния этого внутреннего действующего начала (назовем этот процесс «высвобождением свободы воли»), а также интенсивности воздействия со стороны внешних условий становления человеческой деятельности (нередко — аттрактора — «конкурента») приводит флуктуации к неконтролируемости — такое (крайне неравновесное) состояние «вырывает» временную систему из «конуса» предыдущего аттрактора и ввергает в хаос.

Тенденция хаотизации нередко связана с уравниванием влияния как внешних детерминант развертывания антропоного времени, так и внутренних разнонаправленных тенденций. Это так называемое состояние «зависания», «плато». Отечественный исследователь И. В. Ершова-Бабенко трактует этот термин как обозначающий специфическое состояние системы/среды, связанное с уравниванием влияния «...поток информации, энергии/эмоций, вещества..., времени и др., не только поступающих извне, но, прежде всего, производящихся самими этими системами/средами внутри себя по отношению к себе...» [5, 317]. Действительно, «плато» есть результат «взаимокомпенсирующего обездействования» не только внешних детерминирующих начал — аттракторов (когда усиление неравновесности, вызванное ослаблением детерминации, заданной одними параметрами порядка, еще не начало гаситься посредством воздействия иных упорядочивающих начал), но и внутренних «мотиваторов» антогонистически проявляющихся сторон свободы воли («плюс-свободы» и «минус-свободы») [17]. И если смысловое насыщение, катализирующее течение антропоного времени, не дается в «готовом» виде извне, то оно начинает продуцироваться свободно из внутренней потенции единичной «матрешки» (или уровня «матрешек»), подпитанной энергией и информацией внешней среды. Стадию саморазвития системы антропоного времени на основании «чистой» свободы воли, где господствует стохастичность, мы и выражаем понятием хаоса. Как уже было сказано выше, новое упорядочивание антропоного времени и соответствующая детерминизация разворачивающейся свободы воли будет связано с будущим вовлечением в сферу аттрактора, выигравшего конкуренцию.

4. *Наличие обратных связей (циклической каузальности).*

Синергетика, восприняв соответствующие послы своей предшественницы — кибернетики, настаивает на том, что в процессах самоорганизации традиционное (линейное) представление

о взаимосвязи причины и следствия нуждается в пересмотре. Дело в том, что были открыты более сложные варианты взаимодействия, при которых определенный уровень самоорганизации (системное качество), явившийся вследствие кооперативного эффекта ряда согласовавшихся причин, оказывал воздействие (обратное) на эти причины, что обуславливало уже их изменения в новых сложившихся условиях. Концепция циклической причинности позволила единить, на первый взгляд, противоречащие друг другу идеи — стрелы времени и обратных связей. В таком контексте самоорганизация предстает в виде последовательности сменяющих друг друга циклов, что и дало этому эффекту соответствующее наименование.

Антропное время также зиждется в своем становлении на показанной форме причинности. Используя формулировку Н. Лумана, гласящую, что создающая элементы система автоматически оказывается зависимой от того, как они составят и определяют ее [9], мы обнаруживаем указанную взаимосвязь между темпоральными единицами (циклическая причинность более и менее масштабных «матрешек»). Обратные связи есть также средство преодоления истощенности, вызванной деятельностью перегруженностью субъекта той или иной единицы антропного времени, и восстановления потерь в таких характеристиках антропного времени, как интенсивность, порядок и, что особенно важно, смысловая компонента. Возвращение матрешки времени на прежний уровень за счет «матрешек-доноров», делящихся энергией и информацией, осуществляется в виде такого вида обратной связи, как отрицательная. Однако это возможно и в режиме положительной обратной связи: «матрешка», используя латентные внутренние резервы, самостоятельно компенсирует энергетическую или информационную недостаточность.

Выводы. Проведенное исследование, в сердце которого — использование синергетики в качестве методологического основания исследования антропного времени, позволяет сделать следующие выводы:

1. Поскольку рассматриваемый в работе объект — антропное время — подается именно как сложная самоорганизующаяся система, то, не исключая весомости и значимости иных возможных и действительных подходов в его изучении, полагаем синергетику (как теорию и метод познания самоорганизации) достаточно продуктивной и перспективной.

2. От осмысления особенностей формирования и развития систем синергетического порядка вообще мы дедуктивно перешли к конкретизации полученных положений применительно непосредственно к системе антропного времени. Среди

этих особенностей были рассмотрены следующие: многоуровневость структуры, коэволюционный характер развития, неравновесность состояния, нелинейность взаимодействий, взаимосвязанность хаоса и порядка, фундаментальность роли свободы воли, наличие отрицательной и положительной обратных связей (циклической каузальности).

3. Предложенное понимание антропного времени будет использовано в нашей дальнейшей разработке антропологической парадигмы времени.

Литература:

1. Бевзенко Л. Д. Социология революций и эвристические возможности понятия социальной бифуркации / Л. Д. Бевзенко // Синергетическая парадигма. Социальная синергетика. — М. : Прогресс-Традиция, 2009. — С. 395 — 416.
2. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании : Монография / В. Г. Буданов. — М. : ЛКИ, 2007. — 232 с.
3. Дмитриева М. С. Синергетика в современной науке / М. С. Дмитриева // Синергетика в науке и наука языком синергетики: Сборник статей. — Одесса: Астропринт, 2005. — С. 22 — 28.
4. Добронравова И. С. Синергетические исследования социальной самоорганизации в Украине / И. С. Добронравова, Л. С. Финкель // Синергетическая парадигма. Социальная синергетика. — М. : Прогресс-Традиция, 2009. — С. 286 — 306.
5. Ершова-Бабенко И. В. Психомерные среды в контексте психосинергетики и их роль в постнеклассическом понимании социума — нелинейное целое в нелинейном целом / И. В. Ершова-Бабенко // Синергетическая парадигма. Социальная синергетика. — М. : Прогресс-Традиция, 2009. — С. 314 — 326.
6. Каган М. С. Синергетическая парадигма — диалектика общего и особенного в познании различных сфер бытия / М. С. Каган // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве / Сост. и отв. ред. В. А. Копчик. — М. : Прогресс-Традиция, 2002. — С. 28 — 49.
7. Курдюмов С. П. Синергетика — новые направления / С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецкий, А. Б. Потапов. — М. : Знание, 1989. — 48 с. — (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Математика, кибернетика»; №11).
8. Ласло Э. Новая наука об эволюции // Синергетика и психология. Тексты. — Вып. 1. Методологические вопросы. — М. : МГСУ «Союз», 1997. — С. 94 — 107.
9. Луман Н. Общество как социальная система / Никлас Луман ; [пер. с нем. А. Антоновского]. — М. : Логос, 2004. — 232 с.
10. Матурана У. Древо познания. Биологические корни человеческого понимания / Умберто Матурана, Франсиско Варела ; [пер. с англ. Ю. А. Данилова]. — М. : Прогресс-Традиция, 2001. — 224 с.
11. Мостяев О. Світ як затриманий розпад: Роздуми щодо еволюції відкритих систем / Олександр Мостяев. — К. : МП Леся, 2004. — 346 с. : рис.
12. Пригожин И. Р. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Р. Пригожин, И. Стенгерс. — М. : Книга по Требованию, 2012. — 430 с.
13. Режабек Е. Я. Синергетические представления и социальная реальность / Е. Я. Режабек // Синергетическая парадигма. Социальная синергетика. — М. : Прогресс-Традиция, 2009. — С. 37 — 62.
14. Родин С. Н. Идея коэволюции / С. Н. Родин / Отв. редактор В. Н. Стегний. — Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1991. — 271 с.

15. Уёмов А. И. Лекции и задачи по метафизике: В 2 ч. / А. И. Уёмов, Л. Н. Терентьева. — Одесса : Астропринт, 2009. — 280 с.

16. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам / Герман Хакен ; пер. с англ. Ю. А. Данилова, А. В. Беркова / Предисл. Ю. Л. Климонтовича. — Изд. 2-е, доп. — М. : КомКнига, 2005. — 248 с. — («Синергетика: от прошлого к будущему»).

17. Ханжи В. Б. Антропологическая парадигма времени: к вопросу о направленности антропного времени и исторического процесса (экзистенциальный аспект) / В. Б. Ханжи // Філософія науки: традиції та інновації. — 2013. — № 1 (7). — С.70 — 79.

Ханжи В. Б. Синергетика як методологічна підстава дослідження антропного часу. — Стаття.

Анотація. У статті здійснено осмислення синергетики як методологічної підстави дослідження антропного часу. Обґрунтовано необхідність розгляду антропного часу як системи, що самоорганізується. Показані основні особливості формування та розгортання антропного часу.

Ключові слова: синергетика, система, що самоорганізується, антропний час, «часова матрицька».

Khanzhy V. B. Synergetics as a methodological bases for research of anthropic time. — Article.

Summary. In the article a comprehension of a synergetics as a methodological bases for research of anthropic time is made. The necessity of consideration of the anthropic time as a self-organizing system is substantiated. Main peculiarities of development and expansion of the anthropic time is shown.

Keywords: synergetics, self-organizing system, anthropic time, «matryoshka of time».

*Скалацька О.В.,
кандидат філософських наук,
ст. викладач Одеського інституту фінансів
Українського державного університету
фінансів і міжнародної торгівлі*

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ МОДИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОБУДОВ Т. ВЕБЛЕНА

Анотація. Мета статті полягає у розгляді філософських аспектів моди, викладених у роботі Т. Веблена «Теорія дозвільного класу». Аналізується бачення Т. Веблена одягу як показника «грошового стану» індивіда. Автор за допомогою понять «мода» і «імідж» простежує ідеї Т. Веблена про грошове марнотратство і дозвілля в одязі. Описуються суперечності, що виникають при аналізі дозвільного і дорогого одягу в період життя Т. Веблена і сучасності. Демонструються можливості застосування теорії Т. Веблена для аналізу актуальних для сучасного наукового дискурсу понять «мода» його взаємозв'язку з поняттям «імідж».

Ключові слова: одяг, мода, імідж, грошове марнотратство, дозвілля, демонстративне марнотратство, дороговартість, диференціація суспільства.

Соціально-політичні трансформації, що відбулися в ХХ столітті, вплинули на перегляд ціннісних орієнтирів розвитку сучасної людини. Дані зміни торкнулися й сфери моди, в тому числі і одягу. Відсутність класової диференціації, новий формат професійної діяльності (головний акцент припадає на взаємодію між людьми), розвиток будинків моди, змінюють ставлення людини до одягу та актуалізують його при створенні особистого соціального образу (іміджу). Відбувається крах стандартної парадигми, сприйняття одягу як: захисту від стихій природи; речі, яка повинна бути зручною для професійної діяльності; добробуту доступного лише вищим соціальним стратам. Одяг постає важливою складовою такого поняття як імідж особистості, побудови якого неможливо без орієнтації на останні модні тенденції. Філософія дає плюралістичний підхід до питання моди, в тому числі і одягу. Один з таких підходів розкриває економічні передумови моди як споживання. Взаємозв'язок одягу та грошового стану особистості, марнотратства досліджував американський вчений Торстейн Веблен, що створює актуальність розгляду даного питання у сьогоденні.

В історії філософії питання моди розглядалися у різноманітних аспектах. Найбільшого поширення та впливу на науковий дискурс здобули роботи:

Р.Барта, Ж. Бодріяра, Г. Зімеля, І. Канта, А. Кребера та інших. У сучасному українському суспільствознавстві проблематика феномена моди отримала своє поширення в культурологічних та філософських роботах: Г.М. Куц, Ю.Г. Легенький, Л.П. Ткаченко та інші.

Мета статті полягає в розкритті філософських аспектів моди у «теорії дозвільного класу» Т. Веблена.

Особливості головної функції моди в теорії Т. Веблена досить точно формулює О.Ю. Гурова як «візуалізацію статусу та матеріального становища» [3, 73]. Латентною функцією моди виступає забезпечення поваги і пошани. Автор доходить висновку, що в теорії Т. Веблена мода представлена як механізм, що простежує відносини між класами: вищі повинні демонстративно споживати, а нижчі копіювати дану модель поведінки. Наслідком такої умови функціонування моди стає неможливість формування індивідуального смаку особистості. На думку О.Ю. Гурової, в даній концепції існують певні труднощі, які виникають «при переході до суспільств, в яких бажання демонструвати багатства може не бути основним мотивом споживчої поведінки людей, або матеріальний добробут може не бути тією латентною ознакою, що візуалізується через демонстрацію» [3, 74].

При тлумаченні теорії Т. Веблена в першу чергу виникає питання правильного розуміння самого терміна «дозвільний клас». А.Б. Гофман визначає даний термін як «престижне споживання», яке на його думку, має більш правильне смислове навантаження, тобто престижу (поваги, авторитету) в споживанні. А. Б. Гофман пояснює це тим, що сам Т. Веблен не надав конкретних визначень тим категоріям, за допомогою яких він описує свою теорію. Автор підкреслює, що необхідно розрізняти такі поняття як «престиж» взагалі і «престиж в споживанні». На його думку, Т. Веблен «протиставляв престижне і корисне: для нього це були поняття взаємовиключні» [2, 198].

Для опису теоретичної концепції Т. Веблена, К.Ю. Михальова звертається до біографічного методу та аналізу соціально-політичних умов,

в яких жив соціолог. Концепція Т. Веблена ґрунтується на його сприйнятті марнотратного споживання олігархічного шару. На думку автора, аналіз моди Т. Веблена носить не критичний характер, а скоріше форму «сатиричних міркувань», в яких він її «жорстоко висміює» [4, 192].

Одяг, на думку Т. Веблена, є показником «грошового стану» індивіда та його ««вищою», або духовною» потребою. Показником соціального стану особистості постають витрати на одяг, з іншого боку — соціальний статус вимагає і певної відповідності при виборі одягу. У порівнянні з іншими витратами людини, споживання одягу призводить до «досить істотних позбавлень у життєвих благах» [1, 184]. Це пов'язано з тим, що люди при покупці одягу прагнуть дотримуватися моди (в даному випадку, Т. Веблен не вживає цей термін), «щоб тільки дозволити собі те, що вважається пристойним розміром марнотратного споживання» [1, 184]. На думку Т. Веблена, вартість товару визначається його «модністю», а не функціональним призначенням.

Взаємозв'язок зовнішнього вигляду і грошового достатку індивіда призводить до того, що у людей з'являється «загально визнане бажання витратити напоказ». Твердження стосовно того, що витрати на одяг відбуваються не з причини її функціональної спрямованості (наприклад, захист від холоду), «а заради респектабельного зовнішнього вигляду», на думку Т. Веблена, постають певним соціальним стереотипом або «банальністю» [1, 184].

Для розкриття мотиву особистості при покупці одягу, Т. Веблен вводить таке поняття як «закон демонстративного марнотратства в одязі». Даний закон визначає основні принципи споживання і тим самим «формує канони смаку і благопристойності». При споживанні первинним постає економічний фактор (доступність товару, цінова політика), що може суперечити положенню про вплив одягу на респектабельний зовнішній вигляд. Подібний образ (або побудова певного іміджу) включає в себе продуманий підбір одягу, з урахуванням його вартості (бренду). Саме покупка, дорогого (брендового) одягу (під якою ми маємо на увазі «демонстративно марнотратний одяг»), є «потребою підпорядкування встановленого звичаєм та існування на рівні визнаних суспільством норм смаку і поважності» [1, 185].

При виборі одягу люди орієнтуються на суспільні норми: домінує «вимога дороговартості», яка припускає, що «недороге є негідним» та викликає «відразу» [1, 185]. Недорогий одяг наділяють не зовсім якісними характеристиками в плані естетики і споживання, у яких переважає принцип «дешево і гнило». Отже, якщо недороге

сприймається як неякісна річ, в якій відсутній смак, то дороге — як красиве і корисне. Існують і винятки з даного правила, Т. Веблен зазначає, що можливе виробництво копії. Безсумнівно, що копія може бути зроблена на високоякісному рівні, але в порівнянні з оригіналом, вона все одно буде перебувати на більш низькому рівні. Копія навіть здатна викликати «відразу», і зниження вартості одягу. При цьому, Т. Веблен показує взаємозв'язок естетичної складової і вартості одягу: низька естетика створює дешеву річ, висока естетична цінність може бути лише в дорогих речах. Виникає питання стосовно того, чи діє подібна формула в сучасному суспільстві. У нашому сучасному суспільстві створення копій популярних брендів є звичним явищем. Навіть самі бренди створюють подібні копії (друга) лінія з дешевших матеріалів для того, щоб товар, могла придбати більша кількість людей.

Одяг, на думку Т. Веблена, окрім показника «грошового успіху», має важливу властивість, яка «виявляє споживання матеріальних цінностей понад те, що необхідно для фізичного благополуччя» [1, 186]. Т. Веблен описує людину як марнотратного споживача, для якого важливим постає візуальна складова одягу. Функції і сенс одягу полягає не тільки в дорожнечі, але й у свідченні того, що її володар не займається фізичним трудом та «не звик докладати ніяких корисних зусиль». Для підкреслення даної характеристики при створенні одягу вживають «побічні способи докази благопристойності»: на такому одязі відсутні елементи, які пов'язані з фізичною роботою (бруд, зношеність) [1, 186]. Зміна виробництва в ХХ столітті, призводить до того, що робочий одяг, якщо і припускає фізичну роботу, поєднує естетичний та практичний компонент. Будь-який сучасний фахівець, носить робочий одяг на виробництві, якій знімає у повсякденному житті, і вдягає «дозвільний» одяг. Зміна професійного одягу на повсякденний, ускладнює пошуки відповіді про професійну діяльність людини в сучасному суспільстві лише за її зовнішнім виглядом.

Під вишуканим одягом Т. Веблен розуміє дорогий одяг, якій називає «емблемою дозвілля». Сенс емблеми полягає у тому, то вона свідчить не тільки про матеріальний стан, а й про те, що особа «споживає, не виробляючи». Людина, що не має відношення до фізичної праці, на думку Т. Веблена, повинна виглядати наступним чином: лаковане взуття, сяючий капелюх у формі циліндра, прогулянка тростина. У сучасному суспільстві образ подібної людини описати досить складно. Це пов'язано з тим, що існують підробки (копії) престижного одягу, різні вимоги щодо рівня життя і культури одягу в певних країнах,

норми пристойності (дрес-код). З'єднання вищезазначених факторів тільки ускладнює пошуки людини, яка споживає і не працює. У наш час існує низка професій і видів праці, які мають високу оплату та пов'язані з розумовою діяльністю, а не фізичною працею, що ускладнює реалізацію формули Т. Веблена в сучасності.

Для пояснення вимоги відповідності одягу сучасності, Т. Веблен звертається до аналізу темпоральності моди. Він зазначає, що дана «необхідність» змінюється кожен сезон і не має теоретичного обґрунтування. При вирішенні даного питання Т. Веблен дотримується економічної точки зору, відповідно до якої, «всякому наряду дозволяється служити своєму призначенню лише короткий час» [1, 188]. Витрати на модний одяг постають обов'язковими і запланованими для кожного сезону. У даному випадку, «правило марнотратства», підпорядковує новоутворення нових форм і кольорів в моді, але не пояснює «мотив виникнення змін у переважаючих стилях одягу та їх признання» [1, 189].

Детермінанти нововведень у просторі моди Т. Веблен знаходить не в економічній площині, а в антропології. У первісному суспільстві одяг виконував функцію прикраси. Тому, створюючи нову річ, прагнули зробити «щось по виду більш прийнятне для нашого почуття форми і кольору або більш ефективно, ніж те, що замінюється» [1, 189]. Т. Веблен розуміє під нововведеннями та їх темпоральністю прагнення до створення речі з «естетичним відчуттям». Незважаючи на вищезазначений перехід (від споживання до естетики), у плюралізмі нововведень, домінуючим постає тільки одне. Вибирає це нововведення не фахівець (модельєр), а «демонстративне марнування», тому його простір дії обмежений. При цьому виборі однієї тенденції, головним постає те, що естетичні вимоги, знову підпорядковуються економічним, так як вона «повинна також підходити під загальноприйнятну норму дороговартості» [1, 189]. Багато сучасних дизайнерів, створюючи свої колекції, не розраховують на прибуток, не всі модні нововведення розраховані і на дороговартість. Еклектичність сучасної моди допускає з'єднання дорогих речей і підробок (аж до застосування одягу з секонд-хенду).

У просторі моди існує такий феномен як захоплення певними стилями в одязі. На думку Т. Веблена, новий стиль являє собою явище швидкоплинне, оскільки існує «привабливим» лише один сезон. Нову моду сезону визначають «гарною», оскільки вона додає різноманіття до вже існуючих форм одягу та «створює репутацію». Поступово, новизна переходить у статус «поважності» [1, 192]. У моді краса носить тимчасовий

і швидкоплинний характер, один фасон змінюється іншим, але обидва вони були красивими, коли поставали як нововведення певного сезону. Т. Веблен зазначає, що одна модель в перебігу п'яти років може викликати «відразу» або «безглуздість», а не красу, стиль і моду. Виникнення «естетичної відрази» залежить від самої речі. Тут діє певна математична пропорція: тривалість часу «перебуває у зворотній залежності від ступеня одіозності, що властиве розглянутому стилю» [1, 192]. Т. Веблен приходиться до висновку, що «чим швидше змінюють один одного стилі одягу, тим вони суперечать здоровому смаку» [1, 192]. Подібні тенденції в моді Т. Веблен знову зводить до грошового марнотратства. Соціальний стан суспільства, його вищих класів, їх взаємодія один з одним і «рухливість», у комплексі призводять до того, що домінує «закон демонстративного марнування». Одяг постає домінуючим і первинним по відношенню до краси.

Т. Веблен показує, що мода не прагне до створення єдиного художнього ідеалу і сталості. У даному випадку автор розуміє той факт, що сучасне поєднання одягу різної форми та одяг, який існував дві тисячі років тому «більш йде до обличчя», ніж стиль одягу, що панував від десяти до п'ятдесяти років тому [1, 189-190]. В сучасній науці поширена періодизація сприйняття споживачами одягу, запропонована англійським дослідником Д. Лавером. За точку відліку береться один костюм, сприйняття якого змінюється щороку. В результаті цього, до своєї появи, даний костюм може бути сприйнятий як непристойний, екстравагантний. Будучи нововведенням даний костюм сприймається як витончений. Після закінчення свого часу він стає позбавленим смаку, огидним, забавним, химерним, чарівним, романтичним [5, 202].

В народних і національних костюмах, на думку Т. Веблена, присутні стійкі стилі і види одягу. Вони постають «менш марнотратними», оскільки «в їх структурі легше виявляються елементи, які відмінні від витрачання напоказ» [1, 190]. Т. Веблен розширює дане поняття до «постійні костюми». Причини їх появи він пояснює наявністю невеликої території, та їх створення групами, які гомогенні та стійкі по своєму составу. Для народностей одяг постає не тільки ідентифікацією, а й інтеграцією, а її художність має, в першу чергу символічний характер, яка розкриває історію і культуру даного народу. Наприклад, в Україні вишиванка, Японії — кімоно, Індії — сарі, й так далі. Отже, Т. Веблен доходить висновку, що в умовах, в яких «норма демонстративного марнотратства заявляє про себе менш владно, ніж у великих сучасних містах з високою культурою,

рухливе і багате населення яких задає сьогодні тон в питаннях моди, — там виробляються постійні стилі одягу, які будуть витримувати випробування часом» [1, 190].

Незважаючи на твердження, що «природному смаку всяка марнотратність протилежна», Т. Веблен висуває тезу, що існують певні вимоги щодо статусу соціальної поважності: наявність в одязі елементів марнотратства. Демонстративне марнотратство вимагає «марних витрат», що призводить до штучного подорожчання одягу, яке «потворне». Створення нововведень постає можливим завдяки уявній корисності елементів моди, яка лише акцентує увагу споживача на новому аксесуарі, вносить у обіг нову тенденцію. Існуючий закон марнотратства та підкоряє собі кожен новий стиль у моді. Т. Веблен звертає увагу на такий наслідок даного закону як «даремність» нової деталі одягу, яка поступово змінюється на нову «даремність» [1, 191]. Постійна зміна даремних елементів одягу призводить до того, що в моді панує «невід’ємна потворність» та зміна одягу.

Непричетність до праці на виробництві, на думку Т. Веблена, найбільш демонструє жіночий одяг, ніж чоловічий. Наприклад, такі елементи одягу як: капелюшки, взуття на підборах, спідниці, роблять працю взагалі неможливою. Т. Веблен зупиняє свою увагу на такій деталі жіночого гардеробу як корсет. На його думку, дана частина одягу «з точки зору економічної - це по суті своїй каліцтво, яке терплять з тією метою, щоб понизити життєздатність жінки і зробити її явно і постійно непридатною до роботи» [1, 187]. Створення і застосування моди носіння корсета було пов’язано не з фізичною працею, а з доданням жіночій фігурі потрібної привабливої форми. У сучасній моді постійно виникають нові форми, що стають трендами (взяття на підшві геометричної форми, утрируванні речі) вони не тільки не пов’язані з фізичною працею, але й не застосовані для повсякденного носіння, оскільки вдягаються лише для спеціальних подій.

Згідно до соціальних норм продуктивна праця постає «принизливою» для жінки, яка зобов’язана утримуватися від роботи і демонструвати неробство. У суспільстві встановлюється міф, згідно з яким: жінка займається домом, у якому вона постає «головною прикрасою». Тому в зовнішньому вигляді жінки повинна бути підкреслена «дороговартість». В даному випадку, жінка за допомогою одягу «демонструє платоспроможність її сім’ї», оскільки по її зовнішньому вигляду можна створити уяву про соціальне положення, достаток, тобто імідж сім’ї.

Основною відмінністю жіночого та чоловічого одягу Т. Веблен називає те, що бажання

підкреслити жіночість у одязі, призводить до неможливості виконання фізичної роботи у такому одязі. Наявність у жіночому одязі таких форм як високий каблук, спідниця, капелюшок, є підтвердженням того, що жінка «все ще перебуває в економічній залежності у чоловіків», є його «рабою» [1, 195]. Т. Веблен зводить наявність елементів неробства жіночого одягу до простого умовиводу, пов’язаного з її соціальною роллю: «вони — слуги, яким при розподілі економічних функцій був переданий обов’язок подавати докази платоспроможності їх господаря» [1, 195]. Жінка з’єднує в собі протилежні функції, вона є «пані будинку — головний слуга дому» [1, 195].

Відповідно до норм вищих верств суспільства «турбота про демонстративне марнування матеріальних засобів і сил повинна в принципі бути єдиною функцією жінки» [1, 193]. У даному випадку Т. Веблен знову звертається до економічного фактору: «чим більше жінки в сім’ї витрачають і чим очевидніше той факт, що вони нічого не виробляють» [1, 194]. Отже, жінка самостійно позбавляти себе здатності до корисної діяльності. Для нашого часу такий розподіл соціальних ролей між жінками та чоловіками не засвідчує про їх достаток або успішність. В сучасному суспільстві с тенденціями фемінізму, для гарного зовнішнього вигляду і відсутності корисної діяльності, жінці не обов’язково бути символом сім’ї. Вона самостійно може заробляти для досягнення доброго зовнішнього вигляду і створювати власний імідж.

Протилежні тенденції спостерігаються в чоловічому одязі, в якому простежується відмова від таких деталей одягу, що демонструють непричетність до праці (наприклад, «носіння напудрених перук і золотих мережив») [1, 198]. Т. Веблен зазначає, що деякі чоловіки при виборі одягу порушують принципи своєї гендерної приналежності, та схильються до незручних речей, але це поодинокі випадки. Такий одяг є «фемінізованим», і подібного чоловіка порівнюють з лакеєм. У наш час, є чоловіки, які при виборі одягу віддають перевагу жіночим, святковим формам, але це пов’язано з їх соціальним статусом (наприклад, відношенням до шоу-бізнесу) та сексуальною орієнтацією.

Філософські аспекти моди у теоретичних поглядах Т. Веблена визначають одяг як важливу складову будь-якого образу людини (у сучасному контексті аналогом подібного процесу є використання категорії «імідж»). Т. Веблен визначає основні правила одягу, які діють в суспільстві: одяг є показником «грошового стану» людини, її відношення до фізичної праці та виробництва; демонстративне марнотратство, демонстративне дозвілля (плюралізм форм, які підкреслюють, що індивід не займається продуктивною працею);

одяг відповідає не тільки факторам дорожнечі і незручності, а й сучасності (модним тенденціям). Закон «демонстративного марнотратства» закріплює принцип споживання, який впливає на формування смаку: домінує вимога дороговартості, недороге викликає відразу. Принципи демонстративного марнотратства не діють при аналізі національних костюмів, які сприяють ідентифікації та інтеграції певної групи. В одязі простежуються певні закономірності стосовно гендерних відмінностей: у жіночому одязі перемагають елементи, що підкреслюють непричетність до праці, та роблять її показником доброти сім'ї. Теоретичний доробок Т. Веблена дозволяє поглибити філософський розгляд сутності феномену моди, провести аналіз розвитку її соціальних детермінант.

Література:

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Торстейн Веблен ; [пер. с англ. С.Г. Сорокиной]. — М. : Прогресс, 1984. — 368 с.
2. Гофман А.Б. Мода и люди. Новая теория моды и модного поведения / А.Б. Гофман. — 3-е изд. — СПб.: Питер, 2004. — 208 с.
3. Гурова О.Ю. Социология моды: обзор классических концепций // О.Ю. Гурова // Социологические исследования. — 2011. — №8. — С. 72-82.
4. Михалева К.Ю. Концепции моды в классической социологической теории. Ч. 2 / К.Ю. Михалева // Вестник Московского университета. Сер. 18, Социология и политология. — 2011. — №4. — С.191-207.
5. Laver J. The Concise History of Costume and Fashion / James Laver. — New York : H.N. Abrams, 1969. — 288 p.

Скалацкая Е.В. Философские аспекты моды в контексте теоретических построений Т. Веблена. — Статья.

Аннотация. Цель статьи заключается в рассмотрении философских аспектов моды, изложенных в работе Т. Веблена «Теория праздного класса». Анализируется видение Т. Веблена одежды как показателя «денежного положения» индивида. Автор при помощи понятий «мода» и «имидж» прослеживает идеи Т. Веблена о денежной расточительности и праздности одежды. Описываются противоречия, возникающие при анализе праздной и дорогостоящей одежды в период жизни Т. Веблена и современности. Демонстрируются возможности применения теории Т. Веблена для анализа актуальных для современного научного дискурса понятий «мода» его взаимосвязи с понятием «имидж».

Ключевые слова: одежда, мода, имидж, денежная расточительность, праздность, демонстративное расточительство, дорогостоящность, дифференциация общества.

Skalatskaya H.V. Philosophical aspects of fashion in the context of building T. Veblen. — Article.

Summary. The aim of the article is to consider the philosophical aspects of fashion which are expounded in T. Veblen's work «The Theory of Leisure Class». Veblen's vision of clothing as an indicator of «financial situation» of the individual is analyzed. Author using the concepts of «fashion» and «image» traces the ideas of Veblen about monetary profligacy and idleness clothing. The contradictions arising in the description of the idle and expensive clothes during Veblen's life and modernity are described. The possibilities of applying Veblen's theory for analysis of actual for modern scientific discourse of concepts «fashion» its connection with the concept «image» are shown.

Keywords: clothing, fashion, image, money extravagance, idleness, ostentatious extravagance, expensiveness, differentiation of society.

*Осадчук С.М.,
викладач кафедри
перекладу та мовознавства,
Міжнародний гуманітарний університет*

ПОЛІТИКА РИМСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ЕПОХУ ТРИДЕНТСЬКОЇ РЕФОРМИ

Анотація. В даній статті автор спирається на нові підходи, переосмислюючи критично історіографію та джерела, робить спробу історико-богословського та світоглядного аналізу унійного процесу в післятриденський період. Зроблено спробу визначити роль унії між східним і західним християнством у післятриденський період

Ключові слова: церква, держава, громадське суспільство, право, релігія, мораль, суспільство

Актуальність дослідження. Церква завжди відігравала значну роль в суспільних процесах, але в певні часи ця роль була такою значущою, що внаслідок діяльності церковних представників змінювались соціальні відносини, суспільні та індивідуальні цінності, перешивалася карта світу. Період тридентської реформи католицької церкви був, без сумніву, саме таким. Цей період можна назвати своєрідним поворотом від Середньовіччя до Нового часу не тільки в розвитку Римської церкви латинського обряду, але й інших християнських церков. У цей час і після нього відбувались значні зміни в церковному житті, організації церковної діяльності тощо.

Аналіз подій, що відбувались в період тридентської реформи католицької церкви і після неї, і які значним чином вплинули і на міжцерковні відносини, і взагалі на подальший суспільний розвиток і є **метою** цієї роботи.

Розкол християнства на східне й західне в 1054 р. мав одним із наслідків виникнення унійного руху — руху за об'єднання церков. У православних колах це об'єднання бачилось як повернення католицької церкви до Нікео-Царгородського символу віри й рішень перших семи Вселенських соборів, спільних для католиків і православних, тобто передбачалась відмова римських пап від претензій на першість у християнському світі. Католицька сторона традиційно пов'язувала можливість подолання розколу з неодмінним наверненням православних церков під зверхність папи.

Уніатство (від лат. unio — союз) — це союз католицької церкви з однією із східних християнських церков. Ідучи на поступки в питаннях другорядних (збереження за церквою, що приймає унію,

традиційної обрядовості, богослужіння, календаря, мови, елементів національної символіки і звичаїв), католицька церква на шляху укладення такого союзу досягала головної мети — беззастережного визнання другою стороною католицької догматики. Визнання ж догмату про філіокве, тобто про походження св. Духа не тільки від Отця, але й від (або через) Сина, ставило церкву, що вступала в унійний зв'язок з Римом, під зверхність папи. Історично католицька церква розглядала уніатські церкви як проміжний етап на шляху їх подальшого повного поєднання з Римом, як один із засобів поширення сфери свого впливу і посилення позицій на Півдні та Сході християнського світу.

Подвійна природа уніатських церков, католицьких за своїм змістом і православних з елементами національних впливів за формою, спричинилася до того, що жодна з них так і не інтегрувалася в католицизм. До того ж внутрішній розвиток цих церков характеризується перманентним загостренням протистояння між прибічниками їх латинізації і наближення до класичного католицизму (т. зв. «латиністами») та захисниками православних традицій (т. зв. «пуристами»).

У сучасному світі діють близько 30 католицьких церков східного обряду (грецького або слов'яно-візантійського, вірменського, маронітського, сирійського, коптського, халдейського та ін.). У 1990 р. для них уперше був затверджений кодекс канонічного права. На його основі кожна із східних католицьких церков зобов'язана розробити свій власний кодекс, що враховував би специфіку й особливості її розвитку та функціонування.

На шляху розвитку унійного процесу найбільшого значення набули Ліонська (1274 р.), Флорентійська (1439 р.), Берестейська (1596 р.) та інші церковні унії, спонукою до творення яких були переважно політичні інтереси й цілі учасників унії. Даючи згоду на підписання Ліонської унії, Константинополь розраховував на підтримку західного світу в боротьбі проти татар, а через Флорентійську унію — на співдію з Римом у боротьбі з турецькою навалою. Несподіваним для укладачів наслідком Флорентійської унії стало те, що,

будучи дуже скоро зірвана Візантією (1440 р.), вона на довгий час прижилась на українсько-білоруських землях.

Більш складними й неоднозначними були причини підписання Берестейської унії папського престолу з Київською (Литовською) митрополією. І хоча в ній тісно переплелися політичні інтереси Польщі, Риму, ієрархів православної церкви краю, вони так і не були реалізовані в усій повноті, жодна із сторін не досягла своїх цілей. Берестейська унія довго лишалась явищем, зітканим із суцільних компромісів, доки поволі не еволюціонувала в одне з традиційних віросповідань українського населення західних областей.

Уніатські католицькі церкви слов'яно-візантійського обряду виникли на українських землях як результат укладення Берестейської (1596 р.) та Ужгородської (1646 р.) уній. Ці події відіграли в історії України неоднозначну роль. Розкол нації за конфесійною ознакою — на православних і греко-католиків — надовго став однією з головних причин, що стояли на перешкоді консолідації сил народу в найвідповідальніші періоди його історії. Це утруднювало розв'язання соціально-політичних, економічних, культурних питань загальнонаціональної ваги. Трагізм розколу наочно виявився вже в період національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, коли відсутність єдності всередині українського суспільства значною мірою вплинула на те, що потенційна можливість створити в той час українську національну державу не була реалізована.

Латинська церква переживала важку кризу, що вибухнула в пізньому Середньовіччі і досягла своєї вищої мети в Реформації, але вона його «подолала і в кінці століття з'явилася оновленою і піднесеною завдяки проведенню папством Тридентського собору. Завдяки діяльності трьох видатних пап декрети собору не залишилися мертвими буквами, а увійшли до життя церкви. Використані трьома папами методи були різні, як і їх особи, але мета була одна: оновлення церкви у дусі католицької реформи», — писав Х. Едін [1, 104].

Оскільки це були папи, керуючи справою реформи, життя післятридентської латинської церкви по-новому орієнтувалося на Рим. З центру юрисдикції, яким Рим вже був з часу Середньовіччя, тепер він став пастирським центром, центром розповсюдження віри і богословської науки. Х. Едін так характеризує результати реформ: «достатньо було життю одного покоління, щоб змінити обличчя церкви... Реставрація папської влади за допомогою Тридентського собору була... природним наслідком проведеної відверто, із строгою послідовністю і повним успіхом католицької реформи. Новий централізм, що прийшов на зміну

фіскальному орієнтованому централізму пізнього Середньовіччя, був обґрунтований і релігійно, і духовно. Папство додало значущість нормам Тридентського собору; одна Біблія — Вульгата, одна літургія — римська, один канонічний кодекс гарантували єдність; вони, звичайно, створили набагато більше єднання церковного життя, чим це було в дотридентській церкві... Із згоди зі своєю суттю церква черпає сили для самообновлення і самоствердження». У новому дусі посттридентської епохи Римська курія все більше бере на себе ініціативу уній; при оцінці еклезиологічного значення розколів, так само як при розробці умов для уній, надалі все виразніше чується голос Риму. Цим і характерна нова епоха після Тридентського собору.

Творчі успіхи посттридентських реформ, як уже згадувалося, Едін пов'язує з діяльністю трьох пап — Пія V (1566—1572 рр.), Григорія XIII (1572—1585 рр.) і Сикста V (1585—1590 рр.). При Пії V були підготовлені вдосконалений катехізис для священників, нова редакція молитвеника і римського службеника. Але дійсно вирішальним, — пише він, — була сталевая воля цього папи в проведенні тридентської реформи, його небажання терпіти повернення до колишньої млявої практики, його готовність спонукати до виконання поставлених Римом реформаторських завдань в масштабах всього християнського світу; тому що «в переконанні, що декрети Тридентського собору є інструмент церковного оновлення у всьому світі, він піклувався про їх публікацію в країнах місії, аж до Мексики, Гоа і Конго. Численні провінційні і єпархіальні собори застосовували ці декрети в єпархіях; було засновано багато духовних семінарій...» [2, 524]. Григорію XIII Едін ставить в заслугу ініціативи, пов'язані із заснуванням ним по всьому світу духовних семінарій. «Рим, що відвіку був центром управління церквою, став центром богословської науки і освіти для кліриків», — пише він. Відносно Сикста V Едін узагальнює наступне: «його найважливіший внесок в католицьку реформу полягав в реорганізації Римської курії... Буллою від 22.1.1588 Сикст V створив п'ятнадцять постійних конгрегацій кардиналів з точно обкресленими компетенціями і владними повноваженнями...».

Наступні три папи були короткий час у владі і тому мало могли сприяти просуванню реформ. Після них на папський престол зійшов Климент VIII (1592—1605 рр.). Для нас він особливо цікавий, тому що при ньому була укладена Брестська унія. Едін пише про нього, що, хоча Климент VIII відповідав ідеалу єпископа католицької реформи і вів аскетичне життя благочестивого священнослужителя і ревностного єпископа, слід погодитися з тим,

що при ньому рух церковного оновлення почав втрачати той великий розмах, який воно придбало при Пії V і обох його приемниках [2, 531].

Потрібно пригадати і про суспільно-державний розвиток, який почався з настанням в Європі Нового часу, чому сприяли Реформація і згадуваний рух оновлення в католицькій церкві. Подібно до колишніх візантійських правителів, більшість європейських князів були абсолютно переконані в тому, що між єдністю держави і церковною єдністю існує взаємозалежність. Адже універсалізм колишньої римської державної ідеології, яка об'єднувала в єдиній імперії «весь світ», тепер був втрачений завдяки визнанню безлічі самостійних держав; хоча кожне з них вважало бажаною релігійну єдність громадян, але все визначалося самостійно вибраними ними релігійними переконаннями. Після Тридцятирічної війни девіз «чия влада, того і релігія» був піднятий до одного з основоположних конституційно-правових принципів. У договірних угодах це діяло там, де в роки Тридцятирічної війни справа доходила до кривавих зіткнень між католиками і протестантами. Понад те, — що робить важливою подібну обставину для нас, — цього правила дотримувалися і в тих державах, в яких східні християни жили під владою протестантських або католицьких правителів [3, 97–104].

Ні в одній державі — ні в давнину, ні в Середні віки, ні в Новий час, — в якому вважалося бажаним, щоб громадяни об'єднувалися в одній конфесії, не існувало релігійної свободи, яка в сучасних демократіях захищується до прав людини. У всіх цих випадках бажаною для держави конфесії відводилося переважне положення. Вона володіла більшим державним захистом і великими правами, чим всяке інше релігійне угруповання. Державна допомога відповідній конфесії обмежувалася здебільшого правовими розпорядженнями, з чого виходило, що для соціального статусу громадянина було вигідно належати до привілейованої конфесії. В окремих випадках, але далеко не завжди, держава добивалася конфесійної єдності примусовими заходами.

Ми повинні мати на увазі, що в Європі того часу, коли відбувалися події, державне прагнення до конфесійної єдності громадян безперечно вважалося законним. Багато що з того, що тоді відбувалося і немало людей штовхали на конфлікти з власною совістю, ми можемо, навіть повинні, позначити як помилкове. Проте не можна лідерам церкви і держави того часу приписувати погані наміри тільки тому, що вони здійснювали вчинки, які, з погляду державних діячів нашого часу, можуть бути розцінені як несправедливі. Практично всі, якщо не брати до уваги окремих

виключень, робили те, що, згідно образу думок їх епохи, вважалося відповідним честі і совісті. Але сьогодні при обговоренні минулих подій потрібна велика обачність вже тому, що видно, як в окремих європейських державах, наприклад, в Греції або Скандинавських країнах, не дивлячись на вплив епохи Просвітництва, зберігаються «родимі плями» Нового часу, що було початком всюди такого поширеного союзу держави і церкви. Там і нині працює принцип переваги державою певної конфесії.

Що ж до християнських князів Європи, яким далеко до того ступеня поневолення совісті, яку ми спостерігаємо в сучасних диктатурах, то вони в певний час вважали за можливе наполегливо пропонувати своїм підданам змінити конфесію, не боячись при цьому, що вони схиляють людей до гріха віровідступництва, і це показує, що вони оцінювали акт конверсії, а також наявність розділової лінії між конфесіями зовсім інакше, ніж це робить нинішнє покоління. Для того були свої причини. Як відомо, Мартін Лютер не хотів засновувати відособлену євангельську церкву, він вступив в конфлікт з тодішньою церковною владою, рухомий виключно жаданням оновлення. Він хотів реформувати існуючу церкву. Він і його прихильники, коли окремі віруючі або цілі приходи приймали Реформацію, зовсім не вважали це переходом з однієї церкви в іншу. Із їхньої точки зору, вони виступали за оновлений прояв звичного для Німеччини вже протягом сторіч церковного життя. Справа полягала в переході від розбещеної до очищеної форми одного і того ж церковного життя. Не дивлячись на те, що незабаром після виступу Лютера почали лунати недружні, образливі вирази: одних іменували «папістами», інших — «новаторами», обидві групи спочатку сприймалися як «партії» всередині однієї і тієї ж церкви. Що католики і протестанти почали розуміти себе як різні церкви, трапилося проти наміру Лютера і вже після нього.

Люди, прихильні старим уявленням, таким чином, розуміли зміну конфесії як перехід від одного прояву церковного життя до іншого, як зміну способів дії, в яких виявляється все та ж відвічна віра; це можна порівняти частково з переходом ченця з одного ордену в інший всередині католицької церкви. При переході з одного ордену в інший потрібна зміна загального ладу духовного життя, але зовсім не зміна церкви. Це не повинно бути необдуманим вчинком, але він не припускає останнього вирішення совісті. Лише пізніше зміна між «папістами» і «реформаторами» почала сприйматися як подія, що отримала позначення «перехід в іншу віру» або навіть «віровідступництво». Поки девіз «чия влада, того і віра» зберігав силу

закону, це ще не було поширено всюди. Інакше виходило б, що християнські володарі Центральної Європи вимагали від своїх підданих вчинку, який означав би відмову від віри.

Проблеми, проте, зростали, тому що росло число підданих, які розглядали зміну конфесії «сучаснішим чином», ніж їх князі. Для них ця зміна за бажанням держави ставала проблемою совісті, і цю проблему влада довгий час не помічала. Там, де виникала ця відмінність в оцінках, там це приводило в пору Нового часу до порушень свободи совісті, про яку йшла мова вище; і в кожному історичний період такі порушення мали місце в державах, які добивалися релігійної єдності своїх громадян. Коли в Європі епохи Просвітництва значно збільшилося число тих, хто був прихильний «сучаснішим переконанням», девіз «чия влада, того і віра» втратив своє конституційне значення.

У Європі християни довго сприймали один одного абсолютно так само, як в епоху розколу папства: існуючі тоді дві або три партії, які явно ворогували, розуміли, що всі вони належать до однієї церкви. Маючи такий досвід, в контексті взаємин латинян і греків, які існували в пору хрестових походів і під час Ліонського, Базельського і Флорентійського соборів, європейські владики, якщо вони мали підданих східної церковної традиції, надавали таке ж мале значення роздільній лінії між ними і підданими західної церковної традиції, а рівно і тому, що виникли нові грані в період Реформації між «папістами» і «реформатами». При переході від східного до західного християнства або при приєднанні окремих віруючих або цілих общин до унії більшість тодішніх християнських володарів Європи не вважали це ні «переходом в іншу віру», ні «віровідступництвом» [4, 44–46].

Папство, яке знов посилювалося в результаті католицької реформи, розвинуло велику активність у пошуках зримі єдності християн. Новий централізм разом з іншими явищами мав наслідком те, що курія з часом брала на себе все більшу відповідальність за справу єдності. Бажання єдності в церкві, яка була властива протагоністам католицької реформи, і яка охоплює весь світ кругозору пап-реформаторів наклали відбиток на ті дії, які робляться відтепер Римом.

Висновок. Тридентська реформа римської церкви є однією з важливих подій, що відбувалися в Європі в період формування новочасового світогляду. Завдяки діяльності плеяди римських пап церква виступила як значний гравець на суспільно-політичному полі. Тобто, роль особистості в розвитку церкви має неабияке значення. З проаналізованого матеріалу ми бачимо, що церква може виконувати в суспільстві як об'єднуючу функцію, так і розколювати суспільство, але ж

влада церкви — це перш за все духовна влада; вона мабуть найсильніша за всі інші види влад. Світоглядні орієнтири та цінності, на які спрямовує свою паству церква, мають неабияке значення в формуванні людської особистості. Але духовність неможлива без свободи. Духовна свобода, від якої залежить усі інші види свобод, — це найвищий показник розвитку суспільства і особистості.

Література:

1. Лебедев А.П. Исторические очерки состояния Византийско-восточной церкви от конца XI до середины XV века: От начала крестовых походов до падения Константинополя в 1453 г. / А.П. Лебедев. — СПб.: изд-во Олега Абышко, 2003. — 480с.
2. Beauvois D. Trojkał ukraiński. Szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793-1914 / D. Beauvois. — Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2005. — 814 s.
3. Ястребов Ф. Нариси з історії України. Вип. VIII: Історія України в першій половині XIX ст. / Ф. Ястребов. — К.: вид-во АН УРСР, 1939. — 274 с.
4. Хитровська Ю. В. Громадянсько-політична позиція духовенства Правобережної України наприкінці XVIII — середині XIX ст. (в контексті церковної політики самодержавства) : дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Юлія Валентинівна Хитровська. — К., 2001. — 191 с.

Осадчук С.М. Политика Римской церкви в эпоху Тридентской реформы. — Статья.

Аннотация. В данной статье автор опирается на новые подходы, переосмысливая критически историографию и известные источники, пытается дать историко-богословский и мировоззренческий анализ униатского процесса в после тридентский период. Сделана попытка определить роль унии между восточным и западным христианством в после тридентский период.

Ключевые слова: церковь, государство, гражданское общество, право, религия, мораль, общество

Osadchuk S.M. Politics of the Roman Church in the era of the Tridentine reforms. — Article.

Summary. In this article, the author relies on new approaches, rethinking critical historiography and known sources, trying to give historical-theological and ideological analysis of the uniat process in the post Tridentine period. An attempt to objectively determine the role of the Union between the Eastern and Western Christianity in the post Tridentine period.

Key words: church, state, civil society, law, religion, morals, society.

*Погонченкова Е.Ю.,
аспирант философского факультета
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова*

ТРАДИЦИИ ФИЛОСОФСКОГО АНТИКОВЕДЕНИЯ В ОДЕССЕ: ПРОФЕССОР ИМПЕРАТОРСКОГО НОВОРОССИЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА А.П. КАЗАНСКИЙ

Аннотация. Рассматривается творчество профессора-антиковеда А.П. Казанского, работавшего в Одессе в 1886-1914 гг. На основе источников анализируется методология преподавания и исследования античной философии в дореволюционной Одессе. Сделана попытка актуализировать сочинения А.П. Казанского в проблемной перспективе современного антиковедения.

Ключевые слова: А.П. Казанский, антиковедение, античная философия, Аристотель, опыт.

Антиковедение принято считать разделом исторической науки, но на сегодняшний день оно представляет собою скорее междисциплинарную область исследований, в которой преобладают историческая и филологическая составляющие. Однако задействованы также философия, искусствоведение, социальные, политические и культурные исследования. И хотя в последнее двадцатилетие антиковедение активно развивается — созываются конференции и семинары, растет количество тематических изданий, образуются специализированные научные центры — неизменными остаются проблемы методологического характера, зачастую отсылающие к фундаментальным проблемам философии, эпистемологии и гуманитарного знания. Столкнувшись с таким широким проблемным кругом, исследователь неизбежно задается вопросом об основаниях того или иного положения, той или иной гипотезы, принятой антиковедами. Дело в том, что даже в науках, которые позиционируют себя как наиболее точные, действует определенная «интеллектуальная мода», дух времени заставляет её прислушиваться в большей степени к одним идеям, другие же упускать из виду или же сознательно обходить вниманием. В российском и украинском антиковедении за последние несколько лет наибольшей остроты достиг вопрос методологических оснований исследовательского подхода. Для решения его требуется весьма глубокое исследование, которое автор сейчас не берётся проводить. Нельзя, однако, обойти вниманием необходимость анализа происхождения исследовательских техник, которые действуют в методологических подходах

современного антиковедения. Именно в рамках этой задачи важным представляется обращение к методикам изучения и преподавания античной философии в дореволюционный период. Библиотека ОНУ им. И.И. Мечникова располагает рядом работ ученых историко-филологического факультета Новороссийского университета, изучение которых может помочь восстановить забытую традицию и возможно, почерпнуть в ней кое-что для новых исследований.

Александр Павлович Казанский (р. 1859) работал на кафедре философии Новороссийского университета с 1886 г. (после получения степени магистра философии) по 1914 г., когда вынужден был вернуться в Москву. Будучи историком философии, он читал курсы по древнегреческой и средневековой философии, философии Нового времени, а также логики и психологии. Античность в первую очередь входила в область его научных интересов: основной его монографией считается магистерская диссертация (защищена в 1892 г.) «Учение Аристотеля о значении опыта при познании». Известны также практические занятия, посвященные подробному чтению текстов Платона и Аристотеля, которые проходили под его руководством.

К сожалению, в фондах библиотеки не осталось записей его лекций по истории античной философии. Однако методология А.П. Казанского может быть восстановлена на основании конспекта лекций по средневековой философии 1908 — 1909 гг.; конспектов курса лекций по логике, которые были принесены библиотеке в дар студентом Самуилом Соболев в 1918 году; и главным образом благодаря ключевой работе Казанского «Учение Аристотеля о значении опыта при познании», которая была издана в Одессе и сохранилась в превосходном состоянии.

Курс лекций по средневековой философии Казанский начинает с проблемы установления временных границ: хронология философской мысли не всегда отвечает хронологии исторической, «в философии важна закругленность и законченность» [2, 2], — отмечает Казанский, говоря о необходимости внимания к пределам в изучении истории филосо-

фии. Так, началом философии Средних веков для лектора являются мистические учения поздней античности, а именно «прекращение появления оригинальных философских школ» [2, 3]. Таким образом, философия Средних веков является прямым продолжением античной мысли, Казанский не наблюдает пропасти между двумя периодами, но, напротив, отсылает к предыдущему курсу и рекомендует слушателям оглядываться на античную философию для более цельного понимания.

Само изложение строится вокруг персоналий, представляющих тот или иной период: указываются предшественники философа, затем даётся историческая справка и перечисление основных сочинений, завершает портрет изложение учения, с подробным анализом частных моментов. Показательно, что наиболее объёмную главу автор лекций посвящает Плотину (по размерам она не уступает главе о св. Августине), в которой постоянно присутствуют отсылки к курсу античной философии.

Роль античной философии остаётся для автора не менее значительной и при изложении курса логики. После заявления о том, что «греки открыли идею самого ценного истинного знания» [1, 5], Казанский даёт обзор истории происхождения и определения логики в античности, опираясь на историографию Аристотеля. Вообще, в области логики Казанский твёрдо придерживается аристотелевских позиций. Именно Стагирита признаёт он основателем логики как полноценного знания, которое с тех пор менялось лишь в частностях и путём добавлений, «причем только немногие из этих так сказать внешних добавлений могут считаться улучшениями» [1, 12]. Такими односторонними добавлениями грешили средневековые схоласты, а в полемике с ними Френсис Бэкон выступил также против Аристотеля и положил начало разделению логики на формальную и индуктивную. Казанский настроен в отношении такого разделения критически и ориентируется на сближение двух логик, которые «вполне могут дополнять друг друга». Аристотелевская логика присутствует как эталон, с которым автор курса сверяет каждую тему в своем изложении.

Философия Аристотеля представляет собою главный научный интерес Казанского, это положение может быть подкреплено работой «Учение Аристотеля о значении опыта в познании», которая знакомит нас уже не с Казанским-преподавателем, но с Казанским-исследователем. В основе диссертации — желание автора актуализировать учение Аристотеля, поместив его в проблемный круг философии конца XIX в., которая стремится к выработке «ясных, простых и твёрдых принципов того, что можно назвать теорией познания» [3, VIII]. Главный вопрос работы — можно ли на

основании систематического изложения теории познания Аристотеля «уяснить его рациональный эмпиризм» в противовес «априористическому умозрению» Платона? Подход Казанского в целом может быть охарактеризован как позитивистский, он скрупулёзно выстраивает уровни аристотелевской теории познания, базируясь на сочинениях «заведомо подлинных». Интересующие ученого фрагменты даются в его собственном переводе со ссылкой на оригинальный греческий текст, также по ссылке оговариваются спорные моменты в прочтении текста другими исследователями. Цитаты Аристотеля приводятся по изданию И. Беккера (I. Bekker), трудные для перевода места сравниваются с исправлениями и дополнениями А. Тренделенбурга (A. Trendelenburg), Д. Цальфляйша (I. Zahlfleisch).

Ориентированный на немецкоязычную литературу и на немецкий образ мысли вообще, Казанский указывает Г. Гегеля и Э. Целлера как авторов фундаментальных исследований, в опоре на которых смогла состояться данная работа. Книга состоит из четырех глав, в течение которых мы вслед за автором продвигаемся от чувственного познания, через фантазию и воображение к познанию разумному; последняя, четвертая глава, представляет собою пространное заключение и ответ на интересующий исследователя вопрос. Каждая глава начинается обзором текстов Аристотеля, используемых для решения той или иной проблемы, а также предваряется критикой существующих переводов и интерпретаций. Одни тексты подкрепляются другими, для более основательной постановки проблемы или с целью более объёмного рассмотрения. Казанский особенно ратует за подробность и цельность: «когда переводят и объясняют какого-либо классического писателя, то, без сомнения, насколько важно установить, что именно говорит в том или другом месте этот писатель, настолько же важно не терять из виду и, так сказать, внешней обстановки отдельных разбираемых мест, самой связи этих отдельных мест например с предыдущими» [3, 187].

Как честный исследователь, в заключении Казанский отвечает на вынесенный в заглавие вопрос скорее негативно: значительность роли опыта в теории познания Аристотеля есть лишь видимость, которая строится на проделанном им тщательном анализе чувственного познания. В целом же Аристотель является прямым последователем Платона. «Разница между Платоном и Аристотелем вообще действительно будет, быть может, заключаться только в том, что как часто говорилось и говорится, Платон скорее был человеком увлекающимся, в философии он был более поэтом, — Аристотель же,

как бы мы сказали в настоящее время, был более человеком положительным» [3, 410].

Такой вывод представляет несомненный интерес и после тщательно проделанной работы не может не вызывать исследовательскую симпатию. Добротность труда Казанского удивляет: текст «Учения Аристотеля о значении опыта при познании» предполагает подготовленного читателя, знакомого как с оригинальными текстами, так и с современным положением дел в изучении античного философского наследия. Работы подобные этой свидетельствуют о высоком уровне русского и, конкретно одесского, философского антиковедения в XIX веке. В отзыве на диссертацию профессор Н.Н. Ланге называет работу «основательной» и «добросовестной», «более подробного изложения этих вопросов, чем данное г. Казанским, мы не знаем в историко-философской литературе вообще» [4, 4] — отмечает Ланге, а также выражает надежду на продолжение Казанским аристотелевских штудий и представление в будущем не менее подробного анализа всего корпуса сочинений философа.

За неимением работ и скудостью биографической информации мы не можем засвидетельствовать дальнейшее развитие научного пути А.П. Казанского. После почти тридцатилетнего пребывания в Новороссийском университете в качестве сначала приват-доцента, затем экстраординарного и ординарного профессора, он возвращается в родную Москву в 1914 году, а в 1918 г. (после нескольких лет работы в Московском университете) уходит в отставку. Замечательно, что этот основной труд А.П. Казанского, запущен в научный оборот сегодня. В 2011 г. состоялось его переиздание, оно было осуществлено российской издательской группой URSS в рамках весьма обширной на сегодняшний день серии «Из наследия философской мысли. Философия античности». Помимо выяснения отдельных темных мест и частных вопросов теории познания Аристотеля, книга «Учение Аристотеля о значении опыта в познании» способна сыграть значительную роль в самоопределении современного ученого, избравшего сферой своих исследований философское антиковедение.

Литература:

1. Казанский А. П. Курс лекций по логике / А. П. Казанский. — [Б. г., б. м.]. — 133 с.
2. Казанский А. П. Средневековая философия : лекции, чит. в 1908-1909 гг. / А. П. Казанский. — [Б. г., б. м.]. — 44 с.
3. Казанский А. Учение Аристотеля о значении опыта при познании / А. Казанский. — Одесса : Эконом. тип. (б. Одесск. вестн.), 1891. — 420 с.
4. Отзыв о сочинении приват-доцента А. П. Казанского «Учение Аристотеля о значении опыта при познании» (Одесса, 1891), представленном для получения степени магистра философии / Н. Н. Ланге, Ф. Е. Корш, Л. Ф. Воеводский. — [Б. м., 1892]. — 8 с.

Погонченкова О.Ю. Традиції філософського антикознавства в Одесі: професор Імператорського Новоросійського університету. — Стаття.

Анотація. До розгляду надається творчість О. П. Казанського, що працював в Одесі у період з 1886 по 1914 рр. На основі джерел аналізується методологія викладання і дослідження античної філософії в дореволюційній Одесі. Здійснена спроба актуалізувати твори О. П. Казанського в проблемній перспективі сучасного антикознавства.

Ключові слова: О.П. Казанський, антикознавство, антична філософія, Арістотель, досвід.

Pogonchenkova E. Y. Tradition of philosophical classical studies in Odessa: Imperial Novorossiia University professor A.P. Kazansky. — Article.

Summary. The heritage of classical studies professor A. Kazansky has been reviewed. Kazansky lived and worked in Odessa from 1886 to 1914. Basing on sources, the author analyzes methodology of classical philosophy studies in pre-Soviet Odessa. An attempt of actualisation of Kazansky's texts in a problem perspective of modern classical studies has been made.

Key words: A. Kazansky, classical studies, classical philosophy, Aristotle, experience.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Гребенник Г.П.
кандидат исторических наук,
профессор кафедры истории и мировой политики
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

МИФ И АНТИМИФ В САКРАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ИДЕОЛОГИИ

Аннотация. В статье автор анализирует подрыв советской идеологической мифологии на уровне сакрального. Эта работа осуществлялась путем рациональной деконструкции мифа, выявлением «правды истории», которая не согласуется с правдой мифа. Но на этом борцы с советской идеологией не останавливались, а создавали из того же материала свой собственный миф, вернее, антимиф, поскольку по всем своим параметрам и функциональным целям он работает так же, только с противоположным знаком.

Ключевые слова: идеология, миф, мифологическое сознание, антимиф, сакральные архетипы.

Каждое общество в каждый конкретный исторический период пронизано единством идеологического контента. И даже если вы находитесь в «контрах» с ним, все равно разделяете его как общую судьбу. Мы вышли из советской эпохи, а в ней безраздельно царила идеология под названием «марксизм-ленинизм». Не случайно советскую политическую систему называют идеократией. Дом, который был построен с крыши. Разрушение крыши сделало дом непригодным для жизни. Поэтому кризис советской (коммунистической) идеологической мифологии по своим последствиям был даже более страшным для системы, чем экономический кризис, поскольку лишил власть и общество («партию и народ») способности к мобилизации на «борьбу за социализм» (сохранение существовавшего строя). Это ясно видно при сравнении положения советской страны в конце 80-х с послевоенным периодом. После войны ситуация была значительно хуже, однако разруха была преодолена, атомное оружие создали и в космос первыми вышли. Причина стойкости системы и мужества народа крылась в уверенности в завтрашнем дне, которую давала «самая передовая в мире» идеология.

Под идеологией я понимаю систему тщательно отобранных социальных мифов, в которой представлены *интересы* больших социальных групп в *ценностном* плане [1, 17]. Разумеется, идеология не сводится к мифологии, есть в ней и научный пласт, но от этого мифологическая суть идеологии

не меняется. И вообще, достоинство идеологии определяется не научностью, а эффективностью воздействия на сознание людей путем формирования его автоматических реакций на манипуляции власти. Миф в этом плане не имеет себе конкурентов.

Вопреки манифестации научного материализма и атеизма, советская идеология строилась по религиозной кальке. В центре светились образы Бога-Отца Маркса и его верного Бога-Сына Ленина, а также гениального вождя Сталина, воплощающего Дух их Учения в жизнь. У подножия культа богов и вождей в коммунистической мифологии теснились герои-борцы, утверждавшие своей жизнью и, в еще большей степени, смертью, идеальные нормы коммунистической морали.

В этой связи посмотрим на феномен Ленина в Мавзолее. Главная святыня советской эпохи. Уничтожить эту святыню, зримый символ, мифическую субстанцию советской истории — вот чего хотят ее враги. Их стенания по поводу нехристианского отношения к незахороненному вождю, государственных затрат на содержание Мавзолея и тому подобные рациональные аргументы есть лицемерная уловка. На самом деле они борются на том же поле мифологического сознания, что и ярые сторонники сохранения Ленина в Мавзолее. И те, и другие одинаково понимают, что пока Ленин лежит в Мавзолее, советская эпоха со всеми ее признаками жива. Пока Ленин лежит на Красной площади, наши доморожденные капиталисты хорошо спят только в Лондоне, этом символическом центре буржуазного мира.

Каждая эпоха рождается в драматической борьбе и имеет свой героический, легендарный период, порождающий истинное мифотворчество. Этот период своим мощным импульсом пронизывает всю эпоху. Таким временем в истории советского государства и общества была Великая революция вместе с гражданской войной и социальным переломом. Хронологически оно датируется 1917-1933 годами. Мифологизация событий этого периода создала сакральный пласт коммунистической идеологии. Энергетика мифа — это темная энергия иррационального подхода

к жизни, но она может обладать весьма мощной социально-психической силой воодушевления. Ф.А. Степун писал: «Большевики победили демократию потому, что в распоряжении демократии была всего только революционная программа, а у большевиков — миф о революции...» [2, 371].

Сфера сакрального — это уровень, на котором расположена корневая система ценностей данного социума. То, что ценно, освящается; то, что является священным, становится ценным ресурсом власти. Доверие к советской власти как носителю социальной истины в значительной мере основывалось на ее сакральной ауре, созданной героическими смертями, подвигами во имя великой идеи социальной справедливости, святой верой голодных и оборванных людей в лучезарный, сказочный образ коммунистического будущего.

Советская система ценностей была выстроена путем наложения на традиционные ценности и стала очередной исторической формой их выражения. Традиция основана на сакральных архетипах. Слушайся своего сердца — оттуда исходит голос сакрального. Воспитание есть пробуждение и формирование в сфере сознания священных чувств. Возрождая архетипические образы в новом историческом и культурном пространстве, сакральное призвано одухотворить политику, сделать ее внутренним фактом сознания каждого гражданина, создать условия для образования воображаемых сообществ, для солидарности людей со «своим» государством.

Однако каждый миф имеет свой срок жизни. Воздействие мифа прекращается, его чары рассеиваются, как только социальная реальность, политическая практика перестают его оправдывать. Люди обнаруживают, что «король голый». При этом одни сильно возмущаются, винят в этом «безнравственную» действительность, а другие превращают миф в материал для анекдотов, сказок и прочих произведений искусства, иногда — для философских реминисценций.

Развал Советского Союза был бы невозможен, если бы система не лишилась своего защитного «озонового слоя» — сакральной идеолого-мифологической ауры. Власть потеряла не только инструмент управления (что важно), но и средство собственной легитимности (что еще важнее). Можно констатировать неизбежность этого процесса. Он долгое время протекал в эволюционной форме и носил латентный, подспудный характер. Со временем разрыв между коммунистической идеологией и советской реальностью породил скептицизм, убийственно не совместимый с верой в идеологические мифы. При этом эрозия советской мифологии осуществлялась как «сверху», так и «снизу» — на уровне обыденного,

массового сознания. Израильский писатель Израэль Шамир в книге «Каббала власти» пишет: «Антисталинская кампания была мощным идеологическим оружием в войне за дискурс, ибо образы Ленина и Сталина были для советского народа священными. Близорукий Хрущев думал, что ведет войну за наследие Сталина со сталинскими министрами, но вместо того он подорвал сакральную структуру советского коммунизма и нанес ему непоправимый ущерб» [3].

Но это еще не все. Н.С. Хрущев в своей простоте, которая, как известно, хуже воровства, опозлил и принизил идею коммунизма до уровня понимания его как потребительского рая. Чего только стоят его сентенции вроде: «Что такое коммунизм? Это блины с маслом и со сметаной...», «Марксизм не курица, в суп не положишь», «Коммунизм означает бесплатный проезд в городском транспорте» и т.п. «Материализация, овеществление» целей КПСС, материализация коммунизма — всё это была социосистемная бомба намного мощнее, чем антикультовый доклад Хрущёва, — считает Андрей Фурсов. — Это социальный аналог взорванной в предпоследний день XXII съезда 58-мегатонной бомбы (3 тыс. «хиросим») над Новой Землёй» [4].

Но ведь для зрелого советского общества культ личности Сталина был неприемлем. Люди из поколения «шестидесятников», будучи романтическими приверженцами коммунистического идеала, несли в себе другую систему ценностей, чем поколение «строителей социализма». XX съезд внес раскол и в советское общество, и в международное коммунистическое движение, а иначе быть не могло.

Решительную фронтальную атаку на уже порядком дискредитированную в массовом сознании коммунистическую мифологию в годы «перестройки» повела либеральная, антикоммунистическая интеллигенция, сплотившаяся вокруг Горбачева, а затем и Ельцина. Деконструкция мифологии осуществлялась путем предания гласности «исторической правды», то есть несоответствия мифа реальным историческим фактам. Дескать, власть утверждала свое право на ложь, а народ имеет право на правду. Мол, правда *всегда* лучше лжи. Это абсолютно мифологическое утверждение, поскольку в жизни бывает очень сложно отделить одно от другого. И, во-вторых, правда мифа может быть сильнее, убедительнее правды отдельного факта.

На самом деле интеллигентская «борьба за правду» была процессом замены мифа на антимиф, который должен был легитимизировать политическую борьбу против советского строя, властной прослойки коммунистов-оборотней,

партийно-государственной бюрократии. Змея выползала из своей старой шкуры. Проиллюстрируем этот процесс замены мифа на антимиф на одном конкретном примере. Возьмем классический советский миф о Павлике Морозове, который носил титул «Герой-пионер Советского Союза №1».

Реальность такова. Отец Павлика, Трофим Сергеевич Морозов, был красный партизан в годы гражданской войны, после стал председателем сельсовета сибирского села Герасимовка. Он бросил свою жену с четырьмя сыновьями и открыто зажил второй семьёй с другой женщиной. Для его законной жены, крестьянки 30-х годов, это было очень тяжелое оскорбление. По воспоминаниям учительницы Павлика, его отец бил по-черному и избивал жену и детей как до, так и после ухода из семьи. Разумеется, полуграмотный мальчик 12 лет никаких доносов на отца не писал, а писала их мать Павлика от его имени. В 1931 г. отец, уже не являвшийся председателем сельсовета, был арестован, отдан под суд и осуждён на 10 лет. Конкретно ему вменялась выдача поддельных справок раскулаченным об их принадлежности к Герасимовскому сельсовету, что давало им возможность покинуть место ссылки. При этом единственная справка, фигурировавшая в качестве вещественного доказательства, была изготовлена в сельсовете уже после ухода Морозова с поста председателя сельсовета. На суде Татьяна Морозова дала показания против мужа. Сын, защищая мать, ее поддержал. Понятно, что существенного значения для суда показания ребенка не имели. Отца осудили и отправили на строительство Беломорканала. А через несколько недель родной дед и старший двоюродный брат (по отцу) подстерегли в лесу Павлика и его младшего брата 9 лет и обоих зарезали. Это произошло 3 сентября 1932 г. Поскольку убили обоих детей, очевидно, что родственники отца мстили их матери.

Рождение мифа. Это убийство пришлось весьма кстати, так как советская власть искала повод для разжигания антикулацкой кампании. Был дан старт процессу мифотворения. Советская печать назвала мальчика «мучеником идеи». Павлик Морозов стал символом коммунистической классовой морали. Сперва образ Павлика был использован по случаю для политической кампании против кулаков. Однако через два года его образ юного борца за новый мир был повышен в мифологическом статусе до универсальной модели для подражания, о чем заявил Горький на Первом съезде советских писателей в 1934 г. Началась раскрутка: Эйзенштейн снял фильм; созданы сотни произведений в разных жанрах — от поэм до оперы. Его портреты помещались на открытках, почтовых марках, спичечных коробках. В Москве

ему был поставлен памятник на Красной Пресне. В разных городах России и по сей день стоят его бронзовые, гранитные, а чаще бетонные статуи. Кое-где и до настоящего времени остались школы и библиотеки, носящие его имя.

Создание антимифа. В 90-е годы стараниями демократической интеллигенции «герой-пионер №1» превратился в «доносчика №1», символ предательства, русский аналог Иуды, продавший своего отца за тридцать сребренников. Деятельное участие в создании антимифа принял писатель, ставший профессором Калифорнийского университета Юрий Дружников (настоящее имя — Юрий Альперович), автор книги «Доносчик 001». Наткнувшись на противоречия и умолчания, он занялся разоблачением героического образа Павлика Морозова, иначе говоря — деконструкцией советского мифа. Его расследования показали, что Павлик Морозов донес на отца вовсе не ради партии и социализма. Кулаков в Герасимовке, с которыми якобы боролся Павлик, не было. Колхоза, который Павлик якобы защищал от врагов, не существовало. Также не существовало и пионерского отряда. Следовательно, никаким пионером Павлик тоже не был. В организации убийства Павлика и его брата Дружников обвинил двоих местных чекистов, которым якобы было поручено организовать «террор кулаков». Правда, с оговоркой, что он вел литературное расследование и доказательств для суда у него нет. За кровавое убийство Павлика и его брата арестовали свыше десяти крестьян — как писали газеты, «кулацкую банду» [5]. Между прочим, Дружников-Альперович похвалялся, что он — единственный в мире «коллекционер Павликов Морозовых». Он собрал сведения о пятидесяти юных героях, убитых за доносы, но в живых остались тысячи, поступившие в своих обстоятельствах аналогично Павлику Морозову. Иначе говоря, это было явление.

В 2005 г. профессор Оксфордского университета Катриона Келли издала книгу «Comrade Pavlik: The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero» («Товарищ Павлик: взлёт и падение советского мальчика-героя»). Д-р Келли утверждала в последовавшей полемике, что «хотя есть следы замалчивания и сокрытия второстепенных фактов работниками ОГПУ, нет никаких оснований полагать, что само убийство было спровоцировано ими» [6].

В результате созданного антимифа монумент на Красной Пресне в августе 1991 г. убрали. Весной 1999 года члены Курганского общества «Мемориал» направили в Генеральную прокуратуру ходатайство о пересмотре решения Уральского областного суда, приговорившего родственников Павлика Морозова к расстрелу. Однако Генеральная прокуратура, занимающаяся реабилитацией

жертв политических репрессий, пришла к выводу, что убийство Павлика Морозова носит чисто уголовный характер и убийцы не подлежат реабилитации по политическим основаниям. Это заключение вместе с материалами дополнительной проверки дела № 374 было направлено в Верховный суд России, который принял решение об отказе в реабилитации предполагаемым убийцам Павлика Морозова и его брата Фёдора [6].

Вся эта история с заменой мифа на антимиф о Павлике Морозове свидетельствует о непривлекательной по методам и цинизму политической технологии, в основе которой лежит техника создания мифа. Получается, либералы переписали миф тем же мифическим способом (только с противоположным знаком) и для тех же, в сущности, политических целей, что и советский агитпроп. Спрашивается, почему бы просто не ограничиться разоблачением сталинской пропаганды, сделавшей пионера-героя из жертвы изуверов? Так нет же, Павлика перелицевали именно в образцового советского пионера-предателя! И это целая тенденция новейшего времени: если нельзя опровергнуть, так хоть поставить под сомнение, плюнуть в сторону советских святынь. К примеру, в «демократической печати» Украины была поднята возня вокруг легендарной «Молодой Гвардии». Сравнительно недавно в информационное пространство была запущена дикая версия, что «Молодая гвардия» была создана не комсомольцами, а... украинскими националистами из ОУН-УПА! [7].

Родной брат Павлика, Алексей Морозов, писал в письме: «Что за судилище устроили над моим братом? Обидно и страшно. Брата моего в журнале назвали доносчиком. Ложь это! Павел всегда боролся в открытую. Почему же его оскорбляют? Мало наша семья горя перенесла? Над кем издеваются? Двоих моих братьев убили. Третий, Роман, пришел с фронта инвалидом, умер молодым. Меня во время войны оклеветали как врага народа. Десять лет отсидел в лагере. А потом реабилитировали. А теперь клевета на Павлика. Как все это выдержать? Обрекли меня на пытку похуже, чем в лагерях. Хорошо, что мать не дождала до этих дней... Пишу, а слезы душат. Так и кажется, что Пашка опять стоит беззащитным на дороге» [6]. К слову, Алексей рассказал, что Дружников-Альперович втёрся в семью, чай с его мамой распивал, словесно сочувствовал ей, а потом издал в Лондоне книжку, прочитав которую Алексей Морозов получил второй инфаркт.

Председатель Мариупольского отделения международного историко-просветительского правозащитного общества «Мемориал» Галина Захарова опубликовала статью в газете

«Приазовский рабочий», что возглавляемое ею отделению единогласно выступает за переименование детской библиотеки имени Павлика Морозова. Аргументы. В селе было много ссыльных кулаков из Украины, которых ГПУ тысячами ссылало по указанию Сталина на верную гибель. Известно, что Сталин ненавидел свободных людей, а именно таковыми и были кулаки [8].

То, что ссыльные кулаки из Украины были поголовно свободными людьми, это Захаровой видней, а вот то, что она нисколько не сочувствует смерти зарезанных детей (напомню, был зверски убит и младший брат Павлика девятилетний Федя, который доносов не подписывал), это хорошо видно нам. И это уже работа антимифа, который блокировал моральное чувство этой женщины.

Я бы назвал создание антимифа про Павлика Морозова «спекоперацией» или «идеологической диверсией», если бы не понимал, какая каша варится в сознании нашей западнической интеллигенции. Будучи тоталитарным продуктом тоталитарной государственной истории, она борется со своим могучим визави всеми доступными ей методами, полагая, что это оправдано и что в результате «свобода нас встретит радостно у входа». Не встретит, хотя бы потому, что они перепутали вход с выходом. А на выходе — властолюбивый Ельцин на танке, а из-за его спины выглядывает поколение мальчишей-плохишей, страстно мечтающих отведать буржуинского варения. Они предали и хотят всех втянуть в свое предательство как в «единственно правильное решение». Наивный, неграмотный мальчик Паша Морозов им в подметки не годится.

Рассказанная здесь история с перелицовкой мифа в антимиф является еще одной иллюстрацией на тему о макиавеллистской природе политики. Газета «Лос-Анджелес» закончила свою статью о Павлике Морозове, по-моему, правильно: «Павлик Морозов и его семья заточены в своеобразной тюрьме, уготованной им историей. Они — не герои и не злодеи. Они — одновременно демоны и святыне» [9].

Конец прошлого века с убедительной наглядностью продемонстрировал, что в современном мире театром действий в борьбе за территорию, ресурсы, коммуникации становятся традиционные ценности народов, их религия, культурные коды, нормы морали, архетипы поведения. Если удастся мировоззренческий слом, подрыв сакральной мифологии, составляющей ядро ценностных ориентаций населения, то это равносильно победе над вооруженной армией противника. Большая умница С.С. Аверинцев (1937 — 2004) обратил внимание на тенденцию сознательного подрыва солидарности поколений и на угрозу, которая исходит

от нового — либерального тоталитаризма. «...никто не обещал нам, — пишет С.С. Аверинцев, — что тоталитаризм не вернется, а если он всё-таки вернется, он заведомо придет в совсем иных формах, под другими лозунгами. Человеческий материал, который ему нужен, — это люди, готовые бодро подхватывать и хором повторять готовые слова; какие это слова — не так важно, они могут быть взяты из безупречно либерального набора» [10].

С подачи либералов образ «предателя» Павлика Морозова стал сегодня расхожим понятием. Это — их успех. Однако, почему общественное мнение так легко поверило в либеральный антимиф о «пионере-предателе»? Да, конечно, пропагандистским аппаратом А.Н. Яковлева было создано общественное настроение, с готовностью воспринимавшее всякий негатив о компартийном режиме. Введенное в своеобразное наркотическое состояние общество алкало очередной дозы «исторической правды». Люди спозаранку бежали к газетным киоскам за номерами «Огонька», «Московской правды», «Московского комсомольца». И все же за всей этой «борьбой декораций» стоит одна подлинная реальность, которую с успехом использовали либеральные мифологи. Речь идет о первичном слое морального сознания, естественной народной нравственности, которая гласит: отца предавать нельзя. Предательство отца — страшное преступление, кармический грех, требующий искупления при жизни или после смерти, то есть за неблагодарного сына ответят его дети и, если расчет не будет произведен, — то и внуки.

«Ничто не ново под луной». Великий китайский мудрец Конфуций предлагал преодолеть постигший китайское государство его времени глубокий кризис путем восстановления правильных взаимоотношений между отцами и сыновьями на основе *сяо* — «сыновней почтительности». Конфуций выдвинул принцип: «Отец должен быть отцом, а сын сыном». А если бы общество знало, как знал это Дружников-Альперович, что Трофим Морозов перестал быть отцом, превратившись в алкоголика и насильника, а Павлик остался сыном, сыном своей матери, вставшим на ее защиту, то оно также однозначно осудило бы его поступок?

Кризис режима — это всегда кризис власти, а кризис власти имеет под собой кризис взаимоотношений между отцами и детьми. И.С. Тургенев гениально уловил первые подземные глухие толчки в старой петербургской России, изобразив холодного нигилиста Базарова в романе «Отцы и дети». В пьесах М. Горького «Мещане» и С. Найденова «Дети Ванюшина» разрабатывается тема непримиримого конфликта отцов и детей. Старый порядок был разрушен еще до того, как прогремел выстрел «Авроры». Н.А. Бердяев

подметил, что революционер по своему психотипу — это «блудный сын», порвавший со своим отцом.

В годы «перестройки» и первых постсоветских десятилетий в третий раз за последние сто лет была организована ситуация, в которой дети неестественным образом были противопоставлены отцам и предъявляют им свой ювенальный счет. Те, кто окормлял идеологическую сферу последние два десятилетия, твердили с надеждой: «Вот вырастет поколение, свободное от «совка», воспитанное на демократических ценностях». Не заметили, как выросло. И что же? Это поколение можно двигать в любую сторону, легко делать из него фашистов, националистов, сторонников мирового халифата, сектантов любого толка. Лишенные уважения к своим отцам и дедам, они сформировались «блудными сыновьями», ибо многие из них мечтают уехать за границу, там осесть, учиться, делать карьеру, потому что там лучше. Никакой ответственности за родину им не привили. Да и не было такой задачи. Вместо этого им усиленно с подачи Сороса преподносили «открытое общество» в качестве универсальной модели мира. При желании можно и целый народ превратить в блудного сына, оторвав его от своих культурных и цивилизационных корней.

Можно ли сегодня изменить положение в существующей системе воспитания и вернуться к традиционным ценностям? Нет. Развитие современной цивилизации, глобализация и прочие сопутствующие им процессы сделали невозможным такой возврат. Однако ситуация небезнадежна именно благодаря работе глубинного, архетипического слоя народной нравственности: отцов предавать нельзя!

Десакрализация приводит к ситуации «выжженной зоны». Там, где удалось дискредитировать, обесценить, например, патриотизм как гражданское чувство и нравственную норму в связи с советской мифологией, новый патриотизм уже не появится. Иначе говоря, на месте антими́фа миф заново не возникнет.

Общество без скрепляющих убеждений, без согласия относительно базовых ценностей, без сакральной структуры — это песок. Основанное на нем политическое образование — называйте его хоть государством, хоть супердержавой — это замок на песке. В этом плане вызывает пессимизм попытка создать эти убеждения из европейских либеральных ценностей, ибо в этом случае она должна будет сопровождаться забвением огромных пластов отечественной культуры, без которых историческое сознание в нашей стране просто невозможно.

Литература:

1. Гребенник Г.П. Миф и политика: Сб. статей и выступлений. / Гребенник Г.П. — Одесса: Фенікс, 2011. — 208 с.
2. Степун Ф.А. Мысли о России / Степун Ф.А. // Сочинения / Степун Ф.А.— М.: РОССПЭН, 2000. — С. 201-425.
3. Шамир И. Каббала власти [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://sheba.spb.ru/lit/biss/shamir.htm>
4. Фурсов А. Людоеды [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.za-nauku.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=6293&Itemid=35
5. Щуплов А. Житие святого Павлика: интервью с Ю.И. Дружниковым / Щуплов А. // Российская газета, 18 ноября 2004 г.
6. Бегунок А. Пионер № 1, или вся правда про Павлика Морозова [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://begunok74.livejournal.com/147123.html>
7. 70 лет подвигу молодогвардейцев [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://nrm.me/blogs/igorki/70-let-podvigu-molodogvardeycev/>
8. Захарова Г. Правда и вымысел о Павлике Морозове [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.pr.ua/news.php?new=20076>
9. Бессмертная легенда о Павлике Морозове [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/untitled/20021115/164157.html>
10. Аверинцев С. Солидарность поколений как фактор гражданской свободы [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/aver/solid.php.

Гребенник Г.П. Міф і антиміф в сакральному просторі ідеології. — Стаття.

Анотація. У статті автор аналізує підрив радянської ідеологічної міфології на рівні сакрально-го. Ця робота здійснювалася шляхом раціональної деконструкції міфу, виявленням «правди історії», яка не узгоджується з правдою міфу. Але на цьому борці з радянською ідеологією не зупинялися, а створювали з того ж матеріалу власний міф, вірніше, антиміф, оскільки по всіх своїх параметрах і функціональних цілях він працює так само, тільки з протилежним знаком.

Ключові слова: ідеологія, міф, міфологічна свідомість, антиміф, сакральні архетипи.

Grebennik G.P. Myth and antimyth in sacral space of ideology. — Article.

Summary. In the article the author is analysing undermining of the Soviet ideological mythology on the sacral level. This investigation has been conducted by the method of rational deconstruction of the myth as well as by revelation of the «historical truth», which is not corresponded to the truth of myth. But the fighters with the Soviet ideology did not stop at this stage, using just the same material they created their own myth, precisely antimyth, because according to all its parameters and functional aims it works equally but with the opposite mark.

Keywords: ideology, myth, mythological consciousness, antimyth, sakralnie arhetipi.

Коч С.В.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри історії та світової політики

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ: ВИБОРИ ДО УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ УНР 1917 РОКУ

Анотація. Розглянуто політико-правові аспекти демократичного транзиту в Україні на прикладі трансформаційних перетворень 1917 року. Проведено огляд процесу організації виборів до Установчих зборів УНР. Проаналізовані положення закону Центральної Ради «Про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки».

Ключові слова: демократичний транзит, політико-правові аспекти демократичного транзиту, Установчі Збори УНР.

Розбудова демократичної правової державності в Україні не можлива без урахування історичного досвіду Української держави. Для розуміння проблем демократичного транзиту в сучасній Україні необхідно оглянути весь історичний шлях розвитку інституту демократії на території України, нехай короткий за історичним виміром, однак надзвичайно ємний за своїм змістом і суспільними наслідками. Історичним прикладом демократичного транзиту можна вважати ті трансформаційні перетворення, які розпочались з приходом до влади Української Центральної ради, державно-політичний курс якої був спрямований на демократизацію суспільного життя. Особливо розгляду заслуговує процес виборів до Установчих зборів УНР — перших самостійних виборів на території України, які мали стати своєрідним трампліном в процесі демократичного транзиту 1917 року.

Метою даної статті є вивчення витоків демократичного транзиту в українській історії на прикладі виборів до Установчих зборів УНР 1917 року, як втіленні цього транзиту.

Після приходу Тимчасового Уряду до влади в Росії скликання Установчих Зборів очолило перелік найважливіших завдань, що було підкреслено в Декларації Тимчасового Уряду про його склад та завдання від 3 березня 1917 року [1, 125]. Тим часом, на території післяреволюційної України зі створенням Центральної Ради розпочалось формування підвалин власної державності. 6-8 квітня 1917 року в Києві відбувся Український Національний з'їзд, який визнав за Російськими Установчими Зборами право санкції нового дер-

жавного ладу Росії, а втім і автономії України і федеративного устрою Російської Республіки, однак вирішив, що до скликання Російських Установчих Зборів прихильники нового ладу на Україні мають негайно творити підстави її автономного життя [2, 58]. Невдовзі, під час V сесії Центральної Ради 27 червня 1917 року питання про Українські Установчі Збори з ініціативи В.Винниченка було поставлено на спеціальне обговорення.

Перш за все для проведення виборів Центральною Радою зробила спробу вирішити низку організаційних питань. З цією метою при Генеральному Секретаріаті було створено комісію по скликанню українських територіальних зборів, завданнями якої було вироблення певної виборчої системи, розподілення території України на виборчі округи, вироблення проекту бюджету для проведення виборів тощо [2, 141].

Наступним необхідним кроком стала розробка власного законопроекту про вибори. Найбільш дискусійним було питання створення і визначення складу комісії, яка мала б виробити законопроект. Не дивлячись на те, що обговорення цього питання почалось ще на VI Сесії Центральної Ради в серпні 1917, остаточно воно було вирішене тільки 2 жовтня 1917 року, коли на засіданні Генерального Секретаріату було постановлено доручити генеральному писареві скласти комісію, яка б виробила основні точки законопроекту. Чи була ця затримка в часі обумовлена лише кадровою стороною справи, чи може представники Центральної Ради чекали доки з Петербургу повернуться делегати Юридичної Народи по виробленню закону про вибори до Установчих Зборів Росії, невідомо. Але через цю затримку комісія при Генеральному секретаріаті мала дуже небагато часу, тому вже 30 жовтня на VII Сесії Центральної Ради член комісії О. Севрюк представив законопроект на ранковому засіданні Центральної Ради. Після чого остання одностайно прийняла наступну резолюцію: «Заслухавши доклад комісії про головні засади закону про вибори до Української Установчої ради, Центральна рада ухвалює ці засади і доручає Малій раді остаточно

ствердити весь закон і провести вибори до Української установчої ради» [2, 375]. 11 листопада 1917 року вже під час надзвичайного засідання Малої Ради, О. Севрюк знову виступав від імені комісії. Він читав законопроект по пунктах, кожен з яких приймався окремо. Після прийняття законопроекту в цілому також був обраний голова Всеукраїнської виборчої комісії, яким став М. Мороз [3].

Загалом прийнятий закон представляє собою ретельно вироблений комплексний акт, що складався з двох розділів і 183 статей та регулював порядок голосування як по виборчих округах, так і, враховуючи військове становище, порядок голосування в армії, на флоті, в тилу та військових округах.

Активне виборче право надавалось громадянам Російської республіки, що досягли 20-річного віку. Саме цей пункт Закону є найбільш суперечливим, і неодноразово викликав дискусії в самій Центральній Раді. Проблема полягала в тому, що надати право голосувати громадянам Української республіки законодавець не міг, бо хоч Українська Народна Республіка вже була проголошена III Універсалом, проте Закон Центральної Ради «Про громадянство» ще не був прийнятий (його було прийнято аж у березні 1918 року) і тому формально населення ще вважалось громадянами Росії.

Вибори до Установчих зборів 1917 року не лише вперше пройшли на демократичних засадах, але й стали першими самостійними виборами в історії української державності і прототипом сучасної виборчої системи України. В історико-правовій науці панує думка, що ці вибори, як і Конституція УНР, за багатьма показниками втілили в собі уявлення про правову демократичну державу, і одним з таких показників називається нормативна фіксація принципів виборчого права. Проте я вважаю недоцільним говорити про остаточне утвердження і реалізацію цих принципів, оскільки аналіз правового статусу виборців дає підстави стверджувати, що принцип рівності був реалізований не повністю через занадто розширений перелік осіб, позбавлених права голосу.

Здається дуже широким суб'єктивний склад осіб, що не мали права на участь у виборах. Законодавець виділяв дві категорії таких осіб. По-перше, не могли брати участь у виборах ті особи, які визнані в законному порядку за безумних або божевільних, а також глухоніми, що знаходяться під опікою. Виділяючи цю категорію законодавець керувався об'єктивними факторами, тобто відсутність активного виборчого права через фізичні, розумові вади людини, що враховуючі сучасну юридичну термінологію підпадає під термін «недієздатність».

Що стосується інших обмежень в праві голосу, то вони ще лишилися. Участь у виборах цілком позбавлялись «засуджені на каторжні роботи, доки не минуло 10 років по відбутті цієї кари, засуджені на заслання, на завдання в арештантські роти, на посадження в поправчий дім, тюрму або кріпость з позбавленням чи обмеженням прав стану — доки не вийшло 5 років по відбутті кари. Засуджені за крадіж, за шахрайство, за присвоєння або розтрату довіреного добра, переховування краденого, фальшування, лихварство, давання й брання хабарів, за звідництво і потурання в розпусті, за вчинки, що мали на меті порушити вільність і правильність виборів, доки не вийшло 3 років по відбутті кари». Також заборонялось голосувати не виплатним боржникам, визнаним судом зловмисними банкрутами, доки не вийшло 3 років після такого визнання та дезертирам.

Право участі в виборах мали лише особи, записані в виборчий список виборчої дільниці. А ті особи, які вже були записані до виборчого списку, проте втратили свої виборчі права до виборів, вважались такими, що не мали права голосу.

Що стосується пасивного виборчого права, то умови його реалізації цілком збігаються з умовами реалізації активного, на що прямо вказано в Законі: «Право бути обраним в кожній виборчій окрузі належить кожній особі, яка має право участі в виборах» [4, 414].

Певною гарантією незалежного волевиявлення виступала і передбачена в законі відповідальність за перешкодження проведенню виборів, що забезпечувалась різними санкціями: від штрафу та позбавлення права на участь у виборах до арешту та позбавлення волі [4, 423].

Беззаперечним здобутком виборів до Установчих зборів у порівнянні з виборами до Державної Думи є ліквідація багатоступеневої системи голосування та майнових цензів. Перше дозволило виборцям безпосередньо здійснювати волевиявлення та впливати на результати виборів, а друге доповнило принцип рівності нарівні з наданням права голосу жінкам, що відбулося раніше ніж в деяких західних країнах, оскільки, наприклад, британські жінки отримали право голосу роком пізніше, а американські — в 1920 році.

Отже, на початку ХХ століття інститут правового статусу виборця на надніпрянських українських землях пройшов певний трансформаційний етап від яскраво вираженого станового характеру до утвердження загальноновизнаних демократичних принципів виборчого права. В певній мірі цей процес був відображенням світової тенденції до розширення виборчих прав, ліквідації обмежень та утвердження принципів загального, прямого, рівного та таємного голосування.

Окремий розділ Закону був присвячений відповідальності за порушення виборчого процесу. Аналізуючи санкції статей даного розділу зрозуміло, що відповідальність ця була як кримінальною, так і адміністративною, але сам законодавець ніяк не відокремив адміністративно-правові та кримінально-правові статті в Законі. Присвячення ж окремого розділу Закону відповідальності за порушення виборчого процесу, свідчило лише про відсутність на той момент цих санкцій у кримінальному та адміністративному законодавстві, а отже нагальністю врегулювання цих відносин нормами Закону.

Аналізуючи диспозиції статей, їх можна згрупувати та прийти до висновку що відповідальність була передбачена за наступними критеріями:

- перешкоджання вільному волевиявленню виборців (статті 106, 107, 110, 111);
- порушення порядку передвиборчої агітації (статті 99, 100, 104, 109);
- фальсифікація результатів виборів та виборчої документації (статті 98, 101, 102, 113, 115);
- перешкоджання роботі виборчих комісій (статті 103, 108);
- порушення порядку голосування (статті 105, 112, 114) [4].

Відповідальність за перешкоджання вільному волевиявленню виборців. Законом передбачалась відповідальність у вигляді тюремного ув'язнення за перешкоду у вільнім виконанні виборчого права, скоєну шляхом насильства над особою, погроз, обману, зловживання владою (ст.106). Ув'язненням в поправчій дім на строк не вищий трьох років каралось перешкоджання частині виборців скористатись їх правом, скоєне через бешкет, застрашування або зупинення комунікацій (ст.107). Також передбачалась можливість підкупу виборців. За підмовляння виборця через обіцянки або через надання майнової чи особистої вигоди самому виборцеві або членові його сім'ї, щоб утримався від виборів або щоб голосував згідно у умовою передбачалось тюремне ув'язнення. Крім того, і сам виборець, що прийняв вигоду задля вказаної мети підлягав такому самому покаранню (ст.110). Дещо різнився склад злочину в статті 111. Відповідальність передбачалась за «підмогоричування виборців з метою схилити їх до голосування за кандидатуру свою чи інших осіб». Різнилась і санкція, яка полягала в арешті.

Відповідальність за порушення порядку передвиборчої агітації. Ця група злочинів отримала своє законодавче закріплення у зв'язку з тим, що законодавцем передбачалась можливість недобросовісного проведення передвиборчої агітації, перешкоджання її проведенню або поширення неправдивих відомостей про особу кандидатів.

Так, статтею 99 Закону передбачалось покарання у вигляді тюремного ув'язнення на строк не більше шести місяців за самовільне вторгнення у приміщення, призначене для проведення передвиборчої агітації, або за знищення чи псування літератури, яка призначена для передвиборчої агітації, або за погрози особам, що займаються передвиборчою агітацією. Тюремним ув'язненням або арештом каралась особа за поширення свідомо неправдивих відомостей про факти, що стосуються особи кандидата або його приватного життя, з метою підкопати довіру до нього або досягти обрання інших кандидатів (ст.100). Цікавим уявляється зміст статті 104 Закону. Суб'єкт злочину спеціальний — духовна особа, яка підчас богослужіння або безпосередньо після цього в храмі буде намагатися через проголошення промови, поширювання писань або іншим способом вплинути на вибори до Установчих зборів. Покарання призначалося у вигляді тюремного ув'язнення на строк не більше шести місяців. Також заборонялось проведення передвиборчої агітації в приміщеннях, де відбуваються вибори (ст. 109).

Відповідальність за фальсифікацію результатів виборів та виборчої документації. Ця група норм встановлює санкції за підробку, переробку, умисне псування виборчої документації, підтасування результатів голосування. Злочином згідно статті 101 вважалось фальшування або переробка заяви кандидата про свою згоду вибиратися до Українських Установчих зборів, що каралось ув'язненням в поправчій дім. Тюремним ув'язненням каралось розповсюдження свідомо неправильних кандидатських списків і свідомо недійсних виборчих карток (ст. 102). Що стосується результатів голосування, то за умисне фальшування його результатів, умисне псування або викрадання виборчих карток, виборчого діловодства, додавання фальшивих виборчих карток, переінакшення виборчого діловодства призначалось покарання у вигляді ув'язнення в поправчій дім на строк не більше трьох років (ст.113). Статтею 115 встановлювалась відповідальність посадової особи за спробу вплинути на результати виборів на користь чи шкоду тому чи іншому кандидатському списку. Додатковим покаранням за цей злочин призначалось позбавлення посади.

Відповідальність за перешкоджання роботі виборчих комісій. На виборчі комісії була покладена основна робота з підготовки процесу голосування у виборчих округах, тому від їх сталого функціонування напряду залежали і результати виборів. З огляду на це законодавець передбачив відповідальність за намагання перешкодити роботі виборчих комісій через насильство, погрози, зловживання владою чи бешкети з покаранням

у вигляді тюремного ув'язнення, згідно статті 103 Закону. Кваліфікуючими ознаками злочину було заподіяння його кількома озброєними людьми, внаслідок чого була перепинена діяльність зазначених комісій. За ч.2 ст.103 призначалось покарання у вигляді ув'язнення в поправчій дім. Також покарання у вигляді ув'язнення в поправчій дім передбачалося за злочин, скоєний згідно ч.1, ст.108, а саме за перешкоджання вільному проведенню виборів в приміщеннях дільничних виборчих комісій через насильство, погрози, бешкет, псування виборчих списків, карток чи скриньок або через насильство над особою членів виборчих комісій. Більш тяжким вважався цей же злочин, скоєний кількома озброєними людьми внаслідок чого вибори не змогли відбутись, застосовувалось покарання у вигляді каторги на строк не більше шести років.

Відповідальність за порушення порядку голосування. Норми цієї групи передбачають покарання у вигляді арешту за свідоме подання голосу на виборах, не маючи на те права або втративши його (ст. 112); та за протизаконне розголошування таємниці голосування (ст. 114).

Отже, під час підготовки виборів до Українських Установчих зборів гостро постала проблема притягнення до юридичної відповідальності за можливі порушення виборчого законодавства. В умовах відсутності власного кримінального та адміністративного законодавства, законодавець УНР намагався вирішити цю проблему введенням окремої глави в Законі про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки. Аналіз цієї глави показує, що розробники Закону, найвірогідніше, мали певний досвід з участі та(або) організації виборів у Російській імперії, або ж, щонайменше, були добре обізнані із відповідним імперським законодавством та в основному адаптували його до потреб виборів до Установчих зборів.

Досить неясно Законом врегульоване питання з виборчими округами. Згідно ст.2 глави I Закону для проведення виборів було утворено наступні виборчі округи: Волинська (за винятком повітів, зайнятих німецькими та австрійськими військами), Катеринославська, Київська, Полтавська, Подільська, Харківська (з прилученням Грайворонського повіту Курської губернії), Херсонська, Чернігівська (з прилученням Путивльського повіту Курської губернії). Також додатково були утворені Острогозька округа, яка складалась з чотирьох повітів Воронізької губернії (Острогозький, Валуйський, Бірючанський, Богучарський) та одного повіту Курської губернії (Новооскольський); Таврійська, яка складалась з трьох повітів Таврійської губернії (Бердянський, Дніпровський, Мелітопольський).

Цікаво, що перелік виборчих округ не можна вважати вичерпним, так як згідно ч.3 ст.2 глави I Закону окремі адміністративні одиниці, суміжні зазначеним в Законі територіям, могли після складання власних виборчих списків постановою повітового народного зібрання заявити про своє бажання взяти участь в виборах до Українських Установчих Зборів. На якій підставі законодавець надав право голосувати Російським губерніям, і що означало створення додаткових виборчих округів не зрозуміло. Але через диспозитивність даної норми окремі адміністративні одиниці могли отримати право на участь у виборах до Українських Установчих виключно з метою лобювання власних інтересів та просування власних кандидатів до представницького органу України.

Також в Законі вказувалось, що кількість депутатів Зборів, що мають бути обрані від кожної округи, встановлюється окремо [2, 413]. Проте насправді це число було визначено ще до остаточного прийняття закону постановами комісії по виборах до Українських Установчих Зборів. Комісія визначила число депутатів пропорційно до кількості населення для Київщини — 45, для Поділля — 39, Волині — 30, Катеринославщини — 36, Полтавщини — 30, Херсонщини — 34, Харківщини з Грайворонським повітом — 35, Чернігівщини з Путивльським повітом — 28 [3].

Крім того, проблемним виявилось і мовне питання. В Україні на той час проживало багато росіян, поляків і євреїв, тому треба було визначити, якою мовою друкувати виборчі картки. Для вирішення цього питання представник «Бунду» М. Рафес порадив визнати в Україні офіційними дві мови — українську та російську [2, 333].

Після прийняття Закону «Про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки» (далі — Закону) виконавчо-розпорядчі функції по проведенню виборів згідно постанови Центральної Ради «Щодо затвердження Закону про вибори до Українських Установчих зборів» були покладені на такі органи:

- на Головну комісію по справах виборів до Українських Установчих Зборів та на існуючі окружні, повітові та міські комісії по справах виборів до Російських Установчих Зборів — робота по проведенню виборів;

- на Генеральне секретарство внутрішніх справ — всі виконавчі заходи по проведенню виборів згідно розділу I Закону;

- на Генеральне секретарство військових справ — всі виконавчі заходи по проведенню виборів згідно розділу II Закону.

В той же час Генеральному Секретаріату було доручено звернутися до губерніальних, повітових народних та міських управ з пропозицією

затвердити своїх представників в виборчих комісіях [2, 412]. На підставі виконання цієї постанови Генеральний Секретаріат на своєму засіданні від 15 листопада 1917 року ухвалив низку питань, пов'язаних із підготовкою проведення виборів на місцях.

По-перше, інституціям місцевого самоврядування (волосним, повітовим та губерніальним народним управам, а також міським і селищним управам) був наданий дозвіл до того часу, коли вони одержать державні кошти на видатки по переведенню виборів до Українських Установчих зборів, позичково витратити на цю справу гроші з усіх тих капіталів, які вони мають в своєму розпорядженні (себто страхових громадських, волосних та сільських позичкових кас і банків, перехідних сум інших капіталів). Про таку тимчасову позичку відповідні народні чи міські управи повинні були зробити свою постанову. Надання таких повноважень органам місцевого самоврядування було дуже ризикованим, і, враховуючи подальший брак фінансування виборів, не виправданим. Про компенсування коштів місцевим бюджетам ніде не згадувалось, бо скоріше всього його не відбулось.

По-друге, складання і полагодження виборчих списків було доручено державним і громадським установам УНР, а також приватним організаціям і окремим особам, які мали друкарські машинки, за що приватним організаціям і особам за виконану роботу призначалась плата, визначена відповідною інституцією згідно з місцевими умовами. Крім того, за відмову приватних організацій і осіб допомагати в складанні виборчих списків передбачалась конфіскація друкарських машинок на користь виборчих інституцій, з подальшим поверненням їх власникові після закінчення роботи із складання списків. Те, що до організації виборчого процесу залучались приватні організації та особи, є черговим свідченням того, що уповноважені органи УНР катастрофічно не встигали справлятися з усіма покладеними на них обов'язками з проведення виборів.

Не менш важливим видається те, що враховуючі перебіг військових подій на території УНР, військовій владі частин, розташованих на землях УНР, було доручено по змозі допомагати виборчим установам і інституціям, відпускати в їх розпорядження писарів, надавати наряди солдат для виконання доручень, надавати при змозі військові підводи та автомобільний транспорт [2, 447]. Втім, як відомо, військова влада фактично не підпорядковувалась Генеральному Секретаріатові та Центральній Раді. Отже, це доручення було апеляцією до доброї волі військового керівництва.

Вибори було призначено на 27 грудня 1917 року. Але вже на початку грудня стало остаточно

зрозуміло, що не у всіх округах вибори зможуть відбутись вчасно. 14 грудня на ранковому засіданні VIII Сесії Центральної Ради М.Мороз зробив доповідь про хід підготовчої роботи до виборів. З його слів, особливе скрутним було становище на фронті. В багатьох повітах підготовча робота ще не починалась, повітові виборчі комісії не були складені. В Богучарському, Валуйському та Бирючинському повітах відмовились брати участь у виборах, а місцеві комісії в Таврії взагалі не відповідали на телеграми Головної комісії. Комісії на Катеринославщині сповіщали, що не можуть працювати через брак грошей, а Харківська окружна комісія просила відкласти вибори на цілий місяць [5, 21].

У результаті в призначений термін голосування відбулось лише у 7 виборчих округах з 13, а на 301 депутатське місце було обрано лише 172 депутати. Пізніше, на засіданнях Малої Ради М.Мороз, доповідаючи про стан виборчої справи, наголошував, що ситуація дуже важка. У призначений строк 27-28 грудня вибори не відбулись ні в одній окрузі, тому скликати Установчі Збори, як планувалось, 9 січня, було неможливо [5, 216]. Справа в тому, що на той час дуже гостро постала проблема абсентеїзму. А.А. Гольденвейзер у своїх «Київських воспоминаниях» згадував: «Вибори до Установчих Зборів проходили досить в'яло. А мавші місце через декілька місяців вибори до Українських Установчих Зборів не викликали вже ніякого інтересу у населення; абсентеїзм сягнув на цих виборах колосального проценту. Виборці ніби відчували, що ні та, ні інша конституанта не дійде до вироблення конституції» [6, 201].

Навіть в квітні 1918 р., доповідаючи на засіданні Малої Ради, М. Мороз заявив, що в більшості округ головна виборча комісія не має певних відомостей, а більш-менш певні дані є тільки по Київській, Полтавській та Чернігівській губерніях [5, 261].

Скликання Українських Установчих Зборів було перенесено спочатку на 2 лютого, потім на 12 травня, але було зірване та не відбулось через зміну влади. Разом з тим, не варто недооцінювати даний історичний досвід, який може бути корисний і на сучасному етапі демократичного транзиту в Україні.

Література:

1. Российское законодательство X-XX вв.: в 9 т. / [Отв. ред. О.И.Чистяков]. — М. : Юридическая литература, 1994. — Т.9. Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. — 352 с.
2. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. / [Ред. кол. : В.А. Смолій, О.Д. Бойко, Ю.М. Гамрецький та інш.]; Ін-т історії України НАН України — К. : Вид-во «Наукова думка», 1996 —

(Пам'ятки історії. Джерела новітньої історії; V). — Т.1.: 4 березня - 9 грудня 1917 р. — 590 с.

3. Виступ О. Севрюка // «Робітнича газета» від 14 листопада 1917 року.

4. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. / [Ред. кол. : В.А. Смолій, О.Д. Бойко, Ю.М. Гамрецький та інш.; Ін-т історії України НАН України] — К. : Вид-во «Наукова думка», 1996 — (Пам'ятки історії. Джерела новітньої історії; V). — Т.2.: 4 березня - 9 грудня 1917 р. — 590 с.

5. Закон про вибори до Установчих Зборів Української Народної Республіки від 11, 16 листопада 1917 року // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. // [Ред. кол. : В.А. Смолій, О.Д. Бойко, Ю.М. Гамрецький та інш.; Ін-т історії України НАН України] — К. : Вид-во «Наукова думка», 1996 — (Пам'ятки історії. Джерела новітньої історії; V). — Т.1.: 4 березня - 9 грудня 1917 р. — 590 с.

6. Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний (1917-1922 гг.) // Архив русской революции: В 22 т. Т. 5-6 / Гольденвейзер А.А. — М.: «Терра», Политиздат, 1991. — 364 с.

Коч С.В. Политико-правовые аспекты исторических источников украинского демократического транзита: выборы в учредительное собрание УНР 1917 года. — Статья.

Аннотация. Рассмотрены политико-правовые аспекты демократического транзита в Украине на примере трансформационных преобразований 1917 года. Проведен обзор процесса организации выборов в Учредительное собрание УНР. Проанализированы положения закона Центральной Рады «О выборах в Учредительное собрание Украинской Народной Республики».

Ключевые слова: демократический транзит, политико-правовые аспекты демократического транзита, Учредительное Собрание УНР.

Koch S.V. Political and legal aspects of historical sources of Ukrainian democratic transition: the election in the Constituent Assembly UNR 1917. — Article.

Summary. The political and legal aspects of democratic transition in Ukraine on the example of transformational change in 1917 are described. Electoral process to the Constituent Assembly is reviewed. The provisions of the Law «On elections to the Constituent Assembly of Ukrainian People's Republic» are analyzed.

Keywords: democratic transition, political and legal aspects of democratic transition, Constituent Assembly of Ukrainian People's Republic.

Білоусов О.С.,

*кандидат політичних наук, доцент кафедри правознавства
Одеського національного політехнічного університету.*

ПУБЛІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ТА КАТЕГОРІЇ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ В КОНТЕКСТІ ТРАКТУВАННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ІНФОРМАЦІЮ»

Анотація. Визначаються зміни у трактуванні поняття «публічна інформація» та «інформація з обмеженим доступом». Розглядаються основні способи забезпечення розпорядником доступу до інформації.

Ключові слова: інформація, публічна інформація, інформація з обмеженим доступом, конфіденційна інформація, таємна інформація, службова інформація.

Головна мета Закону України «Про доступ до публічної інформації» — забезпечення прозорості і відкритості суб'єктів владних повноважень та створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації шляхом: визначення режиму доступу до неї, а саме — виключних підстав обмеження доступу до інформації, встановленням відповідальності за відмову чи відстрочку у наданні інформації.

У порівнянні з чинними раніше нормами Закону України «Про інформацію» (останні приведені у відповідність до нового закону з часу набуття ним чинності), Закон містить ряд суттєвих юридичних новел. Одна з головних — у ньому вперше дано визначення терміну «публічна інформація», сформульовані гарантії та принципи забезпечення доступу до неї.

У ст. 5 Закону передбачається по суті два основних способи забезпечення розпорядником доступу до інформації, які, з точки зору отримувача, можна визначити як пасивні та активні. Пасивний спосіб передбачає можливість споживача інформації ознайомитися із відомостями, які вже були оприлюднені розпорядником, а активний спосіб передбачає потребу запитувача вчиняти активні дії для доступу до інформації шляхом подання запиту на її отримання до розпорядника. Доступ до інформації в пасивний спосіб, згідно даної статті, забезпечується шляхом її систематичного та оперативного оприлюднення в офіційних друкованих виданнях, на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет, на інформаційних стендах та будь-яким іншим способом, а в активний — наданням інформації за запитом.

Законом визначено види інформації за режимом доступу до неї. Так, згідно ст. 6, до публічної і

нформації з обмеженим доступом віднесено 1) конфіденційну інформацію; 2) таємну інформацію; 3) службову інформацію.

За цілком обґрунтованою оцінкою фахівців, «стаття 6 є однією з головних у Законі, оскільки визначає критерії, яким має відповідати будь-яке обмеження доступу до інформації, незалежно від того, на підставі якого закону чи яким розпорядником публічної інформації здійснюється таке обмеження (ч. 4 ст. 13 Закону). Таким чином, стаття 6 Закону є засадничою для регулювання всього режиму доступу до публічної інформації» [1, 66].

Принципово новим у цьому аспекті є визначення поняття «конфіденційна інформація». Воно суттєво відрізняється від визначення, поданого у попередній редакції Закону України «Про інформацію». Згідно нової редакції, конфіденційною інформацією можуть володіти, користуватися та розпоряджатися лише фізичні та юридичні особи приватного права. Суб'єкти владних повноважень можуть лише володіти такою інформацією, а розпоряджатися — виключно у межах своїх повноважень та в порядку і за згодою осіб, від яких вони її отримали.

Кожен з цих трьох видів інформації з обмеженим доступом має свої ознаки, які досить детально визначаються в тексті зазначеного Закону. Варто згадати, що аналогічний поділ на три види інформації з обмеженим доступом міститься і в ст. 21 Закону України «Про інформацію», згідно зі внесеними до нього змінами з метою узгодження текстів обох законів. При цьому зафіксована принципова норма про те, що віднесення будь-якої інформації до інформації з обмеженим доступом можливе лише на підставі закону. Це передбачено в частині другій ст. 1 Закону («Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом») та частині другій ст. 20 Закону України «Про інформацію» («Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом») [2].

Подібна класифікація видів інформації з обмеженим доступом є більш прогресивною з точки зору більшої прозорості влади. Вона суттєво відрізняється від тієї, що існувала в Законі

«Про інформацію» у редакції 1992 року. Адже вказаною редакцією цього закону передбачалися два види інформації з обмеженим доступом — конфіденційна і таємна. У цьому разі фактичним власником конфіденційної інформації виступала держава. Однак, приведена юридична норма суперечила Конституції України та Цивільному кодексу України через те, що наділяла державу правом, яке за своєю сутністю може належати лише приватному суб'єктові (фізичній чи юридичній особі). Так, у ст. 34 Конституції України право на інформацію віднесено до прав і свобод людини. У Цивільному кодексі України право на інформацію віднесено до особистих немайнових прав, а саме: ст. 94 відносить його до особистого немайнового права юридичної особи, а ст. 302 — до особистого немайнового права фізичної особи, що забезпечує її соціальне буття. Для гарантування вільного використання громадянами отриманої публічної інформації важливе значення має також положення ст. 302 Цивільного кодексу України, яке гласить, що «фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язана перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування» [3]. Звідси випливає, що право на інформацію є суб'єктивним правом, що не може належати органам публічної влади, які обмежені у розпорядженні нею компетенцією, визначеною законодавством.

З точки зору запобігання та протидії корупції, надзвичайно важливими є частини 5 та 6 ст. 6 Закону. Ними передбачено, зокрема, що не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно» та «не належать до інформації з обмеженим доступом декларації про доходи осіб та членів їхніх сімей, які : 1) претендують на зайняття чи займають виборну посаду в органах влади; 2) обіймають посаду державного службовця, службовця органу місцевого самоврядування першої або другої категорії».

Не менш важливою є ст. 9 Закону — вона передбачає види інформації, що містить службову таємницю, якою можуть володіти суб'єкти владних повноважень і присвоювати документам, які містять таку інформацію, гриф «для службового користування». До службової інформації, відповідно до ст. 9 Закону України «Про доступ

до публічної інформації», можуть бути віднесені лише такі категорії інформації, як:

— внутрішній, службовий кореспонденція, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;

— інформація, що зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

Якщо публічна інформація підпадає під одну із названих категорій, то ця публічна інформація може бути віднесена до службової інформації після застосування до неї так званого трискладового тесту, визначеного в статті 6 Закону (тобто при дотриманні певної сукупності вимог).

Не може бути віднесена до службової інформація, що міститься у рішенні відповідного органу, у тому числі й в актах індивідуальної дії (указ, наказ, рішення, розпорядження, постанова та ін.), за виключенням інформації, що зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни.

Крім того, заборонено відносити до службової інформації відомості про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно.

Внутрішній, службовий кореспонденція, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень, якщо вони були віднесені до службової інформації, стають відкритими з дня прийняття відповідного рішення, або якщо така службова інформація була правомірно оприлюднена раніше.

Відповідальність за законність віднесення публічної інформації до службової інформації й присвоєння їй грифу «Для службового користування» несе посадова особа, яка прийняла рішення про віднесення публічної інформації до службової інформації.

У кожному конкретному випадку при вирішенні питання щодо віднесення публічної інформації до службової необхідно з'ясувати та обґрунтувати : 1) якому саме з інтересів загрожує надання розголошення інформації (наприклад, інтересам

національної безпеки, територіальної цілісності); 2) в чому саме буде полягати шкода в разі розголошення цієї інформації; 3) пояснити, чому шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні. Хоча, як гласить одна з найбільш уживаних юридичних максим, закон не має зворотної дії, дана норма поширюється і на ті документи, які були створені органами влади до набрання чинності Законом.

Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», доступ може бути обмежено до конкретної інформації, а не матеріального носія інформації (документа). У разі, якщо в документі є публічна інформація, що є службовою, на такому документі зазначається, що документ містить службову інформацію, якій відповідно присвоєно гриф «Для службового користування», а у супровідному документі конкретно вказується, які речення (абзац, сторінка) були віднесені до службової інформації, а також відповідне обґрунтування віднесення публічної інформації до службової інформації.

Службова інформація, як і таємна або конфіденційна, є однією з трьох можливих категорій інформації з обмеженим доступом. Різні категорії інформації з обмеженим доступом визначають різний режим її охорони (у таємної інформації він, зрозуміло, більш жорсткий), але алгоритм віднесення публічної інформації до інформації з обмеженим доступом застосовується один для всіх категорій — трискладовий тест за частиною 2 статті 6 Закону. Вимогами, існування яких необхідно для обмеження доступу до інформації, є такі: 1) обмеження здійснюється виключно для захисту одного з таких інтересів: національна безпека; територіальна цілісність; громадський порядок; запобігання заворушенням чи злочинам; охорона здоров'я населення; захист репутації або прав інших людей; запобігання розголошенню конфіденційно одержаної інформації; підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні. При цьому, як уже зазначалося, предметом суспільного інтересу (ч. 2 ст. 29 Закону України «Про інформацію») вважається, зокрема, інформація, яка: свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману; свідчить про шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб.

При цьому, принципове значення має те, що доступ до інформації обмежується лише за умов наявності всіх трьох вимог. При відсутності хоча

б однієї з них інформація є відкритою. Тобто посадова особа зобов'язана надати інформацію або довести, що наявні всі три підстави обмежити доступ. Якщо запит стосується інформації, доступ до якої вже було раніше обмежено, також має бути застосований зазначений трискладовий тест.

До того ж наведені вимоги не носять абсолютного характеру. Якщо жоден із згаданих законних інтересів не постраждає від розкриття інформації, відповідна інформація має бути відкритою, а доступ до неї не може обмежуватися. Якщо хоча б один із згаданих законних інтересів постраждає від розкриття інформації розпорядник інформації має оцінити, чи буде завдано істотної шкоди цим інтересам. Тобто настання шкоди в разі розголошення має бути реальним; шкода має бути такою, що істотно загрожуватиме одному з перерахованих вище охоронюваних законом інтересів. За відсутності цього інформація має бути відкритою за режимом доступу.

Зазначеним законом покладені важливі функції на інститути громадянського суспільства у сфері контролю за забезпеченням доступу до публічної інформації. Так, у ст. 17 Закону, що унормовує вказане питання, окрім парламентського контролю за дотриманням права людини на доступ до інформації, що здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, тимчасовими слідчими комісіями Верховної Ради України і народними депутатами України та державного контролю за забезпеченням розпорядниками інформації доступу до інформації, що здійснюється відповідно до закону, передбачено також громадський контроль.

Відтак, актуальність забезпечення дотримання та неухильного виконання норм Закону України «Про доступ до публічної інформації» диктується як внутрішніми потребами укорінення процедур демократії участі та активного залучення інститутів громадянського суспільства до модернізаційних реформ, так і зовнішньополітичними зобов'язаннями нашої держави. Окрім реалізації традиційного євроінтеграційного вектору зовнішньої політики України, не менш важливим є її долучення до нових глобальних ініціатив, які мають першочергове значення в у мовах соціально-політичних перетворень країни наприкінці минулого — на початок 2014 року.

Література:

1. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації» // [Р. Головенко, Д. Котляр, О. Нестеренко, Т. Шевченко; Заг. ред. Д. Котляр] — К. : Тов. «ГНОЗИС», 2012. — 336 с.
2. Про доступ до публічної інформації [З-н України № 2939-VI від 13 січня 2011 року] // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
3. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — №№ 40-44. — Ст. 356.

Белоусов О.С. Публичная информация и категории информации с ограниченным доступом в контексте трактовки Закона Украины «Об информации». — Статья.

Аннотация. Определяются изменения в трактовке понятия «публичная информация» и «информация с ограниченным доступом». Рассматриваются основные способы обеспечения распорядителем доступа к информации.

Ключевые слова: информация, публичная информация, информация с ограниченным доступом, конфиденциальная информация, секретная информация, служебная информация.

Bilousov O.S. Public information and category of information with limited access in the context of the interpretation of the Law of Ukraine «On Information». — Article.

Summary. Change in interpretation of concept «public information» and «information with the limited access» are considered in the article. The basic methods of providing the access to information are examined.

Keywords: information, public information, information with the limited access, confidential information, secret information, service information.

Бондар О.М.,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ США У ХХІ СТОЛІТТІ

Анотація. У статті аналізуються особливості інтернаціоналізації військових конфліктів США, зокрема, розглянуто дві основні тенденції його зовнішньої політики — ізоляністська та інтервенціоністська. Визначено недоліки та перспективи інтернаціоналізації військових конфліктів США.

Ключові слова: військові конфлікти, ізоляціонізм, інтервенціонізм, інтернаціоналізація військових конфліктів

За часи так званої «Холодної війни» і протистояння двох політичних систем та двох наддержав інтернаціоналізація військових конфліктів була малоімовірною з декількох причин, серед яких основною треба визнати наявність ядерної зброї у СРСР та США.

Були і винятки. Так, можна згадати про загрози деяких політиків у США застосовувати ядерну зброю у військових конфліктах, коли їх збройні сили втягувалися у затяжні бойові дії з великими втратами, наприклад, війна у В'єтнамі 1967-1973 роках та у Кореї у 1950-1953 роках. При цьому Радянський Союз постійно нагадував, що не залишить своїх союзників без допомоги.

Військові конфлікти після 1991 року перестали бути наслідками протистояння двох наддержав і не могли не змінити свій характер з глобального на регіональні та локальні.

Серед конфліктів кінця 20-го — початку 21-го сторіччя домінують внутрішні над міжнародними. Якщо з 1945 по 1970 роки із 97 конфліктів 15 були міждержавними то у 1994 році всі 31 конфлікт були внутрішніми [1, 215].

Сьогодні практично всі внутрішньодержавні конфлікти інтернаціоналізовані. Такі конфлікти носять характер жорстоких протистоянь з великими втратами серед учасників конфлікту, серед мирного населення, що приводить до гуманітарних катастроф та великої кількості біженців. ООН у більшості випадків своєчасно реагує на погіршення ситуації в різних частинах світу, але ООН не має своїх збройних сил і тому змушена звертатися до інших країн, насамперед до США.

Тому військові конфлікти стали носити характер міжнародного військового втручання де дуже часто застосовуються збройні сили НАТО

з домінуванням військ США та військові формування армій прикордонних країн.

Всі військові конфлікти 21 сторіччя з участю США стають інтернаціоналізованими. Під інтернаціоналізацією конфлікту прийнято розуміти участь третіх країн у його вирішенні.

У 90-х роках минулого століття зовнішня політика США зазнала великих змін. У США розглядалися дві основні тенденції зовнішньої політики — ізоляністська та інтервенціоністська. За першою пріоритетними питаннями були тільки внутрішні, за другою США брали на себе відповідальність за розвиток подій у різних міжнародних конфліктах, наприклад в Іраку, Афганістані та інших державах.

В той же час в США зрозуміли, що держава не зможе вирішувати світові проблеми сама.

Так президент Б. Клінтон вперше після Другої Світової війни визнав, що Америка не в змозі обійтися в міжнародних проблемах без допомоги інших держав, хоча в той же час він домовився з республіканцями про збільшення військових витрат з 260 мільярдів доларів у 1995 році до 281 мільярда у 2002 році.

Президент Дж. Буш у 2000-2005 роках заявив, що в сфері міжнародних відносин США бере на себе роль світового лідера. Особливо підкреслювалася сфера міжнародної безпеки.

В американській военній доктрині значну увагу приділили операціям не воєнного або гуманітарного характеру. Наприклад, американська армія може бути застосована при допомозі у випадку катастроф, стихійного лиха, для забезпечення захисту миротворчих місій, розмінування місцевості, контр партизанських операціях, операціях з підтримки санкцій проти урядів-порушників рішень Ради безпеки ООН — операціях з демонстрації сили, миротворчих операціях тощо. В цих операціях за рішенням Ради Безпеки ООН звичайно були задіяні військові з декількох країн.

Право здійснювати односторонні дії, пов'язані з застосуванням сили, закріплено в Стратегії національної безпеки США 2010 року та в Національній военній стратегії 2011 року. Відомо, що терориста №1 Бен-Ладена військові США знищили на території Пакистану у травні 2011 року, не маючи

дозволу від керівництва союзної до США держави та навіть не попередивши її про це [2, 126].

Особливе місце при цьому надавалося військовим частинам блоку НАТО. Ця військово-політична організація стала все частіше виступати у ролі головного представника ООН на міжнародному рівні. Так в блок НАТО входили більшість основних європейських країн, але керівну роль завжди займали США.

Серед миротворчих операцій в яких брали участь США можна виділити миротворчу операцію у Сомалі у 1992-1995 роках, що мала назву «Відродження надії». В операції брали участь військові контингенти з 20 країн представників блоку НАТО, Пакистану, Індії, Австралії, Малайзії, Єгипту та інших. Із 37 000 військовослужбовців 25 000 були американці. Операція мала гуманітарний характер в країні де йшла громадянська війна. Під час затримання кількох лідерів банд формувань 3-4 жовтня 1993 року у Могадишо американські спецпризначенні потрапили у засідку та втратили 18 вояків. Коли цей випадок став широко відомий у США та світі керівництво держави прийняло рішення про завершення участі у цій миротворчій операції.

Найбільшою військовою операцією у Європі після Другої Світової війни стала міжнародна військова операція НАТО проти Югославії у березні – червні 1999 року, що отримала назву «Союзна сила». Тоді США та учасники НАТО: Великобританія, Бельгія, Норвегія, Франція, Німеччина, Італія та деякі інші, під приводом захисту албанських біженців у Косово, кількість яких досягла більше 200000 чоловік, не маючи санкцій Ради Безпеки ООН розпочали наносити удари авіацією та ракетами по великій кількості об'єктів на території Югославії. Це змусило президента С. Мілошевича виконати умови агресорів, а саме:

- завершити бойові дії на території Косово проти албанців та вивести звідти військових та поліцейських;
- надати можливість повернення албанських біженців;
- надати можливість розміщення миротворчих сил у Косово.

У наслідку бойових дій проти Югославії за різними даними загинуло до 500 мирних жителів та 400 військових, а економічні збитки склали до 100 мільярдів доларів. Почалися етнічні зачистки з боку Визвольної Армії Косово в наслідок чого біженцями стали 350000 жителів, з них 270000 серби [3, 59].

Ще більше зросла роль США у міжнародних справах після терактів 11 вересня 2001 року. Якщо до цього США приймало участь у боротьбі з терористами лише силами спецпідрозділів і, як

правило без участі і допомоги інших держав, то з цього часу вони очолили боротьбу з міжнародним тероризмом застосовуючи всю міць держави та вже потребували допомоги інших країн. До боротьби з міжнародним тероризмом були віднесені такі напрями: дипломатичний, кримінальний, розвідка, фінансові важелі та застосування воєнної сили.

Першою військовою операцією, як відповідь на теракти у США, стала операція у Афганістані яка розпочалася 7 жовтня та отримала назву «Незламана свобода».

Терористичні акти у вересні 2001 року в США були кваліфіковані як напад на державу, а згідно статті 5 статуту НАТО напад на одну країну учасницю Угоди означає напад на всі країни Угоди [4, 8].

На першому етапі боротьби з талібами США спиралися на технічну перевагу, допомогу сил Північного Альянсу та країн прикордонних до Афганістані, що надали свій повітряний простір та деякі аеродроми.

Були задіяні більше 132 тис. військовослужбовців із 50 країн, з них 90000 американців. До участі в операції були задіяні військові контингенти із Німеччини, Туреччини, Франції, Італії, Румунії, Австралії, Південної Кореї, Вірменії, Грузії, Литви, Латвії та інших країн. Вже на першому етапі США домоглися успіхів, а саме:

- вибили сили талібана з міст країни та знищили понад 80 тренувальних таборів та терористичних центрів;
- позбавили талібів можливості ідейного впливу на країни регіону, насамперед на Пакистан та колишні середньоазіатські республіки СРСР;
- створили умови для запобігання міжетнічним конфліктам;
- сприяла створенню центрального уряду у столиці та влади у провінціях;
- почали боротьбу з наркобізнесом.

У ході операції було знищено лідера «Аль-Каїди» Усаму-бен-Ладена, завдано великих втрат руху Талібан, завдано серйозного удару по наркобізнесу, але остаточна перемога не досягнута, а США вже планують вивести війська у 2014 році. Втрати з боку багатонаціональних сил на початок 2012 року склали 3233 військовослужбовців, з них 2161 американець [5, 24].

Наступною військовою акцією стало вторгнення спочатку англо-американських військ, а пізніше їх союзників у Ірак в березні 2003 року. Операція отримала назву «Іракська свобода». Офіційною причиною нападу були дані розвідки США та Англії про наявність у Іраці хімічної зброї яку Садам Хусейн може передати «Аль-Каїді» або застосувати сам.

Насправді хімічної зброї на той час у Іраці вже не було, але США розуміли, що незважаючи на поразку у кувейтській авантюрі та санкції економічного ембарго, які сильно ослабили Ірак, режим С. Хусейна являв собою непримиримого борця проти Заходу та Ізраїлю на Близькому Сході і був прикладом для ісламського екстремізму.

При цьому, також не було рішення Ради Безпеки ООН та більше того — цю акцію не підтримали такі союзники по НАТО як ФРН та Франція.

Всього були задіяні військові контингенти з 31 держави. США задіяли на першому етапі 90000 військових, пізніше ця цифра зросла до 166000. Внаслідок операції загинули за різними даними до 122000 мирних жителів та близько 174000 іракських військових та повстанців. Біженцями стали майже 5 мільйонів, з них 2 мільйони людей перейшли до Сирії та Йорданії. Операція закінчилася швидкою перемогою сил антиіракської коаліції вже через 20 днів [6, 104-105].

Але у ході операції американці втратили вбитими 4423 та пораненими 31941 війсьвокоштовців. Крім того, з армії США дезертували 8000 солдатів-учасників війни проти Іраку.

На відміну від операції у Афганістані, коли США отримали підтримку світової спільноти, напад на Ірак в виявив багато політичних протиріч як між США та НАТО так і між США з Радою Безпеки ООН, Євросоюзом, багатьма арабськими країнами та Росією. Так, після перемоги США над Іраком кількість потенціальних терористів зросла, а в Індонезії кількість людей які позитивно відносилися до США зменшилася на той час з 61% до 15%, в Туреччині з 52% до 15%, а у Йемені з 25% до 1% [7, 81].

Застосування військової сили НАТО на Балканах, Афганістані та Іраку показали, що сили блоку не в змозі самостійно виконувати миротворчі функції з застосуванням військової сили без допомоги США. На саміті керівників держав урядів 26 країн — членів НАТО в Ризі в листопаді 2006 року всі члени блоку згодилися на рішення НАТО — розширити сферу застосування своїх військових глобального масштабу, при цьому новий курс повністю співпадав з воєнною стратегією США [8, 155].

Це викликано, в першу чергу, зменшенням військових витрат країн учасниць коаліції. Тому на неформальній зустрічі у Бельгії у 2010 році військових міністрів США з Євросоюзом були прийняті рішення про координацію дій у напрямі розвитку оборонної сфери, а саме:

- стандартизацію та гармонізацію військових витрат;
- виробництво та за закупівлю військової техніки та озброєння;

- удосконалення органів військового управління;

- оптимізацію системи оперативних витрат на оборону країн Євросоюзу такі як сумісна підготовка екіпажів вертольотів перед відправленням у Афганістан, підготовка екіпажів літаків з дозаправлення у повітрі, підготовка військових медиків тощо [9, 3].

Отже, підсумовуючи викладене, слід зауважити:

1. США в останніх міжнародних конфліктах і проведенні миротворчих та гуманітарних операцій проявила себе як практично єдина сила на яку постійно може розраховувати ООН. Але при цьому США дозволяють іноді діяти без дозволу Ради Безпеки ООН на перший план висуваючи свої національні інтереси.

2. У воєнних конфліктах сучасності США намагаються створити коаліцію багатьох держав, хоча часто союзники представлені лише символічними військовими контингентами, котрі повинні служити підтвердженням існування широкої міжнародної участі у боротьби проти противників США.

3. Дуже великий вплив на дії керівництва США та її військових мають втрати серед особового складу. І як не намагається командування Збройними Силами переключити основний тягар навантаження у бойових діях на авіацію, ракети та дії лише спецпідрозділів, втрати у сухопутних військах залишаються достатньо високими, а це дуже негативно впливає на відношення американців до участі збройних сил у конфліктних ситуаціях у світі і це невдоволення проявляється достатньо сильно під час виборів — як президентських так і у Конгрес.

4. Залишаючись на сьогодні дійсно державою з найбільшим військовим та економічним потенціалом у світі США змушені визнати, що нести самостійно величезні витрати під час військових конфліктів сучасності вони не можуть і завжди потребують підтримки з боку союзних держав, або держав регіону, яких може запросити Рада Безпеки ООН.

Література:

1. Ганюшкин Б. В. Вооруженные конфликты нового поколения / Б. В. Ганюшкин // Международное право. — 2001. — № 3. — С. 215.
2. Синякин И. М. Односторонние действия государства связанные с применением силы / И. М. Синякин // Московский журнал международного права. — 2012. — № 1. — С. 126.
3. Назария С. М. Косовский кризис и международное право / С. М. Назария // Московский журнал международного права. — 2000. — № 3. — С. 59.
4. «Чума 21 века» — первая война 21 века // Международное право. — 2001. — № 5. — С. 8.
5. Орлов А. А. Положение в Афганистане и возможные его эволюции в контексте «Фактора 2014» /

- А. А. Орлов // Вестник МГИМО. — 2013. — № 2. — С. 24.
6. 10-летие вторжения США и их союзников в Ирак // Зарубежное военное обозрение. — 2013. — № 4. — С. 104–105.
7. Мирский Г. Американская сверхдержава против исламского терроризма. / Г. Мирский // Мировая экономика и международные отношения. — 2004. — № 10. — С. 81.
8. Емельянова Н. Н. Американский фактор в военной политике Европейского союза и государств — членов НАТО / Н. Н. Емельянова // Международное право. — 2009. — № 2. — С. 155.
9. Иванов В. Гентская инициатива: объединение и совместное использование военного потенциала стран ЭС / В. Иванов // Зарубежное военное обозрение. — 2013. — № 7. — С. 3.

Бондарь О.М. Интернационализация военных конфликтов США в XXI веке. — Статья.

Аннотация. В статье анализируются особенности интернационализации военных конфликтов США, в частности, рассмотрены две основные тенденции его внешней политики — изоляционистская и интервенционистская. Определены недостатки и перспективы интернационализации военных конфликтов США.

Ключевые слова: военные конфликты, изоляционизм, интервенционизм, интернационализация военных конфликтов.

Bondar O.M. Internationalization of USA military conflicts in the XXI century.

Summary. The article analyzes the characteristics of internationalization of military conflicts of the U.S., in particular, the two main tendencies of foreign policy — isolationism and interventionism. The weakpoints and prospects of internationalizing the U.S. military conflicts are identified.

Keywords: military conflicts, isolationism, interventionism, internationalization of military conflicts.

Каретна О.О.,

*кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Анотація. Громадські організації та рухи привертають увагу широких мас населення, вони створюються з метою розвитку суспільно-політичної активності і самодіяльності громадян для участі в управлінні державними і суспільними справами, захисту громадських, соціальних та економічних, інтересів та є добровільними формуваннями, які виникають в результаті вільного волевиявлення громадян.

Ключові слова: об'єднання громадян, громадські організації, громадські рухи, політичні партії, соціальні рухи.

Актуальність даної проблеми обумовлена тим, що згідно з законодавством України невід'ємним елементом будь-якого демократичного суспільства є різноманітні об'єднання громадян, та їх соціально-політичне призначення. Насамперед це полягає у тому, що вони допомагають людям у розв'язанні проблем повсякденного життя, відкривають широкі можливості для виявлення суспільно-політичної ініціативи, здійснення функцій самоврядування.

Громадські організації та рухи також виконують важливу роль у політичному і суспільно-політичному житті в цілому. Вони є своєрідною з'єднувальною ланкою між державою і громадянським суспільством, надають велику допомогу владним структурам у виконанні ними управлінських функцій, привертають увагу широких мас населення до гострих суспільно-політичних, економічних проблем, пропонують способи їх вирішення.

Вони характеризуються:

- системою зв'язків і спільністю їхніх членів, внутрішньою організаційною структурою;
- засобами вироблення і прийняття рішень для реалізації спільних цілей;
- системою соціального контролю, що забезпечує взаємодію членів даної спільності.

Мета даної статті полягає в з'ясуванні генези громадських об'єднань у сучасних умовах, місця громадських об'єднань у перехідному суспільстві, основних напрямків та особливостей еволюції суспільних рухів.

Громадським організаціям притаманні формальні зв'язки, тобто обов'язкові настанови і розпо-

рядження, які регулюють діяльність членів організації і визначаються у статусах, положеннях та інших документах.

Важливим завданням організацій є гармонізація особливих інтересів їхніх членів з інтересами різних соціальних верств та загальнодержавними інтересами. Через громадські організації значною мірою реалізуються ідеї громадського самоврядування, демократизації життя суспільства.

Вони створюються з метою захисту прав і свобод громадян, розвитку їхньої активності і самодіяльності, їхньої участі в управлінні державними і громадськими справами, задоволення професійних і аматорських інтересів та іншої діяльності, котра не заборонена законодавчою базою. Їх можна охарактеризувати як масові об'єднання громадян, котрі виникають за їх ініціативою для реалізації довгострокових цілей, мають свій статут і характеризуються чіткою структурою. У сучасному світі найбільш поширеними різновидами громадських організацій є: жіночі, молодіжні, дитячі, профспілки, організації інвалідів, ветеранські, наукові, технічні, культурно-просвітницькі, фізкультурно-спортивні, творчі тощо. Характерною ознакою таких організацій є мета і завдання, організаційно-структурне забезпечення, що і відрізняє їх від громадських рухів.

У ХХ ст. масово стала поява громадських рухів, цей феномен уособлює вихід на авансцену історії сотень мільйонів людей як учасників творчої діяльності і суб'єктів політичного життя. Виникнення даної загальносвітової тенденції обумовлене появою загроз глобального масштабу.

Громадські рухи 70-80-х рр. набули нових рис, тому в літературі їх стали іменувати новими соціальними (суспільними) рухами. Це новий рух за мир, екологічний, неофеміністський. Вони прагнуть до розв'язання конкретних локальних проблем і забезпечення загальнолюдських інтересів.

Проте деякі суспільні рухи є вкрай незначними, налічуючи не більше кількох десятків учасників. Деякі рухи функціонують в рамках юридичних норм суспільства, інші започатковуються незаконними чи підпільними групами.

Також слід зазначити, що громадським рухам в цілому не притаманна висока ступінь інституціоналізації, вони виникають в результаті стихійного

соціального протесту, який базується на широко поширених причинах для незадоволення.

За визначенням англійського вченого Е. Гіденса, суспільний рух це колективна спроба досягти спільного інтересу або спільної мети через колективну акцію поза межами впливу традиційних інституцій [1].

Представник американської школи інтеракціоністів Р. Тернер у своїй праці «Колективна поведінка» визначає соціальний рух як сукупність колективних дій, націлених на підтримку соціальних змін або підтримку опору соціальним змінам в суспільстві або в соціальній групі.

Іншу інтерпретацію соціального руху визначає французький політолог А. Турен: соціальних рух є особливим типом боротьби, це конфліктна дія, за допомогою якої агенти протилежних класів протистоять один одному в боротьбі за соціальний контроль над культурними орієнтаціями їх товариств. Соціальний рух має, таким чином, два виміри: конфлікт із супротивником і проект соціокультурної орієнтації. Соціальні рухи він називає історичними суб'єктами дії на соціетальному рівні, пропонує образ суспільства як системи дії, в якому об'єктом вивчення стають соціальні рухи.

Зміст поняття «соціальна дія» характеризується як колективна дія і як соціальна зміна і конфліктна взаємодія супротивних груп, класів, а також як соціокультурні орієнтації, в основі яких лежать певні інтереси певних груп.

Соціальний рух - це активізація діяльності великих груп людей, що прагнуть або змінити певні соціальні процеси в суспільстві або їх зберегти.

Важливою є проблема особистісної сприйнятливості до соціальних рухів. В стабільному, високо інтегрованому суспільстві з незначними соціальними напруженнями, зі слабким ступенем відчуження між соціальними групами дуже рідко виникають соціальні рухи і небагато людей цікавляться ними, ставляться до них байдуже. Але в дезорганізованому суспільстві найбільш схильними до соціальних рухів стають маргінальні особистості, які ізолювані від суспільств, ті, хто втратив соціальний статус або відчуває загрозу його втратити, ті, хто не зміг влаштуватися у житті [2].

Тобто можна визначити характеристики будь-яких соціальних рухів незалежно від суспільної сфери, де протікає їхня діяльність. До таких характеристик руху слід віднести:

- наявність об'єктивних та соціальних обставин, що можуть спонукати виникнення руху;
- масовість — рух включає велику кількість людей, що об'єднуються єдиним інтересом, стихійність руху, відсутність фіксованого членства, статутів і програм, норм діяльності, часто й керівництва;

- висока соціальна активність — будь-який рух існує доти, поки він може відчувати в собі можливість впливати своєю активною діяльністю на ті соціальні зміни, до яких прагне рух.

Всі громадські організації можна класифікувати за трьома групами: соціально-економічні, професійно-творчі та громадсько-політичні.

Соціально-економічні організації своїм завданням вважають реалізацію матеріальних інтересів своїх громадян. Одним із видів таких організацій є підприємницькі спілки, наприклад, це торгівельно-промислові організації, об'єднання роботодавців, галузеві асоціації. К професійно-творчим об'єднанням належать спілки художників, письменників, композиторів, журналістів, а також театральних діячів. Головним завданням таких об'єднань є створення сприятливих умов для творчої діяльності їх членів.

У боротьби за інтереси різних верств населення і з метою впливу на владу крім громадських організацій виникають громадські рухи.

Громадсько-політичний рух - це відносно впорядкована діяльність значних груп людей, спільні інтереси яких впливають на систему суспільних відносин. Вони виникають на основі спільних політичних інтересів як об'єднання груп та окремих громадян, між якими встановлюється зв'язок і систематична співпраця задля досягнення мети.

Громадсько-політичним рухам притаманні такі риси, як об'єднання широких мас населення довкола певної мети, відображення інтересів різних верств населення, об'єднання людей різних національностей, різних релігійних і ідеологічних поглядів.

Громадські рухи також мають масовий характер і створюються з певною метою, але на відміну від громадських організацій вони є структурно неформальними масовими об'єднаннями громадян і організацій різних соціально-політичних орієнтацій, діяльність більшості яких має тимчасовий характер та іноді спрямована на виконання певних тактичних завдань, після чого вони розпадаються, або консолідується у нові партії чи громадські організації [3].

Основними різновидами громадських рухів є політичні рухи, масові демократичні, соціальні рухи. Значною причиною піднесення ролі громадських рухів у соціально-політичному житті та у політичній системі суспільства є неспроможність традиційних партійно-політичних інститутів своєчасно помітити і оцінити нові реалії, які пов'язані з можливостями участі населення у здійсненні демократичних перетворень, формуванням принципово нових вартостей людського буття.

Громадські організації і рухи на відміну від державних інститутів не наділені владними

повноваженнями, відрізняються вони і від політичних партій, оскільки не ставлять за мету оволодіння державною владою. Однак їхня діяльність іноді набуває політичного характеру оскільки громадські організації і рухи об'єднують людей, що входять до спектру політичних сил (патріотичні сили, національне орієнтовані групи, прихильники реформування), а також вони є потенційною базою для виникнення на їх основі нових політичних партій.

У сучасний період політичні партії як об'єднання громадян виконують важливі соціальні функції: виявлення, формування та обґрунтування (політичне відображення) інтересів суспільних груп; активізація та об'єднання суспільних груп; формування ідеології та політичних доктрин; формування політичних систем, їх спільних принципів, компонентів, боротьба за владу в державі й формування громадської думки; політичне виховання всього суспільства або його частини тощо.

Політичні партії повинні виконувати ряд важливих функцій у житті сучасного суспільства: боротьба за позиції у виборчих органах влади, участь у політичному управлінні. На сьогоднішній день часто декілька партій створюють коаліцію, що формує склад уряду і підтримує його діяльність у парламенті, вони називаються правлячими партіями, які впродовж своєї роботи зазнають критики з боку опозиції.

Наявність правлячих і опозиційних партій створює механізм політичної відповідальності влади перед виборцями. Але це твердження є справедливим для демократичних суспільств. Головна функція електоральна - вона визначається самою сутністю їх як організацій, які призначені для завоювання та здійснення державної влади. У демократичному суспільстві мета може бути досягнута тільки легальним шляхом [4].

Функції політичних партій поділяються на політичні, організаційні та ідеологічні.

До політичних функцій належать:

- участь у формуванні та діяльності державних органів влади та органів місцевого самоврядування;
- здійснення зв'язку між суспільством та державою;
- організація виборчої кампанії своїх кандидатів;
- мобілізація населення для участі у політичному процесі;
- конкуренція з іншими партіями у боротьби за владу.

Політичні партії виявляють та обґрунтовують і формулюють інтереси різних соціальних груп у вигляді програм, що базуються на певній ідеології. Знаходження можливостей, способів та методів

мирного узгодження розбіжностей у політичних уподобаннях, що їх висувують різноманітні соціальні групи, є однією з головних вимог демократії. Партії транслюють окремі інтереси із сфери громадського суспільства у сферу політичних рішень, де вони стають фактором політичних вимог.

Американський політолог Л. Меркл називає такі головні функції політичних партій: підбір партійних лідерів, «рекрутування і соціалізація» нових членів, вироблення заходів щодо впливу партій на суспільні інституції та соціальне середовище, розв'язання внутрішніх партійних протиріч, які виникають у процесі діяльності та будь-якого роду інших внутрішніх проблем.

Деякі політологи доводять кількість функцій до восьми або дев'яти, наприклад такі, як організація вивчення громадської думки з питань, що віддзеркалюють життєві інтереси нації, мобілізація електорату навколо кандидатів під час виборів, «виховання громадської думки» і дедалі активніше відігравання партіями «загальноосвітньої ролі в процесі здійснення політичної соціалізації», забезпечення безперервності політичних зв'язків між парламентом і всією країною, формування разом із іншими політичними інституціями механізму державного й громадського управління, створення найсприятливіших умов для послідовної зміни складу уряду за умов двопартійної чи багатопартійної системи та ін. [5].

Значну вагу в діяльності політичних партій займає кадрова функція або функція політичного рекрутування. Під «політичним рекрутуванням» розуміється підбір і висунення кадрів як для самої партії, так і для інших організацій, що входять у політичну систему, у тому числі висунення кандидатів у представницькі органи влади та у виконавчий апарат держави. Також значну роль у політичній системі відіграє функція розробки політики та здійснення політичного курсу.

Отже, громадські об'єднання є важливою складовою політичної системи та можуть бути кваліфіковані як громадсько-політичні організації і рухи. Право на громадські об'єднання як невід'ємне право людини й громадянина, проголошене Загальною декларацією прав людини. В Україні, згідно з Конституцією, громадяни мають право на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом.

Література:

1. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. / Гидденс Э. - 2-е изд. — М.: Академический Проект, 2005. — 528 с.
2. Скобелина Н.А. Современные общественные организации и движения: общее и особенное [Електрон-

ний режим] / Н.А. Скобелина. — Режим доступу: <http://politika-vstu.narod.ru/organisation.html>

3. Головин Н.А. Новые общественно-политические движения как предмет политической социологии / Головин Н.А. // Социология и социальная антропология. — СПб.: Алтейя, 1997. — С. 3-23.

4. Гонюкова Л. Створення політичних партій: необхідні й достатні передумови // Л. Гонюкова / Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2005. — № 1. — С. 406-412.

5. Здравомыслова Е.А. Социологические подходы к анализу общественных движений / Е.А. Здравомыслова // Социс. 1990. — №7. — С. 88-93.

Каретная О.О. Сущность и функции общественно-политических движений и общественных организаций. — Статья.

Аннотация. Общественные организации и движения привлекают внимание широких масс населения, они создаются с целью развития общественно-политической активности и самостоятельности граждан для участия в управлении государственными и общественными делами, защиты общественных, социальных и экономических, интересов и являются добровольными формированиями, которые возникают в результате свободного волеизъявления граждан.

Ключевые слова: объединения граждан, общественные организации, общественные движения, политические партии, социальные движения.

Karetna O.O. The main points and functions of public movements and organizations. — Article.

Summary. Public organizations and movements attract broad masses of the population. They are created with the purpose of development of public-political activity and initiative of citizens to participate in managing state and public affairs, protection of public, social and economic interests. They are voluntary formations which arise as a result of free will of citizens.

Keywords: associations of citizens, public organizations, public movements, political parties, social movements.

Краснопольська Т.М.,

*кандидат політичних наук, асистент кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІНСТИТУЦІЙНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано інституційну складову національного механізму реалізації гендерної політики в сучасній Україні (на прикладі інститутів держави та громадянського суспільства).

Ключові слова: гендерна політика, механізм реалізації гендерної політики, інституційні механізми реалізації гендерної політики.

Національний механізм гендерної політики, що склався в Україні, має такі складові: інституційні, політико-правові, економічні та ін. Ключовою складовою цього механізму є інституційна компонента. Одразу слід зауважити, що представлена вона не лише національними державними та громадськими інститутами, а й міжнародними (в першу чергу інституціями ООН) та регіональними — європейськими (інститути Ради Європи, ОБСЄ та ЄС).

Національний рівень інституційного механізму реалізації гендерної політики представлений як органами державної влади всіх рівнів та місцевого самоврядування, так і діяльністю українських неурядових організацій.

Для кращого розуміння сутності національного інституційного механізму гендерної політики скористаємось його структуруванням, запропонованим Т. Мельник у 1999 р. [1, 29 — 31], проте зробимо невелику поправку, що пов'язана з реаліями сьогодення, оскільки з моменту виходу роботи вказаного автора пройшло 14 років, за які в нашій державі відбувся перехід від політики в інтересах жінок до гендерної політики.

Отже, на сучасному етапі інституційний механізм гендерної політики представлений діяльністю: державних органів, створених для впровадження принципів гендерної рівності; недержавних організацій; політичних партій.

Тільки при взаємодії цих інститутів можливе проведення в життя цілей та напрямків гендерної політики.

Так, завдяки активній участі жінок-лідерів та значному впливу жіночих громадських організацій відбувався процес формування державно-правових механізмів утвердження гендерної рівності, спрямованих спочатку на захист інтересів жінок, пізніше — на впровадження принципу гендерної рівності.

З 2011 року функцію розробки та впровадження гендерної рівності покладено на Міністерство соціальної політики. Саме воно визнається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [2].

Відразу після Пекінської конференції були створені також й інші інституції: Національна комісія у справах жінки, матері і дитини (1995 р.), Комітети у справах сім'ї і дитини на локальному рівні (1997 — 1998 рр.), Координаційна комісія з гендерних та сімейних питань (1997 р.). На парламентському рівні було створено Комітет з проблем материнства та дитинства.

Стаття 7 Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначає, що органами, установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, є: Верховна Рада України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Кабінет Міністрів України; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; об'єднання громадян [3].

До державних органів, наділених повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, крім вказаних у Законі, слід також віднести Президента України, що є гарантом дотримання конституційних прав, а також Конституційний суд та суди загальної юрисдикції, прокуратуру.

Верховна Рада України має розгалужену систему комітетів, які відіграють важливу роль у законодавчому процесі, виконуючи основну роботу з підготовки законопроектів. У Верховній Раді України функціонують Комітет з питань соціальної політики та праці, Комітет з питань правової політики, Комітет з питань європейської інтеграції, Комітет з питань охорони здоров'я, Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму, Комітет з питань прав людини, національних

меншин і міжнаціональних відносин, завданням яких є вдосконалення законодавства стосовно різних аспектів становища жінок у суспільстві. У комітетах здійснюється попередній розгляд та підготовка законів.

У секретаріатах 27 комітетів парламенту призначено відповідальних за надання консультативної й методичної допомоги з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в межах відання комітетів [4, 27].

Крім того, профільні комітети під час попереднього розгляду періодичних доповідей та звітів, що подаються до парламенту, аналізують гендерний стан справ у різних сферах суспільного життя і в разі необхідності можуть звернути увагу не лише відповідних органів виконавчої влади, але й внести результати аналізу на пленарне засідання для їх обговорення та прийняття відповідного рішення [5, 73].

Вагомий внесок у розвиток гендерної політики та формування її механізмів внесли парламентські слухання з гендерних питань. Так, на перших Парламентських слуханнях, що проходили у 1995 р., де заслуховувався звіт уряду про виконання Україною взятих на себе зобов'язань відносно Конвенції «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок», було запропоновано рекомендації та прийнято рішення відносно періодичного розгляду парламентом цього питання.

В рекомендаціях за результатами слухань 2004 р. «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» наголошувалось на необхідність: розробки Національної програми дій на період до 2015 р., включення гендерних проблем до пріоритетних стратегічних завдань уряду, проведення гендерної експертизи законодавства, впровадження інституту радників з питань забезпечення рівності жінок та чоловіків при центральних органах влади та спеціального консультативно-дорадчого органу при Кабінеті Міністрів України для координації діяльності держави та громадянського суспільства з гендерних питань тощо [6].

Аналогічні положення містились у рекомендаціях парламентських слухань 2006 року «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи», де вкотре наголошувалось на необхідності формування єдиного національного механізму забезпечення рівності жінок та чоловіків [7]. Слухання пропонували запровадження посади заступника з гендерних питань уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, радників Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, керівників центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав

та можливостей жінок і чоловіків та створення в їх складі структурних підрозділів з гендерної рівності [8].

Універсальним інструментом виявлення і сприяння усуненню порушень прав і свобод людини і громадянина в Україні, в тому числі гендерних прав, є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [9]. У Конституції України закріплюється право особи звертатися за захистом своїх прав до нього (ст. 55) і визначається, що через нього здійснюється парламентський контроль за додержанням прав і свобод людини і громадянина (ст. 101) [10].

Значну роль в управлінні процесами розвитку гендерної політики відіграє Кабінет Міністрів України, який вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, розробляє державні й національні програми, спрямовані на поліпшення становища жінок у суспільстві та утвердження рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади, видає постанови та розпорядження, контролює їх виконання, створює профільні ради та комісії.

Кабінет Міністрів України визначає політику рівності статей у суспільстві, щорічно розробляє проект Закону про Державний бюджет України з урахуванням гендерного підходу, проводить гендерну експертизу всіх законодавчих та нормативно-правових актів, формує інституції, відповідальні за розробку та впровадження в Україні гендерної політики.

В структурі уряду сформовано також спеціальні підрозділи з впровадження гендерної рівності: Сектор з питань сім'ї та молоді Управління гуманітарної політики та Міжвідомча рада з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми.

Важливим консультативно-дорадчим інститутом є Міжвідомча рада з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми, що є тимчасовим органом. Серед основних завдань Ради: сприяння реалізації ефективної державної політики з питань гендерної рівності; розгляд питань, які потребують міжгалузевої узгодженої співпраці щодо реалізації державної політики з питань гендерної рівності; сприяння утвердженню рівних прав і можливостей жінок та чоловіків в усіх сферах життєдіяльності суспільства; інформування уряду та громадськості про стан реалізації державної політики з питань гендерної рівності [11].

Спеціально уповноваженим органом центральної виконавчої влади у галузі формування та впровадження гендерної політики в Україні, як вже зазначалось, є Міністерство соціальної політики.

Воно формує Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності; узагальнює виконання державних програм з питань гендерної рівності; здійснює контроль за дотриманням гендерної рівності при вирішенні кадрових питань у центральних та місцевих органах виконавчої влади; організовує навчання державних службовців з питань реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; здійснює разом з іншими центральними органами виконавчої влади підготовку науково обґрунтованих пропозицій з питань забезпечення гендерної рівності; організовує в установленому порядку наукові та експертні дослідження з цих питань; здійснює моніторинг та узагальнює результати забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у різних сферах життя суспільства; вносить пропозиції щодо застосування позитивних дій із забезпечення гендерної рівності та їх припинення; веде облік та узагальнює випадки дискримінації за ознакою статі і вносить пропозиції щодо їх усунення [12].

До провідних центральних органів влади, що займаються проблемами забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, на сьогоднішній день належать ще кілька міністерств та відомств. Так, Міністерство юстиції України, в складі якого було створено робочу групу з впровадження гендерних підходів на чолі з заступником міністра юстиції (якого призначено координатором з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків) здійснює гендерну експертизу законодавства [13], а також дає роз'яснення з питань, що стосуються реалізації гендерної політики.

На виконання Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року, 10.09.2009 р. підписано наказ Міністерства освіти і науки України про впровадження принципів гендерної рівності в освіту [14]. По всій країні проводяться відкриті лекції та навчальні семінари з питань гендерної рівності, розроблено чимало підручників та методичних рекомендацій для викладачів курсів (у школах та вузах), присвячених цим питанням. Впровадженням гендерних підходів займаються і інші органи центральної влади, кожен в рамках своєї компетенції.

Посадові особи міністерств та інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, на яких покладається виконання обов'язків щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (радники та координатори з гендерних питань), організовують у межах своїх повноважень роботу відповідних органів виконавчої влади стосовно: забезпечення надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей у відповідній

сфері діяльності; співробітництва з громадськими організаціями; сприяння створенню рівних умов для поєднання жінками і чоловіками професійних і сімейних обов'язків, у тому числі шляхом розвитку соціальних послуг; здійснення заходів, спрямованих на формування гендерної культури населення, розгляду та проведення аналізу звернень громадян з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; організації систематичного навчання посадових осіб із зазначених питань; впровадження гендерних підходів до організації роботи органів виконавчої влади з урахуванням досвіду інших держав [15].

Слід відмітити, що значним обсягом повноважень щодо гендерної політики володіє сьогодні Президент України. Він, як гарант дотримання конституційних прав у країні, може впливати як на визначення засад політики у відповідній сфері, так і на створення відповідних управлінських структур, які б забезпечували реалізацію цієї політики. Проте, на жаль, при Президентові не існує жодної структури, яка б займалась питаннями формування та реалізації гендерної політики, що є, на нашу думку, суттєвим недоліком.

Політика щодо забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків має здійснюватися і на рівні місцевих органів виконавчої влади обласними та районними державними адміністраціями, завданням яких є: врахування гендерних чинників в процесі розробки цілей стратегії розвитку регіону, планування та реалізації політики в регіоні; проведення оцінки політики, здійсненою державною адміністрацією, на основі статистичних гендерних індикаторів; розподіл асигнувань фондів для виконання проектів сприяння гендерній рівності тощо [16, 89].

На місцевому рівні при місцевих органах державної влади та органах місцевого самоврядування також створюються консультативно-дорадчі органи: координаційні ради з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми (створені та діють при 18 обласних державних адміністраціях); радники голів з гендерних питань (призначено при 18 обласних державних адміністраціях); обласні гендерні центри (створені та діють у 16 областях України).

Доволі ефективним напрямом реалізації гендерної політики на локальному рівні є створення кризових центрів, мережі гендерних ресурсних і освітніх центрів, громадських організацій, ініціатив, проектів, навчальних та дослідницьких центрів. Так, в одеському регіоні з 1996 р. функціонує Південноукраїнський центр гендерних проблем, метою якого є розробка науково-практичних рекомендацій щодо вирішення проблем дотримання прав жінок, залучення

жінок до управління, попередження проявів дискримінації, профілактика насильства в сім'ї тощо [17, 11].

Важливою умовою ефективності державної гендерної політики є участь у її формуванні та реалізації громадськості. Яскравими прикладами такої участі є консультації з громадськістю, що проводяться як безпосередньо, так і опосередковано — у формі вивчення громадської думки (за допомогою соціологічних досліджень та ін.). Найбільш продуктивна форма безпосередньої участі — діяльність громадських рад — консультативно-дорадчих органів, які створюються при центральних (міністерствах та ін.) та місцевих (обласних державних адміністраціях) органах державної влади. До роботи таких рад залучаються представники громадських організацій, наукових установ, представники органів державної влади та місцевого самоврядування, засобів масової інформації тощо.

За даними моніторингу Українського незалежного центру політичних досліджень, при органах української влади на кінець 2011 р. сформовано 563 громадських рад, до їх складу входить приблизно 9 тисяч представників [18]. У структурі громадських рад створюються комітети з гендерних питань, що координують співпрацю державних інститутів та інститутів громадянського суспільства саме в цій царині.

Отже, окрім органів державної влади та місцевого самоврядування, до інститутів впровадження гендерних підходів в нашій державі слід віднести інститути громадянського суспільства. Це, перш за все, політичні партії та неурядові громадські організації.

Аналіз даних Реєстру громадських організацій Державної реєстраційної служби України [19] дає змогу виявити ще не менше 15 жіночих організацій. Наприклад, Всеукраїнська громадська організація «Жіночий консорціум України», Всеукраїнська громадська організація «Ліга жінок-виборців України 50/50», Національна Рада жінок України тощо.

В нашій державі на національному рівні діють також міжнародні організації, діяльність яких пов'язана з захистом прав жінок та встановленням гендерної рівності: Міжнародна громадська організація «Міжнародний фонд «Панна»», Міжнародна громадська організація «Федерація жінок за мир у всьому світі», Міжнародна громадська організація «Жінки — Творці Історії», Міжнародна громадська організація «Народжена бути жінкою», Міжнародна організація «Жіноча громада», Міжнародна федерація ділових жінок «Либідь», Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда — Україна»

Крім жіночих, в Україні також діють і чоловічі громадські організації. До них слід віднести такі організації: «Адаптаційний чоловічий центр» (м. Тернопіль), «Чоловіки проти насилля» (м. Херсон та Вінниця) та інші.

Проаналізувавши ключові національні інституції та їх роль в запровадженні гендерних підходів доходимо до висновку, що створення механізмів (і в першу чергу — інституційних) забезпечення принципу гендерної рівності є способом побудови державами спільними зусиллями стійкого, справедливого та розвинутого суспільства, напрямком ліквідації гендерної дискримінації.

Література:

1. Мельник Т. М. Гендерна політика в Україні / Т. М. Мельник. — К. : Логос, 1999. — 91 с.
2. Про розгляд звернень громадян стосовно розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні та гендерної політики [Електронний ресурс] : Роз'яснення Мін'юсту України від 22.03.2012 р. / Офіційний сайт ВР України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/p0005323-12>
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8.09.2005 р. № 2866-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 52. — Ст. 561.
4. Організаційні та правові елементи інституційного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні [Електронний ресурс] / кол. авт. : О. Пищуліна, С. Рябошапка, К. Левченко. — Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. — 140 с. — Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/en_34968Institutional_mechanism_Gender.pdf
5. Впровадження гендерних підходів у роботу комітетів Верховної Ради України : практичний посібник [Електронний ресурс] / за заг. ред. В. О. Зайчук. — К. : К.І.С., 2005. — 186 с. — Режим доступу : http://cpk.org.ua/components/com_booklibrary/ebooks/vprovadzhennya_u_robotu_vru.pdf
6. Про Рекомендації парламентських слухань на тему : «Становище жінок в Україні : реалії та перспективи» : Постанова Верховної Ради України від 29.06.2004 р. № 1904-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 50. — Ст. 542.
7. Про Рекомендації парламентських слухань на тему : «Рівні права та рівні можливості в Україні : реалії та перспективи» : Постанова Верховної Ради України від 27.06.2007 р. № 1241-V // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 45. — Ст. 522.
8. Доповідь заступника міністра у справах сім'ї, молоді та спорту Тетяни Кондратюк на парламентських слуханнях «Рівні права та можливості в Україні : реалії та перспективи» від 21.11.2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article>
9. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 20. — Ст. 99.
10. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
11. Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.2007 р.

№ 1087 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 67. — С. 11. — Ст. 2574.

12. Про Положення про Міністерство соціальної політики України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 389/2011 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 29. — С. 66. — Ст. 1227.

13. Деякі питання робочої групи з впровадження гендерних підходів у роботі Міністерства юстиції [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства юстиції від 15.09.2008 р. № 1391/7 / Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1391323-08>

14. Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства освіти і науки України від 10.09.2009 № 839. — Режим доступу : <http://www.licasoft.com.ua/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=510009&menu=637928>

15. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Указ Президента України від 26.07.2005 р. № 1135 // Офіційний вісник України. — 2005. — № 30. — С. 48. — Ст. 1791.

16. Грицяк Н. М. Гендерна система управління — проект нової моделі реалізації гендерної політики / Н. М. Грицяк // Управління сучасним містом. — 2004. — № 1–3(9). — С. 84 — 91.

17. Кормич Л. І. Політика рівних прав — єдиний шлях до політичної стабільності / Л. І. Кормич // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. — Одеса : Юридична література, 2001. — Вип.10-11. — С. 8 — 18.

18. Кириченко И. Общественные советы : гора родила мышь? [Електронний ресурс] / И. Кириченко // Зеркало недели. Украина. — 2011. — № 41. — Режим доступу : http://zn.ua/SOCIETY/obschestvennye_sovety_gora_rodila_mysh-91350.html

19. Реєстр громадських організацій / Офіційний сайт Державної реєстраційної служби [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.derzhreestr.gov.ua/show/2419>

Краснопольская Т. Н. Институциональная составляющая национального механизма реализации гендерной политики Украины. — Статья.

Аннотация. В статье проанализирована институциональная составляющая национального механизма реализации гендерной политики в современной Украине (на примере институтов государства и гражданского общества).

Ключевые слова: гендерная политика, механизм реализации гендерной политики, институциональные механизмы реализации гендерной политики.

Krasnopolskaya T. The institutional component of the national mechanism of implementation of gender policy in Ukraine. — Article.

Summary. The article considers the institutional component of the national mechanism of implementation of gender policy in modern Ukraine (represented by institutions of the state and civil society).

Key words: gender policy, the mechanism of implementation of gender policy, institutional mechanisms of implementation of gender policy.

*Кройтор А.В.,**кандидат політичних наук, асистент кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядається актуальне питання політологічних досліджень — трансформація внутрішньопартійної взаємодії на сучасному етапі розвитку політичних процесів в Україні. Проаналізовано внутрішньопартійні зв'язки на підставі аналізу статутних документів політичних партій, що мають свої парламентські фракції. Визначено, що процес формування партійної еліти та лідерів сучасного парламентського типу вимагає створення рівних правових умов для політичної конкуренції, вияву різних групових інтересів на державному рівні.

Ключові слова: політична партія, внутрішньопартійні відносини, внутрішньопартійна демократія, партійний лідер.

В умовах трансформації посткомуністичних країн одним із визначальних чинників демократизації політичного простору виступає діяльність політичних партій, а внутрішньопартійна взаємодія стає важливим фактором партогенезу, інституціоналізації політичних партій та громадянського суспільства, демократизації політичних відносин. Актуальність теми статті полягає у ролі, яку відіграє внутрішньопартійна взаємодія у вищезазначених процесах та недостатній ефективності політичних партій у процесі демократизації політичного простору в сучасній Україні.

Мета статті полягає у політологічному аналізі особливостей внутрішньопартійної взаємодії та її впливу на процес політичної трансформації на сучасному етапі політичного процесу в Україні.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання: визначити функціональні особливості внутрішньопартійної взаємодії у сучасному політичному процесі та проаналізувати внутрішньопартійну діяльність вітчизняних політичних партій.

Дослідження проблем внутрішньопартійної демократії належить до одного із головних напрямків політичного аналізу діяльності політичних партій. Фундамент наукових досліджень з питань внутрішньопартійної демократії становить відомий залізний «закон олігархії» Р. Міхельса, який започаткував дослідження взаємодії між партійною олігархією та масами [4].

У сучасній Україні дослідженням ролі партій у суспільстві, а також їх структурі займалися такі представники політичної науки та аналізу державної політики, як Б. Андресюк, Е. Афонін, В. Бебик, А. Білоус, М. Головатий, В. Горбатенко, В. Денисенко, Л. Дунаєва, А. Колодій, Л. Кормич, І. Кресіна, С. Наумкіна, І. Павленко, Ю. Привалов, М. Примуш, Н. Ротар, Ф. Рудич, О. Сушинський, В. Тертичка, С. Телешун, А. Ткачук, В. Токовенко, Л. Угрин, С. Чукут, Ю. Шведа, В. Шаповал, Л. Шкляр, Ю. Якименко, Д. Яковлев та інші.

Попри величезну кількість даних порівняльного аналізу внутрішньопартійної структури, у дослідженнях політичних партій немає єдності щодо чітких критеріїв оцінок демократичності та її необхідного мінімуму для того, щоб партія не втратила динаміку розвитку та не перетворилась на звичайний дискусійний майданчик.

У межах досліджень партійної моделі, що ґрунтується на теорії публічного вибору та економічному підході до аналізу політичної діяльності, широка та постійна участь членів партії у внутрішній партійній політиці та при рекрутуванні кадрів розглядається як порушення функції (дисфункція), тому що для цього треба виділяти відповідні ресурси, які можна спрямувати на міжпартійну боротьбу. До того ж політична активність обмежує свободу дії партійного керівництва й знижує ефективність та гнучкість партійної організації, спрямованих на досягнення головної мети — отримання максимальної кількості голосів виборців. Оптимальне використання шансів на перемогу на виборах вимагає ефективного застосування наявних ресурсів (час, люди, гроші та ін.), а цього найкраще можна досягти шляхом централізації влади та зосередження повноважень щодо прийняття рішень у руках партійного керівництва, орієнтованого на виборців. У такий спосіб може бути досягнуто формування внутрішньопартійного волевиявлення згори донизу.

Якщо виходити з моделі демократії, спрямованої на задоволення потреби в забезпеченні існування та працездатності політичної системи, то перспектива, орієнтована на всю систему, дає інший масштаб оцінки формування внутрішньопартійного волевиявлення. Організаційну модель

політичних партій, що відповідають цьому поглядові, становить репрезентативне, відкрите, відповідальне, плюралістичне та узаконене на виборах панування еліти всередині партії. Подібна концепція внутрішньопартійної демократії базується на постулаті, що «структура партій може бути лише репрезентативною», а також на принципі внутрішньопартійної конкуренції еліти [5].

Загалом для оцінки стану внутрішньопартійної демократії використовуються наступні критерії: участь членів партії у роботі всередині партії, участь членів партії у виробленні політичного курсу, участь членів партії у доборі кадрів та висуванні кандидатів на виборні посади.

Під внутрішнім устроєм партії розуміють організацію процесів формування внутрішньопартійного курсу та прийняття політичних рішень.

Вітчизняне законодавство не вимагає від політичних партій виборності та колегіальності роботи керівних органів, дотримання територіального принципу організації структур партії, періодичні проведення з'їздів та не визначає максимальні терміни повноважень керівних органів партії та її регіональних відділень.

Правила, що встановлюються політичними партіями стосовно організації внутрішньопартійної діяльності, характеризуються плюралізмом. Визначаючи правила політичної гри, держава законодавчо регулює питання, що стосуються як функціонування так і організаційної побудови партії. Висуває чітко визначені вимоги щодо структури, чисельності, територіального масштабу, діяльності у виборчий період тощо.

Партійний статут фіксує форми організації, методи партійної роботи та принципи внутрішньопартійної взаємодії. Процеси формування ієрархії всередині партії, структура вертикальної та горизонтальної взаємодії знаходять своє закріплення у нормах статуту політичної партії.

Так, у статуті визначаються повноваження з'їзду партії. Якщо розглядати партійні статuti українських партій, то можна побачити певні відмінності у трактуванні ролі та місця партійного з'їзду у внутрішньопартійній взаємодії. Так, у статуті Партії регіонів визначено, що достатньо присутності більше половини обраних делегатів для того, щоби вважати з'їзд повноважним. Рішення на з'їзді приймаються більшістю голосів присутніх делегатів, окрім тих питань, щодо яких діючим Статутом передбачений інший порядок прийняття рішень [7]. Така ж норма прописана і у статутах Соціалістичної партії України, Народно-демократичної партії та інших.

Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» встановило інші статутні норми для повноважень

з'їзду. З'їзд правомочний, якщо у його роботі беруть участь не менше 2/3 обраних делегатів [6].

У статуті партії є норма щодо кооптації керівних органів (введення до їх складу нових членів без проведення додаткових виборів), яка порушує принцип виборності: «У період між з'їздами Політична рада партії, в разі потреби, у межах визначеної з'їздом чисельності Політичної ради може кооптувати до свого складу авторитетних членів партії, а також виводити із складу Політичної ради тих її членів, що не беруть активної участі в роботі або втратили зв'язок з партією» [6].

Не всі політичні партії в Україні відображають у статутах норми діяльності депутатів різних рівнів, а переходячи на роботу до органів державної влади та місцевого самоврядування член партії призупиняє своє членство.

Комуністична партія України зобов'язує своїх членів вивчати і творчо застосовувати в практичній роботі марксистсько-ленінське вчення, Програму партії та інші партійні документи. Самостійна ініціатива члена партії строго заборонена: «Самовисування чи висування членів партії кандидатами в народні депутати України і депутати рад усіх рівнів, а також сільськими, селищними і міськими головами без рішення відповідних регіональних партійних організацій, ЦК або з'їзду Компартії України розцінюються як дії, якими вони ставлять себе поза партією» [8]. Важливі рішення приймаються керівними органами партії, а не місцевими осередками, що також не сприяє демократизації внутрішньопартійних відносин.

Жорсткі умови внутрішньопартійних відносин диктуються положеннями Всеукраїнського об'єднання «Свобода», що також не сприяє демократизації внутрішньопартійного життя. Зокрема, рішення щодо висування кандидатів приймаються головою партії та керівними структурними підрозділами партії. У партії створено інститут партійного суду. Так, у статуті зазначено, що «Партійний суд ВО «Свобода» (далі – ПС) є окремою структурою в партії, яка призначена для розгляду скарг, заяв, конфліктних ситуацій внутрішньопартійного характеру. Голову Партійного суду ВО «Свобода» обирає З'їзд ВО «Свобода». Членів ПС ВО «Свобода» обирає З'їзд ВО «Свобода» за поданням Голови ПС ВО «Свобода». Представлене положення демонструє роль з'їзду партії в прийнятті кадрових рішень.

Статут політичної партії «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка» декларує, що партія діє на засадах добровільності, рівноправності та взаємоповаги її членів, колегіальності керівництва, дотримання внутрішньопартійної дисципліни та демократії, самоврядування, законності і гласності.

У пункті 9 статуту партії зазначається, що порядок та процедура висування місцевими партійними організаціями кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, кандидатів на посаду сільських, селищних, міських голів визначається Політичною радою Партії або З'їздом Партії. Вказується, що порядок та процедура затвердження передвиборчих програм кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, кандидатів на посаду сільських, селищних, міських голів визначається Політичною радою Партії або З'їздом Партії. В цих положеннях містяться важливі положення щодо демократичного порядку висування кандидатів в депутати від партії з'їздом партії, що дає можливість залучити рядових членів партії до процедури висування кандидатів у депутати.

Проте, у статутах політичних партій в Україні недостатньо уваги приділяється механізмам підвищення активності рядових членів партії та їх залучення до процесу прийняття партійних рішень (зокрема, щодо висування кандидатів у депутати). При цьому, організаційні та політичні функції з'їзду партії досить часто дублюються повноваженнями Політичної ради партії та виконкомом, які по суті здійснюють керівництво внутрішньопартійними відносинами.

Аналізуючи статутні документи сучасних політичних партій можна погодитись із висновком І. Жданова щодо значного впливу радянського минулого на діяльність політичних партій в Україні: «ключовою особливістю еволюції політичних партій в Україні (як і в більшості пострадянських країн) є те, що за способом формування, складання статутних документів, реєстрації, логіки внутрішнього системного функціонування і специфікою участі в політичних процесах для них основною моделлю і взірцем була й залишається КПРС» [1].

Однією із головних причин закритості прийняття партійних рішень та непрозорості внутрішньопартійної взаємодії виступає проблеми фінансового забезпечення як поточної діяльності партійних структур, так і участі партії у виборчих кампаніях.

Однією з причин відсутності внутрішньопартійної демократії у сучасних політичних партіях України є низький рівень політичної активності та участі громадян та членів партії у розробці, прийнятті та реалізації внутрішньопартійної політики.

В електоральний період діяльність політичної партії спрямована на досягнення визначеного результату, що передбачає врахування громадської думки, мотивів голосування виборців.

Одним із головних чинників, здатних забезпечити підтримку виборців, виступає діяльність

лідера партії («локомотиву рейтингу», який очолює виборчий список партії).

З одного боку, ідентифікація партії із лідером сприяє позиціонуванню політичної партії у виборчому просторі, раціоналізує вибір громадян, зводячи до параметру оцінки діяльності лідера, спрощує його. З іншого боку, це стимулює створення партій лідерського типу з авторитарною внутрішньою організацією та зосереджує виборчу кампанію партії виключно на особистості лідера та його обіцянках, а не ідеології та програмових засадах.

Відсутність визначеної ефективної моделі внутрішньопартійної взаємодії призводить до перманентних криз у політичній партії, втрати електоральної підтримки та розпаду. Причинами кризових явищ у партійній діяльності стає неспроможність лідера та партійної еліти створити ефективну систему горизонтальних та вертикальних комунікацій, налагодити зв'язок із регіональними та місцевими осередками, залучити їх представників до процесу прийняття партійних рішень, створити механізм залучення нових членів партії та створення умов для оновлення партійної еліти.

Відсутність інститутів внутрішньопартійної демократії призводить до збоїв у роботі системи еволюційної зміни партійного керівництва, а отже й до розвитку політичної партії. В якості прикладу можна навести ситуацію із рядом розколів у Політичній партії «Наша Україна» (колишня назва — Народний Союз «Наша Україна»). Так, «Внутрішньопартійні відносини в «Нашій Україні» хоч і не відзначались особливим диктатом лідера партії, проте мали типово олігархічну структуру взаємодії, де керівництво партії обмежувало реальне функціонування внутрішньопартійної демократії, про що свідчить порядок висування кандидатів у депутати від цієї партії. Втрата партією свого владного значення спричинила напруженість у внутрішньопартійній боротьбі, що вилилась у розкольницькі з'їзди. Так, наприклад колишній голова політради «Нашої України» Сергій Бондарчук заявив, що на парламентських виборах 2012 року партія виконувала «технічне завдання в інтересах Партії регіонів» [2]. 9 лютого 2012 року Бондарчук оголосив про виключення з партії почесного голови Віктора Ющенка. 2 березня з'їзд частини «Нашої України» під головуванням С. Бондарчука прийняв рішення ліквідувати партію. Проте частина прихильників В. Ющенка зібралася на альтернативний з'їзд виключивши зі складу партії С. Бондарчука, що дало підстави Міністерству юстиції України відмовилось реєструвати подання голови політради партії «Наша Україна» про припинення діяльності партії» [2]. Політичний процес внутрішньопартійної боротьби ілюструє

напруженість відносин у партії, складність процесів демократизації взаємодії між членами політичної партії по горизонталі та вертикалі.

В якості прикладу формування ефективної моделі внутрішньопартійної взаємодії можна навести діяльність «Партії регіонів», яка здобула владу завдяки виваженій позиції лідера партії що до різних груп впливу та жорсткій організаційній структурі внутрішньопартійної взаємодії у виборчий період.

Якщо розглядати Партію регіонів з погляду внутрішньопартійних відносин, слід відзначити, що це «ієрархізована політична організація з сильним централізмом та впливом лідера партії на процес прийняття політичного рішення» [3]. Це яскраво виражена партія лідерського типу, лідер партії став Президентом України (як перший партійний президент, а не просто почесний голова партії). Це вказує на зростання впливу партій в політичній системі.

Розвиток внутрішньопартійної взаємодії демонструє певну залежність стану внутрішньої демократії в партіях від рівня політичної культури (не лише у партіях, а й у суспільстві в цілому). На діяльності партійних структур позначається суперечливий характер розвитку суспільства. Історична спадщина (відсутність реальної державності у радянський період), перекладання відповідальності за прийняття рішення на керівні органи, перманентна економічна криза, непослідовність реалізації необхідних політичних та економічних реформ, стихійний процес політичної інституціоналізації та ін. визначальним чином впливають на формування стилю керівництва в партіях України, типу відносин лідера з рядовими членами, центральними керівними органами з місцевими партійними осередками.

У процесі інституціоналізації політична партія проходить цілий ряд внутрішніх трансформацій, пов'язаних з певними втратами політичного ресурсу. Внутрішні конфлікти є критичним моментом функціонування політичної партії, особливо якщо спричинені «кризою зростання». У випадку активного розвитку партії, її успішного результату на виборах, члени партії отримують додаткові стимули та можливості впливати на керівництво партії..

Основними принципами внутрішньопартійної демократії у перехідний період виступають виборність керівних органів, періодична звітність керівництва перед рядовими членами партії, колегіальність у роботі керівних органів, персональна відповідальність кожного члена партії за виконання обов'язків та доручень, верховенство з'їзду партії як вираження волі всієї партії, демократичність на етапі обговорення і дисциплінованість у

виконанні рішень після його прийняття, критика знизу догори, гласність і публічний характер дії.

Важливим елементом внутрішньопартійної демократії є партійна дисципліна. Роль останньої полягає в тому, щоб «члени партії чи фракції в процесі всебічного обговорення альтернатив мали широкі можливості дійти конкретної думки. У разі, якщо кожен член партії отримує забезпечені партійними лідерами такі можливості, це підвищує шанси досягнення узгодженості поглядів усіх членів партії. Це сприяє становленню партійних традицій, удосконаленню роботи партійного апарату, оскільки сама партія намагається займати провідне місце у владі та збільшувати свій електорат».

Функціональні особливості діяльності лідера партії полягають у здатності компенсувати низьку ефективність організаційних, кадрових та програмно-цільових ресурсів партії. Феномен партійного лідерства передбачає першість особи у структурах державної влади, політичних партіях і групах тиску. В основі типологізації партійного лідерства лежать такі критерії: джерело визнання; місце у політичному режимі і стиль діяльності; специфіка партійної діяльності. До типових рис партійного лідера належать: наявність професійної освіти й досвіду, інноваційність, ораторське мистецтво, висока комунікабельність, вміння сформулювати команду.

Варто погодитись із М. Головатим у тому, що «Важливою складовою сучасної внутрішньопартійної діяльності є кадрова політика партійних лідерів. Серед проблем реалізації внутрішньопартійного процесу досягнення поставлених цілей шляхом організованої співпраці керівництва та рядових членів (політична воля партії) слід виділити наступні положення.

По-перше, первинні осередки розглядають та оцінюють запропоновані керівництвом партійні документи та стратегії; делегують своїх представників на загальнопартійні з'їзди; вносять пропозиції щодо кандидатів у народні депутати України. Списки кандидатів «пакетно» затверджуються з'їздами партій. Проте процедура формування списків кандидатів у народні депутати України чітко не прописана ні у статутних документах політичних партій, ні на законодавчому рівні. За статутами деяких партій значні повноваження надаються керівним органам. При цьому тільки у деяких випадках передбачається, що керівні органи партій складаються з урахуванням регіонального представництва.

По-друге, партійні лідери прагнуть до консерватизму та посилення своєї влади, зосереджуючи декілька посад у партійному апараті. Часто, після партійного обрання до найвищого партійного

органу, представники партійної еліти не відмовляються від попередніх посад в органах нижчого організаційного рівня.

По-третє, партійні лідери прагнуть не допускати рядових членів до прийняття рішень, створюючи ілюзію їхньої участі. Вхідження рядових членів до партійної верхівки ускладнюється через деякі вагомі чинники: престиж мандата, попередні партійні досягнення, приналежність до певної соціальної групи, рівень представництва, особиста бездоганність, популярність серед народу, показник участі у суспільному житті. Така фільтрація кадрів з боку партійного керівництва сприяє контролюваному та поступовому просуванню нових активістів партії до складу керівництва. До того ж, часто партійна верхівка, користуючись пасивністю рядових членів, дозволяє собі використовувати широкий спектр маніпуляційних технологій, перешкоджає діям внутрішньопартійної опозиції або взагалі забороняє існування останньої.

Традиційно зумовлена виборча орієнтація населення України на персоніфікацію політичного процесу та партійних організацій обумовлює посилення ролі лідера.

Зростання ролі лідера партії може мати наслідком появу тенденції, яка проявляється в схильності керівників партії зосереджувати владу в своїх руках, приймати одноосібні рішення, обмежувати участь рядових членів партії у виробленні партійної політики. Такий розвиток внутрішньопартійного життя неодмінно приведе до перетворення партії на жорстку авторитарну закриту структуру для обслуговування інтересів партійного керівництва і, як наслідок, у майбутньому до її розколу. Може виникнути конфлікт, спровокований впливом нових активістів, які можуть бути більш сильними, ніж «старі» функціонери при значних обмеженнях для реалізації партійної кар'єри.

Внутрішньополітичні конфлікти можуть відбуватися на різних рівнях функціонування партії: на рівні центрального керівництва, всередині низових організацій, між низовими партійними організаціями та центром.

В останні десятиліття у партійній діяльності виразно проявився ще один важливий тренд. Незалежно від політичної ідеології та внутрішньопартійної структури політичні партії стали робити акцент у своїй діяльності на комунікативні технології впливу на суспільство (політична реклама, пропаганда, політичний PR). Політичні партії, як і звичайні компанії, які хочуть продати свій товар, проводять партійні заходи як PR-акції. За такої візуальної привабливої обкладинки внутрішньопартійна діяльність еліт та лідерів характеризується закритістю, конфлікти не стають публічними та ігноруються офіційними сайтами та іншими

медіа-ресурсами партій. Зазвичай, пов'язані фінансово-економічними інтересами партійні керівники замовчують суперечки, які відбуваються у внутрішньопартійній взаємодії.

Варто погодитись із тим, що «Страх втратити високу партійну посаду, яка дає політичні та фінансові переваги, привела до того, що майже весь український політичний істеблішмент став втрачати індивідуальну відповідальність та моральну дисципліну. Це також стосується партійних лідерів, політичне кредо яких базується на соціальній демагогії та популізмі. Жорстка боротьба за лідерство в партії, яка дає можливість займати великі державні посади, стала домінуючою ідеєю багатьох політичних лідерів. Визнання своїх політичних помилок і відхід на деякий час в «політичну тінь» (що притаманно західним політичним лідерам) на жаль не є реаліями сьогоденного політичного життя України» [9].

Однією із ознак процесу інституціоналізації та тенденцією організаційного оформлення партій в Україні виступають партійні розколи. Процес внутрішньопартійної конкуренції, за відсутності чітко встановлених правил політичної гри та достатнього рівня політичної культури і політичної активності громадян, із звичайного явища політичного процесу може перетворюватись на руйнівний, який здійснює негативний вплив на внутрішньопартійну взаємодію, призводить не до реорганізації відносин всередині політичної партії, а до їх руйнації.

Процес олігархізації політичних партій в сучасній Україні посилюється загальною тенденцією у політичній діяльності громадян до конформізму, патерналізму та ін.

Функціональні особливості процесу внутрішньопартійної взаємодії на сучасному етапі також обумовлюються наступними факторами.

По-перше, політичні партії орієнтуються здебільшого не на ідеологію, а на комунікативні технології організації політичних (передусім — виборчих) кампаній. По-друге, безпосереднє відношення до внутрішньополітичної діяльності має Закон України про державну службу № 4050-VI, забороняє державним службовцям членство в політичних партіях. Особа, яка вступає на державну службу, зобов'язана до призначення на посаду припинити членство у політичній партії. Заборона партійної приналежності державного службовця та необхідність їх виходу з партії одразу після призначення на посаду, з одного боку, ускладнює участь державного службовця у виборах, а з іншого — позбавляє політичні партії значного прошарку освічених, кваліфікованих осіб, які в багатьох випадках становлять ядро самої партійної організації. Прагнення ж державних службовців

бути обраними, а також зацікавленість політичних партій у включенні в свої списки впливових, а подекуди і знаних чиновників приведе до неминучого перенесення стосунків між чиновниками та політичними партіями у тіню неформальну сферу.

Таким чином, процес формування партійної еліти та лідерів сучасного парламентського типу вимагає створення рівних правових умов для політичної конкуренції, вияву різних групових інтересів на державному рівні.

Література:

1. Жданов І. Нові обрії української багатопартійності [Електронний ресурс] / І. Жданов, Ю. Якименко // Дзеркало тижня. — 2003. - № 24. — Режим доступу до газети: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/novi_obriyi_ukrayinskoyi_bagatopartiynosti.html
2. З'їзд Бондарчука прийняв рішення про саморозпуск «Нашої України» [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. — 2 березня 2012. — Режим доступу до сайту: http://zn.ua/POLITICS/sezd-bondarchuka-prinyal-reshenie-o-samorospuske-nashey-ukrainy-118067_.html
3. За часів президентства Януковича ПР перетворилася на аналог радянської партії [Електронний ресурс] // Правда . — 18 березня 2013. — Режим доступу до сайту: <http://pravda.if.ua/print.php?id=37382>
4. Михельс Р. Социология политических партий в условиях демократии [Електронний ресурс] / Р. Михельс // Режим доступу: <http://www.read.virmk.ru/m/Mixels.htm>
5. Полевий В.І. Конституційна відповідальність політичних партій в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 / В.І. Полевий. — Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. - Київ, 2004. — 202 с.
6. Статут Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://byut.com.ua/statute.html>
7. Статут Партії регіонів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.partyofregions.org.ua/meet/statute/>.
8. Статут Комуністичної партії України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kpu.net.ua/statute/>.
9. Шведа Ю.Р. Теорія політичних партій і партійних систем / Ю. Шведа.— Львів, ЦПД. — 2002. — 528 с.

Кройтор А.В. Функциональные особенности внутрипартийного взаимодействия в современном политическом процессе Украины. — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается актуальный вопрос политологических исследований — трансформация внутрипартийной взаимодействия на современном этапе развития политических процессов в Украине. Проанализированы внутрипартийные связи на основании анализа уставных документов политических партий, имеющих свои парламентские фракции. Определено, что процесс формирования партийной элиты и лидеров современного парламентского типа требует создания равных правовых условий для политической конкуренции, проявления различных групповых интересов на государственном уровне.

Ключевые слова: политическая партия, внутрипартийные отношения, внутрипартийная демократия, партийный лидер.

Kroitor A.V. Functional features of intraparty relations in the modern Ukrainian political process. — Article.

Summary. The article covers the urgent question of political studies — the transformation of inner-party interaction at the present stage of development of political processes in Ukraine. Intra party are communications and yred on the basis of statutory documents of political parties with their own parliamentary faction. It is defined that the process of formation of the party elite and the leaders of the modern parliamentary type requires the creation of equal legal conditions for political competition, manifestations of various group interests on the state level.

Keywords: political party, intraparty relations, inner-party democracy, the party leader.

*Кулачинський М.М.,
кандидат політичних наук, доцент
кафедри філософії, історії та політології
Одеського державного аграрного університету*

«СІРИЙ КАРДИНАЛ НОВИХ ТОРІ» ДЖОРДЖ ОСБОРН ТА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА СУЧАСНОГО БРИТАНСЬКОГО УРЯДУ

Анотація. У статті була розглянута історія політичної впливового політика, з економічними порадами та рішеннями якого сьогодні рахується весь сучасний британський політичний істеблшмент.

Ключові слова: Британія, вибори 2010, Д. Камерон, Дж. Осборн, бюджет, економічна політика, економічний план.

Якщо подивитися на початок політичної кар'єри доволі молодого та амбітного Канцлера казначейства Дж. Осборна, то вона розпочиналася з самого низу. Джордж Гідеон Олівер Осборн, який народився 23 травня 1971 р. у Лондоні, вперше зіткнувся з фінансами, коли був дрібним торговцем шпалер, поєднуючи свій бізнес та навчання у Оксфорді, як майбутній історик, а не фінансист.

У 1994 р. він приєднався до дослідницького департаменту консервативної партії. У 1995-1997 рр. був радником міністра сільського господарства та продовольства країни. З 1997 по 2001 рр. був особистим спічрайтером Уільяма Хейга, який тоді був лідером партії торі.

Вже з 2001 р. Осборн стає депутатом Палати Спільнот від консервативної партії. Потім він був призначений тіншовим секретарем казначейства, а в 2005 р. став тіншовим Канцлером казначейства. Після травневих парламентських перегонів у 2010 р. став Канцлером казначейства у коаліційному уряді від партії торі.

На думку Стіва Річардса, саме Осборн був стратегом передвиборців перегонів у 2010 р. і залишатиметься ним у наступній передвиборчій кампанії 2015 р. [1].

На перший погляд здається, що кар'єра простакуватого молодого політика стрімко зростала немов «гриби після дощу». Таке зростання не могло б здаватися дивним, як би мова йшла про український чи то російський політичний істеблшмент, який у світі сьогоднішніх реалій по суті є мафіозно-корумпованим. Сполучене Королівство з його багатолітньою традицією парламентаризма та високою політичною культурою не може сприйматися кризь призму сучасних українських

політичних реалій. Отже, спробуємо розібратися у даній проблемі більш детально.

Консервативна партія у передвиборчих перегонах до парламенту у травні 2010 р. прийшла з великим списком молодих, амбітних, і саме головне, харизматичних політиків, таких як Девід Камерон, Джордж Осборн, які не були обтяжені минулими поразками своїх колег у 1997 р., 2001 р., 2005 р. Вони йшли, на думку М. В. Мінаєва, зі спрагою отримати реванш за поразки торі у вищезазначених роках [2, 69]. Крім того, Дж. Осборн є першим Канцлером казначейства, якого за досить короткий час без будь-яких вагань призначили на цю посаду.

Сьогодні Великобританія у політичному житті переживає час конституційного перевороту. Так, Шотландія обіцяє у найближчий час стати незалежною країною. В країні серед політиків різних політичних партій точиться гостра дискусія по виходу з ЄС (хоча до цього ми ще повернемося), тому на фоні вищезазначених політичних реалій роль Канцлера казначейства лише зростає.

На думку Майкла Ховарда, Д. Камерон ще до призначення на пост прем'єр-міністра значно поступався своїми діловими та харизматичними якостями Дж. Осборну [3].

Стів Річардс вважає, що Осборн у коаліційному уряді сьогодні демонструє фінансовий консерватизм та грошову активність. Він робить акцент на розвитку національної економіки на фоні обережної активності казначейства. Канцлер вважає своїм обов'язком втручатися в будь які області економічної політики, енергетики, податків тощо. Він є більш колоритна фігура у торі, ніж Найджел Лоусон і Джеффри Хоу, бо є першовідкривачем [3].

Та разом з цим слід зазначити, що це не новий хід політичної гри Канцлера і прем'єр-міністра. Подібний тандем спостерігався раніше у лейбористів, коли прем'єр-міністром до 2007 р. був Тоні Блер, а канцлером казначейства Гордон Браун. Подібно Т. Блеру, Д. Камерон робить менший акцент на економічну політику а більший на міжнародну політику. Т. Блер не обходився без ґрунтовних консультацій в області економіки,

так і Дж. Осборн в економічних питаннях є ключовою фігурою коаліційного уряду і зокрема торі.

Так само було й в уряді М. Тетчер, де Канцлером був Найджел Лоусон. Така політична практика зробила Канцлера казначейства в будь-якому уряді (лейбористів чи консерваторів) першим серед рівних.

Повертаючись до «молодих торі», більшість яких зараз при владі, слід зазначити той факт, що наприкінці 1990-х років колишній голова консервативної партії Уільям Хейг (зараз міністр закордонних справ) провів внутріпартійну реформу під назвою «Нове майбутнє для консервативної партії». Зміст її був у наступному. З одного боку, консерватори залишалися вірними елітарному характеру у розподілі владних повноважень. Лідер та близькі до нього сили зберігали монополію у механізмі прийняття рішень та веденні справ. З іншого ж, структурне положення лідера та його найближчого кола опиралося на зусилля керівництва торі, яке було застосоване після поразки 1997 року [2, 71].

Новим, на наш погляд, було те, що внутрішній профіль партії складався з різних елітних та технократичних створень, які об'єднували партійних функціонерів, членів парламенту, політичних технологів, спеціальних радників і співробітників «фабрик думок». Статус того чи іншого угруповання визначався у партії не стільки персональною орієнтованістю на лідера, скільки на основі професійних якостей суб'єктів, які входили до лав партії. В британських мас-медіа таке створення фігурувало як «кухонний кабінет» партійного лідера.

Натренований у такій передвибірчій структурі Дж. Осборн ще не раз проявить свої професійні якості на посту діючого чиновника. Чого тільки коштує його амбітний проект «Північний вузол», згідно якому уряд має наміри вкласти кошти в удосконалення комунікацій (автомобільні шляхи, залізничні дороги), які пов'язують сьогодні Ліверпуль, Манчестер, Ліідс та Ньюкасл. В цьому проекті отримають нові робочі міста мешканці невеличких містечок, таких як Вірола, Селбі Карлісл. Крім того, у Манчестері та Ліідсі планується виділити кошти для будівництва соціального житла. В Англесі має бути побудованою нова ядерна електростанція, вже підписані попередні угоди з постачальником обладнання на майбутню станцію з Хітачі.

Основний лозунг Осборна у цьому проекті такий: «Ми повинні мати якомога більше робочих місць, та нового соціального житла. Саме Північ Британії має стати двигуном економіки в країні» [4].

Підтримуючи британського канцлера, мер міста Лондона Борис Джонсон прозаїчно відмітив

«...знамениті лондонські двоповерхові автобуси збираються у Боллімена, фіранки для них шують у Манчестері. Праця багатьох людей за межами Лондона робить це місто ще більш міцнішим» [4]. За прогнозами сучасного Канцлера казначейства Британія до 2030 року дожене Німеччину, яка сьогодні виступає лідером «Великої європейської економіки» [4].

Сьогодні Дж. Осборн поставив за мету перебудувати економіку країни зі сфери послуг у експорт. З нашої точки зору буде не просто протистояти компаніям Азії, Індії та Латинської Америки, саме таким як Lakshmi Mittal, Arcelor Mittal з Індії та олійного гіганта Бразилії Petrobras, який займає двадцяте місце у світі. Крім того, сучасні європейські експерти вважають, що західний капіталізм задихнувся — бізнес перетворився у бюрократичну та корпоративну рутину. Директори західних компаній перетворилися в адміністраторів, втративши при цьому підприємницький дух [5]. На заході всі вже звикли працювати на швидкому отриманні прибутку звідси й короткострокові програми ведення бізнесу. У такому ритмі західна економіка може просто рухнути або остаточно втратить свій дух підприємницької філософії. Тому довгострокові програми та ідеї Канцлера сприймаються британськими дослідниками та журналістами в штики.

Так, наприклад, Девід Бланчфлауер пише, що британський народ врешті решт має отримувати від уряду реальну картину речей, незалежно від того, скільки б політиканів не говорило гарних промов. Це пусті слова, якщо вони не відповідають дійсності за межами Вестмінстера [6].

Варто віддати належне британським аналітикам, які виступають за коаліційний уряд чи проти нього, не поділяючи по українські на чужих і своїх, проводять щоквартально жорсткий моніторинг щодо практичних дій британського уряду. Так, наприклад провладна компанія Ipsos Mori провела з цього приводу опитування, за результатом якого 51 % населення країни незадоволене своїм соціальним положенням, 21 % задоволене і 27 % не знало що відповісти. За тезою Дж. Осборна про довгостроковий план відновлення економіки 40 % населення йому вірить, 27 % ні й 10 % не знало що відповісти [6]. Фінансове положення людей значно погіршилося до кінця 2013 року, та разом з тим заробітна платня істотно підвищилася.

На думку Сіна О'Греді, медовий місяць коаліційного уряду має швидко закінчитися, коли Дж. Осборн представить непопулярний бюджет в якості каркасу суспільних фінансів. Істотне скорочення соціальних програм викличе незадоволення з боку ліворадикального крила ліберал-демократів. ТанDEM Камерон — КлеGG може розколотися.

Доцільним є те, що Н. Клеггу прийдеться прислухатися до нового лідера лейбористської партії і в майбутньому перегрупуватися [7].

На протязі багатьох місяців та років британський народ буде розчарованим таким коаліційним урядом, бо буде закрито безліч регіональних бібліотек, будуть урізані соціальні послуги, пільги на квитки на потяг, буде значно скороченим фінансування шкіл. Ліберал-демократи як заручники цього уряду мусять виконувати цю брудну роботу. Такого жорсткого скорочення бюджету країна не знала з часів Другої світової війни [7]. З нашої точки зору, цікавим було б почути з боку британських експертів про «Економічний дефібрилятор А. П. Яценюка», можливо б почалася у Великобританії третя англійська революція, бо за першу Карлу I відрубали голову, а за другу — Яков II втік з країни.

Разом з тим слід зазначити той факт, що країна переживає не легкі часи, але при всьому цьому кожне рішення Дж. Осборна узгоджується з головою ліберал-демократів Н. Клеггом, і це дає свої плоди, хоча б за тих обставин, що рішення у парламенті приймаються консолідовано (лібдемитори), особливо у фінансових питаннях. Канцлеру казначейства дійсно приходиться приймати ряд непопулярних заходів, щоб утримати на плаву доволі кволу британську економіку. Осборн-Клегг розробили збалансований бюджет на 2014 рік, за яким багаті мають ділитися з бідними, бо так треба для стабільного існування країни.

Як відомо, Д. Камерон і Дж. Осборн є представниками політичної школи Самуелла Бекетта. Маючи у своєму розпорядженні бюджет країни, він зробив непоганий плацдарм для передвиборчої кампанії 2015 року, що дає привід лейбористам звинувачувати консерваторів у служінні багатим. Починаючи з 2010 року коаліційний уряд щороку знижує темпи видатків та підвищує різноманітні податки, зокрема на енергетику. Як пише Рафаел Бехр, опозиційні лейбористи наполягають на замороженні підвищення податків на енергетику. За словами лідера лейбористів Еда Мілібенда торі просто не знають як опускати ціни вниз [8]. У відповідь торі називають лейбористів панікерами. Осборн прямо каже, що ми, кабінет міністрів, мусимо бути більш обережними у своїх висловлюваннях відносно бюджетних витрат, щоб лейбористи не почали наводити паніку, формуючи невірну думку у людей відносно витрат країни [8]. «Молоді торі» також наголосили на суттєвому скороченні втручання уряду у соціальній сфері. З цим згоден сьогодні найближчий соратник Майкл Гув.

Крім того слід зазначити, що славнозвісний референдум про вихід Великобританії з ЄС так і не увінчався успіхом, про який так багато писали у

пресі. На думку колишнього лідера консервативної партії Уільяма Хейга, а зараз міністра закордонних справ, уряд буде виступати проти винесення питання про референдум на голосування. Наша позиція чітка: «ми віримо, що Британія має бути з Європою, але не керуватися нею. Ми вважаємо, що ЄС потребує фундаментальну реформу. Референдум про членство Британії у ЄС — це не відповідь, особливо під час економічної нестабільності. Зараз Британія мусить зосередитися на сумісних з іншими членами ЄС зусиллях по стабілізації економічної ситуації» [9].

Лідер ліберал-демократів Нік Клегг також наголосив, що «гіршого часу для обговорення референдуму не може бути». На можливість створення економічної нестабільності через референдум наголосив лідер лейбористської партії Ед Мілібенд. Тому, як бачимо, по деяким питанням чи то внутрішнього чи то зовнішнього характеру, коаліційний уряд, який складається з двох різних за політичним змістом партій, проявляє певну солідарність.

Не дивлячись на проведення досить непопулярних економічних заходів, в країні задля суттєвого скорочення дефіциту бюджету деякі політичні діячі, такі як Пратек Буч, наполягають на розірвання стосунків між ліберал-демократами та торі. Разом з тим слід зазначити, що у непростих стосунках між ліберал-демократами та торі проявляється сьогодні консолідована солідарність. Крім того, жоден економічний проект не проходить без його узгодження з лібдемами, і в деяких випадках торі демонструють компроміс по відношенню до своїх політичних партнерів. Так, наприклад, на пораду Вінца Кебла (радника з економічних питань від ліберал-демократів) Д. Камерон був змушений призупинити програму по скороченню витрат з бюджету на школи, охорону здоров'я та соціальні захисні програми.

Вінц Кебл пише: «Ми були досить сміливими людьми, коли скорочували значні витрати на міністерство оборони та МВС, але подальше скорочення витрат цих відомств призведе до катастрофічних наслідків для країни» [10]. На думку Кебла, розумна економія призведе до зменшення дефіциту бюджету на 85 % у 2015-2016 рр., при цьому ми не повинні підвищувати оподаткування більш ніж на 15 %, бо це призведе, як мінімум, до соціальних бунтів з боку населення країни. На думку Патріка Вінтури, до порад Кебла прислуховується, в першу чергу, Д. Камерон, який примушує Дж. Осборна звертати увагу на економічні цифри Кебла [11]. Та врешті-решт збереження соціальних витрат на утримання шкіл, науки та охорони здоров'я, це по суті досягнутий компроміс між коаліційними політичними партіями.

Цікавою є майбутня стратегія розвитку країни за планом Дж. Осборна, яка передбачає:

1. Чіткий курс на відродження вітчизняної промисловості;

2. Надання податкових пільг тим, хто не може їх сплачувати, та підвищувати податки для тих, хто спроможний їх сплачувати;

3. Фінансова реформа має принести прибутки, а разом з ними й робочі місця та підвищення заробітної платні для тих, хто працює;

4. Має бути створено фонд економічних ідей, як альтернатива урядового фонду.

Всі ці пропозиції було покладено в основу британського бюджету 2014 р.

Проглядаючи чисельну кількість аналітичного матеріалу, присвяченого політичній кар'єрі та діяльності Канцлера казначейства Великобританії Дж. Осборна, можна зробити певний висновок, що цього молодого політика від торі однаково ненавидять і обожають, та разом з тим до його економічних порад прислуховуються всі політичні сили Британії, які представлені у парламенті. В деяких випадках до дій коаліційного уряду, в тому числі до Осборна прислуховується й молодий лідер від лейбористів Ед Мілібенд, який, ставши на цю посаду, оголосив «хрестовий похід» проти «молодих торі», які, на його думку, проводячи суттєву економію в країні, доводять населення до крайнощів. На наш погляд, сучасний Канцлер уособлює собою чесного політика, який ще не навчився бути гнучким як високопосадові чиновники від Вестмінстера. Вражає той факт, що Дж. Осборн виступає у політиці торі лише як спеціальний консультант, який не претендує на біль високу посаду (наприклад посаду прем'єр-міністра), та разом з тим політична практика наводила і продовжує наводити приклади, коли харизматичні лідери (а таким, по суті, є Дж. Осборн) ставали головними керманічами країни. А наскільки він таким є, покажуть парламентські вибори 2015 року.

Література:

1. Steve Richards Autumn Statement analysis: The Tories could fight an election tomorrow. Not so, Labour... // The Independent Thursday 5 December 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://www.independent.co.uk/voices/comment/autumn-statement-analysis-the-tories-could-fight-an-election-tomorrow-not-so-labour-8986782.html>

2. Минаев М. В. Специфика структурно-функциональной организации предвыборной кампании Консервативной партии / Минаев М. В. // Великобритания — 2010. Новая политическая ситуация / Под ред. А. А. Громыко. — М.: Ин-т Европы РАН: Рус. сувенир, 2010. — С. 61-80.

3. Steve Richards. The power of George Osborne is growing by the day // The Independent Monday 2 December 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/voices/comment/the-power-of-george-osborne-is-growing-by-the-day-8978341.html>

4. Jane Merrick George Osborne's northern fever, political getaways, the racy 'Mail' and flawed procedures

// The Independent Sunday 8 December 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://www.independent.co.uk/voices/comment/george-osbornes-northern-fever-political-getaways-the-racy-mail-and-flawed-procedures-8990735.html>

5. Margareta Pagano Lucky, lucky George Osborne, back to the golden age of business and the monster in the web // The Independent Sunday 29 December 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://www.independent.co.uk/voices/comment/lucky-lucky-george-osborne-back-to-the-golden-age-of-business-and-the-monster-in-the-web-9028537.html>

6. David Blanchflower George Osborne has failed the very tests he set himself in 2010 — and we are poorer as a result // The Independent Sunday 15 December 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://www.independent.co.uk/voices/comment/george-osborne-has-failed-the-very-tests-he-set-himself-in-2010--and-we-are-poorer-as-a-result-9006185.html>

7. Sean O'Grady: Pragmatism will hold Osborne and Cable together // The Independent Thursday 13 May 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/voices/commentators/sean-ogrady-pragmatism-will-hold-osborne-and-cable-together-1972264.html>

8. Rafael Behr The next generation of Tory modernisers looks to Osborne, not Cameron, for inspiration // The New Statesman 23 October 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://www.newstatesman.com/politics/2013/10/next-generation-tory-modernisers-looks-osborne-not-cameron-inspiration>

9. Консервативная партия Великобритании: «Наша страна должна быть с Европой» // Голос России [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rus.ruvr.ru/2011/10/22/59172730/>

10. Patrick Wintour Vince Cable: a turning point in politics? // The Guardian, Friday 8 March 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.theguardian.com/politics/2013/mar/08/vince-cable-turning-point-in-politics>

11. Patrick Wintour and Phillip Inman Vince Cable exposes coalition divisions over austerity // The Guardian, Friday 8 March 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://www.theguardian.com/politics/2013/mar/08/cable-coalition-cuts-division>

Кулачинский М.М. «Серый кардинал новых торі» Джордж Осборн и экономическая политика современного британского правительства. — Статья.

Аннотация. В статье была рассмотрена история политической карьеры влиятельного политика, с экономическими советами и решениями которого считается весь современный британский политический истеблишмент.

Ключевые слова: Британия, выборы 2010, Д. Камерон, Дж. Осборн, бюджет, экономическая политика, экономический план.

Kulachyn'sky M.M. George Osborne as «grey eminence of the new Tory» and economic policy of modern British goverment. — Article.

Summary. The history of political career of influential politician, whose economic advice and decisions had an effect on modern British political establishment, is considered in the article.

Key words: Britain, elections 2010, D. Cameron, G. Osborne, budget, economic policy, economic plan.

Купцова І.І.,

*кандидат політичних наук, асистент кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Семенова О.В.,

*здобувач кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

РОЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ В РАМКАХ МІСІЇ ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. В статті досліджується роль ООН в справі міжнародного співробітництва в сфері дотримання та захисту прав людини. Розглядаються основні інституційні механізми, що забезпечують реалізацію правозахисної функції ООН. Детально розглядається питання щодо залучення моніторингових місій ООН в Україні.

Ключові слова: Організація Об'єднаних Націй, ООН, моніторинг, права людини.

Починаючи з давніх часів, коли Кир Великий, перший цар Стародавньої Персії в 539 році до н.е. звільнив рабів і оголосив расову рівність, зафіксувавши це на циліндрі з обпаленої глини - першого з існуючих пам'ятника про права людей, тема прав людини залишається актуальною і донині. Згодом закони Кіра Великого отримали нове життя в перших чотирьох статтях Загальної Декларації прав людини, універсальному джерелі прав людини міжнародного масштабу.

Концептуалізація прав людини в рамках міжнародного співробітництва стало спробою світового співтовариства встановити новий післявоєнний лад. Перехід до неконфронтаційних форм мирового розвитку відкрив безпрецедентні перспективи усестороннього розвитку правозахисних організацій та сприяв значній активізації діяльності ООН. Багатий досвід правозахисної діяльності підтверджують здатність ООН служити стабілізатором та регулятором світової політики в періоди глибоких трансформацій.

Україна свого часу підписала ряд документів ООН в сфері захисту прав людини. Серед ратифікованих Україною: Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації

щодо жінок, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання, Конвенція про права дитини, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей, Конвенція про права інвалідів, Факультативний протокол до Конвенції про права інвалідів та ін.

Одним з пріоритетних напрямків політики України є міжнародне співробітництво у сфері заохочення і захисту прав людини. У цій області Україна співпрацює з правоохоронними органами системи Організації Об'єднаних Націй, в першу чергу з Радою ООН з прав людини та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, а також з таким європейськими організаціями, як Рада Європи та Організація з безпеки і співробітництва в Європі.

Метою такого співробітництва є участь у вдосконаленні міжнародних стандартів і механізмів в галузі прав людини, впровадження цих стандартів в національне законодавство, систематичне представлення та захист національних доповідей про виконання Україною міжнародних зобов'язань у галузі прав людини, організація візитів представників міжнародних організацій, що здійснюють моніторинг за дотриманням прав людини в різних країнах світу.

Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) є органом, уповноваженим заохочувати і захищати права людини в усьому світі. Робота УВКПЛ включає три головні аспекти: нормотворчу діяльність, моніторинг та забезпечення прав людини.

Рада ООН з прав людини (РПЛ ООН), спеціалізований правозахисний орган ООН, вважається найбільш авторитетною міжнародною організацією

в галузі захисту прав людини. РПЛ ООН — міжурядовий орган в системі ООН, відповідальний за сприяння загальної поваги і захисту всіх прав людини в усьому світі, за розгляд ситуацій, пов'язаних з порушенням прав людини, а також підготовку відповідних рекомендацій.

Основними механізмами забезпечення прав людини є Універсальний періодичний огляд (УПО) і система спеціальних процедур. Механізм універсального періодичного огляду є найбільш важливим інноваційним механізмом Ради. Кінцевою метою його функціонування є поліпшення ситуації у галузі прав людини в усіх країнах.

Заходи, що вживаються неурядовими організаціями з метою більш суворого дотримання прав людини, можна розділити на 3 групи: правові, політичні і суспільні.

До числа правових дій перш за все належать стратегічна судова тяжба, інакше кажучи, свідоме, заплановане ведення судових процесів з метою перегляду інтерпретації існуючого права або усунення з правової системи окремих норм.

До числа політичних дій належить пошук союзників серед політиків, що засідають у національному або міжнародному парламенті (Європейський парламент, Парламентська асамблея Ради Європи). Не менш дієвим засобом впливу є прямиї або опосередковані тиск на уряд через відповідні представництва міжнародних організацій - ООН, Ради Європи, ОБСЄ. На міжнародному рівні політичні дії можуть, наприклад, бути спрямовані на прийняття Комісією ООН з прав людини резолюції, що засуджує масові порушення прав людини в даному регіоні.

Суть суспільних дій полягає у використанні різних форм організаційного, найчастіше колективного впливу на владу у вигляді громадянських акцій без використання насильства.

Спеціальні процедури Ради з прав людини припускають залучення експертів у галузі прав людини, уповноважених інформувати і консультувати стосовно проблем у галузі прав людини або конкретних ситуацій в певних країнах. Система Спеціальних процедур є центральним елементом механізму ООН з прав людини і охоплює всі права людини: цивільні, культурні, економічні, політичні та соціальні [3].

За підтримки Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) спеціальні процедури здійснюють візити до окремих країн; реагують на індивідуальні випадки порушень прав людини і проблеми більш широкого і структурного характеру шляхом направлення державам або іншим особам повідомлень, привертають увагу до можливих порушень прав або зловживань; проводять тематичні дослідження та експертні консультації,

сприяють розробці міжнародних стандартів у галузі прав людини, беруть участь в інформаційно-просвітницькій діяльності, підвищують обізнаність громадськості та надають консультації з питань технічної співпраці.

Спеціальні процедури представлені або окремою людиною («Спеціальний доповідач» або «Незалежний експерт») або робочою групою, що складається з п'яти членів (по одному від кожної регіональної групи ООН: Африка, Азія, Латинська Америка та Карибський регіон, Східна Європа і група Західних країн). Спеціальні доповідачі, Незалежні експерти та члени Робочої групи призначаються Радою з прав людини. Останні не є співробітниками ООН і не отримують грошової винагороди. Незалежний статус мандатаріїв має важливе значення для того, щоб вони могли виконувати свої функції з повною неупередженістю. Термін дії повноважень мандатаріїв не може перевищувати шести років.

У рамках своєї діяльності більшість спеціальних процедур отримують інформацію про конкретні порушення прав людини і направляють відповідні запити урядам. Тримачі мандатів також здійснюють візити до країн для огляду ситуації у галузі прав людини на національному рівні. Після завершення візиту вони готують доповідь, що містить відповідні висновки і рекомендації.

Існує також система спеціальних процедур - яка є одним з головних механізмів РПЛ, створених для моніторингу ситуації в області прав людини. Моніторинг прав людини полягає в:

- суворо продуманому активному зборі даних щодо характеру і масштабу порушень прав людини в даній царині. Такі порушення можуть бути викликані як самими правовими нормами (в тому числі інструкціями і розпорядженнями щодо їх виконання), так і застосуванням зазначених норм;
- обробці отриманих даних та їх зіставленні зі стандартами, встановленими конституцією, ратифікованими міжнародними договорами та внутрішньодержавними законами - у відповідності з ієрархією правових норм;
- встановленні причин порушень прав людини в даній області і вказівці, які зміни слід ввести, щоб виправити існуюче положення;
- зборі матеріалів, необхідних для проведення подальших дій (правових, політичних і громадських) щодо здійснення системних змін.

Моніторинг прав людини повинен за визначенням служити виправленню соціальної дійсності, а не просто її опису та діагностування.

Більше 90 держав, в тому числі Україна, оголосили «постійне запрошення» спеціальним процедурам, що означає їх готовність прийняти візит будь-якого держателя спеціального мандата.

Процедура моніторингу прав людини включає в себе нагляд, розслідування та документування ситуації в сфері дотримання прав людини в окремих країнах. Моніторинг проводиться з метою визначення ступеня відповідності владних відносин в певній державі міжнародним стандартам з прав людини. До основних моніторингових заходів належить систематичний збір, реєстрація та вивчення інформації в сфері дотримання прав людини. Моніторинг як система заходів з діагностування відхилень в сфері захисту прав людини включає також міри із оцінки причин, що призвели до виявлених відхилень. Результатом моніторингу стає релевантна інформація з вказівкою на те, які зміни можуть бути проведені та в яких елементах системи.

В залежності від пріоритетного напрямку політико-правового аналізу та наявних ресурсів моніторинг може проводитися з метою представлення повного спектру порушень прав людини в країні або його може бути обмежено однією або кількома сферами. Виявлення основних тенденцій політичного та соціально-економічного розвитку країн та діагностування широкого комплексу проблем в сфері порушення прав людини представляє собою різновид міжнародного моніторингового контролю, щодо передбачає безперервний нагляд за динамікою прав людини в різноманітних сферах певного суспільства. Такий тип моніторингу претендує на комплексність та узагальненість оцінки стану дотримання прав людини в конкретній країні, що дозволяє ранжувати інформацію у порівнянні із станом в інших країнах. На противагу комплексним профільним моніторинговим кампаніям, що зосереджуються на проведенні оцінки дотримання конкретних прав людини в конкретній сфері, переважають в плані деталізації аналізу проблемних ситуацій в рамках визначених соціально-політичних інститутів. Рекомендацій, що базуються на інформації, отриманій в ході профільного моніторингу, конкретизовані щодо реального стану системи, а тому представляються більш ефективними.

В залежності від пріоритетних напрямків аналізу та доступних інформаційних джерел правозахисні організації, зокрема ООН, мають у своєму розпорядженні серйозний арсенал методів ефективного моніторингу. До «класичних» методів належать вивчення національного законодавства та проектів законодавчих актів, вивчення правил, нормативних положень та реєстраційних записів правоохоронних органів та інших органів влади, аналіз судових рішень, проведення інтерв'ю із потерпілими та вірогідними свідками порушень прав людини, аналіз письмової інформації (скарги) щодо порушення прав людини, моніторинг проведення відповідних заходів (демонстрацій, судових

засідань), моніторинг ситуацій в певних місцях (тюрми), моніторинг представлення ЗМІ важливих подій, аналіз звітів неурядових організацій, міжнародних та національних організацій в сфері порушення прав людини [2].

На сьогоднішній день концепція прав людини, а разом з нею і хитка рівновага, встановлена нею, під серйозною загрозою - проблема охорони прав людини в Україні стоїть гостро як ніколи. Підвищений інтерес до проблематики прав людини в Україні обумовлюється рядом факторів. Зацікавленість міжнародного співтовариства, зокрема найвпливовіших геополітичних гравців - країн Євросоюзу, США, Росії - в оцінці ситуації із дотримання прав людини в Україні пов'язано із можливістю використання інформації про порушення прав людини в інструментальних цілях. В даному випадку отримані дані можуть бути використані як один із механізмів геополітичного тиску на правлячі режими.

Однак в основі діяльності більшості міжнародних моніторингових місій, зокрема тих, що проходять під егідою ООН, лежить принцип незалежної оцінки ситуації в рамках аналізу інформації щодо специфіки та динаміки трансформаційних процесів як в Україні, так і в ряді інших пострадянських країн.

Зазвичай владна еліта демонструє зацікавленість у активній співпраці із міжнародними правозахисними організаціями з ціллю підтвердити свою відкритість, націленість на формування правової держави. На фоні серйозних політичних та соціально-економічних трансформацій вітчизняна політична еліта демонструє зацікавленість у активній співпраці з світовим товариством, зокрема через реалізацію програм залучення представників ООН з ціллю проведення моніторингу ситуації із дотриманням прав людини в Україні та подальшої деескалації напруженості у вітчизняному суспільно-політичному просторі [1]. Повернення до євроінтеграційних програм також вимагає залучення незалежних спеціалістів із моніторингу, що в свою чергу має сприяти оптимізації державної політики у сфері захисту прав людини.

До найбільш проблемних питань, які підіймаються на рівні співробітництва із міжнародними правозахисними організаціями, належать «традиційні» для України проблеми корупції, порушення прав людини в рамках судової, правозахисної систем. Загострення суспільно-політичної ситуації в країні, масові порушення прав людини в контексті протестів та анексії Кримського півострову вимагають активізації діяльності правозахисних організацій в рамках проблемних секторів.

Варто зазначити, що ефективність проведеного моніторингу дотримання прав людини залежить

від ступеню відкритості політико-адміністративних практик, прозорості судової та правозахисної систем та готовності національних урядів використовувати результати моніторингів з ціллю оптимізації державної політики в сфері дотримання прав людини.

Література:

1. Україна — Эксперти з моніторингу прав людини проведуть оцінку в Україні щодо порушеннях прав людини // Прес-конференція Помічника Генерального секретаря ООН з прав людини Івана Шимоновича (Київ, Україна, 14 березня 2014 р.). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org.ua/information-centre/news/1807>
2. Marit Mjhlum. Human Rights Monitoring / / The NORDEM manual on human rights monitoring [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.jus.uio.no/smr/english/about/programmes/nordem/publica>
3. Специальные процедуры Совета по правам человека // Организация Объединённых наций. Права человека. Управление Верховного комиссара по правам человека. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ohchr.org/RU/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx>

Купцова И.И., Семёнова О.В. Роль Организации Объединённых Наций в рамках миссии по защите прав человека в Украине: политико-правовой аспект. — Статья.

Аннотация. В статье исследуется роль ООН в деле международного сотрудничества в сфере соблюдения и защиты прав человека. Рассматриваются основные институциональные механизмы, обеспечивающие реализацию правозащитной функции ООН. Детально рассматривается вопрос о привлечении мониторинговых миссий ООН в Украину.

Ключевые слова: Организация Объединённых Наций, ООН, мониторинг, права человека.

Kuptsova I.I., Semenova O.V. The role of the United Nations in human rights monitoring in Ukraine: political and legal aspects. — Article.

Summary. This paper examines the role of the UN in international cooperation in the observance and protection of human rights. The basic institutional mechanisms for human rights defense are analyzed. We consider in detail the question of bringing the UN monitoring mission in Ukraine.

Keywords: United Nations, UN, monitoring human rights.

Маслов Ю.К.,

кандидат економічних наук,

докторант кафедри політичних наук

Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського

МІСЦЕ ТА РОЛЬ РЕФОРМИ У ФОРМУВАННІ ДІЄВОЇ СИСТЕМИ ВЛАДИ В СУЧАСНИХ КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Анотація. Досліджується реформа як сучасний спосіб трансформації діючої системи влади на шляху до побудови ефективної демократичної держави на прикладі проведених адміністративно-територіальних та державно-управлінських реформ в країнах Центральної та Східної Європи. Визнано ефективність реформи в даному процесі, а також виявлені необхідні умови для її ефективного застосування на практиці, а саме: наявність політичної волі до трансформації, згоди в суспільстві та чіткого плану дій.

Ключові слова: реформа, адміністративно-територіальна реформа, державно-управлінська реформа, система влади, державна влада, місцеве самоврядування

Політичні події кінця 2013 — початку 2014 року в Україні, які отримали назву другої демократичної революції, значно активізували питання про способи зміни влади та її реформування. Революція як шлях кардинальних трансформацій, як відомо, призводить до масштабних, однак тяжких перетворень, які дуже часто супроводжуються пролиттям крові. І якщо у 2004 році в Україні, як і під час серії оксамитових революцій в Східній Європі та кольорових - на пострадянському просторі, крові не було, то зараз ситуація змінилася і знов поставила питання про пошук іншого, більш цивілізованого шляху політичних трансформацій, яким є реформа.

Реформа як спосіб здійснення політичних перетворень завжди перебуває в колі зору політологів та суспільствознавців. Серед сучасних дослідників місця реформи в трансформаційних процесах в політико-управлінському середовищі слід відзначити роботи А. П. Гальчинського, М. М. Іжі, А. М. Михненко, Р. М. Мінченко, Г. В. Музиченко та ін. Досвід реформування системи влади та проведення адміністративно-територіальної реформи в країнах Східної та Центральної Європи країни аналізується в роботах С. В. Бочарова, Н. А. Гнидюка, Т. В. Муранівського, Ю. П. Шарова та ін.

Дана стаття має на меті проаналізувати теоретичні засади застосування реформи як способу

політичних трансформації в системі влади та досвід країн Центральної та Східної Європи на шляху побудови дієздатної європейської демократичної держави — повноправного члена Європейської спільноти.

У сучасному світі реформи визнаються найкращим шляхом прогресивного розвитку суспільства. Усі реформи, незалежно від того, в яких умовах та країнах застосовуються, мають щонайменше два аспекти свого прояву, дослідження яких дозволяє їх порівнювати, знаходити спільне та відмінне, а отже, формулює певні правила їх проведення, додержання яких з боку реформаторів може призвести до бажаного успіху, або нехтування якими спричинить крах навіть самої ідеальної за змістом реформи. Цими аспектами є сутність реформ як специфічної форми перетворень суспільних відносин і технологія проведення реформ. Все інше індивідуальне і неповторне, а тому має лише враховуватися при задумі реформ, виборі форми прояву їх сутності та організаційному наповненні технології проведення реформ.

У «Політологічному енциклопедичному словнику» політична реформа трактується як перетворення, зміна, переустрій політичного життя суспільства (відносин, порядків, інститутів, установ), що здійснюються без зміни основ існуючого ладу [2, 347]. При цьому політичне життя розуміється як одна з основних сфер суспільного життя, що включає, зокрема, державу та її установи. За такого широкого розуміння політичних реформ державно-управлінські реформи виступають їх складовою частиною.

Дієве, підзвітне, ефективне і прозоре державне управління покликане відігравати ключову роль у досягненні узгоджених на міжнародному рівні цілей розвитку, включаючи цілі, що містяться в Декларації тисячоліття ООН. У цьому зв'язку в резолюціях міститься заклик до урядів держав світу зміцнювати потенціал системи влади, створювати сприятливі умови для подальшого підвищення її ефективності, в тому числі шляхом управління змінами, оцінки відповідних ризиків та впровадження інновацій. Фактично йдеться про

необхідність здійснення державами-членами ООН цілеспрямованих реформ з метою розбудови ефективної системи влади, спроможної забезпечити сталий розвиток.

Досвід країн Центральної і Східної Європи, які у 1990-ті та на початку 2000-х років переживали так званий «демократичний транзит», свідчить про те, що у цей період основною ідеєю реформування системи влади стала децентралізація, але вона розглядалася як ключовий елемент більш широкої сукупності взаємопов'язаних перетворень, зокрема й руху до ствердження сталого розвитку. В їх основу були покладені зміни конституційної моделі державної влади, створення багатопартійної виборчої системи, запровадження виборного місцевого самоврядування та контролю за владними структурами. Продовженням цих змін стали, крім децентралізації, реформи центрального рівня виконавчої влади, державної служби, публічних послуг, а також механізмів управління регіональним розвитком.

У процесі здійснення реформ системи влади важливо враховувати, що вона нерозривно пов'язана з інститутом місцевого самоврядування. Цей зв'язок виявляється в низці аспектів. Зокрема, державна влада і місцеве самоврядування мають єдине джерело — народ. Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади, і стан їх реалізації контролюється останніми. Крім того, місцеві справи вирішуються хоча й самостійно, проте в руслі єдиної державної політики. Органи місцевого самоврядування наділені певними повноваженнями державно-владного характеру, які, однак, визначаються державними законами. Органи місцевого самоврядування видають нормативні акти, але ці акти за своєю природою є підзаконними та локальними. Загалом, органи державного управління та місцевого самоврядування створюють системний комплекс, що складається з різних за своєю природою органів (державних і «громадських»), проте об'єднаних в організаційне ціле необхідністю забезпечувати реалізацію практично тих самих управлінських функцій і повноважень державної виконавчої влади на місцях [5].

Виходячи з такого тісного зв'язку реформування діючої системи влади, особливо стосовно організації та діяльності системи органів виконавчої влади на територіальному рівні, важливо поєднувати з реформуванням місцевого самоврядування.

Винятково важлива роль у сучасній світовій практиці управління відводиться взаємодії органів державного управління і місцевого самоврядування з неурядовими організаціями та громадянами в процесах управління. Наголос робиться на участі громадськості у виробленні та реалізації політики

через механізми інформування, консультування і активної участі, а також на громадському контролі за виконанням прийнятих політичних рішень.

Виходячи з наведеного визначення, при постановці цілей А. М. Михненко вважає доцільним спочатку чітко вибрати дві ключові характеристики бажаних змін. Перша з них полягає в тому, що часто немає необхідності повністю перебудувати систему державної влади та місцевого самоврядування. Тому потрібно обрати масштаб державно-управлінських реформ — сукупність елементів, зв'язків та відносин всередині систем державного управління і місцевого самоврядування, а також зв'язків та відносин між цими системами, що охоплюються реформами. Другою ключовою характеристикою є базовий підхід державно-управлінських реформ, що відображає загальну спрямованість змін об'єкта реформування [4, 34-45].

Слід зазначити, суб'єктами управління реформою вважаються вищі органи державної влади (глава держави, парламент, уряд), а загальним об'єктом — система центральних та місцевих органів виконавчої влади, а також система органів місцевого самоврядування. Такий підхід використано, зокрема, у стратегіях політичних та адміністративно-управлінських реформ, що розроблялися протягом 1990-2000 рр. у низці країн Центральної та Східної Європи.

Насамперед заслуговують на увагу принципи, що пов'язані з урахуванням особливого впливу політичних чинників на управлінські перетворення. Не тільки успіх, а й просто започаткування державно-управлінських реформ критично залежить від політичної волі еліт та політичних лідерів.

У Польщі в 1993 р. було детально розроблено програму адміністративної перебудови, проте створений восени 1993 р. уряд, що представляв ліві сили, не виявив політичної волі, відмовившись від підготовлених змін. Упровадження реформи відбулося лише у 1998 р. завдяки її активному просуванню правоцентристським урядом. У Словаччині протягом 1992 р. згідно з концепцією адміністративної реформи була розроблена низка законопроектів. Але парламентарі, зважаючи на близькість виборів, не наважилися впровадити зміни, а залишили це питання на розгляд наступного парламенту. Така нерішучість, зрештою, спричинила велику затримку в проведенні адміністративних перетворень порівняно з іншими країнами Центральної і Східної Європи [1].

В контексті дослідження реформ необхідно зазначити, що їх загальний контекст, ідеологію визначають самі держави, однак, дуже суттєвим чинником, який безпосередньо впливає на контекст реформ є «допомога» світових організацій.

Проведення реформ завжди вимагає значних фінансових ресурсів, яких в новоутворених країнах не вистачало, отже, Світовий банк та міжнародний валютний банк активно втручався в державну політику країн Центральної та Східної Європи, пропонуючи їм свій варіант реформ.

У 1989 р. американський економіст Дж. Вільямсом виступив з основною доповіддю «Що мав на увазі Вашингтон під реформою політики» і містила в собі так званий Вашингтонський консенсус — список, що включав перелік з десяти рекомендацій з проведення реформ, серед них: 1) фінансова дисципліна; 2) пріоритети державних витрат; 3) податкова реформа; 4) фінансова лібералізація; 5) обмінний курс; 6) лібералізація зовнішньої торгівлі; 7) прямі іноземні інвестиції; 8) приватизація; 9) регулювання; 10) захист прав власності.

Використання пакету рекомендацій, передбачених Вашингтонським консенсусом, у країнах, які здійснювали посткомуністичну трансформацію, мало різні наслідки. Успішно вдалося провести неоліберальні реформи відповідно до рекомендацій Вашингтонського консенсусу в країнах Прибалтики, що забезпечило їм швидку інтеграцію в євроатлантичні структури: НАТО, ЄС.

Політичні еліти країн Прибалтики на початку 90-х років обрали твердий курс на проведення неоліберальних реформ і євроінтеграцію. Навколо цього курсу не було глибоких розбіжностей (так, як в Україні) між елітами з різними ідеологічними орієнтаціями. Політичні еліти прибалтійських країн, на відміну від політичних еліт інших країн пострадянського простору, мали перевагу в тому, що вони перебували у більш тісному контакті з європейськими елітами і виховувалися на європейських культурних цінностях, здебільшого німецько-скандинавського (північного) типу [5].

Причини невдалої трансформації в багатьох посткомуністичних країнах слід шукати як у хибності окремих положень Вашингтонського консенсусу, так і у цивілізаційній якості функціонуючих політичних та економічних інститутів і культурній якості політичних еліт.

У 1998 р. відомий англійський економіст Джон Грей опублікував статтю в лондонській газеті «Гардіан», в якій він різко критикує уряди США і Великобританії за проведену ними політику «ринкових реформ» в Росії і країнах Азії. Він підкреслює, що саме ця політика «несе в собі хворобу всьому світу» — глобальну валютно-фінансову катастрофу. Плодами політики «реформ» з'явилися, на думку Грея, скорочення виробництва в 2 рази проти 1991 року і перехід на бартер значної частини економіки [6].

Визнаючи поразку своєї концепції реформ, один

з ідеологів її Джеймс Кеннет Гелбрейт зазначає: «Доктрина, відома під назвою «Вашингтонський консенсус», була за своїм характером певним символом віри глобалізації. У ній відбилися впевненість у тому, що ринки діють ефективно, що відсутня потреба в їх управлінні з боку держави, що між бідними і багатими не існує конфліктних інтересів, що справи йдуть найкращим чином, якщо в них не втручатися ... Насправді ж вірно те, що бідні, тобто переважна частина населення більшості країн світу, повинні щодня харчуватися. Доброю буде та політика, яка гарантує, що вони зможуть це робити, при цьому постійно має забезпечуватися поліпшення раціону харчування, житлових умов, системи охорони здоров'я, інших матеріальних умов життя. Так що така політика — просто наївна й неправомірна кампанія. Вона по-справжньому загрожує безпеці та стабільності у світі, оскільки підриває основи забезпечення самих себе хлібом насущним ...» [5, 283-284].

До основних характеристик реформ в країнах ЦСЄ більшість авторів відносить зміну:

- розуміння ролі держави щодо суспільства;
- розуміння державного управління як надання послуг громадянам, що регулюються правовими актами;
- децентралізацію та деконцентрацію державного управління;
- збільшення державної підтримки приватного сектору в проходженні адміністративних процедур;
- застосування нових методів управління;
- створення нових механізмів контролю самоврядування і контролю громадян за діяльністю державних органів;
- фінансову децентралізацію, що фінансується з державного бюджету;
- формування державного бюджету на основі пріоритетів та оцінки ефективності використання державних коштів;
- розвиток інформаційних технологій у державному управлінні;
- підвищення кваліфікації державних службовців;
- формування нової культури поведінки державних службовців [7, 24].

Досвід проведення адміністративно-територіальних реформ в країнах ЦСЄ переконує нас в тому, що процес реформування є тривалим, охоплює різні напрямки державної діяльності та супроводжується формуванням нової нормативно-правової бази державного і муніципального управління на всіх рівнях влади на засадах єдиної законодавчої ідеології.

Метою реформ, незалежно від того, чи відбувається вона в державах з розвинутою демократією,

чи в тих, що недавно встали на цей шлях, повинно бути підвищення ефективності надання послуг населенню шляхом передачі частини повноважень від органів державної влади до місцевого самоврядування.

Реформа може відбуватися як за ініціативою державної влади («згори»), так і з місцевих громад («знизу»). Досвід країн ЦСЄ свідчить, що більш успішно реформи здійснюються в другому випадку. Існує багато форм проведення реформ, елементи яких можуть бути використані лише з урахуванням можливостей, культурних традицій, регіональних особливостей, культурних традицій, регіональних особливостей кожної країни.

Ще одним висновком щодо досвіду країн ЦСЄ в адміністративно-територіальних реформах є переконання в тому, що реформа має здійснюватися заради реформи, а не в ім'я вступу до ЄС. Цей процес є складним і потребує поміркованого підходу. Розроблення нового законодавства має передувати практичним крокам, адміністративна реформа — реформі територіального поділу, а будь-які дії мають здійснюватися лише тоді, коли будуть зрозумілими та прийнятними для більшості населення [3].

Таким чином, у сучасних умовах розвиток форм і методів взаємодії систем державного управління і місцевого самоврядування з неурядовими організаціями та громадянами в процесах управління можна вважати органічно пов'язаним з перетворенням самих цих систем та системи влади загалом.

Якість суспільних реформ залежить від дієвості держави, насамперед спроможності відповідної управлінської системи забезпечити перехід суспільства до нового стану. Враховуючи це країни Центральної та Східної Європи у процесі європейської інтеграції здійснювали реформи державного управління та місцевого самоврядування на основі їх розуміння як забезпечувальної діяльності щодо суспільних перетворень, спрямованих на досягнення членства у ЄС.

Наприклад, характерною особливістю Польщі та Угорщини було жорстке прив'язування управлінських перетворень 1990-х років до процесу європейської інтеграції. Це зумовило зовнішні і такі, що не піддаються обговоренням, критерії та стандарти функціонування системи державного управління, відповідно до яких у даних країнах відбувався весь процес реформування. Чехія після деякої затримки також розпочала управлінську перебудову на євроінтеграційних засадах. У стратегії адміністративної реформи (1998 р.) цілі та шляхи реформування були орієнтовані на забезпечення проведення економічних реформ з метою підвищення ефективності економіки Чехії

та її інтеграції до ЄС. Активне впровадження даної стратегії дало змогу протягом лише кількох років в основному досягти відповідності чеської публічної адміністрації європейським стандартам.

Література:

1. Бочаров С. В. Адміністративна реформа в Польщі як крок до інтеграції в Європейський союз / С. В. Бочаров // Наука. Релігія. Суспільство. — 2009. — № 4. — С. 60-64.
2. Горбатенко В. П. Політологічний енциклопедичний словник / В. П. Горбатенко. — К. : Генеза, 2004. — 736 с.
3. Гнидюк Н. А. Розширення Європейського Союзу та досвід реформ країн ЦСЄ у контексті приєднання до ЄС : навч. посіб. / Н. А. Гнидюк, С. Ф. Федонюк ; за заг ред. : М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. — К. : Міленіум, 2009. — 353 с.
4. Михненко А. М. Управління якістю суспільних реформ : навч. посіб. / А. М. Михненко, Е. М. Макаренко, С. О. Кравченко. — К. : НАДУ, 2009. — 190 с.
5. Музиченко Г. В. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобалізаційних змін : Монографія / Г. В. Музиченко. — Одеса : Друкарський дім, 2012. — 394 с.
6. Муранівський Т. В. «Вашингтонський консенсус» / Т. В. Муранівський // Економічна газета. — 1999. — № 50.
7. Нагорний С. Адміністративно-територіальна реформа в країнах Вишеградської групи: висновки для України / С. Нагорний // Зовнішні справи. — 2011. — № 5 — 6. — С. 24 — 27.

Маслов Ю.К. Место и роль реформы в формировании действительной системы власти в современных странах Центральной и Восточной Европы. — Статья.

Аннотация. Рассматривается реформа как современный способ трансформации действующей системы власти на пути к построению эффективного демократического государства на примере проведения административно-территориальных и государственно-управленческих реформ в странах Центральной и Восточной Европы. Признано эффективность реформы в данном процессе, а также определены необходимые условия для ее эффективного применения на практике, а именно: наличие политической воли, согласия в обществе и четкого плана действий.

Ключевые слова: реформа, административно-территориальная реформа, государственно-управленческая реформа, система власти, государственная власть, местное самоуправление.

Maslov Ju.K. The role of reform in the making of efficient system of power in the modern countries of Central and Eastern Europe. — Article.

Summary. A reform as a modern way of the existing system of power transformation on the way to build an efficient democratic state on the example of administrative-territorial governance and reforms in the countries of Central and Eastern Europe are discussing in the article. Recognized the effectiveness of the reform in this process as well as the necessary conditions for its effective application in practice, namely: political will, consent in the society and a clear plan of action.

Key words: reform, administrative-territorial reform, public management reform, the system of power, state power, local self-government.

Милосердна І.М.,

*кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ РЕФЕРЕНДУМУ В СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування інституту референдуму, як форми безпосередньої демократії. Приділяється увага дослідженню особливостей закріплення і широкого розповсюдження інституту референдуму в зарубіжних країнах.

Ключові слова: інститут референдуму, вибори, правова держава, демократія.

Розвиток правової держави в умовах сучасних демократичних перетворень є неможливим без безпосередньої участі громадян у вирішенні найактуальніших питань державної політики і суспільно-політичного життя загалом.

Термін «референдум» (від латин. *referendum* — те, що має бути повідомлене) означає звернення безпосередньо до виборців для вирішення законодавчого або іншого питання державного життя. Референдум має багато спільного з виборами (ті ж учасники, комісії, спостерігачі, процедура голосування і ін.), проте відмінність полягає в тому, що вибори це обрання осіб, а референдум вирішення питань. Від референдуму слід відрізняти широкомасштабні опитування населення, що проводяться у формах, близьких до референдуму. Ці так звані консультативні референдуми юридичної сили не мають [1, 635].

Метою даної статті є дослідження особливостей формування та поетапного процесу становлення інституту референдуму на прикладі світового досвіду.

Проблемами аналізу референдуму в зарубіжних країнах займалися В.В. Маклаків, В.А. Туманів, Б. Спасов, А. Ангелов, Л. Зябка, І. Ключев, Ф. Курті, К. Еллінека, К. Хессе, Ж. Дюкло, Л. Дюги та інші. Вони досить детально показали його юридичну природу і основні етапи розвитку.

У сучасному конституційному праві термін референдум майже повністю витіснив раніше поширене найменування плебісцит, яке являлось його історичним попередником. Плебісцит — інститут, що виник у V ст. до нашої ери в Римській республіці у період боротьби між патриціями та плебеями. Закон консулів Л. Валерія та М. Горация 449 р. до н.е. запроваджував недоторканість плебейських трибунів та обов'язковість плебісцитів (як актив, ухвалених зборами плебсу) для виконання

громадянами Риму, щоправда — за умови їх попереднього затвердження Сенатом [5, 15].

Перший період (середина XV — середина XIX ст.) — поява і становлення інституту референдуму в зарубіжних країнах. В епоху середньовіччя плебісцити як форма безпосередньої демократії набули поширення у державах з республіканською формою правління (зокрема, в Швейцарії, окремих ганзейських містах тощо). Новий етап розвитку цього інституту припав на кінець XV та XIX ст., коли плебісцити проводились для затвердження конституцій, вирішення територіальних суперечностей, реалізації права народів на самовизначення, зміни засад організації публічної влади, підвищення ролі громадян у законодавчому процесі. Власне референдум був уперше проведений у Швейцарії 1449 р. щодо її фінансового становища.

У 1798 р., коли Франція завоювала Швейцарію, була прийнята нова Швейцарська конституція. У ній містилися обмеження ряду прав, у тому числі і права громадян на народне законодавство. Цюрихський політик того часу, Сутер, обґрунтував це тим, що «законодавство або діяльність законодавчої установи полягає в ґрунтовній роботі відповідного питання, в усесторонньому обговоренні і вирішенні його. Народ схильний засвоювати ідеї, які витікають від окремих осіб, цікавитися, захоплюватися ними і стояти за них всією масою. Але в законодавстві справа зводиться до того, щоб розробити ці ідеї в подробицях і виразити їх в самій кращій формі. Народ не може виконати цього завдання. Вона має бути покладена на раду або подібну до нього установу. Всесторонньо обговорювати або з'ясовувати ці речі може тільки корпорація, яка не має бути дуже численною» [6]. Інший учений того часу, Вельті, відзначав: «Якщо народні права досягають мети — встановити єднання представників з народом, об'єднати ідеї і дух часу з відчуттями і думками народу, то, звичайно, в них полягає велика державна мудрість, яка знайшла філософський камінь і замінює розумову працю державного діяча роботою непогрішимої машини. Але треба ретельно приглянутися, чи дійсно народні права виконують це високе завдання?» [2, 186].

У першій половині XIX ст. в Швейцарії починається період безперервних хвилювань, революцій, «відродження» народних прав у великих кантонах. Конституція Швейцарії 1848 р. послужила новим поштовхом до розповсюдження народного законодавства у формі референдуму і народної ініціативи, де референдум проводиться на федеральному, кантональному і комунальному рівні і найчастіше на вимогу виборців. Так, у 1831 р. в швейцарському кантоні Сен Гален було впроваджено Інститут народного вето. Більшість республіканських Конституцій Франції було схвалено саме шляхом плебісциту. У 1866 р. на плебісциті було прийнято рішення про входження Венеції до складу Італії, 1870 р. за приєднання до Італії проголосувала громада Риму, у 1867 р. за результатами плебісциту до складу Греції увійшли Іонічні острови, у 1860 р. на плебісциті було ухвалено рішення про приєднання Ніцци і Савойї до складу Франції. Плебісцитом 1851 р. строк повноважень Президента Франції Луї Наполеона було продовжено до 10 років, ще через рік, також через плебісцит, Луї Наполеон став імператором Наполеоном III [5, 17].

Один із відомих дослідників референдуму і свідок його проведення в Швейцарії, Ф. Курти, оцінюючи результати референдуму, говорить, що референдум «є політичною школою для народу і, отже, засобом культурного розвитку першорядної ваги. Де діє референдум, там всі класи населення займаються державою і його завданнями. Народ нашого часу не хоче бути *misera contribuens plebs*. Він не хоче чекати, поки його визнають зрілим і здатним застосовувати широкі права. Референдум виявився надзвичайно корисним для законодавства і всього життя тим, що він доставив більше впливу на громадську думку і загальну волю: адже представницькі установи скрізь, де тільки вони можуть діяти самовладні, дуже схильні перетворюватися на особливий стан, в касту, яка, замість суспільних інтересів, дотримується лише свої власних. Народні голосування референдуму нагадують парламентарям про їх обов'язки; вони примушують їх шукати зближення з народом» [2, 238].

Другий період (кінець XIX – початок XX ст.) – закріплення і широке розповсюдження інституту референдуму в зарубіжних країнах.

Слід зазначити, що в кінці XIX – початку XX ст. в конституціях деяких західних держав з'явилися статті про можливість звернення до референдуму при вирішенні не лише внутрішніх, але і зовнішньополітичних питань. Так, в Конституції Швейцарії (п. 3 ст. 89) ще в 1912 р. було зафіксовано положення, відповідно до якого було потрібне проведення загальнонаціонального

референдуму для затвердження міжнародних договорів на невизначений термін або на термін більше 15 років.

Окрім Швейцарії, референдуми неодноразово проводилися в таких державах світу, як Норвегія, США, Франція, Данія, Італія, Ірландія, Бразилія і в інших країнах.

Серед найбільш відомих референдумів, що проводилися перед початком першої світової війни і привернули до себе увагу міжнародну громадськість, можна назвати референдум 1905 р. в Норвегії.

Інститут референдуму був законодавчо закріплений в кінці XIX – початку XX ст. в конституційних актах ряду штатів США. Хоча поява референдуму в політичному житті США датується 1640 р., лише в 1898 р. деякі штати почали законодавчо дозволяти людям брати безпосередню участь в процесі правотворчості шляхом використання таких форм, як ініціатива і референдум.

Як відзначає М.Н. Марченко, час законодавчого закріплення і використання референдуму в політичній і правотворчій практиці США інколи оспорується самими ж американськими соціологами і юристами. Відомий вчений Л. Ліпсет вважав, що референдум в країні сягає витоків американської революції, коли декілька штатів надали своїм громадянам проекти конституцій на розгляд та твердження [6].

В кінці XIX ст. законодавчі збори штатів, або конституційні конвенти, почали практикувати внесення конституцій на схвалення виборців. Але ця практика в більшості випадків була припинена судами штатів, вважаючи, що легіслатура, наділена законодавчою владою, не може делегувати дану владу виборцям. Тоді ж були прийняті нові конституції штатів або внесені зміни (поправки) в тих, що діють, відповідно до яких закони, не будучи схваленими на референдумі, не мали юридичної сили. Подібні обмеження стосувалися, як правило, законів, регулюючих позики і оподаткування.

У першій половині XX ст. плебісцити використовувались переважно для вирішення територіальних питань. Наприклад, у 1905 році шляхом загальнонаціонального плебісциту було припинено дію Кальмарської унії, і Норвегія отримала незалежність. За результатами плебісциту у Верхній Сілезії 1921 р. територію Верхньої Сілезії було поділено між Веймарською республікою та Польщею.

На початку XX ст. референдум найактивніше практикувався лише в Швейцарії на всіх рівнях, а також в США (на штатному і місцевому рівнях) і в Австралії (у конституційній області).

Найбільшого поширення референдум набув після першої світової війни. Тоді разом з демократизацією виборчого права (надання права голосу

жінкам, введення у ряді країн пропорційної виборчої системи) значно розповсюдилися всі форми безпосередньої демократії: референдум, народна ініціатива, та ін. Інститут референдуму увійшов до більшості конституцій країн Центральної Європи і прибалтійських держав, що утворилися після першої світової війни, де знайшов відображення у законодавстві ряду інших країн, наприклад — Австрії, Естонії, Латвії, Литви, Словаччини, Чехії, Вільного Міста Данцига тощо [5, 16].

При цьому, окрім свого традиційного призначення — затвердження або відхилення запропонованих актів, з'являється нова тенденція у використанні референдуму. У деяких державах правлячі круги за допомогою цього інституту обходили представницькі установи, підміняли їх. На таку можливість західні учені указували ще в 1930 р. Вони розглядали референдум як спосіб залучення виборців до вирішення конфліктів між різними органами держави.

Взагалі в світовій практиці інститут референдуму був остаточно сформований в післявоєнний період. Саме в цей час почала формуватися тенденція прийняття конституційним шляхом всенародного голосування або тільки по її принципам, чи по всьому тексті проекту, але вже проголосованому парламентом [8, 288-294].

У другій половині ХХ ст. є приклади де використання референдуму використовувалася для легітимізації авторитарних і диктаторських режимів. Розвиток інституту референдуму в західних державах в той період не завжди був послідовним. Більше того, референдум був в значній мірі дискредитований в очах світової громадськості. При авторитарному режимі, в умовах репресій і тиску на виборців, фальсифікації результатів голосування і відсутності у опозиційних сил можливостей виразити своє відношення до предмету голосування, правлячі круги проводили закони, зручні для них. Сфальсифікованим плебісцитом 1935 р. в Греції була впроваджена монархічна форма правління. Так, в липні 1947 р. на референдумі в Іспанії було отримано 78% за закон, який проголошував Іспанію королівством. У законі не визначалося, хто буде королем, а пост глави держави довічно зберігався за Франком, яке у той час не був ні королем, не регентом, тобто юридично закріплювалося положення диктатора і підкреслювалася його необмежена влада. Дійсний референдум можливий лише в умовах демократичного правового режиму, який припускає свободу слова і волевиявлення зокрема. Отже, в умовах авторитаризму референдум в його класичному розумінні неможливий.

Референдум також тричі проводився у фашистській Німеччині. На всенародні голосування

вносилися наступні питання: про вихід Німеччини з Ліги Націй в 1933 р., про з'єднання поста Президента з постом фюрера і рейхсканцлера в 1934 р., про приєднання Австрії до Німеччини в 1938 році. У 1933 р. на референдумі приймається Конституція Португалії, розроблена самим диктатором А.О. Салазаром, що закріпила основи корпоративної держави [4, с. 81].

Третій період (середина ХХ ст. — теперішній час) — затвердження референдуму як форми народовладдя.

У подальший період, і особливо після другої світової війни, практика використання інституту референдуму в політичному житті і правотворчій діяльності західних країн набула ще ширшого поширення. Референдум вийшов на перше місце серед інших інститутів безпосередньої демократії. Він був закріплений в Основних законах Франції 1946 р. (ст. 90), ФРН 1949 р. (ст. 29, 146), Італії 1947 р. (ст. 75, 138), Японії 1947 р. (ст. 96), більшості конституцій земель ФРН. Був даний новий, потужний поштовх процесу подальшого розвитку і вдосконалення референдуму майже у всіх високорозвинених в промисловому відношенні країнах. Помітно зросла інтенсивність використання даного інституту, особливо в 60 — 80-і роки. Наприклад, в США, де законодавством передбачається проведення референдумів на рівні майже кожного штату, окрім Делавера, і на місцевому рівні кількість звернень до даного інституту щорік налічує від 12 до 15 тис. випадків. У 21 штаті він обов'язковий по конституційних питаннях, а в 23 передбачений петиційний референдум. За 23 роки (з 1945 по 1968 р.) на рівні штатів, виключаючи дорадчі, було проведено 497 референдумів (59 петиційних, 18 законодавчих, обов'язкових: 336 по конституційних і 84 — по інших законах) [3, 13].

У країнах Західної Європи, виключаючи Швейцарію, кількість референдумів, проведених тільки на національному рівні за час їх конституційного закріплення, налічує більше ста випадків. У Швейцарії, що стоїть, поза сумнівом, на першому місці по використанню референдумів на федеральному або загальнонаціональному рівні, таких випадків, за підрахунками швейцарських державознавців і правознавців, налічується починаючи з 1843 р. більше 240.

Кожен референдум є унікальною політичною подією, яка викликає той або інший суспільний резонанс. У післявоєнній Франції, наприклад, значний інтерес викликали референдуми, що стосувалися ухвалення Конституції країни (у 1958 р.), припинення війни в Алжирі (у 1961 р.), зміни положення конституції про порядок обрання президента республіки (у 1962 р.), реформи

сенату і установи регіонів (у 1969 р.), розширення Європейського економічного співтовариства за рахунок ухвалення в нього Великобританії, Данії, Ірландії і Норвегії (у 1972 р.).

В Англії світову суспільну увагу привернули референдуми, що стосувалися вступу, а потім перебування (у 1975 р.) цієї країни в Європейському економічному співтоваристві, також що проводився в 1979 р. в Шотландії і Уельсі референдум про розширення місцевої автономії. В Іспанії величезний суспільний резонанс дістав проведений в 1986 р. загальнонаціональний референдум про участь цієї країни в структурі НАТО; В Швейцарії — референдум 1985 р. про вступ цієї нейтральної держави в ООН [7, 203-211].

Референдум активно використовується і в країнах «третього світу», де його результати закріплені в конституціях. Зокрема, в Азії — Філіппіни, в Африці — Алжир, Ангола, Габона, Єгипет, Кабо-верде, Ліберія, Мадагаскар, Сенегал, Руанда, Того, Ефіопія, ПАР; Латинська Америка — Нікарагуа. Проте на практиці інститут референдуму в окремих державах використовується не так широко. Наприклад, в деяких країнах Африки (Того, ПАР, Руанді), що мають однопартійну систему, на референдум виносилися лише питання схвалення конституцій. У Алжирі, Конго, Мадагаскарі, Ефіопії референдум використовувався в основному при ухваленні конституцій, а також при схваленні програмних документів правлячих революційно-демократичних партій.

У 80-х роках використання цієї форми волевиявлення громадян розширилося. У 1980 р. в Непалі на референдум було винесено питання про збереження в країні безпартійної системи, в 1982 р. в Шрі-Ланці обговорювалося питання про продовження на шість років повноважень парламенту скликання 1977 р.; у 1984 р. в Пакистані встало питання про «ісламізацію» державно-правових інститутів країни. На всіх перерахованих референдумах уряд добився підтримки пропозицій, що виносилися на голосування.

Особлива увага світової громадськості фокусувалася в 80-і рр. на референдумі, що проводився в Канаді. Він стосувався політичного і правового статусу провінції Квебек. Питання зачіпало майбутнє всієї федерації, оскільки на порядок денний урядом провінції в черговий раз була поставлена проблема надання суб'єктам канадської федерації права на самовизначення аж до відділення. В результаті проведеного референдуму, завдання якого було виявити, чи довіряють громадяни Квебека своєму уряду вести переговори з метою укладення передбачуваного договору між Квебеком і Канадою, більшістю голосів (59,5%) дана пропозиція була знехтувана [6].

В даний час референдум широко використовується в зарубіжних країнах. 26 вересня 1999 р. рішенням референдуму повноваження Президента Таджикистану Емомалі Рахмонова було продовжено з 5 до 7 років, 27 лютого 2002 р. рішенням референдуму строк повноважень президента Узбекистану Іслама Карімова також було продовжено до 7 років. 17.10.2004 р. білоруські виборці на референдумі висловились за скасування обмежень строків перебування при владі президента Білорусі (що дозволило О.Лукашенко втретє висунути свою кандидатуру на виборах 2006 року). Подібним чином закріплювалось перебування при владі президентів Казахстану Нурсултана Назарбаєва (референдум 1995 року про продовження строку повноважень президента) і Туркменістану Сапармурата Ніязова (референдум 15.01.1994 р. Щодо продовження строку повноважень президента до 2002 року).

У 2000 р. у Франції пройшов референдум про скорочення терміну повноважень президента країни з 7 до 5 років. Про проведення референдуму було вирішене президентом Франції Жаком Шираком 6 липня 2000 р.

У Швейцарії в 2000 р. проводився референдум про введення обов'язкових квот для представництва жінок в парламенті країни. 80% населення висловилося проти введення обов'язкових квот для представництва жінок в парламенті.

Таким чином, референдум є не лише формою висловлювання громадської думки, але й способом ухвалення принципово важливих нормативно-правових та політичних рішень. Проте слід зазначити, що проведення референдуму в будь-якій державі буде ефективним лише в тому випадку, якщо він проводитиметься в демократичній країні та підтриманий широкими верствами населення.

Основним чинником, який не сприяє розширенню сфери застосування референдумів, є те, що за певних умов референдум може стати дієвим інструментом для згортання демократичних процесів — адже за своєю суттю референдум передбачає голосування лише «за» або «проти» внесеної пропозиції, виключає (на відміну від інститутів опосередкованої демократії) подальші дискусії та пошук компромісного варіанту кінцевого рішення. Саме ці вади референдуму, як свідчить практика, з успіхом використовуються в умовах авторитарного політичного режиму.

Показовим у цьому відношенні є досвід ряду азійських країн, де рішеннями референдумів підмінялись конституційні положення та діяльність вищих органів держави. У 1976—1978 роках в Єгипті було проведено серію референдумів, якими було продовжено визначений Конституцією строк президентських повноважень, обрано на

посаду Анвара Садата, розширено повноваження правоохоронних органів, схвалено недемократичні заходи проти «підривних елементів» та опозиції.

Вивчення зарубіжного досвіду дозволяє говорити про те, що до процедури референдуму звертаються переважно для вирішення питань найбільшої ваги — затвердження конституцій (та, відповідно, засад організації публічної влади), визначення зовнішньополітичного курсу країни (у цьому контексті показовим є досвід норвезького референдуму 1972 р., коли громадяни Норвегії не підтримали ідею членства Норвегії в Європейському Союзі), обмеження державного суверенітету (референдуми, пов'язані з розширенням Євросоюзу, референдуми щодо Конституції ЄС тощо), врегулювання відносин між центральною владою та автономіями тощо. Чи не єдиним винятком з цього правила є Швейцарія, де на референдум часто виносяться питання, вирішення яких у багатьох інших країнах віднесено до компетенції органів публічної влади.

Література:

1. Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. — М.: ИНФРА-М, 2007. — VI, 858 с.
2. Курти Ф. История народного законодательства и демократии в Швейцарии [Электронный ресурс] / Ф. Курти. Пер. с нем. Г.Ф.Львовича. — СПб.: Т-во "Знание", 1900. — VIII, 238 с. — Режим доступа: <http://shpl.dlibrary.org/ru/nodes/3214-kurti-f-istoriya-narodnogo-zakonodatelstva-i-demokratii-v-shveysarii-spb-1900-istoriko-politicheskaya-biblioteka-3#page/250/mode/inspect/zoom/4>
3. Маклаков В. В. Референдум в буржуазном государстве [Электронный ресурс] / В. В. Маклаков // Правоведение. -1975. — № 3. — С. 96 — 103. — Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1140046>
4. Основы конституционного права ФРГ. Перевод с немецкого / Хессе К.; Под ред.: Сидоров Н.А. (Вступ. ст.); Пер.: Сидорова Е.А. — М.: Юрид. лит., 1981.
5. Референдуми в Європейському Союзі / За ред. Д.С. Ковриженка. — К.: ФАДА, ЛТД, 2007. — 186 с.
6. Синцов Г.В. Становление института референдума в зарубежных странах [Электронный ресурс] / Г.В. Синцов // Право и жизнь. — 2004. — № 68(4). — Режим доступа: <http://www.law-n-life.ru/arch/n68.aspx>
7. Современное буржуазное государственное право. Критические очерки. Основные институты. №2 / Крутоголов М.А., Крылова Н.С., Крылова И.С., Никифорова М.А., и др.; Отв. ред.: Туманов В.А. — М.: Наука, 1987. — 368 с.
8. Старостина И.А. К вопросу о конституционном референдуме // Конституция как символ эпохи: В 2 т. / Под ред. проф. С.А. Авакьяна. Т. 1. М.: Изд-во МГУ, 2004. — 528 с.

Милосердная И.М. Формирование и становление института референдума в мировой практике. — Статья.

Аннотация. Статья посвящена проблеме формирования института референдума, как формы непосредственной демократии. Уделяется внимание исследованию особенностей закрепления и широкого распространения института референдума в зарубежных странах.

Ключевые слова: институт референдума, выборы, правовое государство, демократия.

Myloserdna I.M. The forming of referendum institution in World practice. — Article.

Summary. The article deals with the problem of forming of institute of referendum, as forms of direct democracy. Attention is paid to research of features of fixing and wide distribution of institute of referendum in foreign countries.

Keywords: institute of referendum, elections, legal state, democracy.

ФІО на руском и англ. яз., и название статей

*Назаренко А.Н.,
старший преподаватель кафедры
философии, политологии и социологии
Санкт-Петербургского государственного университета*

КРИЗИС ПУБЛИЧНОЙ СФЕРЫ КАК КОММУНИКАТИВНОГО ПРОСТРАНСТВА ИНДУСТРИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы трансформации публичной сферы в эпоху становления информационного общества. Проанализирована проблема кризиса идеологии в условиях эмансипации знака. Исследованы причины снижения доверия общества традиционным элементам структуры публичной сферы.

Ключевые слова: публичная сфера, идеология, информационное общество, коммуникация, каналы коммуникации, социальная трансформация, симулякр

Публичная сфера, как пространство и продуцирующая среда общественного сознания, является одним из ключевых элементов дискурса о трансформации общества в постиндустриальную эпоху. Сегодня этот элемент претерпевает серьезные изменения, выраженные в утрате легитимности и в грядущей дисфункции институтов индустриального общества, таких как идеология, нация, гражданское сознание и др. Сегодня можно говорить и о кризисе самой публичной сферы, как категории индустриальной эпохи.

Кризис публичной сферы можно было бы сформулировать в качестве следующих проблемных положений:

Публичная сфера содержательно представлена идеологией, которая не функциональна в условиях постиндустриального общества.

Публичная сфера формально представлена системой социальных коммуникаций, характерных для индустриального общества, что в постиндустриальную эпоху оборачивается дисфункцией коммуникативной подсистемы общества и энтропией публичной сферы.

В соответствии с проблемами, цель данной работы состоит в том, чтобы показать ключевое изменение идеологической сферы общественного сознания и дать описание кризисному состоянию публичной сферы современного общества.

Указанная выше цель достигается путем последовательного решения следующих задач:

Дать определение феномену идеологии, определить функциональность идеологии через рас-

смотрение процесса её трансляции, каналов трансляции, а также структуры трансляции.

Дать характеристику процессам симуляции идеологии, как знаковой системы, а также симуляции публичной сферы, как нелегитимного коммуникативного пространства в условиях эмансипации знака.

Логика настоящего исследования разворачивается в рамках структурно-функционального анализа феномена идеологии, как содержательного аспекта публичной сферы, и самой публичной сферы как коммуникативного пространства. Ключевые понятия и категории исследования публичной сферы сформулированы представителями структурализма (Р. Барт, Ч. Пирс), постструктурализма (Ж. Бодрийяр, В. Флюссер), неомарксизма (Ю. Хабермас).

Проблемы дисфункции публичной сферы необходимо рассматривать с учетом общих характеристик информационной эпохи. Ценность информации задаёт курс изменений всех сфер общественной жизни, меняется и само общество, сам субъект, носитель общественного сознания. Согласно расхожему марксистскому утверждению о том, что бытие определяет сознание, можно сказать, что начало изменений в публичной сфере сопутствует переходу от производственного индустриального общества к обществу креативно-информационному.

Постиндустриальное общество часто трактуется как общество информационное. Информация действительно играет определяющую роль в формировании общественных связей и отношений. Сегодня информация как основной (не побочный) продукт человеческого труда, обладает совершенно новыми свойствами, прежде не встречавшимися в истории. Во-первых, информация не материальна, а технический прогресс отделяет её от носителя (вещи). Во-вторых, в информационном обществе ценна только информация, ведь только она становится эквивалентной человеческому труду.

По своей сути информация — это содержание, носитель информации — форма. В постиндустриальную эпоху — всякая неинформативная

форма утрачивает ценность, ибо она перестаёт быть эквивалентной человеческому труду (она может быть эквивалентной машинному или аппаратному труду, но не человеческому). Таким образом, переход к информационному обществу знаменуется кризисом ценности материальных благ. Эта ценность девальвируется, и вместе с этим происходит фундаментальное перестроение всей социальной системы.

Столь грандиозное перестроение общественных отношений влечёт за собой трансформацию общественного сознания. И теперь эволюция сознания представляется следующей: мифологическое сознание древнего общества сменяется рациональным сознанием эпохи экономических отношений (экономические формации технологически развивающегося общества), а рациональное сознание в свою очередь сменяется новым типом сознания, основные характеристики, которого пока еще не определены. Условно этот тип сознания можно было бы назвать глобальным сознанием. Публичная сфера, в которой происходит выработка идей, теорий, различных идеологий, в условиях глобального сознания информационного общества вообще претерпевает кризисы. Как было обозначено выше, начать рассмотрение таких кризисов необходимо с деконструкции идеологии, как важнейшего аспекта общественного сознания и содержательного наполнения публичной сферы.

Термин «идеология» введен для обозначения новой науки об идеях Дестютом де Траси. Данная наука превосходит позитивизм в своем отношении к именно классическому пониманию науки, построенной на принципе познания объективной истины, продолжающей собой логику естественных наук. Траси отмечает, что разум — творец идей, и его действия должны быть предсказуемыми, как законы гравитации, тем самым подчеркивая именно научный, не-философский статус идеологии.

Вопреки изначальному научному смыслу идеологии, отношение к этому феномену всегда было скептическим. Идеология противопоставлялась реальному положению вещей. Впервые критическое отношение к идеологии возникло еще у Наполеона. Он впервые употребил сам термин «идеолог» в уничижительном смысле. Для него идеолог — болтун, туманный метафизик, обскурантирующий ясные и четкие практические действия политической власти».

Марксистское понимание идеологии трактует её как ложное сознание [1, 122], что свидетельствует об изначальном статусе идеологии, как несовершенной картины мира. Однако к концу XIX века определяющей в оценке идеологии стала её классовая принадлежность, что реабилитирует

идеологию в качестве инструмента в консолидации и мобилизации пролетариата.

В целом марксизм понимает идеологию следующим образом: это «идеалистическая концепция, согласно которой мир представляет собой воплощение идей, мыслей, принципов» [2, 116]. Главным в этом определении является характеристика идеологии как идеалистической концепции, то есть некой умозрительной конструкции, которая уже а priori не будет достоверным отражением общественного бытия.

Отводится и место этой идеалистической концепции, она относится к области общественного сознания, определяемого условиями бытия. Уже здесь обнаруживается двойственная природа идеологии: с одной стороны, как элемент общественного сознания, она является отражением общественного бытия, с другой — это по-прежнему идеалистическая концепция, теоретический конструкт.

На практике эта двойственность обуславливает вероятность того, что теоретический конструкт, сформулированный теоретиком-идеологом, не всегда будет совпадать с отражением бытия в общественном сознании. В то же время эта вероятность оказывается совсем незначительной на период XIX и даже XX веков. Ведь вся история индустриального развития общества основывается на рационализации мышления, а эта рационализация выражается в желании концептуализации общественного сознания. Таким образом, теоретик-идеолог осуществляет своего рода «помощь» обществу, расставляя все ценности, идеи, ожидания, чаяния по своим местам, тем самым систематизируя общественное сознание, формируя общественную идеологию. И кажется, будто бы и общество, и идеолог испытывают одну и ту же интенцию концептуализации и систематизации общественного мышления. Их консенсус действителен. Но только в условиях индустриального общества.

В целом марксизм, декларируя идеалистический статус идеологии, сам стал идеологией, только уже новой — номиналистической идеологией, чьё значение имеет весьма опосредованную связь с референтом — общественным бытием. Идеология ставит своей целью концептуальное оформление картины мира, что говорит о замене критерия истинности идеологического дискурса, на критерий научности идеологического текста. Это удивительным образом пересекается с изначальным пониманием идеологии как науки.

Сегодня мы понимаем, что марксизм — это и научная теория, и идеология (номиналистическая идеология). Подобное положение подчеркивает, что номиналистическая идеология — это абстракция

второго порядку, запрограммованная авторами-идеологами, получившими сведения об идеологической сфере общественного сознания (абстракция первого порядка).

В свою очередь идеология пролетариата (или какого бы то ни было другого класса, группы, общности) — порожденный общественным сознанием миф, абстракция первого порядка. Это идеалистическая идеология. Подобно положению о том, что автор мифа — божество, трансцендентное, автор этой идеалистической идеологии — само общество.

Именно автор идеологии формирует её функционал.

Исходным пунктом рассуждений о функциональности идеологии является положение о том, что идеология относится именно к сфере идеалистической, а само продуцирование идеологии носит номиналистический характер.

Идеология всегда противостоит реальному положению вещей, её культурологическая обусловленность (продиктованная функциональным смыслом) относит этот идеализм к области рассуждений о должном. Данное положение реализуется при условии критического восприятия настоящего положения вещей. Но и эта критика, и отправная точка для неё (представление о сущем) также номинальны, так как восприятие (именно восприятие идеологом представлений общественного сознания) проходит цепочку редукции (абстрагирования). Это касается, правда, только продуцирования идеологии, то есть той идеологии, которая создаётся идеологами, которая носит характер рационально объективированного концепта.

Расщепление индустриальной культуры отнесло продуцируемую номиналистическую идеологию к сфере «герметичного текста» (наука), а идеология как сфера общественного сознания формируется в области «дешевого текста» (массовая культура). Таким образом, общественные мифы концептуализировались и стали соответствовать дискурсу продуцируемой номиналистической идеологии. Но это соответствие, этот консенсус носит временный характер. Дуалистический характер идеологии, обнаруженный еще при возникновении этой категории в науке, с развитием информации и средств коммуникации оборачивается дихотомией, расколом на две взаимоисключающие концепции идеологии.

Эта двойственность идеологии вовсе не означает того, что уже сейчас она разделилась фактически. Разделился её генезис и оценка предназначения. В остальном идеология пока осталась прежней: структура идей пирамидальной конструкции, основанная на принципе иерархии: от философской концепции, до площадного языка.

Но о каком расколе можно говорить сейчас? Сегодняшний раскол идеологии можно было бы назвать функциональным расколом. Идеология по своей сути интенциональна и функциональна, но в её природе заложено две интенции: интенция общества и интенция идеолога. Соответственно раздваивается и функционал идеологии, если консенсус интенций отсутствует. Важно также то, что при условии сохранения самой структуры, этот функциональный раскол прослеживается в процессе трансляции идеологии.

Весь функционал идеологии действителен при воссоздании солидарного общества. Цементирующие свойства идеологии действительны в условиях массового её признания. Солидарное общество возникает при условии необходимости ориентации на другого, при осознании необходимости взаимодействия. Теория социального обмена (Дж.Хоманс) гласит, что социальное взаимодействие может быть трактовано как обмен информацией [3, 120]. Эта трактовка интересна в силу того, что говорим мы именно об информационном обществе и о возможности социальной солидарности в условиях развития информации и возникновения новых технических свойств коммуникации.

Трансляция идеологии — это своего символический обмен, в котором идеология является знаковой системой, а ключевые свойства обмена — интерактивность и анонимность.

Таким образом, распространение и усвоение идеологии осуществляется в процессе её трансляции. Данный процесс осуществляется по специализированным каналам трансляции.

Канал трансляции идеологии с позиции структурно-функционального подхода может быть представлен в качестве черного ящика, в который со стороны входа загружаются абстракции второго порядка (номиналистическая концептуальная идеология), а на выходе ожидаются абстракции первого порядка (идеалистическая образно-выражая идеология).

Общее предназначение канала — передача информации от продуцирующего идеологию субъекта (идеолога) к реципиенту (общество, группа, индивид).

Каналы трансляции:

- Институционализированные (СМИ);
- Внеинституциональные (граффити, социальные сети и т.п.).

Каналы развиваются технически и технологически. Технологически возникают принципиально новые каналы трансляции. Технологический прогресс состоит в том, что новый канал должен удивлять, он должен заставить врасплох реципиента, и тогда это реципиент воспримет информацию без всякого скепсиса.

Например, граффити, представлявшие собой до последнего времени нечто незаконное и в определенной мере преступное, однако являющееся своеобразным «криком души» недовольствующей и загнанной в антисистемное положение части населения. Граффити можно считать технологически новым каналом трансляции. Идеолог замечает доверие общества правдивым граффити и ангажирует этот канал, начиная транслировать через него свою идеологию.

Технический прогресс также рассчитан на «удивление» реципиента, но по средствам новизны формы передачи информации. Технически каналы развиваются через ангажирование всё новых и новых технических достижений общества. Здесь самым ярким примером технически развитых каналов могут выступать социальные сети в интернете.

Вновь открытые каналы изначально не институционализированы. Их характер вызывает ощущение случайности, внезапности и правдивости. «Правда» в общественном сознании понятие тождественное «истине». Правда никем не может быть присвоена. Отсюда и недоверие к институциональным каналам. Если канал институционализирован, то это сделано в интересах идеолога, который не желает правды, не сообщает истины, а вместо этого подменяет истину научностью. Беда в том, что идеолог ангажирует всё больше и больше каналов трансляции и они со временем институционализируются в его руках, он упорядочивает и систематизирует структуру канала, тем самым дискредитирует его.

Институционализация канала — процесс, в котором участвует не только идеолог. По своей сути он играет только лишь роль заинтересованного лица. Институционализация — это функция самого канала. Сам канал стремится быть максимально эффективным в условиях конкуренции медиа. Соответственно институционализация может быть названа функцией медиа в целом и каналов трансляции идеологии в частности. Функция институционализации каналов выражается в стабилизации эффективности передачи информации от идеолога к реципиенту.

Сам процесс институционализации каналов можно представить следующим образом: стихийное взаимодействие происходит по принципу подбора стимулов для получения необходимых реакций (как это могло быть объяснено в поведенческом подходе), когда нужные стимулы подобраны и получены нужные реакции, канал может быть назван окончательно институционализированным. Идеолог начинает пускать по этому каналу информацию, будучи убежденным в том, что она будет воспринята, как и раньше — при стихийном поиске эффективных форм её подачи.

Говоря о форме подачи информации, нужно дать описание структуры информации. Структурным элементом информации можно было бы назвать контент. Именно контент и составляет разницу в усвоении информации институциональных и внеинституциональных каналов.

Черный ящик канала трансляции редуцирует порядок абстракции идеологии структурно закреплённой в контенте. Непредставимая концепция, герметичный запрограммированный текст на выходе преобразуется в символы, готовые к употреблению обществом.

Символы представлены в двух вариантах:

- Технические образы (Флюссер) [4, 14];
- Символический текст (Бодрийяр) [5, 46].

Технические образы (образы индустриальной эпохи), сублимированный символический текст (речовки, слоганы, афоризмы и т.п.) фальсифицируют «герметичный текст», задают «запрограммированную магию» массовой культуры.

Идеология, будучи одновременно номиналистической и идеалистической, становится запрограммированной фальсификацией, что неминуемо становится очевидным для реципиента.

Программирование и трансляцию идеологии можно было бы условно назвать ангажированием. В данном случае ангажирование понимается как вовлечение в определенный идеологический дискурс. Субъектом ангажирования является идеолог. Ангажируемыми являются и каналы трансляции, и набор символов, из которых воссоздается идеология, и различные инструменты (обеспечивающие «правдивость» и «научность»), и само общество, понимаемое как целевая аудитория, или даже как разросшаяся до размеров своего же референта модель.

Программируя номиналистическую идеологию, идеолог пытается создать абстрактную модель «идеального» общества. Идеолог убежден в необходимости трансляции данной модели, адресатом которой является общественное сознание, представляющее себе реальность (идеалистическое представление). Идеолог, работая над своей концептуальной моделью, формирует свою собственную идеалистическую конструкцию общественного сознания и наличествующего в нем идеалистического представления о реальности. Так формируется механизм возведения абстракции второго порядка.

По замыслу идеолога идеологический контент должен быть редуцирован в процессе передачи информации по каналам трансляции до символов первого абстрактного уровня. Но этой редукции не происходит. Символы остаются чужеродными. Абстрагирование не имеет обратного хода. Символы становятся абстракциями третьего, четвертого и так далее порядков.

Абстрагирование не имеет обратного хода, но обратная связь учреждается структурой знака. Абстрактное означающее отсылает нас от концептуального означающего к реальному означаемому.

В публичной сфере, в коммуникативном пространстве идеология становится представленной абстрактными символами, своего рода знаками, причем степень абстрагирования символа не определена. Отметим, что всё это следствие расщепления культуры, процесса порожденного еще в индустриальную эпоху, но сказавшегося на судьбе идеологии в эпоху информационного общества.

Современное общество столкнулось с феноменом эмансипации знака. Знаки больше не указывают на реально существующие явления и предметы, они становятся своего рода копией, не имеющей оригинала. Происходит разрыв означающего и означаемого. Эта ситуация не миновала и идеологию. В нашем случае утрачивается связь с реальностью и устанавливается связь с абстракциями неопределенного порядка.

Бодрийяр относит область общественного сознания к симулякрам третьего порядка [5, 46]. То есть общественное сознание предстает в качестве знаковой гиперреальности, утрачивающей связь с реальностью.

Публичная сфера может быть представлена как коммуникативное пространство, в котором происходит циркуляция идеологии. Идеология, будучи знаковой системой, предстает фальсифицированной реальностью. Публичная сфера ориентирована на циркуляцию этой фальсификации между идеологом и обществом, которые в свою очередь испытывают противоположные интенции, определяющие их функции.

Функция идеолога выражена ангажированием общества, через концептуализацию и структурирование общественного сознания и последующего его программирование. Интенция идеолога — научность. Редуцированная, упрощенная, вульгаризированная, она для него является ключом к обществу, краеугольным камнем любой мифологии, любой знаковой системы в условиях концептуального мышления.

Функция общества в расширении коммуникативных возможностей при условии сохранения анонимности каждого отдельного его элемента. Интенция общества — новизна. Людям нужна информация, а она информативна лишь постольку, поскольку она обладает свойством новизны. Общество интересуется именно потреблением информации. Именно это объясняет страхи деанонимизации современных людей.

Каналы трансляции идеологии, особенности процесса трансляции, подверженный совершенно неэффективной редукции контент формируют

основные элементы коммуникативного пространства современного общества. По своей сути эти элементы способны передавать только идеологию классического индустриального типа. Социальные условия информационного общества делают это неактуальным, а указанные выше элементы неэффективными.

Симуляция идеологии, её умышленная фальсификация идеологом, отсутствие правдивости и новизны делают саму идеологию скучной с точки зрения информации. Общество, постепенно осознавая это, отказывается её потреблять и теряет доверие к тому коммуникативному пространству, в котором она реализовывается. Это можно было бы назвать дисфункцией и кризисом публичной сферы.

Справедливости ради стоит отметить, что современное общество порождает новые формы организации публичной сферы, пригодные для обмена информацией и соответствующие общественному запросу на новизну. Изучение этих форм организации связано с анализом свойств информационного общества, особенностей его сознания и мышления, что, несомненно, требует глубоких и обстоятельных исследований.

Литература:

1. Постер М. Второй открытие Маркса и понятие отчуждения / М. Постер, [пер. с англ. А.В.Дьякова] // *Философско-антропологические исследования*, — 2008. — № 2 — С. 107-132
2. Левченко И. Идеология: по прочтении К. Маркса и Э. Гуссерля / И. Левченко // *Докса* — 2009. — № 14 — С. 114-123
3. Межевич Н.М., Жабрев А.А. Некоторые аспекты теории сетевых структур как инструмента управления инновационной деятельностью / Межевич Н.М., Жабрев А.А. // *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта* — 2010. — №9 — С. 118-125
4. Флюссер В. За философию фотографии / В. Флюссер [пер. с нем. Г. Хайдаровой]. — СПб.: Издво С.Петербург. унта, 2008. — 146 с.
5. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. — М.: «Добросвет», 2000. — 387 стр.

Назаренко А.Н., Криза публічної сфери як комунікативного простору індустріального суспільства. — Стаття.

Анотація. В статті розглядаються питання трансформації публічної сфери в епоху становлення інформаційного суспільства. Проаналізовано проблему кризи ідеології в умовах емансипації знаку. Досліджено причини зниження довіри суспільства до традиційних елементів структури публічної сфери.

Ключові слова: публічна сфера, ідеологія, інформаційне суспільство, комунікація, канали комунікації, соціальна трансформація, симулякр.

Nazarenko A.N., Crisis of the public sphere as communicative space of industrial society. — Article.

This article includes questions of transformation of the public sphere of during an era of formation of information society. The problem of crisis of ideology in the conditions of emancipation of a sign is analyzed. The reasons of decrease in trust of society for traditional elements of structure of the public sphere are considered.

Key words: public sphere, ideology, information society, communication, communication channels, social transformation, simulacrum

Доброва М.П.,

докторант кафедри політичних наук

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. Статтю присвячено визначенню ролі громадянського суспільства у процесі формування політичної ідентичності. За допомогою історичного методу було реконструйовано основи модерністського та постмодерного підходів до розуміння ролі громадянського суспільства у формуванні політичної ідентичності. Відзначено, що на сучасному етапі актуалізуються дослідження громадянської ідентичності, яка формується під впливом глобалізації, демократизації та становлення інформаційного суспільства.

Ключові слова: ідентичність, політична ідентичність, громадянська ідентичність, громадянське суспільство, концепції громадянського суспільства.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема визначення ролі громадянського суспільства у формуванні політичної ідентичності актуалізується у процесі переходу від традиційного до індустріального суспільства і від індустріального — до постіндустріального (інформаційного).

Демократизація суспільства являє собою складний системний процес, який не зводиться до формального створення інститутів, що довели свою ефективність у країнах консолідованої демократії. Вільні вибори президента і парламента, місцевих рад, утвердження принципу розподілу влади, створення законодавчих передумов політичної участі та активності громадян, свободи слова і зборів — усе це необхідні, але, очевидно, недостатні умови демократичної консолідації.

Демократичні інститути і процедури є лише засобами, у той час як однією із головних характеристик демократії виступає репрезентативність влади, її здатність легітимно представляти інтереси окремих індивідів, груп, спільнот та суспільства в цілому. Умовою демократизації суспільства виступає формування політичної ідентичності як самоототожнення з комплексом уявлень, що асоціюються з національною та державною спільністю, із зобов'язаннями і правами по відношенню до інших членів спільноти і держави.

Поняття політичної ідентичності вживається для позначення поглядів на країну, суспільство,

політичну групу (партії, інші інституції громадянського суспільства), державу (громадянство, територію), націю. На особливу увагу заслуговує комплекс символічних уявлень, які характеризують відношення до певної групи (зокрема, історичний досвід, культура, віра, походження, «доля», «ментальність», мова).

Політична ідентичність потребує постійного підтвердження соціальними та політичними практиками, «існування нації — це щоденний плебісцит» (Е. Ренан) у сенсі підтвердження приналежності індивідів до певної групи через повсякденну участь у діяльності інституцій та демонстрації певної «картини світу». У сучасних умовах одним із визначальних факторів формування політичної ідентичності виступає участь у діяльності інституцій громадянського суспільства, яке визначається наявністю особливих ресурсів розвитку особистості і виступає як генератор значущих для неї цінностей і смислів.

У процесі розвитку громадянського суспільства формується консенсус навколо розуміння ідентичності як системи багаторівневих, а не взаємовиключних переваг та спільна зацікавленість у демократизації, підвищенні ефективності інститутів держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідження ролі громадянського суспільства у процесі формування політичної ідентичності активізуються у процесі переходу від традиційного до модерного суспільства. На сучасному етапі розвитку відбувається зміна модерної парадигми досліджень політичної ідентичності на постмодерну. Це обумовлює той зв'язок, який існує між діяльністю інституцій громадянського суспільства та процесом формування політичної ідентичності.

Концептуальні основи дослідження політичної ідентичності у сучасному суспільстві висвітлено у роботах таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як В. Абушенко, Б. Андерсон, А. Астаф'єв, С. Байрачний, П. Бергер, У. Бек, Р. Брюбейкер, М. Гібернау, Е. Гіденс, С. Гантингтон, М. Головатий, Е. Еріксон, І. Ільїн, М. Кастельс, Н. Костенко,

І. Кудря, О. Панарін, Ю. Павленко, О. Стегній, Ф. Фукуяма, Л. Яковлева та ін.

Дослідження ролі громадянського суспільства у формуванні політичної ідентичності мають тривалу історію. У своєму історичному розвитку громадянське суспільство проходить ряд взаємопов'язаних етапів. На перших етапах одним із головних теоретичних підходів виступає розгляд та протиставлення природного та громадянського станів життя людини, ця дихотомія чітко простежується у працях Т. Гоббса, Дж. Лока, Д. Г'юма та ін. У процесі розвитку філософської та політичної думки вона перетворюється на чітке розмежування громадянського суспільства та держави у роботах Г. Гегеля та Т. Пейна. У сучасній політичній думці феномен громадянського суспільства розглядається як контрверза негромадянського стану людського буття. На думку А. Колодій, використання у роботах Е. Геллнера та Д. Кіна дихотомії «громадянське суспільство – негромадянське суспільство» дозволяє говорити про третій етап розвитку громадянського суспільства, коли воно розглядалося як тип суспільства» [3, 48].

Сучасні підходи до дослідження політичної ідентичності сприймають ідентичність індивіда як об'єкт перетворень з боку громадянського суспільства та держави. Зокрема, про це йдеться у роботах таких зарубіжних та вітчизняних дослідників, як Б. Андерсон, З. Бауман, Р. Брубейкер, П. Бергер, У. Бек, М. Гібернау, Е. Гіденс, М. Кастельс, В. Абушенко, Б. Ажнюк, А. Астаф'єв, С. Байрачний, О. Галазюк, М. Головатий, М. Козловець, Н. Ковтун, І. Кудря, О. Стегній та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначити роль громадянського суспільства у формуванні політичної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних суспільствах відчувається необхідність посилення об'єднаних тенденцій, взаємодії влади (держави) та суспільства (передусім, інституцій громадянського суспільства) щодо формування політичної ідентичності. Варто погодитись із Ю. Тищенко, що нестача усвідомлення політичної ідентичності «... опосередковано може компенсуватися локальними різновидами культурних ідентифікацій, а етнічні, релігійні, мовні ідентичності доволі часто виступають у ролі чинників, що розхитують її фундамент. При цьому історико-культурні особливості на регіональному рівні, дефіцит об'єднуючих цінностей позначається на процесах демократизації, обранні політичних значень» [4, 25].

Політична ідентичність виступає важливою складовою політичної взаємодії та політичного

процесу як у країнах консолідованої демократії, так і у перехідних, гібридних режимах. Для останніх ця проблема пов'язана із сплеском націоналізму, демократизацією взаємодії між владою та громадянами, рівнем політичної культури та політичної свідомості. Політична ідентичність проявляється у різноманітних формах політичної участі громадян та впливає на рівень їхньої політичної активності.

Саме тому дослідження походження та розвитку феномена громадянського суспільства, його впливу на формування політичної ідентичності виступає одним із ключових питань успішності демократичних змін. Це обумовлено наступними причинами. По-перше, складністю та багатофакторністю феномену громадянського суспільства, динамікою та напрямком його розвитку. По-друге, трансформаціями механізмів впливу громадянського суспільства на владу у зв'язку із процесами демократизації. По-третє, недостатньо уваги приділялось ролі громадянського суспільства саме у процесі формування політичної ідентичності.

Дослідження громадянського суспільства ведеться представниками різних наукових політологічних та філософських шкіл, які відрізняються відповідно до визначення підстав громадянських дій: «Розгляд підстав до громадянських дій слід вважати важливим, оскільки є дії аналогічні до громадянських за формою. В рамках теорії громадянського суспільства можна говорити про три варіанти підстав громадянських дій, і відповідно шкіл. Це «далекоглядний егоїзм», «відповідальність», «патріотизм». Втім, вони є лише спробами описати існуючі, на думку вчених – представників різних шкіл, підстави для громадянських дій» [3].

На думку української дослідниці Г. Безродної розвиток та становлення громадянського суспільства пов'язаний із процесами модернізації суспільства та влади: «Більшість дослідників громадянського суспільства вважають, що поняття громадянського суспільства застосовується для вивчення неполітичної частини суспільної системи і має певне аналітичне навантаження лише у випадку розмежування суспільства і держави. Формування громадянського суспільства є складовою частиною загальносвітового процесу модернізації, тобто переходу від традиційного суспільства до сучасного. Громадянське суспільство виникає в результаті ускладнення і диференціації соціальної системи в цілому – як складний організаційний комплекс, який посилює її стійкість та адаптаційні можливості. Відповідно часові рамки формування громадянського суспільства і способи здійснення цього процесу детермінуються типом модернізації» [1, 4].

У теоретичних підходах, присвячених дослідженню характеристик суспільства доби модерну та постмодерну особливе місце займає проблема політичної ідентичності. Дослідження формування політичної ідентичності, її ролі у процесах модернізації та постмодернізації виступає одним із актуальних завдань для наукових парадигм, цьому питанню присвячено дослідження у правових, політологічних, соціологічних та економічних теоріях.

У цілому, дослідження формування політичної ідентичності в умовах трансформації суспільства розвивалось у межах конструктивістського підходу та інтерпретативної парадигми соціальних та політичних наук.

Остання виходить із уявлень про політичну ідентичність, як символічну конструкцію, породжену всередині відповідного світу значень, певного соціального, символічного й політичного контексту. Тобто, політична ідентичність особистості формується за допомогою символів, що здобуваються в процесі соціалізації і взаємно підтверджуються й змінюються в процесі соціальної взаємодії (інтерації) його учасниками.

У традиційному суспільстві ідентичність пов'язується передусім із імперською формою організації політичного простору, етносом, релігією та відповідною суспільною ієрархією. Модернізація, навпаки характеризується розвитком національних держав, світською організацією влади та суспільства, рівністю громадян та забезпеченням їх прав. У процесі формування політичної ідентичності доби модерну відбувається перехід від цінностей традиційного суспільства та конструювання модерних політичних спільнот. Основу політичної модернізації становила критична налаштованість до інститутів традиційного суспільства. Політичну ідентичність доби модерну можна назвати протилежною до ідентичності постмодерну, яка висуває проекти глобалізації, космополітизму, нового «трайбалізму» та ін.

У сучасних теоретичних концепціях громадянського суспільства знайшло продовження античне розуміння суспільства як сукупності громадян, пов'язаних згодою в питаннях права і спільністю інтересів, що виступає необхідною передумовою формування політичної ідентичності.

У другій половині ХХ століття у процесі постмодерної деконструкції логоцентризму, влади, права, політики, науки, особистості, моральності — тобто базисних понять цивілізації доби модерну — відбулась реінтерпретація й поняття політичної ідентичності.

Представники постмодерну трансформували поняття політичної ідентичності розряд проблеми, пов'язаної скоріше із ціннісним виміром політичної

діяльності, аніж із раціональністю вибору та дії акторів, взаємодії влади та суспільства.

Що ж стосується сутності поняття громадянського суспільства, то існує три його значення. По-перше, це діяльність незалежних від держави організацій «третього сектору», по-друге — соціальна структура суспільства, яка координує свої дії через низку добровільних асоціацій та мереж, по-третє, громадянське суспільство розглядається як потужний фактор впливу на державну політику, тобто як сукупність груп тиску та інших суб'єктів впливу на політичний процес у суспільстві.

Українська дослідниця А. Колодій до цих визначень додає ще два. Так, четверте розуміння виходить з того, що «суспільство загалом стає громадянським, якщо у ньому розвинена система інститутів і взаємодій. Цей підхід найрозповсюдженіший у публіцистиці, але його вживають і науковці, маючи на це ті підстави, що у суспільстві з розвинутою мережею громадських організацій, громадським спілкуванням міняється і тип політичної культури. Вона теж стає цивільною, громадянською, міняє спосіб функціонування усіх суспільних інститутів. П'яте розуміння полягає в ототожненні громадянського суспільства з усією нерозчленованою поза політичною чи поза державною сферою суспільного життя» [3, 44].

Таким чином, громадянське суспільство характеризується: - наявністю публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки; - організованим громадським (публічним) життям вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією та законами; - діяльністю незалежних від держави, добровільних асоціацій, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні; - зорієнтованою на громадські інтереси політичну діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва [3, 46].

До інституцій громадянського суспільства належать добровільні громадські організації та громадські рухи, політичні партії, незалежні масмедіа, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формують та репрезентують громадську думку та ін. Тобто громадянське суспільство виступає не лише певною сферою соціальної взаємодії, але й впливає на процеси політичної взаємодії, формування політичної ідентичності. Варто погодитись із В. Безродною у тому, що «шанси на успіх демократичних перетворень в Україні значною мірою визначаються розвитком громадянської активності мас і становленням відповідних інститутів громадянського суспільства.

Усе це обумовлює необхідність дослідження умов і способів формування громадянського суспільства, його функціонування та розвитку» [1, 7].

Громадянське суспільство виконує ряд важливих функцій, які виступають втіленням відповідних напрямків формування політичної ідентичності. По-перше, самовираження індивідів, їх самоорганізації, самостійного визначення та реалізації власних інтересів. Велику кількість суспільно важливих питань інститути громадянського суспільства вирішують без допомоги органів державної влади. По-друге, інституції громадянського суспільства виступають гарантом прав громадян, надають їм юридичні послуги щодо захисту. По-третє, інституції громадянського суспільства формують «соціальний капітал», як основу для кооперації та солідаризації. По-четверте, утворюються канали вертикальної (суспільство — влада) та горизонтальної (всередині суспільних груп) комунікації.

З одного боку, у політичному процесі важлива роль належить державним інститутам та класу професійних управлінців — бюрократії, яка визначає функціонування інститутів державної влади. З розвитком модернізаційних процесів неухильно зростає втручання держави в сферу громадянського суспільства, свідченням чого служить система соціальних гарантій, механізми контролю за громадянами (наприклад, з метою протистояння тероризму) та ін. З іншого боку — під впливом процесів демократизації громадянське суспільство енергійно втручається в межі держави, нав'язуючи їй інституціоналізацію нових форм взаємодії, норм і цінностей. У сучасному світі, у результаті процесів модернізації та демократизації, «відбувається взаємозближення та взаємопроникнення громадянського суспільства і держави, що дозволяє говорити про політизацію громадянського суспільства і соціалізацію держави» [1, 8].

Вплив розвиненого громадянського суспільства на формування політичної ідентичності здійснюється на основі наступних постійних елементів. По-перше, акції безпосередньої дії громадян з вимогами переважно політичного характеру. По-друге, постійна діяльність існуючих організованих інституцій громадянського суспільства із захисту інтересів своїх членів, виконання статутних цілей. По-третє, повсякденні міжособистісні стосунки громадян.

Можна стверджувати, що становлення громадянського суспільства в Україні відбувається у двох вимірах — горизонтальному та вертикальному. І якщо вертикальний вимір пов'язується з процесом інституціоналізації та характеризується формальними ознаками кількості громадських об'єднань та політичних партій, то горизонтальний вимір — це розгалужена мережа реально

функціонуючих об'єднань, складна функціональна система, що забезпечує комунікативну взаємодію між владою та суспільством, сприяє формуванню політичної ідентичності.

Політичні та культурні трансформації проекту модерну, обумовлені процесами глобалізації та розвитком проекту постмодерного суспільства, призводять до змін у розумінні механізмів формування політичної ідентичності.

На думку української дослідниці І. Ващинської «Не зважаючи на усю привабливість постмодерного бачення структури індивідуальних/групових ідентичностей, все ж важко погодитись з твердженням про нестійкий характер цього феномену як його основну сутнісну характеристику. Можливо, доречніше було б говорити про більш «опуклі» чи менш «опуклі» ідентичності або ж про їхню ієрархію у межах інтегральної ідентичності. Адже у той час, коли актуалізуються одні, на периферії залишаються інші, і навпаки. Яскравим підтвердженням цієї тези є суспільство, що трансформується, або ж так зване «аномічне» суспільство на зразок сучасного українського. Коли старі цінності вже втратили свою вартість, а нові — ще надто розмиті і багатозначні, на перший план виступають ідентичності, що найменшою мірою піддаються змінам, зокрема гендерні, етнічні, культурно-релігійні [2, 242].

Перехід від традиційного до модерного суспільства супроводжувався істотними зрушеннями у просторі політичної ідентичності, які пов'язані із раціоналізацією, індустріалізацією, урбанізацією, секуляризацією, розвитком наукового знання, технологій та засобів масової інформації. І хоча поступово ірраціональне (міфи, сни, інтуїція, віра) елімінується із простору політичного, але продовжує впливати на ідентичність.

У соціально-політичному і світоглядному відношенні постмодерн означає утвердження у сфері ідентичності плюралістичної парадигми, відмову від євроцентризму і етноцентризму, проголошення принципу множинності ідентичностей, фрагментації культурної єдності, увагу до особистості та її внутрішнього світу, розвиток самоврядних структур.

У політологічних концепціях постмодерністський підхід виражається у визнанні культурного і політичного різноманіття ідентичностей (розквіту політичних субкультур, мезо-і мікрокультур), розповсюдження політичних цінностей постмодерну, підвищення уваги до ролі особистості в політиці, горизонтальної взаємодії, розвитку самоврядних мереж та інституцій громадянського суспільства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи результати визначення ролі

громадянського суспільства у формуванні політичної ідентичності слід відзначити наступне. Політика епохи постмодерну змінює свої параметри в порівнянні з політикою модерну, як у свій час і сама політика модерну в порівнянні з політикою традиційного суспільства. Модернізація як відмова від політики традиційного суспільства означає, у тому числі, десакралізацію політичної ідентичності, зростання ролі інституцій громадянського суспільства. Політична ідентичність формується під впливом розвитку форм горизонтальної політичної взаємодії, місцевих громадських рухів та асоціацій, появи нових соціальних рухів, які базуються на постмодерному стилі життя та створюють умови для індивідуального вибору людиною політичної ідентичності.

Література:

1. Безродна В. І. Особливості формування громадянського суспільства в процесі політичної модернізації України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. Безродна. — Одеса, 2003. — 16 с.
2. Ващинська І. Особливості постмодерних підходів до вивчення ідентичності / І. Ващинська // «Humanities & Social Sciences 2009» (HSS-2009). — 14-16 мая 2009. — Львів. — с. 242-243.
3. Колодій А. Особливості перехідного періоду і вибір демократичних інститутів в Україні / А. Колодій. — в кн. Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку. Збірка наукових праць. — Львів, 1998. — С. 44-55
4. Тищенко Ю. А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю. Тищенко, С. Горобчишина ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К., 2010. — 76 с.

Доброва М.П. Роль гражданского общества в формировании политической идентичности. — Статья.

Аннотация. Статья посвящена определению роли гражданского общества в процессе формирования политической идентичности. С помощью исторического метода был реконструирован основы модернистского и постмодернистского подходов к пониманию роли гражданского общества в формировании политической идентичности. Отмечено, что на современном этапе актуализируются исследования гражданской идентичности, которая формируется под влиянием глобализации, демократизации и становления информационного общества.

Ключевые слова: идентичность, политическая идентичность, гражданская идентичность, гражданское общество, концепции гражданского общества.

Dobrova M.P. The role of civil society in the forming of political identity. — Article.

Summary. The article is devoted to the definition of the role of civil society in shaping political identity. By using the historical method was reconstructed foundations of modernist and postmodern approaches to understanding the role of civil society in shaping political identity. It is noted that at this stage are updated study of civic identity that is shaped by globalization, democratization and the development of information society.

Keywords: identity, political identity, civic identity, civil society, the concept of civil society.

*Алалікіна О.М.,
аспірант Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*

ДІЯЛЬНІСТЬ ЕЛІТ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ

Анотація. Статтю присвячено актуальній проблемі політичної теорії та практики — діяльності еліт в умовах політичного плюралізму. Визначено специфіку діяльності еліт у контексті процесу демократизації, становлення постсучасного (інформаційного) суспільства, медіатизації політики.

Ключові слова: політичні еліти, діяльність еліт, плюралізм, демократизація, інформаційне суспільство, політичний клас, відповідальність еліт.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність теми даної статті обумовлена теоретичною та практичною значимістю досліджень діяльності політичних еліт, політичного класу суспільства в умовах політичного плюралізму. Протягом усього цивілізаційного розвитку еліти виконували важливі суспільні функції, діяльність політичних еліт виступає однією із головних складових політичного процесу, його рушійною силою.

Проблема діяльності еліт в умовах політичного плюралізму виступає однією із актуальних для політичної теорії та практики демократичних політичних перетворень в українській політичній системі. Роль еліт у демократичних країнах важко переоцінити, вони виконують важливі функції політичного управління, агрегації та представництва групових інтересів, ідеологізації політичного простору, визначення загального суспільного інтересу (інтегративну), комунікативну та ін.

Системні демократичні трансформації, яких потребує Україна і які виступають декларованою метою суспільного та політичного розвитку більше двадцяти років, неможливі без діалогу представників різних елітних груп, усвідомлення взаємної відповідальності опозиційних та владних еліт. Проблема взаємодії еліт в Україні актуалізується у зв'язку із історичним досвідом відсутності плюралізму у політичному житті в умовах тоталітаризму та авторитаризму.

Незважаючи на специфіку та особливості політичних систем країн консолідованої демократії та відмінності у механізмах ротації та діяльності політичних еліт, які сформувались історично, діяльність еліт в умовах політичного плюралізму виступає важливою ознакою демократичного

політичного режиму. Політичний плюралізм, у тому числі — плюралізм еліт виступають відмінною рисою демократичного політичного режиму порівняно із тоталітаризмом та авторитаризмом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Сучасна політична теорія характеризується постійною увагою до проблеми діяльності політичних еліт в умовах плюралізму, конституційно-правових, інституційних, комунікативних та процесуальних основ діяльності еліт. Серед зарубіжних авторів, які досліджують теоретичні та практичні виміри діяльності політичних еліт та політичного класу в умовах політичного плюралізму, слід відзначити Т. Боттомора, Р. Дарендорфа, А. Лейпгарта, Й. Шумпетера, Р. Даля, Ю. Габермаса, Д. Растоу та ін.

Дослідженню політичних еліт в українському суспільстві присвячено роботи В. Бебика, М. Головатого, Н. Дубовик, В. Кременя, С. Макеєва, М. Михальченка, М. Обушного, А. Пахарєва, В. Полохало, М. Пірен, Д. Табачника, Ю. Шайгородського, П. Шляхтуна та ін.

Водночас, проблема підвищення ефективності діяльності еліт та конструювання оптимального механізму ротації еліт в Україні із урахуванням різних моделей демократії та становлення простору політичного плюралізму потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті — дослідити діяльність еліт в умовах політичного плюралізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах однією із головних проблем державотворення та політичного управління суспільними процесами вважається монополізація влади елітними групами, що у поєднанні з «демократичним конформізмом» не-елітних груп веде до автократії, відмови від демократичних принципів формування та ротації політичних еліт, зниження рівня політичної участі громадян. Саме тому у концепціях демократичного елітизму (Й. Шумпетер) та поліархії (Р. Даль) наголос робиться на принципі «змагальності» між елітами та інституційних основах демократії (вибори, громадянське суспільство, політичні партії, вільні медіа).

На думку українського автора М. Головатого, концепція політичного елітизму виходить з того, що «будь-яке суспільство поділяється на «вибрану» меншість, що керує суспільством та «неорганізовану» більшість, що є об'єктом управління... В основі елітаризму лежить ідея природної обдарованості людини, наявності у неї таких якостей, які зумовлюють здатність найкращого виконання владних функцій у суспільстві» [4, 215].

На думку українського дослідника М. Михальченка, «елітаризм — це соціально-філософська і політологічна течія, яка об'єднує різні погляди на еліти: консервативні, ліберальні, демократичні, тоталітаристські та ін. Усі ці течії виходять з факту існування еліт, але по-різному оцінюють їх соціальні та політичні функції. Наприклад, прихильники концепції «демократичної еліти», «ліберального елітаризму» наголошують на необхідності соціальної мобільності і постійної ротації еліт, що дає змогу поповнювати еліти представниками неелітарних груп населення, закликають створювати спеціальні механізми поповнення еліт (система освіти, демократична політична система тощо)... Теоретики демократичного елітаризму наголошують на тому, що збереження ліберальних демократичних цінностей багато в чому залежить від еліти» [4, 217].

З іншого боку, у теоріях елітаризму, незалежно від їх напрямку, відбувається протиставлення еліти, держави та суспільства. Це «думка, що в принципі уряд завжди та всюди має бути обмежений колом еліти... намагання дати нормативне виправдання врядуванню еліти в демократичному суспільстві» [1, 218].

Для дослідження діяльності політичних еліт в умовах політичного плюралізму важливою є дослідження М. Вебера легітимності політичного панування, яке обґрунтовується традиційним шляхом, харизмою лідера, або раціонально-легальними засобами політичної конкуренції. При цьому харизматичні лідери у процесі політичної взаємодії повинні обмежувати владу бюрократії, що ґрунтується на раціональному пануванні [5].

У ХХ столітті у дослідженнях діяльності еліт в умовах політичного плюралізму актуалізуються наступні проблеми:

- монополізація політичного ринку з боку елітних груп (Й. Шумпетер);
- елімінування з політичного простору демократичних принципів ротації еліт (Р. Даль);
- загострення конфліктів між владою та суспільством (А. Лейпгарт);
- посилення конкуренції еліт (М. Олсон).

Термін «плюралізм» походить від латинського слова «plus», «pluris», що означає «більше» та позначає вчення, що обґрунтовують наявність двох

і більше першооснов буття (наприклад, матерія і дух). В основі концепції політичного плюралізму — цінності свободи, справедливості, політичних прав індивідів. Політичний плюралізм не існує без свободи слова: можливість міркувати над будь-якою проблемою, публічно висловлювати свої судження як в усній, так і в друкованій формі, вступаючи в дискусію з іншими громадянами виступає одним із невід'ємних прав, відчуження яких є очевидною ознакою деспотичного правління.

На думку М. Остапенко «Плюралізмом» називають наявність великого розмаїття конкуруючих між собою теорій, концепцій, ідейних течій, наявність у суспільстві різних класів, верств, груп і організацій, які мають свої власні й суперечливі інтереси» [3].

Теорія політичних еліт у сучасному пізнанні виступає в якості однієї із важливих пояснювальних схем, її елементи присутні у ідеологічних доктринах — від лібералізму до комунізму.

Так, класичні теорії еліт Г. Моска, В. Парето та Р. Міхельса об'єднують ідеї поділу суспільних груп на еліти та не-еліти. Ці автори виходили із природності суперництва, конфліктів та суттєвих розбіжностей, які постійно виникають всередині еліт. Задля збереження влади еліти вдаються до насильства та ірраціоналізму, нав'язуючи масам відверто неправдиву картину світу політичного.

Так, Г. Моска розрізняв ліберальний та авторитарний режим саме за механізмом рекрутування еліт: «Якщо влада передається зверху вниз так, що нижчого функціонера обирає вищий, то йдеться про авторитарний режим. Якщо ж влада делегується знизу, то режим варто називати ліберальним. Авторитарний режим допускає існування автократа, тобто особистості, що персоніфікує інститут влади. Ліберальний режим, навпаки, функціонує на основі належної організації виборчої системи» [5]. Г. Моска вважав, що однією із головних умов існування демократичної моделі є оновлення еліт шляхом ротації через механізм демократичних виборів. Р. Міхельс сформулював «залізний закон олігархії», який відзеркалює процес відчуження політичних еліт.

На небезпеці закритості еліт, замкнутості аристократичного кола, незважаючи на провідну духовну місію аристократії, наголошував М. Бердяєв. Подоланню бюрократизації партійної системи мають сприяти механізми, запропоновані М. Острогорським: - виконання партіями функцій презентації та артикуляції соціальних інтересів, а не здобуття влади для партійної еліти; - індивідуальна політична відповідальність, а не колективна партійна.

На думку К. Байме, «історично зовсім не випадково, що теорія еліт була сформульована

спочатку у таких країнах, як Італія та Німеччина, які розвивалися відносно диспаратно і мали великі труднощі з парламентською формою правління... Саме «запізнілі нації» ще сьогодні мають особливо погане ставлення до застосування поняття «еліта», і багато дослідників намагаються — після неправильного використання, яке вживали до того ж у фашистських системах — уникати слова «еліта» [1, 349].

У модерних теоріях еліту переважно протиставляють поняттю маси і підносили її як порятунок від виродження знівельованого масового суспільства. Подальший розвиток теорії політичних еліт пов'язується із ліберальною доктриною, яка формувала власне ставлення до ротації еліт у боротьбі з ідеологічними доктринами комунізму, фашизму та націонал-соціалізму. Останні відкидали практику ліберальної політики і претендували на формулювання нових філософських, політичних та ідеологічних принципів взаємодії еліти та народу (маси).

На відміну від тоталітарних ідеологій, які сприймали політику як сферу діяльності еліт, геніїв та вождів, демократичний політичний режим будується на тезі лібералізму, що проблеми, які виникають у політичних та соціальних стосунках між людьми, повинні вирішуватись через розсудливість і добру волю, тому що люди не мають якихось вищих здібностей.

У середині ХХ століття, у межах демократичного політичного дискурсу, сформувались дві основні школи дослідження еліт: «макіавелістська» та «елітного плюралізму». Основним механізмом легітимації політичних еліт в умовах демократичного політичного режиму виступає раціональний відбір та рекрутування управлінців, починаючи із системи освіти та закінчуючи виборами.

Теорія плюралізму еліт виходить із наявності у суспільстві розгалуженої системи соціальних груп, які захищають власні специфічні інтереси, що стримує можливість монопольного зосередження влади в руках однієї групи еліт.

У теоріях Й. Шумпетера (теорія демократичного елітизму), А. Лейпгарта (теорія демократії у плюральних суспільствах) та Р. Даля (теорія поліархії) виділяється одна із головних проблем політичного управління в умовах демократії: монополізація політичного ринку з боку елітних груп, елімінування демократичних принципів ротації еліт та, як наслідок, загострення конфліктів між владою та суспільством.

У відповідь на ці виклики Й. Шумпетер пропонує вільне змагання між представниками конкуруючих еліт за голоси виборців, А. Лейпгарт наголошує на необхідності плюралізму еліт у демократії соціальної згоди, а Р. Даль пропонує

модель поліархії, як змагання за посади між політично активними громадянами. Для моделі поліархії визначальними стають не лише вибори, а інституційні гарантії демократії, які включають свободу асоціацій, свободу слова, право обирати та бути обраним, право на альтернативні джерела інформації.

Для забезпечення демократичних механізмів ротації політичних еліт в умовах паритетної демократії важливими чинниками стають також контроль парламенту над виконавчою владою, верховенство права, забезпечення свободи слова та зібрань, відсутність цензури, захист прав меншин.

Таким чином, враховуючи мультикультурність, поліконфесіональність українського суспільства та наявність політичного плюралізму, в якості оптимальної моделі політичного розвитку може виступати паритетна демократія. Саме ця модель здатна забезпечити ефективні демократичні механізми ротації політичних еліт.

Аналіз діяльності еліт в умовах політичного плюралізму відкриває нові можливості для раціонального, більш адекватного розуміння відносин, які формуються у нестабільних суспільствах з політичними та державними інститутами, що знають змін. У процесі діяльності еліт відображаються динамічна взаємодія різних за статусом та позицією (розташуванням в політичному просторі) акторів. У сучасних умовах діяльність еліт обумовлена комунікативними чинниками: політична діяльність еліт починається з процесу інтерпретації інформації, інтеракція еліт розгортається у специфічному комунікативному просторі, структура та правила якого формуються під впливом мас-медіа.

Повною мірою це стосується діяльності еліт в умовах політичного плюралізму, коли особлива роль належить комунікативній раціональності. Комунікативна раціоналізація інтеракції політичних еліт відкриває можливість створювати й обґрунтовувати нові легітимні правила соціального регулювання за допомогою дискурсивного формування суспільної думки й волі. У процесі взаємодії політичних еліт раціональна аргументація покликана забезпечити вільну й рівну участь усіх елітних груп у сумісному пошуку істини, де немає жодного примусу, крім сили кращого аргументу.

Для цього, за Ю. Габермасом, необхідно дотримуватися п'яти вимог комунікативного дискурсу: жоден учасник обговорення не повинен уникати дискурсу (вимога всезагальності); у процесі дискурсу всі повинні мати рівні можливості представляти і критикувати претензії на справедливість (автономія); учасники повинні бути готовими поділяти претензії інших на справедливість (ідеальне виконання ролі); наявність розбіжностей між

учасниками повинні нейтралізовуватися таким чином, щоб ці розбіжності не впливали на досягнення консенсусу (нейтральність сили влади); учасники повинні відкрито оголосити свої цілі, наміри й утримуватися від стратегічних дій (прозорість) [2].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи результати дослідження діяльності еліт в умовах політичного плюралізму слід відзначити наступне.

У сучасній ситуації діяльність політичних еліт обумовлюється наступними важливими факторами. По-перше, становленням інформаційного суспільства. Один із головних викликів сучасної доби полягає у тому, що соціальна основа політичної влади поступово трансформується та заміщується, або опосередковується масовими комунікативними процесами та обумовлює відповідний формат публічної інтеракції еліт, впливає на ротацію еліт. По-друге, відмовою від авторитарного стилю правління на користь механізмів здійснення влади демократичним шляхом. Усвідомлення зростаючої необхідності політичної участі індивідів у демократичному процесі призводить до міфологізації й гіперболізації ступеня їхньої участі в процесі прийнятті політичних рішень інформаційної доби, одночасно посилюючи політичну відповідальність еліт.

Незважаючи на особливості політичної системи кожної демократичної країни та відмінності у діяльності політичних еліт, які сформувались історично, політичний плюралізм — це важлива характеристика демократичного політичного режиму, його відмінна риса, порівняно із тоталітаризмом та авторитаризмом.

Література:

1. Байме К. Політичні теорії сучасності / К. Байме. — Київ: Стило, 2008. — 396 с.
2. Габермас Ю. Залучення іншого : Студії з політичної теорії / Габермас Ю.; пер. з нім А. Дахній; наук ред. Б. Поляруш. — Львів : Астролябія, 2006. — 416 с.
3. Остапенко М. А. Філософські основи плюралізму [Електронний ресурс] / М. Остапенко // Віче. — 2007. — №12. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/597/>
4. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонова. — К.: Мауп, 2005. — 792 с.
5. Себайн Дж. Г. Історія політичної думки / Себайн Дж.Г., Торсон Т.Л. — Пер. з англ. — К.: Основи, 1997. — 838 с.

Алалыкина О.М. Деятельность элит в условиях политического плюрализма. — Статья.

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме политической теории и практики - деятельности элит в условиях политического плюрализма. Определена специфика деятельности элит в контексте процесса демократизации, становления постсовременного (информационного) общества, медиатизации политики.

Ключевые слова: политические элиты, деятельность элит, плюрализм, демократизация, информационное общество, политический класс, ответственность элит.

Alalykina O.M. The activity of elite in the context of political pluralism. — Article.

Summary. The article is devoted to the problem of political theory and practice - the elite business in terms of political pluralism. Specific character of the elites in the context of Process among democratization, formation postmodern (information) society mediatization of politics.

Keywords: political elite, elite activity, pluralism, democratization, information society, the political class responsible elites.

Блінцова В.О.,

*здобувач кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню впливу глобалізації на розвиток електронного урядування. Визначено теоретичні основи концепції електронного урядування. Проаналізовано особливості глобалізації, які визначають розвиток електронного урядування на сучасному етапі.

Ключові слова: глобалізація, електронне урядування, інформаційне суспільство, суспільство знань, медіатизація.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність дослідження впливу глобалізації на розвиток електронного урядування обумовлена необхідністю підвищення ефективності діяльності влади з урахуванням соціально-політичних та економічних трансформацій, джерелом яких виступають глобалізаційні процеси. Йдеться, передусім, про зміну функцій та поля відповідальності національних держав, медіатизації політики та інформатизації діяльності урядів, зростання ролі глобальних політичних та економічних акторів.

Актуальність дослідження впливу глобалізації на розвиток електронного урядування також полягає у тому, що в останні десятиріччя відбувається активний розвиток інформаційних технологій, які проникають у політичну сферу та публічне управління. У теоретичній площині ідеї щодо «інформаційного суспільства» поступово поєднувалися з концепціями постіндустріалізму та постмодернізму й стали основою для постановки проблеми електронної демократії (е-демократії) та електронного урядування (е-урядування).

Політична взаємодія у сучасному світі опосередковується мас-медіа (говорять про «медіатизацію» політичної взаємодії), у діяльності яких визначаються й відображаються процеси впливу суб'єктів із різноманітним статусом, обмін інформацією між ними.

Впровадження сучасних технологій політичної комунікації та організації взаємного зв'язку між владою та суспільством дозволяє говорити про виконання е-урядом не лише традиційних функцій управління, прийняття та реалізації політичних рішень та суспільної інтеграції, а й інших важливих функцій щодо обміну інформацією між

глобальними (національними, колективними та індивідуальними) політичними акторами, соціальними інститутами та організаціями громадянського суспільства.

На особливу увагу заслуговують процеси глобалізації, які пов'язуються із намаганням вирішити загальносвітові суперечності шляхом розвитку мережі фінансової, економічної, політичної та культурної взаємодії, що охоплює більшість країн.

Електронний уряд у добу глобалізації має сприяти формуванню відкритих публічних дискусій з важливих питань суспільного розвитку та виступати соціальним інститутом з організації політичного діалогу та засобом досягнення громадянського консенсусу. У процесі швидких соціальних та політичних змін доби глобалізації завдання електронного уряду полягає у забезпеченні ефективної політичної участі громадян, покращенні співпраці з зацікавленими групами та приватним сектором, використовуючи комунікаційні технології.

Підвищення ефективності урядування в умовах глобалізації, відповідно до концепції «нового публічного менеджменту», відбувається завдяки успішному розумінню потреб громадян («споживачів» управлінських послуг) та спрощенню структури зворотного зв'язку між громадянами та владою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідженню електронного урядування, як однієї зі складових глобальних суспільних змін присвячено праці таких зарубіжних та вітчизняних науковців, як М. Багмет, О. Баришполець, В. Бортніков, П. Бурдые, Г. Вайнштейн, О. Вартанова, Д. Дуцик, І. Засурський, О. Зернецька, А. Костирев, Дж. Лалл, Дж. Пітерс, Б. Потятиник, О. Соловійов, Г. Штромайер, Д. Яковлев та ін.

Вагомий внесок в аналіз впливу глобалізації на становлення електронної демократії та електронного урядування зробили такі зарубіжні та вітчизняні дослідники, як Б. Барбер, Б. Кауфманн, М. Уотерс, К. Патеман, О. Голобуцький, О. Дубас, В. Ковалевський, А. Сіленко, Ю. Мазурок, О. Маруховський, В. Недбай та ін.

В цілому, методологічну основу формування концепцій електронного уряду у добу глобалізації складають теорія постіндустріалізму (Д. Белл та ін.), концепція «напівпрямой демократії» (О. Тоффлер та Г. Тоффлер), концепція «демократії участі» (Й. Масуда та ін.), концепція «інформаційної демократії» (М. Кастельс) та концепція «інтерактивної демократії» (П. Розанвалон та ін.).

У роботах авторів, що досліджують глобальні зміни у сучасному світі (зокрема, Ф. Фукуяма, Д. Мартен, Т. Фрідмен, Л. Туров, І. Валерстайн та ін.), робиться наголос на тому, що ключову роль у процесі глобалізації відіграють інформатизація і комунікація.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті — дослідити вплив глобалізації на розвиток електронного урядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобальних суспільних змін багато важливих проблем, пов'язаних з державно-правовими формами організації індивідів виходять за межі національних держав. Водночас, на політичну арену виходять нові впливові актори (підприємці, транснаціональні інституції, неурядові організації та ін.).

Пов'язуючи зміни традиційних вимог до організації влади та урядування з інформаційною хвилею людської цивілізації, Ф. Фукуяма пише: «Перед сьогоднішньою демократією інформаційного століття постає серйозний виклик — підтримати громадський порядок перед лицем технологічних і економічних змін» [6, 21]. Це, безумовно завдання влади, яке реалізується (або не реалізується) у процесі виконання суспільних функцій у процесі урядування.

У процесі глобалізації поєднуються три різні форми управління суспільством — ринок (спонтанне та анонімне правління), держава (політичний устрій суспільства, діяльність органів влади) та громадянське суспільство (добровільні асоціації індивідів на основі солідарності).

На думку О. Гюффе, «ринок керує за допомоги грошей, а економічна і культурна сфери, зазвичай, підпорядковуються авторитету («престижу»); держава ж владарює за допомоги права, а (вільна) солідарність — за допомоги відповідних очікувань. Політичний легітимації відомі всі три форми, але вона концентрується на другій, яка є, певною мірою, *ultima ratio* (вирішальним аргументом): там, де ринок не дієдатний, а на солідарність на можна достатньо покластися, зростає роль держави» [2, 14].

Зміни у політичній сфері, які пов'язуються із глобалізацією, спричиняють трансформації урядування. При цьому, механізми електронного урядування можуть бути ефективними за умов загального

та вільного доступу до опції для усіх громадян. Перехід на новий рівень взаємодії влади та громадян, який передбачає впровадження е-урядування, можливий у процесі поєднання цифрових комунікацій, фінансових потоків та господарчої діяльності, спрямованої на об'єднання регіонів, соціальних груп та спільнот.

Формуються нові структури, які отримали назву глобального управління («global governance»), водночас саме національні уряди утворюють основи для міжнародної системи (ООН, інші міжнародні організації).

На думку У. Бека формується «подвійна», або «гібридна» модель держави, яку він називає «транснаціональною державою». Ця модель «базується на класичній національній державі та має забезпечувати перехід до «всесвітнього суспільства». Вона більше не обмежена територіально, але задля виконання різноманітних завдань все ще потужної та діючої держави, вона функціонує, як у регіонах, так і глобально, йдеться про «принцип врахування відмінностей..., як провінція всесвітнього суспільства зі світовою політикою, світовим ринком, транснаціональними коопераціями, але також із культурною різноманітністю» [4, 192]. Для назви процесу поєднання глобальних та регіональних тенденцій Р. Робертсон запропонував назву «глокалізація».

Варто погодитись із Х.-Д. Кюблером у тому, що «цифрові інформаційні технології та мережі (Інтернет) полегшують ці трансформації та трансферти, контакти та види робіт, роблять їх, можливо, навіть більш ефективними та швидкими. Таким чином, на інтернаціональній основі неурядових організацій (NGO) з'являються організаційні об'єднання, які постійно збільшуються, із зростаючим політичним впливом, який більше не можуть ігнорувати ні національні уряди, ні міжнародні установи. Під захистом Організації Об'єднаних Націй створюються та досліджуються прогнози та положення глобального «суспільства знань»... було виголошено тезу про забезпечення такого юридичного права для громадян світу, як гарантії свободи інформації, коли кожна людина має однакові можливості доступу до світових знань» [4, 193].

Глобалізація передбачає перехід від делегування повноважень та залежності громадян від представників (депутатів) до того, щоб представляти себе самим. О. Тоффлер пише: «Якщо наші вибрані маклери не можуть укласти угоди за нас, нам доведеться робити це самим... тому що обранці проявляють необізнаність у складних проблемах, які породжуються інформаційною хвилею, та покладаються у прийнятті рішень на думку експертів» [5, 673].

Під впливом глобалізації уявлення про суспільство як наслідок управління централізованої, раціональної бюрократичної ієрархії (про яку писав М. Вебер), залишається у минулому.

Ф. Фукуяма вважає, що «в інформаційному суспільстві ні уряди, ні корпорації не покладаються виключно на формальні, бюрократичні правила для того, щоб організувати людей, над якими вони мають владу. Натомість вони повинні будуть удатися до децентралізації і розподілу владних повноважень і покласти на самоорганізацію людей, над якими вони мають номінальну владу» [6, 16]. Ф. Фукуяма ілюструє відмінності у формах влади на прикладі аналізу ринкової взаємодії, ієрархічної взаємодії та взаємодії у мережах, ставлячи питання наступним чином: «мережі звичайно розуміються як організації, відмінні від ієрархій, але часто не ясно, як вони відрізняються від ринків» [6, 267].

На думку Ф. Фукуяма, взаємодії у мережі вдається уникнути вад ієрархічної політики: «мережа — це моральні взаємини довіри: мережа — це група індивідуальних агентів, які розділяють неформальні норми або цінності, крім тих, які необхідні для звичайних ринкових операцій... мережа відрізняється від ієрархії, тому що заснована на неформальних нормах, що розділяються, а не на формальних владних відносинах» [6, 273].

Новизна підходів до прийняття рішень в умовах глобалізації полягає у використанні наступних механізмів: «голосування, яке застосовується сьогодні багатьма корпораціями, щоб захистити права меншин, що володіють акціями; створення тимчасових модульних партій, які обслуговують змінну конфігурацію меншин, партії, що включаються і вимикаються; появу «дипломатів» або «послів», щоб бути посередником не між країнами, а між меншинами усередині кожної країни; створення квазіполітичних інститутів, щоб допомагати меншинам швидше і легше утворювати і розривати альянси» [5, 667].

Парадигми суспільних змін, які по-різному оцінюють сутність та складові електронного урядування, єдині у тому, що саме е-урядування в умовах глобалізації здатне поєднати два виміри політичної взаємодії — вертикальний та горизонтальний. На думку Г. Колбеча: «...вертикальний вимір бачить політику з точки зору передачі згори донизу повноважних рішень. Повноважні особи, які приймають рішення, обирають порядок заходів, що максимізує цінності, які є в їхньому розпорядженні, й передають їх підпорядкованим органам для впровадження... Цей вимір підкреслює інструментальні дії, раціональний вибір і силу законних повноважень... Горизонтальний вимір стосується природи цих зв'язків між організаціями,

того, як вони сформовані й організовані, структури інтерпретації учасниками проблем політики й тих інституційних утворень, через які відбувається їх залучення» [3, 49].

В цілому, «Глобальне розповсюдження інформаційних технологій, передовсім мережі Інтернет, яка включає інформаційну та комунікативну технології, у поєднанні зі змінами у соціальній та економічній структурі суспільства та з реформами державного управління, робить електронний уряд важливою, якщо не визначальною, ланкою модернізації та демократизації. Головним завданням для електронного уряду стає урядування, тобто робота з модернізації та регулювання усього суспільства, а не лише сфери державного управління» [7, 79].

Під впливом процесу глобалізації з'являються нові політичні актори, а процес впровадження електронного урядування ставить питання щодо постійного зворотного зв'язку між спільнотами, суспільством та владою. Це кореспондується з визначенням електронного уряду, як процедури «використання інформаційних та комунікаційних технологій у державному управлінні, поєднаної з організаційною зміною та новими навичками, для впровадження державних послуг та демократичних процесів, а також для зміцнення підтримки публічних політик» [1].

У процесі глобалізації з'являються наступні моделі електронної демократії та електронного урядування. По-перше, модель підтримки прямої демократії, якій відповідають концепції «теледемократії» та «електронної республіки». По-друге, модель підтримки представницької демократії, якій відповідає концепція «електронної демократизації». По-третє, модель підтримки демократії участі, якій відповідають концепції «кібердемократії», «деліберативної демократії», «віртуальних спільнот» та «електронного залучення».

Дослідження ролі електронного уряду у сучасному політичному процесі передбачає врахування впливу глобалізації та системних трансформацій, що відбуваються у сфері взаємодії між владою та суспільством в інформаційну добу. Електронне урядування неможливо розглядати (тим більше — впроваджувати) окремо від процесів демократизації політики та модернізації політичних інституцій.

До позитивів, що несе електронний уряд в умовах глобалізації, слід віднести значне зменшення урядових витрат через використання інформаційних технологій, наближення державних послуг до громадян, залучення громадськості, підвищення оперативності реагування на вимоги громадян, спрощення отримання громадянами адміністративних послуг. З іншого боку, електронний уряд не може замінити традиційну структуру державного управління на глобальному, національному та місцевому рівнях.

Впровадження електронного урядування дозволяє поєднати переваги двох типів організацій політичної взаємодії між владою та суспільством: мережі та ієрархії. В умовах глобалізації політичні ієрархії приймають виклики з боку децентралізації, федералізації, приватизації і делегування влади, а мережі виступають як «моральні взаємини довіри: мережа — це група індивідуальних агентів, які розділяють неформальні норми або цінності, крім тих, які необхідні для звичайних ринкових операцій... мережа відрізняється від ієрархії, тому що заснована на неформальних нормах, що розділяються, а не на формальних владних відносинах» [6, 273].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи результати досліджень проблематики впливу глобалізації на розвиток електронного урядування слід відзначити наступне.

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття відбулись масштабні політичні трансформації, пов'язані із глобалізацією. Це призвело до появи нових механізмів управління та прийняття політичних рішень — е-урядування та е-демократії, які спираються на політичні мережі та пропонують нові можливості взаємодії влади та суспільства в умовах інформаційної доби. Загальним знаменником впливу глобалізації на розвиток електронного урядування стає послаблення авторитарних тенденцій в управлінні, поширення політичного плюралізму, демократичних політичних цінностей.

Глобалізація створює нові можливості для розвитку електронного урядування, дозволяє підвищити ефективність політичної взаємодії між владою та суспільством, підняти якість управління за рахунок координації діяльності влади, політичних груп та спільнот.

Література:

1. Доповідь Проекту ОЕСД Електронного уряду [Електронний ресурс] // Organisation for Economic Co-operation and Development. — 2006. — Режим доступу: www.oecd.org
2. Гюфе О. Демократія в епоху глобалізації / О. Гюфе. — К.: ППС-2002, 2007. — 436 с. — («Сучасна гуманітарна бібліотека»).
3. Колбеч Г. К. Політика: основні концепції в суспільних науках / Колбеч Г. К.; пер. з англ. О. Дем'янчука. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. — 127 с.
4. Кюблер Х.-Д. Міфи про суспільство знань. — К.: Переклад з німецької. Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — 264 с.
5. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Тоффлер Э.; пер. с англ. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. — 669 с.
6. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Фукуяма Ф.; пер. с англ. под общ. ред. А. В. Александровой. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 474 с.
7. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д.В. Яковлев. — Одеса : Астропринт, 2009. — 288 с.

Блинцова В.О. Влияние глобализации на развитие электронного управления. — Статья.

Аннотация. Статья посвящена исследованию влияния глобализации на развитие электронного управления. Определены теоретические основы концепции электронного управления. Проанализированы особенности глобализации, которые определяют развитие электронного управления на современном этапе.

Ключевые слова: глобализация, электронное управление, информационное общество, общество знаний, медиатизация.

Blintsova V.O. The influence of globalization on the development of e-government. — Article.

Summary. The article studies the impact of globalization on the development of e-government. Theoretical foundations of the concept of e-government. The features of globalization, which determine the development of e-government today.

Keywords: globalization, e-government, information society, knowledge society, mediatization.

Демчук Д.В.,

аспірант кафедри політичних наук

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

Нерубащенко І.А.,

аспірантка кафедри політичних наук

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

МОДИФІКАЦІЇ ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ПОЛІТИЧНОГО РИЗИКУ

Анотація. У статті аналізуються основні аспекти та умови оцінки політичного ризику з метою оптимізації даного політичного явища

Ключові слова: політичний ризик, стабільність, соціально-політичний розвиток, економічні зміни, ефективність.

Швидкість змін в політиці, соціальній сфері, економіці підвищує ймовірність непередбачених подій й спірність та альтернативність прийнятих рішень, тобто підсилює політичний ризик. Оцінка й управління ним дозволяють передбачати події, заздалегідь приймати відповідні заходи і уникати катаклізмів. Це свідчить про актуальність та своєчасність звернення до тематики оптимізації політичного ризику.

Політичний ризик сьогодні розуміється як непереможний елемент будь-якого політичного процесу. Він породжується невизначеністю політичного середовища і характеризується особливим типом взаємозв'язку об'єктивної політичної ситуації та діяльності суб'єкта в ній. Під невизначеністю в даному випадку розуміється відсутність чітких формальних процедур, які є загальноприйнятими методами ведення справ.

На сучасному етапі політичний ризик обумовлюється безліччю факторів невизначеності, викликаних, в першу чергу, недостатньою раціональністю політики, складністю і просторістю цієї галузі. Умовно їх можна поділити на:

— інформаційні, до яких належать відсутність чіткої та повної інформації про всі поточні політичні процеси, недостатність аналізу політичної ситуації в цілому, неадекватне реагування влади на неї, відсутність чіткого підрахунку ресурсів, нерозумінням та ігноруванням інтересів інших учасників політичних дій і т. д.;

— соціальні, викликані нестабільністю, агресивністю і радикалізмом проведеного політичного курсу, діяльністю окремих політичних інститутів, низькою підтримкою населення проведеної політики, політичними, етнічними та іншими конфліктами, безробіттям, важким економічним становищем, наявністю невирішених соціальних проблем;

— персональні, пов'язані з особистістю політика, нестійкістю його поведінки, схильністю до автономії без урахування колективного характеру політичних дій, підвищеної схильності до ризику;

— правові, коли політичний ризик виникає внаслідок правового і морального нігілізму, невиконання прийнятих умов політичних взаємодій і комунікацій, порушення вимог закону і норм угод, які мають морально-політичний характер;

— економічні, коли причиною політичного ризику можуть стати: відсутність необхідних грошових ресурсів для проведення тих чи інших реформ, відсутність розвинутої та стабільної економічної інфраструктури, неліквідність державних акцій підприємств, відсутність чіткої економічної програми, відсутність прямих інвестицій до країни, невизначена валютно-кредитна політика і т. д.

— випадкові, коли одним із джерел політичного ризику виступає безпосередня випадковість політики, яка веде до появи непередбачених і небажаних подій.

Політичний ризик природним чином виникає в умовах плюралізму, політичної конкуренції, змагальності та боротьби. Виходячи з цього визначення, можна вивести наступні характерні ознаки політичного ризику:

1. Універсальність цього виду ризиків проявляється, перш за все, в тому, що він присутній при політичних рішеннях будь-якого рівня, починаючи з революційних перетворень всього суспільства і закінчуючи голосуванням окремого виборця.

2. Політичний ризик є колективним, тому що обумовлений не стільки індивідуальними якостями політиків та технологіями влади, скільки груповими політичними інтересами.

3. Ієрархічність політичного ризику проявляється на рівні наслідків, викликаних прийняттям тих чи інших рішень. У зв'язку з цим, виділяють наступну ієрархію політичних ризиків: мегаризики або ризики на глобальному рівні, регіональні ризики, ризик в окремих країнах або районах.

4. Політичний ризик є вкрай суб'єктивним, тому що залежить не тільки від об'єктивних обставин середовища, в якому він формується,

але й від суб'єктивного сприйняття та інтерпретації отриманої інформації або подій.

5. Даний вид ризику може виступати як самостійний фактор політики або бути елементом інших видів ризику — соціального, комерційного, інвестиційного, екологічного і т. д. У цьому виявляється багатоплановість політичного ризику.

При вивченні політичного ризику необхідно враховувати, що в соціально-політичному середовищі він проявляється неявно. Одними з головних симптомів політичного ризику можна назвати рівень суспільних заворушень, стабільність / нестабільність уряду, політичний плюралізм, ступінь етнічних і релігійних протиріч, стиль мислення осіб, що приймають рішення в політиці, роль примусу при утриманні влади, вплив ззовні, спадкоємність, антиконституціональні дії та соціальні конфлікти.

Можна виділити два типи політичного ризику залежно від можливого охоплення суб'єктів міжнародних економічних відносин: загальний та галузевий ризик. Загальний ризик стосується усіх зарубіжних суб'єктів підприємницької діяльності, що оперують на певному національному ринку, а галузевий — тільки певної галузі (сфери діяльності). Загальний та галузевий ризики можуть бути зумовлені як суспільними, так і урядовими чинниками, які, в свою чергу, поділяються на внутрішні (зумовлені внутрішньою політикою уряду) та зовнішні (зумовлені зовнішніми, міжнародними умовами та процесами) чинники [1, 16].

Для визначення рівня політичного ризику використовуються такі методи: аналіз дій держави у минулому — цей метод ґрунтується на дослідженні стереотипів політичної поведінки уряду, які зумовлені соціально-культурними та історичними чинниками розвитку країни; аналіз міркувань експертів — у ролі експертів можуть виступати співробітники самої фірми, які, як правило, часто відвідують країну і спілкуються з представниками уряду, бізнесу, політичними діячами; професійні експерти, які працюють в урядових установах або міжнародних організаціях.

Якщо розглядати політичний ризик у більш широкому контексті, то можна виокремити такі підходи до його визначення:

- політичний ризик як ситуація можливої небезпеки або невдачі політичної діяльності;
- політичний ризик як діяльність політичних акторів, що здійснюється в надії на вдалий результат;
- політичний ризик як імовірність помилки (або успіху) того чи іншого вибору при прийнятті політичного рішення в ситуації з кількома альтернативами. Це синтетичний підхід, який поєднує два попередніх розуміння політичного ризику.

У явищі політичного ризику можна виокремити такі основні елементи:

- можливість відхилення від припустимої політичної мети, заради якої здійснюється обрана альтернатива політичного рішення;
- імовірність отримання бажаного результату політичної діяльності;
- невпевненість у досягненні поставленої політичної мети;
- можливість настання несприятливих наслідків (матеріальний або фізичний збиток, захворювання, смерть тощо) при здійсненні тих чи інших політичних дій в умовах невизначеності для суб'єкта політичної діяльності, який іде на ризик;
- матеріальні, екологічні, морально-ідеологічні та інші втрати, пов'язані із здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи;
- очікування небезпеки, невдачі внаслідок вибору альтернативи та її реалізації.

Ситуація політичного ризику має кілька модифікацій:

- суб'єкт політичної діяльності здійснює вибір з кількох альтернатив, має в розпорядженні об'єктивні ймовірності отримання можливого результату, які ґрунтуються, наприклад, на проведених статистичних дослідженнях;
- імовірності настання очікуваного результату можуть бути отримані лише на основі суб'єктивних оцінок, тобто суб'єкт політичної діяльності має справу з суб'єктивними ймовірностями;
- суб'єкт політичної діяльності у процесі вибору та реалізації альтернативи опановує як об'єктивними, так і суб'єктивними ймовірностями [2, 42].

В сучасних умовах оцінка ризику є теоретичною базою для прийняття рішень в політиці та економіці. Для подолання невизначеності, з якою зустрічаються інвестори в зарубіжній країні, проводиться аналіз ризику країни (country risk), який визначає імовірність того, що суверенна держава чи незалежні кредитори в певній країні не будуть мати можливості або бажання виконати свої зобов'язання по відношенню до іноземних кредиторів і/або інвесторів [3, 109].

Слід зазначити, що політична подія не обов'язково несе ризик для бізнесу, але може також означати нові можливості. Тому слід вести мову про політичний ризик, як про невизначеність середовища, в якому діють всі неринкові сили. Це означає, що при прогнозуванні політичного ризику необхідно враховувати не тільки негативні зміни, але також й позитивні, які представляють додаткові можливості для бізнесу, при цьому у фінансовому аналізі базовий ризик є нейтральним, що передбачає як позитивні, так і негативні відхилення.

Тому слід також виділити макро— та мікроризики, залежно від рівня економічних суб'єктів, на який вони поширюються. Макроризик асоціюється з імовірністю політичних подій, що відбуваються на всіх іноземних суб'єктах в країні розміщення. До мікроризиків відносяться ризики, специфічні для галузі, фірми або навіть окремого проекту.

Класифікація політичних ризиків проводиться на основі поділу подій, викликаних або діями урядових структур в ході проведення певної державної політики, або силами, що знаходяться поза контролем уряду. На цій основі в науці виділяються екстра-легальний і легально-урядовий ризики. Екстра-легальний ризик означає будь-яку подію, джерело якого знаходиться поза існуючих легітимних структур країни: тероризм, саботаж, військовий переворот, революція. Легально-урядовий ризик є прямим продуктом поточного політичного процесу і включає такі події як демократичні вибори, що призводять до зміни уряду або змін в законодавстві. Але основна увага повинна приділятися динаміці політичної дії, з якої виникають події, оскільки саме так можна точніше спрогнозувати природу конфронтації або зрозуміти дії політичних сил, ніж передбачити переможців та переможених.

На думку автора статті, для адекватного аналізу політичного ризику необхідне проведення детальних досліджень окремих регіонів (чи груп регіонів), урахування відносної ваги кожного регіону або політичної групи, включення регіональних індикаторів в загальну схему оцінки ризику країни. В цілому ризик, викликаний поточними політичними процесами, вкрай високий і може бути охарактеризований як ризик перехідного періоду, тобто, будь-які події в політичному житті можуть мати наслідки набагато більш руйнівні, ніж в країні, яка стабільно розвивається. З метою уникнення подібного розвитку подій, були розроблені різноманітні методи оптимізації політичного ризику, які умовно можна поділити на кількісні і якісні.

Кількісний підхід до оцінки ризику країни дозволяє порівнювати різні країни за ступенем ризику, використовуючи єдиний числовий фактор ризику, який підсумовує відносний вплив певної кількості соціально-політичних факторів за допомогою різних політичних і соціальних індикаторів. Головним недоліком кількісних методів є використання вузького визначення політичного ризику і концентрація на обмеженій кількості підвидів ризику, таких як політична нестабільність, валютний контроль та експропріація.

Однак найбільш оптимальний шлях оптимізації політичного ризику — це синтез та інтеграція двох підходів на основі статистики та експертного аналізу. Вивчення цих методів не усуває ризик,

але знижує його гостроту і запобігає небезпечні наслідки, тому сьогодні дуже важливо приділяти їм відповідну увагу.

Повний список можливих ризиків, із різним ступенем потенційного впливу на іноземні інвестиції, набагато ширший і включає кілька сотень політичних, економічних і соціально-культурних факторів. Вибір факторів і визначення їх відносної ваги залишається основною проблемою кількісного методу. Інша проблема полягає в тому, що спроба пристосувати кількісну шкалу ризиків для міжнародних порівнянь наштовхується на галузеву / проектну орієнтованість більшості ризиків в окремих країнах.

Для раннього виявлення сприятливих або несприятливих тенденцій в країні застосовується метод агрегованих статистичних даних. На цій основі в 70-і роки XX століття були розроблені дві моделі (PSSI; Ecological Approach), що засновані на точних причинних взаємозв'язках і спираються в першу чергу на економетричні та інші об'єктивні дані. Вимірюючи безпосередньо серію дискретних компонентів політичного та соціального середовища, модель Political System Stability Index претендує на незалежність від умоглядних висновків і спотворень. З цією метою в модель вводилися додаткові конфіденційні оцінки за індексами, що розраховується по кожному компоненту [4, 112].

Друга модель, так званий «екологічний» підхід Кнудсена (Knudsen's Ecological Approach), ґрунтується на припущенні, що високий ступінь національної фрустрації буде існувати там, де існує розрив між очікуваннями людей та їх добробутом.

Іншу групу складають експертні оцінки, які є кінцевим продуктом багатоступінчастого консультативного процесу, який може залучати або не залучати метод Дельфі. Деякі з цих звітів використовують економетричні дані, але їх основною характеристикою є прогресивне ранжування досить великої кількості країн відповідно до більш-менш ясного логічного аналізу.

Складання рейтингу країн за рівнем ризику включає в себе кілька етапів: вибір змінних (політична стабільність, ступінь економічного зростання, рівень інфляції, рівень націоналізації тощо), визначення ваги кожної змінної (максимальна вага має мінливу політичну стабільність), обробка показників за методом Delphi з використанням експертної шкали, виведення сумарного індексу, теоретично розташованого в межах від 0 до 100 (мінімальний індекс означає максимальний ризик, і навпаки). Як правило, індекси країн не досягають крайніх визначень. Порівняльні рейтингові системи, що використовують схожі методології, розробляються консалтинговими фірмами

Frost & Sullivan (the World Political Risk Forecast), Business International and Data Resources Inc. (Policon). Більшість з них доступні в режимі on-line і, як у випадку з Policon, користувачі можуть виключати вагу різних змінних, або включати свою власну оціночну інформацію. Великим кроком стало створення банків політичних даних (World Handbook of Political and Social Indicators).

Поряд з експертними оцінками для дослідження внутрішньополітичної нестабільності, як ключового фактору політичного ризику, застосовується економетричне моделювання, в основі якої лежить порівняння множинної регресії. Політична нестабільність розглядається як таке явище політичного життя певної країни, що характеризується широким застосуванням насильства проти уряду у вигляді змов, державних переворотів, громадянських воєн, міжнаціональних конфліктів і т. п. При цьому розрізняється нестабільність у правлячій верхівці, пов'язана з боротьбою за владу всередині правлячого шару, і соціальна нестабільність, що виникає в результаті активної діяльності опозиційних соціально-політичних сил [28].

Тенденція відноситься до соціально-політичного розвитку як до дії провидіння, яким неможливо управляти і на який можна тільки реагувати тоді, коли дії вже стають реальними, визначила недостатню розробленість аналітичних інструментів у цій галузі. До перегляду цієї тенденції привели активні дослідження по розробці відповідних соціальних індикаторів, які могли б використовуватися поряд з такими поширеними економічними індикаторами як валовий внутрішній продукт та індекс споживчих цін. Соціальні індикатори, такі як демографічні зрушення, відношення до роботи, оброблені і стандартизовані для міжнародних порівнянь, безсумнівно, стануть важливою складовою частиною кількісних і якісних методів оцінки політичного ризику. Селективні соціально-політичні індикатори використовуються в деяких методиках оцінки ризику країни як показники політичної стабільності. К такого роду індикаторам можна віднести ступінь авторитаризму, перехідні етапи економіки, рівень освіти по відношенню до безробіття, баланс сили між військовою і громадською владою тощо.

Виділяються внутрішні і зовнішні джерела політичних та економічних чинників ризику. Такий поділ є досить умовним, оскільки фактори з різних груп можуть впливати один на одного. Аналіз внутрішніх економічних факторів дозволяє скласти загальну характеристику економічного розвитку країни і виділити найбільш вразливі місця. Зовнішні економічні фактори визначають ступінь впливу зовнішніх обмежень на внутрішню економічну політику: високий ступінь залежності і зна-

чий розмір зовнішньої заборгованості посилюють ризик втручання уряду в інвестиційну діяльність. Проблема оцінки внутрішніх соціально-політичних чинників в значній частині суб'єктивності. При певних умовах зовнішня політична обстановка може зіграти роль каталізатора політичної нестабільності в країні [34].

Наявність та прояви політичного ризику в Україні мають свої специфічні властивості. Це стосується таких аспектів як політична традиція, недосконалість демократичних інститутів і переломний момент історичного розвитку. Саме це зумовило значну роль особистісного фактору, якому необхідно приділяти додаткову увагу при оцінці політичного ризику у країні з урахуванням загальнополітичних тенденцій у світовому просторі.

Література:

1. Губарев Д. С. Природа некоммерческих рисков в международных инвестиционных отношениях / Д. С. Губарев. — М., 2009. — 241 с.
2. Кривошеїн В. Ризик як атрибут політики / В. Кривошеїн // Політичний менеджмент. — 2012. — № 6 (9). — С. 38-47.
3. Подколзина И. А. Проблемы дефиниции политического риска / И. А. Подколзина // Вестник Московского университета. Сер. 12: Политические науки. — 2006. — № 5. — С. 19-33.
4. Подколзина И. А. Проблемы оценки политического риска / И. А. Подколзина // Корпоративный менеджмент. — 1999. — № 3. — С. 30-35.
5. Тихомиров В. Б. Политический риск: рейтинг Литвы / В. Б. Тихомиров, И. В. Тихомирова // Диалог. — 2010. — № 15. — С. 12-18.
6. Турбина К. Е. Инвестиционный процесс и страхование инвестиций от политических рисков / К. Е. Турбина. — М., 2011. — 237 с.

Демчук Д.В., Нерубашенко И.А. Модификации и характерные признаки политического риска. — Статья.

Анотация. В статье анализируются основные аспекты и условия оценки политического риска с целью оптимизации данного политического явления.

Ключевые слова: политический риск, стабильность, социально-политическое развитие, экономические изменения, эффективность.

Demchuk D.V., Nerubaschenko I.A. Modifications and features of political risk. — Article.

Summary. In the article basic aspects and terms of estimation of political risk are analysed with the purpose of optimization of this political phenomenon.

Keywords: political risk, stability, socio-political development, economic changes, efficiency.

Забеліна І.О.,

*здобувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Черкаського центру НУ «Одеська юридична академія»*

ЗАСОБИ ПРОГНОЗУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ

Анотація. В даній статті аналізується актуальні питання, щодо визначення найбільш відповідних до сучасних умов засобів прогнозування політичних криз. Дається поняття прогнозування політичної кризи, окреслюються методики оцінки політичної кризи та визначаються її характерні ознаки. Проводиться аналіз різноманітних засобів визначення кризових ситуацій в життєдіяльності суспільства та визначається можливість їх застосування для прогнозування виникнення політичних криз.

Ключові слова: кризові явища, політична криза, політичне прогнозування, засоби прогнозування.

Актуальність теми дослідження. Все частіше, характеризуючи ситуацію нашої країни, науковці та політики вживають термін «криза». Її характеризують в різноманітних аспектах: таких, як «політична криза», «економічна криза» та «соціальна криза». Сьогодні в Україні розгортається найтриваліший і найгостріший суспільно-політичний конфлікт за весь період її існування, що веде свій відлік від розпаду СРСР у 1991 році і заснування нових держав. Мають місце історичні події, які несуть у собі не лише заміну політичної команди у владі, але вимогу до зміни порядку суспільних відносин. Про витоки, рушійні сили і наслідки цього багатостороннього конфлікту, що виявився у формі народного повстання, поки що не час робити висновки, адже процеси змін тривають, їхній характер є дуже стрімким. Наразі головним змістом опору є боротьба за громадянські й політичні права. Її результатом має стати відновлення довіри до держави, її інститутів, адже в підвалинах конфлікту — криза держави, яка звузила сферу своєї діяльності до проведення інтересів політичної верхівки і перестала виконувати публічні функції зі створення умов для реалізації громадянами своїх прав і свобод.

Тому актуальним є звернення саме до аналізу політичних криз, особливо до питання щодо подальшого прогнозування можливості виникнення нових політичних криз.

Об'єктом статті є кризові явища в сучасному політичному процесі. Предметом дослідження є визначення засобів прогнозування політичних криз.

Метою даної статті є дослідження різноманітних підходів щодо засобів прогнозування політичних криз. Для досягнення мети слід вирішити наступні завдання: дослідити поняття та сутність кризи, окреслити загальні засади методики прогнозування політичного розвитку, окреслити різні засоби прогнозування політичних криз, які мають перспективні напрямки розвитку; визначити методи оцінки кризових явищ, які можна застосовувати для дослідження та прогнозування криз в політиці.

Прогнозування політичного розвитку є одним із найважливіших завдань політології, позаяк мати науково обґрунтовані прогнози означає передбачати ті чи інші політичні події, явища і процеси, а відтак — і приймати адекватні до ситуації політичні рішення.

Прогноз принципово відрізняється від пророцтва та утопізму, оскільки ґрунтується на науковому передбаченні. Так, соціальні і політичні утопії Т. Кампанелли і Т. Мора (XVI ст.) А. Сен-Сімона, Ш. Фур'є, Р. Оуена (XIX ст.), звичайно, містили деякі реальні риси майбутнього, але у своїй більшості були наповнені фантастичними картинами.

Політичне прогнозування — це процес науково обґрунтованого отримання інформації про можливий стан політичної сфери суспільства (політичних структур, політичних відносин, політичної діяльності та політичної свідомості) в майбутньому на основі вже відомих знань про минуле і сьогодення.

Семантичний аналіз (А. Моль) виокремлює два види прогнозу: екстраполяційний і цільовий.

Екстраполяційний (пошуковий) прогноз передбачає майбутнє, яке самоорганізується, методом продовження (екстраполяції) закономірностей із сьогодення в майбутній період.

Цільовий (нормативний) прогноз передбачає майбутнє, яке свідомо організоване, методом реалізації намічених раніше планів.

Досвід показує, що всього не екстраполюєш і всього не організуєш. Отже, реальне політичне життя характеризується гармонічним (несиметричним) поєднанням екстраполяційного і цільового прогнозування.

Екстраполяційний (пошуковий) прогноз описує можливий стан політичної події, явища, процесу з урахуванням керівного впливу. Він прагне відповісти

на запитання, що найвірогідніше відбуваються в майбутньому, якщо збережуться існуючі нині тенденції розвитку політичної сфери.

Цільовий (нормативний) прогноз пов'язаний з постановкою цілей, описом параметрів суспільства або суб'єкта політики, шляхів і засобів їх досягнення. Цей вид прогнозу покликаний дати відповідь на запитання, якими піляхами досягти бажаного результату, наприклад, переконати громадян певним чином проголосувати на референдумі.

Щодо розуміння сутності ті природи кризових явищ, то слід вказати, що в науковій літературі існує багато теорій і трактувань криз. Вони потребують певної систематизації. Можна виділити кілька груп теорій - екзогенних (перша група) і ендогенних (друга група).

Перша група теорій пояснює циклічний характер розвитку економіки причинами, котрі не мають відношення до характерних рис ринкового господарства (тобто позаекономічними). Цю групу можна розділити на дві підгрупи. До першої підгрупи входять ті теорії, в яких головна причина криз вбачається у природних явищах (так звані натуралістичні теорії). Вони пояснюють циклічний процес, виходячи з природних явищ, які не мають відношення до даної конкретної системи виробництва. Представниками цього напрямку є англійські економісти (батько і син) Вільям Стенлі та Ерберг Джевонси. Вони пояснювали кризи ще в XIX ст. впливом плям на сонці, що мають кілька циклів. Різна інтенсивність сонячної радіації, з їхньої точки зору, визначає відповідні цикли врожайності сільськогосподарських культур, що, у свою чергу, впливає на всю економічну діяльність людей. Деякі економісти пояснювали цикли впливом інших атмосферних чинників на врожай, а також на психологію людей у процесі їхньої економічної діяльності. Ці ідеї у другій половині XX ст. Л. Гумільов використав у своїй теорії етногенезу [2].

Друга підгрупа об'єднує психологічні теорії, в яких походження криз пояснюється причинами, що містяться в натурі чи психології людини. Психологічні теорії виходили з пояснення циклічного характеру розвитку економіки оптимізмом і песимізмом, тобто песимістичними чи оптимістичними діями людей. До цієї підгрупи відносяться погляди італійського соціолога, економіста та політолога Вільфредо Парето та англійського економіста Артура Пігу. Їхні погляди не можна віднести до розряду повністю доведених. Хоча будь-яке природне явище та будь-яке передбачення знаходить відображення в економіці, це не означає, що в них слід бачити головну причину такого складного явища, як соціально-економічна криза

(але й відкидати їх не можна). Ці чинники є додатковими, які з ефектом їх синхронізації можуть посилити кризові явища в господарстві за рахунок позаекономічних важелів, що інколи справді можуть призвести до хаотичного стану кризи, яка практично не піддається регулятивним впливам.

Друга група теорій пояснює кризи, виходячи з економічних явищ, але з різних позицій. До першої підгрупи входять теорії, котрі головну причину кризи вбачають у порушенні рівноваги між виробництвом і споживанням, яке зумовлюється, у свою чергу, недоспоживанням. Такими теоріями є й ті, що пояснюють кризу перенакопиченням капіталу або порушенням пропорцій між заощадженнями та інвестиціями. Такі гіпотези висували ще представники школи класичної політичної економії Томас Мальтус, Шарль Сисмонді, Джон Гобсон. У першій половині XX ст. цю підгрупу представляв Джон Мейнард Кейнс [4], з теорії якого виникла практика макроекономічного антикризового регулювання.

Другу підгрупу становлять теорії, котрі вбачають причину криз у перевищенні виробництва засобів виробництва над виробництвом споживчих товарів, яке періодично виникає як у світовій, так і в національних економіках. Одним з перших, хто ще на початку 60-х років XIX ст. розробив завершену теорію економічних циклів на торговельно-грошовій основі, був французький фізик Клемент Жюльєр. У подальшому такі цикли отримали назву циклів Жюльєра довжиною 711 (у середньому - 9) років і саме їх досліджували як Карл Маркс, так і Михайло Туган-Барановський.

Третя підгрупа пов'язана з другою і пояснює кризу тією обставиною, що швидке зростання промисловості (її «перегрів») викликає зниження цін на споживчі товари, що, в свою чергу, скорочує попит на традиційні засоби виробництва. Відбувається призупинення зростання промисловості та обсягів виробництва ВВП, що й спостерігається нині у світовій економіці. Видатний австро-американський економіст Йозеф Алоїз Шумпетер, який синтезував свою теорію економічного розвитку з теоріями великих циклів.

Найбільш типовими для перехідних суспільств є такі кризи:

— криза ідентичності, яка викликана суперечностями, пов'язаними з відмовою від старих і пошуком нових систем цінностей, ідей, символів. У багатьох країнах яйтиповішим способом вирішення кризи ідентичності стала апеляція правлячих еліт до популізму, націоналізму, звернення до історії цього народу або заклик до модернізаційного ривка у майбутнє;

— криза розподілу матеріальних і духовних благ. Початок переходу до ринку не гарантує

одночасного зростання добробуту всіх верств населення. Ресурси для здійснення економічної модернізації шукають всередині суспільства, а це вимагає зміни стандартів і способів розподілу. Наприклад, політика, спрямована на стабілізацію економіки і боротьбу з інфляцією, вимагає упорядкування соціальних витрат держави і скорочення нерентабельного сектору економіки, що не може не відбитися на життєвому рівні населення;

— криза легітимності породжується розчаруванням частини населення «курсом реформ». Це знижує соціальну базу підтримки політичної еліти, з якою асоціюються реформи;

— криза участі зумовлена тим, що процеси лібералізації сприяють розширенню включення громадян у політичні процеси і легальному прояву різних ідеологічних течій. Нові політичні інститути, що народжуються (законодавчі органи, партії, місцеве самоврядування) не завжди бувають підготовленими до того, щоб виразити різноманітність цих інтересів. У деяких випадках інституціональні способи вираження запитів населення підмінюються мітинговою стихією. Іншим проявом кризи участі, навпаки, є політична пасивність населення;

— криза проникнення, яка проявляється в декількох аспектах: у втраті єдності темпів змін у різних суспільних сферах; у зниженні ефективності рішень центральної влади через розбіжності реальної політики і проголошених завдань; у розбіжності процесів перетворень у різних регіонах країни [5, 128].

Кризові ситуації, особливо у сферах, що зачіпають життєдіяльність всього суспільства, часто вимагають швидкого та ефективного реагування, оскільки діяти доводиться в умовах дефіциту часу і ресурсів. А значить, фахівці, які беруться за їх подолання, повинні бути добре ознайомлені зі способами та методиками антикризового управління [1, 16].

Загалом, методики прогнозування політичних криз можна розділити на дві групи: кількісні методики та якісні методики.

В сучасній науці пропонуються різні кількісні методики та математичні моделі діагностики політичної кризи. У практиці зарубіжного політичного менеджменту для діагностики загрози політичному проекту найбільш часто використовуються економічні моделі Е. Альтмана, У. Бівера, Таффлера та інш., модель Е. Альтмана та двофакторної математичної моделі.

Для діагностики кризи і прогнозування політичної кризи, як правило, застосовується дискримінантний аналіз, який являє собою статистичний багатофакторний метод прогнозування з використанням набору відповідних показників.

Будь-яка методика діагностики політичної кризи включає в себе кілька (як правило, 2-7) ключових показників, що характеризують політичну ситуацію. На їх підставі розраховується комплексний показник ймовірності настання політичної кризи з ваговими коефіцієнтами у вхідних в нього показників, який надалі порівнюється з нормативним значенням.

Будь-яка методика діагностики кризової ситуації повинна дозволяти прогнозувати виникнення кризової ситуації заздалегідь, до появи очевидних ознак кризи з метою запобігання або пом'якшення можливої політичної кризи [1, 3].

Двофакторна модель — одна з найпростіших моделей прогнозування політичної кризи та її діагностики, заснована на двох ключових показниках: показник ліквідності політичного проекту і показник частки використаних ресурсів.

Цікавою є модель Альтмана, яку можна використовувати в якості багатофакторної моделі прогнозування політичних криз, які зазвичай складаються з п'яти-семи показників. У практиці зарубіжних організацій найбільш часто використовується «Z-рахунок» Е. Альтмана.

Методика визначення ціни політичного проекту можна прогнозувати за допомогою методики ціни підприємства. Її можна досить ефективно використовувати для прогнозування кризових політичних ситуацій. На прихованій стадії політичної кризи починається непомітне зниження даного показника внаслідок несприятливих політичних тенденцій як всередині, так і поза проектом. Зниження ціни політичного проекту означає зниження його популярності або збільшення ресурсів, які необхідні для його підтримки. Прогноз очікуваного зниження кількості ресурсів вимагає аналізу політичних перспектив.

Доцільно розраховувати ціну політичного проекту на найближчу та довгострокову перспективу. Умови майбутнього падіння ціни політичного проекту зазвичай формуються в поточний момент і можуть бути певною мірою передбачені.

Альтернативою кількісних моделей діагностики політичних криз є якісні методики прогнозування та діагностики кризового стану політичного процесу. Такі методики мають переваги (орієнтація не на один критерій, а на цілу систему критеріїв) і недоліки (за умов багатокритеріальності завдання постає питання про її суб'єктивність, а розраховані значення критеріїв носять швидше характер інформації до роздумів, ніж спонукальних стимулів для прийняття негайних політичних рішень) .

У даній ситуації можна використовувати методику В.В. Ковальова, який запропонував наступну дворівневу систему показників.

До першої групи належать критерії та показники, які свідчать про можливі в найближчому майбутньому значні проблеми. До них відносяться:

- повторювані істотні втрати в політичній діяльності;
- надмірне використання короткострокових ресурсів, в якості джерел довгострокових політичних процесів;
- низькі значення коефіцієнтів ліквідності діяльності політичного проекту;
- хронічна нестача політичних ресурсів;
- стійко збільшується до небезпечних меж частка позикових ресурсів у загальній сумі джерел засобів;
- неправильна реінвестиційна політика;
- перевищення розмірів ресурсів над встановленими лімітами;
- хронічне невиконання зобов'язань перед іншими учасниками політичного процесу;
- погіршення політичної ситуації в країні;
- використання (вимушене) нових джерел політичних ресурсів на відносно невігідних умовах;
- несприятливі зміни в політичному портфелі проекту.

До другої групи входять критерії та показники, несприятливі значення яких не дають підстави розглядати поточний політичний стан як критичний. Разом з тим, вони вказують, що за певних умов чи неприйняття дієвих заходів політична ситуація може різко погіршитися. До них відносяться:

- втрата ключових співробітників апарату політичного управління;
- вимушені зупинки, а також порушення політичного процесу;
- зайва ставка на прогнозовану успішність і прибутковість нового політичного проекту;
- участь у судових розглядах з непередбачуваним результатом;
- втрата ключових політичних контрагентів;
- політичний ризик, пов'язаний з організацією, в цілому, або її ключовими підрозділами.

Таким чином, можна сказати, що вибір того чи іншого інструментарію для дослідження можливості настання кризових явищ в політиці ґрунтується на певному наборі обмежень та припущень, залежить від цілі та умов проведення такого аналізу.

Література:

1. Бабич А.О. Формування концепції державного антикризового управління в Україні / А.О.Бабич // Державне будівництво. — 2009.- № 1.- С.15-19.
2. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли [2-е изд.] / Гумилев Л. Н. — М. : ДИ-ДИК, 1994. — 544 с.
3. Дидье Д. М. Анализ теоретических подходов к понятию кризиса в социально-экономической системе / Д. М. Дидье // Экономическая наука и практика (II):

материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Чита, февраль 2013 г.). — Чита: Издательство Молодой ученый, 2013. — С. 1-4.

4. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж. // Кейнс Дж. М. Избранные произведения. — М. : Экономика, 1993. — С. 224—518.

5. Політологія: Підручник / За ред. М.М. Вереша.— 3-те вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2008. — 384 с.

Забелина И.О. Способы прогнозирования политических кризисов. — Статья.

Аннотация. В данной статье анализируются актуальные вопросы, относительно определения наиболее подходящих к современным условиям способов прогнозирования политических кризисов. Дается понятие прогнозирования политического кризиса, определяются методики оценки политического кризиса и определяются ее характерные признаки. Проводится анализ различных способов определения кризисных ситуаций в жизнедеятельности общества и определяется возможность их применения для прогнозирования возникновения политических кризисов.

Ключевые слова: кризисные явления, политические кризисы, политическое прогнозирование, способы прогнозирования.

Zabelina I.O. The ways of prediction of political crises. — Article.

Summary. This article examines the current issues regarding the definition of the most appropriate methods to modern conditions predict political crises. The concept of predicting political crisis defined methodology for assessing the political crisis and identifies its characteristic features. The analysis of the various ways of determining the crises in the life of society and determined their applicability to predict political crises.

Keywords: crisis, political crisis, political forecasting, prediction methods.

Калиніна А.О.,

здобувач кафедри соціальних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПІАР ТА ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ В ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. В даній статті зроблена спроба висвітлити такі методи управління тоталітарним суспільством, як піар та ідеологічний контроль, які на сучасному етапі розвитку людства видозмінюються та отримують нове дихання. Проблема використання даних методів є реальністю сьогодення, оскільки широка доступність інформації диференційно протилежним членам суспільства створює нові сприятливі умови для їх використання.

Ключові слова: тоталітаризм, тоталітарне суспільство, інформаційне суспільство, ідеологія, піар процес.

Тоталітаризм як тип політичної системи виник в ХХ ст., але безпосередньо поняття «тоталітаризм» та тоталітарні ідеї з'явилися набагато раніше.

Теорія тоталітаризму почала складатися в 40-50-х рр. ХХ ст. і отримала свій подальший розвиток в наступні десятиліття, вона широко використовувалася країнами Заходу в цілях ідеологічної боротьби проти комуністичних держав. До перших класичних теоретичних досліджень, пов'язаних з проблемами тоталітаризму можна віднести роботи Ф. Хайека «Дорога до рабства» (1944) і Х. Арена «Джерела тоталітаризму» (1951), а також спільну працю К. Фрідріха і З. Бжезинського «Тоталітарна диктатура і автократія» (1956), в якій зроблена спроба емпіричного обґрунтування тоталітаризму за часів сталінського СРСР як поняття, що відображає тотожні політичні режими [1, 23].

Щодо тоталітарного режиму в цілому, то проблема його сутності розглядалась у численних працях як західних, так і вітчизняних дослідників. Серед авторів, у працях яких наведено особливості тоталітаризму, необхідно відзначити М. Драхта, М. Кертіса, Р. Арона, Ж. Желева, Т. Адорно та інших. Теоретичні засади переходу від постіндустріального до інформаційного суспільства ми теж можемо знайти у численних роботах, наприклад, у працях Д. Белла, який передбачив зростання ваги телекомунікаційних технологій у відтворенні і модернізації соціальних й економічних відносин, А. Турена, який у праці «Постіндустріальне суспільство» припустив, що з розвитком інформацій-

них технологій соціальне розшарування відбуватиметься між тими, хто контролює інформацію, та іншими суспільними групами [2, 50].

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що світові тенденції розвитку сучасних суспільств надають обґрунтовані підстави для того, щоб говорити про формування інформаційного типу суспільних відносин, які по-новому визначають характер взаємодії суб'єктів соціальної реальності. У зв'язку з цим на сучасному етапі політичного життя важливим є вивчення таких методів тоталітарного управління, як ідеологічний контроль та піар-процес, оскільки стабільність будь-якої влади залежить від її здатності регулювати, а у тоталітарній державі — контролювати суспільні відносини, при цьому, в контексті існування та розвитку інформаційного суспільства, зрозумілим стає, що дані методи є одним з основних інструментів впливу на суспільство.

Предметом дослідження є форми ідеологічного контролю та піару.

Об'єктом дослідження є елементи тоталітаризму в інформаційному суспільстві.

Необхідність написання даної статті та її мета полягають у тому, що класичні тоталітарні моделі зі своїми прийомами здійснення влади йдуть у минуле, з'являються нові «неототалітарні» режими із новими удосконаленими методами управління та маніпулювання суспільством.

Безперечним є те, що інституту панування у суспільстві одних людей над іншими — не одна тисяча років. З того моменту, коли праця починає розділятися на розумову та фізичну, до влади починають приходити ті особи, які розуміють, як правильно використовувати та «дозовано» надавати ту чи іншу інформацію менш освіченим та розумним, оточуючим їх членам суспільства. У ті часи на перший план виходять шамани, жерці та інші служителі культів, які дуже вдало маніпулюють суспільною свідомістю за допомогою релігійної анімістичної ідеології, користуючись беззастережною вірою людей та їх міфологічним типом світогляду, отримуючи при цьому майже необмежену владу.

За історичними рамками більш пізнім є спеціальний апарат управління, безпосереднім за-

вданням якого є організувати, закріплювати та підтримувати таке панування, — тобто держава.

Методи та механізми панування розвивались та удосконалювались разом із розвитком самого людства. І в цьому сенсі не можу не погодитись з думкою В. Дам'є, що до Американської та Французької революцій автократичні та авторитарні системи повністю переважили у світі, з кінця XVIII ст. вони існували поряд з демократичними моделями владної організації, але лише в XX ст. з'явився особливий вид панування, відмінний як від авторитарних режимів, так і від розповсюджуваних форм представницької демократії. Ця структура правління отримала назву «тоталітаризм» [3].

Саме при тоталітаризмі знайшли своє найширше застосування методи управління, які до цього в таких масштабах взагалі не використовувались, це — ідеологічний контроль та піар технології.

Потрібно сказати, що методи управління державою — це сукупність способів і прийомів впливу на суспільство з метою досягнення необхідного результату. Значення методів управління визначає їхню спрямованість на досягнення цілей у найбільш стислі строки за умов раціонального використання всіх видів ресурсів.

Тоталітарний режим завжди був і залишається антиподом демократії, інститути гуманізму, громадянського суспільства і прав людини, які існують в демократичному суспільстві, — чужі і не прийнятні для нього, а методи та форми управління суспільством при тоталітаризмі просто неприпустимі в демократичній державі. При цьому слід звернути увагу на те, що тоталітарна влада завжди є легітимною і її легітимність не викликає питань майже у більшій частині суспільства. Чому це відбувається? Відповідь, насправді, полягає у тому, що одним із засобів мобілізації мас та легітимізації режиму при тоталітаризмі чи його окремо існуючих елементах, виступає відповідна ідеологія.

Отже, наявність єдиної офіційної ідеології є необхідною складовою будь-якого тоталітарного режиму, особливо класичного. Ідеологію, положення якої стосуються всіх сфер суспільного життя і для якої, як правило, притаманне несприйняття старих порядків та характерним є заклик будувати новий світ (за необхідності — й насильницьким шляхом), мають підтримувати всі громадяни.

Імплементация такої ідеології в масову свідомість, а також здійснення тотального контролю над суспільством є основною метою тоталітарної влади. Для досягнення цієї мети, режим класично використовує ідеологічну пропаганду, індоктринацію та методи політичної соціалізації, коли індивіди опановують форми політичної

поведінки, суспільні норми та цінності. Тобто, для «нормального» функціонування тоталітарного режиму суттєвою є дієвість тоталітарної пропаганди (в реальності — заміна пропаганди ідеологічною обробкою) для формування тотальної відданості.

При цьому вартим уваги є той факт, що при домінуванні у державі елементів тоталітарного управління відбувається значна політизація усіх сфер суспільства (освіти тощо), а, наприклад, в авторитарних країнах навпаки — іде деполітизація населення. Такі заходи спрямовуються на формування відповідного типу особистості, психологія якої і дозволяє тотальне домінування (як здійснення мети режиму).

Класичний тоталітарний режим ідеологізує всі сфери життя, втрачаючи всяку здібність до самокорекції. При цьому ідеологія виходить з деякої первинної системи ідеалів.

Наглядним прикладом цього стала Жовтнева революція, яка ввела історично та істотно нову (замість самодержавної) систему вищих ідеалів: світову соціалістичну революцію — «царство соціальної справедливості». Ця система ідеалів послужила основою для створеної в 30-і роки ідеології, яка проголошувала ідеї «непогрішимого вождя» і «образу ворога». Народ виховувався у дусі преклоніння перед іменем вождя, у дусі безмежної віри в справедливість кожного його слова. Під впливом феномену «образ ворога» поширювалася підозрілість і заохочувалося «доносительство», що вело до відокремлення людей, зростання недовіри між ними і виникнення синдрому страху. Протиприродне з точки зору розуму, але реально існуюче в свідомості народу, поєднання ненависті до дійсних і уявних ворогів, страху за себе, обожнювання вождя і брехлива пропаганда, терпимість до низького рівня життя і побутової невлаштованості — все це виправдовувало необхідність протистояння «ворогам народу». Вічною боротьбою з «ворогами народу» в суспільстві підтримувалася постійна ідеологічна напруженість, направлена проти щонайменшого відтінку інакомислення, самостійності думок. Кінцевою «надзадачею» всієї цієї жажливої діяльності було створення системи терору страху і формальної однодумності [4].

Будь-яка тоталітарна система, владні методи якої адаптовані до потреб сучасності, створює культ. Але справжнім і головним об'єктом його виступає не людина, а влада як така. Культ влади — в цьому полягає єство тоталітарної системи. Влада виявляється надцінністю — цінністю абсолютного, вищого порядку. Хто має владу — має все: розкішне життя, підслесливості оточуючих, можливість висловлювати думки з будь-якого приводу, задовольняти кожен свою чудасію тощо.

Хто не має влади, не має нічого: ні грошей, ні безпеки, ні пошани, ні права на свою думку, смаки, відчуття.

Аналізуючи тенденції розвитку сучасного суспільства, яке формується під впливом загально-світових глобалізаційних процесів, потрібно констатувати, що кривавий тоталітаризм, основою якого було позбавлення людей інформації, відходить у минуле, разом із побоюванням Дж. Оруелла.

Навпаки, відбувається швидка та загально-світова інформатизація та комп'ютеризація або навіть, якщо так можливо сказати, «інтернетизація» суспільства. Інформація стає доступною безліччю шляхів, в тому числі, її обнародують владні тоталітарні угруповання, які конкурують між собою. Тому тоталітаризм змінив тактику, йому вдалося видозмінитися, зберігши свою суть.

Сучасний тоталітаризм — це тоталітаризм неосвіченості. Люди мають інформацію, але не можуть нею скористатися. Наявність однієї інформації нейтралізується іншою, абсолютно протилежного змісту, або безліччю неузгоджених тлумачень одного і того самого повідомлення. І вже на цьому етапі тоталітарна влада починає використовувати піар (PR).

Сам термін піар, або Public Relations (PR), виник на Заході і його приблизний переклад звучить як «зв'язок з громадськістю», що на практиці взагалі не відповідає його основній сутності та цілям, на які він спрямований.

PR — це управління людьми за допомогою інформації. Це визначення не є всепоглинаючим, але є правильним та конкретним. Ви йдете до певної мети і маєте з десяток варіантів її досягнення, однак, якщо ви користуєтеся інформаційний шлях, значить будете робити піар. У більш вузькому сенсі піар — це цілеспрямоване створення новин [5]. Тобто, виходячи з визначення та цілей піару, можна стверджувати, що сучасна тоталітарна влада будь-якого інформаційного суспільства разом з ідеологічною пропагандою дуже широко використовує «паблік релейшінз», а ще частіше, особливо з метою політичного знищення своїх опонентів, задіює так званий «чорний піар».

Багато теоретиків і політтехнологів вважають недоцільним використання самого терміну «чорний піар», бо це є не коректним та шкодить розвитку «паблік релейшінз», але ця назва, як найкраще, характеризує маніпулювання громадською думкою, дезінформаційні процеси та звичайний відвертий обман.

Як приклад можна навести економічну оцінку показників діяльності уряду. Одні і теж одночасно називають як видатним досягненням, так і катастрофою.

Відсутність у людей належних знань призводить до неможливості однозначно оцінити ситуацію. Саме це робить неможливим ефективне управління суспільними процесами з боку громадян.

Адже для прийняття рішень потрібна не інформація, а зроблений на її основі і за допомогою знань висновок.

Отже, тоталітарна ідеологія, як і піар-процеси, у тоталітарному суспільстві пройнята патерналістським духом, протекційним відношенням вождів, які доносять соціальну істину до недостатньо освічених мас. Ідеологія як єдине вірне учення носить обов'язковий для всіх характер. Наприклад, у нацистській Німеччині навіть був виданий спеціальний закон, що передбачив єдину, обов'язкову для всіх німців ідеологію. Тоталітарне суспільство створює потужну систему ідеологічної обробки населення — маніпулювання масовою свідомістю. При цьому політична пропаганда значною мірою ритуалізується, набуває деяких рис релігійного культу.

Окрім цього, потрібно говорити і про те, що несприйняття ідеологічних структур тоталітарної держави викликають спроби торкатися в наукових дослідженнях національних особливостей культурного розвитку чи соціально-економічних процесів. Наставляючи історичну, інші суспільствознавчі науки на так звані «ідеологічні рейки», тоталітарна влада спрямовує науковців на безкомпромісне підтримання та пропагування своєї ідеології, а також, як показує досвід тоталітарних режимів ХХ ст., на написання або, точніше буде сказати, переписування «нової історії». Про наукову об'єктивність при цьому взагалі не йдеться.

У зв'язку з цим, наведемо політичні риси ідеологічного контролю в тоталітарних суспільствах, висловлені науковцями [1, 34]:

У відповідності до логіки тоталітарної системи всеосяжна ідеологізація суспільств доповнюється його загальним заполітизовуванням, гіпертрофованим апаратом влади, її проникненням у всі пори соціального організму. Всесильна влада виступає головним гарантом ідеологічного контролю над населенням.

Тоталітаризм прагне до повного невілювання громадянським суспільством та приватним життям.

Політична система, а точніше, партійно-державна організація суспільства, служить стрижнем, фундаментом всієї соціальної і економічної організації, яка відрізняється жорсткою ієрархічною структурою.

Ядром тоталітарної політичної системи виступає гранично централізований політичний рух за новий порядок на чолі з партією нового — тоталітарного типу. Ця партія зростається з державою

і концентрує в собі реальну владу в суспільстві. Забороняється всяка політична опозиція і створення без санкцій уряду будь-яких організацій.

До політичних рис тоталітарного суспільства відносяться: потужний апарат соціального контролю і примусу (служба безпеки, армія, міліція і тому подібне), масовий терор, залякування населення.

Сліпа віра і страх — одні з головних ресурсів тоталітарного управління, за допомогою яких здійснюється сакралізація верховної влади та її носіїв, створюється культ вождів.

При цьому, на думку автора, все ж таки не можна до кінця погодитися із наведеними вище рисами, оскільки пригнічування індивідуальності, оригінальності в думках, поведінці, одягу і тому подібне не використовується сучасними неоталітарними режимами. Культивування стадних відчуттів: прагнення не виділятися, бути як всі, зрівняльність, а також низовинні інстинкти (класова і національна ненависть, заздрість, підозрілість, доносительство і тому подібне) — сьогодні відходять вже в минуле. Безперечно, ще існують режими, які є досить близькими до класичних моделей тоталітаризму, наприклад, тоталітарний режим сім'ї Кім у Північній Кореї, де у свідомості людей посилено створюється «образ ворога», з яким не може бути примирення. Усіляко підтримуються бойові настрої, атмосфера секретності, надзвичайного положення, яке не допускає розслаблення, втрати пильності, але все ж таки у сучасному світі, особливо із становленням інформаційного суспільства, усі ці методи та прийоми відходять навіть не на другий план.

Сьогодні по всьому світу відбувається інформаційна та телекомунікаційна революція. Інформація у більшості випадків поширюється лінійно, при такому лінійному характері поширення інформації носієм інформаційної влади в суспільстві виступають ЗМІ, інформаційні та рекламні агентства, PR — компанії, а також інститути соціалізації. Тоталітарний контроль проявляється через управління комунікаціями, їх змістом і спрямованістю за допомогою інформації, оскільки інформаційна влада відрізняється від звичайного інформаційного впливу силою та стійкістю впливу суб'єкта на об'єкт, високою мірою контролю його поведінки.

З огляду на викладене, слід навести думку, висловлену К. Кондовим у його статті «Особливості реалізації соціального контролю в соціологічних теоріях інформаційного суспільства», а саме: «інтернетом користуються інтелектуальна еліта, наукові, політичні центри і засоби масової інформації. Вони перші одержувачі «препарованої» відповідним чином інформації. Причому інформації анонімної, на відміну від преси та електронних ЗМІ.

Водночас преса, поширюючи цю інформацію, посилається на Інтернет. Так відбувається процес «відмивання» компрометуючої інформації, а Інтернет може стати джерелом соціальної кризи» [6].

Отже, на сьогоднішній день, завдяки всеохоплюючій інформатизації та інтернетизації суспільства у світі існують, швидко розповсюджуються і постійно вдосконалюються нові форми та методи контролю за суспільством і перетворенням його на неоталітарне — видозмінений та перезавантажений ідеологічний контроль і невід'ємний від нього, постійно динамічний піар-процес, які, на жаль, ще довго будуть працювати на легітимізацію тоталітарної влади та використовуватися сильними світу цього для введення в оману неосвічених членів суспільства.

Література:

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. / Арон Р. — М.: Текст. 1993. — 315 с.
2. Touraine A The Post-Industrial society. Tomorrow's social history: Classes, conflicts and culture in the programmed society / Alain Touraine — Random House, 1974. — 244 p.
3. Дамье В. Тоталитарные тенденции в XX веке [Електронний ресурс]/Вадим Дамье. — Режим доступу: <http://fak2000.chat.ru/totalitarism.htm>
4. Елисеєв А. Странный тоталитаризм [Електронний ресурс]/ А. Елисеєв. — Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1232526180>
5. Бирюбков А.Н. Черный PR. Часть 1[Електронний ресурс]/ А.Н. Бирюбков. — Режим доступу:<http://becmology.blogspot.com/2011/05/pr-1.html>
6. Кондов К. Особливості реалізації соціального контролю в соціологічних теоріях інформаційного суспільства [Електронний ресурс] Костянтин Кондов // Український інформаційний простір. — Режим доступу: http://ijimv.knukim.edu.ua/zbirnyk/1_2/21-kondov.pdf

Калинина А.А. Пиар и идеологический контроль как методы управления в тоталитарном обществе. — Статья.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка осветить такие методы управления тоталитарным обществом, как пиар и идеологический контроль, которые на современном этапе развития человечества видоизменяются и получают новое дыхание. Проблема использования данных методов является реальностью сегодняшнего дня, поскольку широкая доступность информации дифференциально противоположным членам общества создает новые благоприятные условия для их использования.

Ключевые слова: тоталитаризм, тоталитарное общество, информационное общество, идеология, пиар процесс.

Kalinina A.O. PR and ideological control as management techniques in a totalitarian society. — Article.

Summary. This article attempts to highlight the following management practices of a totalitarian society as public relations and ideological control, which at the present stage of human development are modified and get a new breath. The problem of using these methods is a reality today because the wide availability of information differentially opposite members of society creates new favorable conditions for their use.

Keywords: totalitarianism, totalitarian society, information society, ideology, public relations process.

*Колесник Ю.М.,
здобувач кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Анотація. У статті проаналізовані різні підходи до визначення поняття «політичний режим». Розглянуто класифікацію політичних режимів. Висвітлено власне бачення поняття «політичний режим».

Ключові слова: політичний режим, державний режим, політична система.

Така тема як політичні режими являється досить актуальною на сьогоднішній день. Інтерес до вивчення політичних режимів має давню історію. Починаючи з Платона й Аристотеля і закінчуючи вченими-політологами сьогодення. В сучасному світі проблема політичних режимів є предметом багатьох наукових дискусій політологів і правознавців. Характеристика даного елемента форми держави дозволяє оцінити рівень розвитку основоположних політичних інститутів в державі, методів і способів здійснення політичної влади, відповідність механізмів політичного управління сучасним міжнародним стандартам демократичного управління.

Термін політичний режим — похідний від латинського слова *regimen*, тобто напрямок, в переносному сенсі годувало, правитель — з'явився в західній літературі ще в ХІХ в., а в широкий науковий обіг увійшов після Другої світової війни. Але донині є чимало варіантів вживання і трактувань цього поняття [3].

Аналіз наукових уявлень про політичний режим як певне державно-політичне явище змушує говорити про формування декількох основних підходів до розуміння режиму. Очевидно, головну роль у тому, що дане питання залишається дискусійним, відіграють: полідисциплінарна приналежність політичного режиму, що вивчається як правознавством, так і політологією; багатоаспектність його змісту (необхідність здійснення аналізу значного числа соціально-політичних інститутів); відсутність чітких критеріїв зіставлення політичного режиму з іншими політико-правовими явищами, що зачіпають процес політичного управління (державно-правовим, політико-правовим режимом).

Сучасна політична наука, що претендує на першість у вивченні зазначеного державно-політичного явища (як, втім, і у вивченні інших питань, пов'язаних із здійсненням державної влади), не може виробити єдиного визначення політичних

режимів, а, отже, змушена шукати компроміс між різними підходами до розуміння політичних режимів представників окремих дослідницьких шкіл [1].

Поняття «політичний режим» є найважливішим в європейській політології, на відміну від американської, що віддає пріоритет категорії «політична система». Довільне використання категорії «політичний режим» не зафіксувало за ним досить чіткого змісту. Внаслідок цього вона досі відноситься до сутнісно-оспорюваного поняття і в рамках різних парадигм трактується неоднозначно. Так, прихильники системного підходу досить широко інтерпретують поняття «політичний режим» і ототожнюють його з категорією «політична система». Це створює відомі теоретичні складності, оскільки виникає ймовірність термінологічного дублювання двома поняттями одного ряду політичних явищ [3]. Терміни «політична система» і «політичний режим» характеризують політичне життя з різних боків: «політична система» виявляє характер зв'язків із зовнішнім середовищем, а «політичний режим» визначає засоби і методи реалізації загальнозначущих інтересів.

Деякі дослідники обмежують зміст поняття «політичний режим» формою правління. Ця точка зору домінує в конституційному праві. Згідно з нею класифікація політичних режимів ґрунтується на розходженні законодавчої та виконавчої функцій держави та з'ясуванні їх співвідношення. Фіксуючи увагу на діяльності урядових структур, подібне тлумачення ігнорує вплив інших політичних інститутів (партійної системи, груп впливу) [4].

Також, за справедливим зауваженням російського дослідника А.Л. Громико, доцільно розрізняти поняття «державний режим» і «політичний режим», які, хоча і є близькими, далеко не рівнозначні. Якщо перше, загалом і в цілому, характеризує методи здійснення державної влади, то друге — середовище та умови політичного життя суспільства, інакше кажучи, певний політичний клімат, що існує в даному суспільстві в даний момент історичного розвитку.

У політичній науці одну з перших дефініцій політичного режиму дав французький політолог М. Дюверже. Він розумів політичний режим як «певне поєднання систем партій, способу головування, одного чи декількох типів прийняття рішення, однієї або декількох структур тиску» [5].

Сучасний російський дослідник М. Ільїн узгалянює і доповнює цю дефініцію стверджуючи, що режимом є сукупність владних структур, які в значній мірі контролюють або задають способи функціонування і відтворення політичної спільноти.

Одним з найбільш вдалих варіантів визначення політичного режиму вважається дефініція французького політолога Ж.-Л. Кермонна, який під політичним режимом розумів сукупність елементів ідеологічного, інституційного та соціологічного порядку, що сприяють формуванню політичної влади в даній країні на певний період.

У політичній науці склалося дві основні традиції в осмисленні політичних режимів. Одна з них базується на політико-правовому, або інституціональному підході, друга ґрунтується на соціологічному. Відмінності, наявні в рамках даних традицій, досить істотні, хоча і не є взаємовиключними. У першому випадку пріоритет віддається формально-юридичним, процедурним характеристикам здійснення влади, в другому — її соціальним підставам і походженню.

Теоретики, що представляють перший, інституціональний напрям політичного аналізу, схильні формувати синтез «режиму» з поняттям форм правління чи державного ладу. Так, на думку американського дослідника К. Бекстер, політичний режим представляє собою систему або форму правління. Така інтерпретація даного поняття характерна і для французької політичної науки, де, приміром, монархія і республіка розрізнялися, головним чином, саме як форми правління, а сам термін «політичний режим» вважався частиною категоріального апарату конституційного права і асоціювався з особливостями поділу державної влади та їх співвідношенням. До цієї групи політичного аналізу можна віднести і роботи не-оінституціоналістів, в першу чергу, американського політолога Г. Лассуела. Специфіка розуміння режиму Г. Лассуелом полягає, насамперед, у тому, що режим розглядається ним як спосіб упорядкування, легітимізації політичної системи. Згідно з такою думкою, режим («форма правління», «політичний порядок») являє собою зразок політичних форм. Режим функціонує для того, щоб звести до мінімуму елемент примусу в політичному процесі.

Другий напрямок політичного аналізу режимів основну увагу звертає на осмислення тих зв'язків між суспільством і державою, які склалися реально, тобто не обов'язково відповідно до запропонованими конституцією та чинним законодавством нормами політичної поведінки. У цьому випадку режим розглядається не тільки як «форма» і навіть не тільки як структура влади з притаман-

ними їй методами реалізації політичної волі, а й у ширшому значенні — як баланс у взаєминах соціального і політичного.

Існує також ще одне формулювання змісту терміну «політичний режим», що належить американським політологам Г. О'Доннелу і Ф. Шміттеру. На їх думку, політичним режимом є сукупність структур, явних чи прихованих, які визначають форми і канали доступу до провідних урядових постів, а також характеристики діячів, які вважаються для цих структур підходящими або невідповідними, використовуваними ними ресурси і стратегії в цілях отримання бажаного призначення.

Необхідно враховувати, що режими функціонують не тільки на підставі тих рішень, які приймаються в рамках, встановлених у суспільстві політико-правовими процедурами. Не менше значення мають неформальні механізми прийняття політичних рішень. На думку Р. Макрідіс, в той час як вивчення командної структури завжди наділяє нас знанням того, яке її формальне значення, вивчення еліти майже завжди забезпечить нас інформацією щодо відсутніх (і іноді більш важливих) зв'язків в організації, а саме - розподіл і кордони влади. Практика різних політичних режимів говорить про те, що поняття правлячої еліти аж ніяк не беззмістовно, а політика часто здійснюється представниками великих фінансових і промислових структур, що володіють реальними ресурсами політичного впливу. Тому владу не слід ототожнювати лише з формально-юридичними механізмами здійснення її функцій.

Російський політолог Г.В. Голосов пропонує оригінальну класифікацію політичних режимів, засновуючи її на сукупності ряду критеріїв: характеру боротьби за лідерство (відкриті і закриті режими); внутрішньої диференціації (монолітні і диференційовані еліти); рівня участі мас у політиці (що включають і виключають). У підсумку він називає шість політичних режимів: традиційний (закритий, з монолітною правлячою групою, що виключає маси з політики); авторитарно-бюрократичний (закритий, з диференційованою правлячою групою, що виключає маси з політики); змагальна олігархія (відкритий, що виключає маси з політики); егалітарної-авторитарний (закритий, з монолітною правлячою групою, що включає маси в політику); авторитарно і негалітарний (закритий, з диференційованою правлячою групою, що включає маси в політику); ліберальна демократія (відкритий, що включає маси в політику). Однак, така типологія на мою думку, є малопродуктивною, особливо для суверенних держав з установленими владними структурами і політичною традицією. Найбільш прийнятною є типологія

політичних режимів, сформована з урахуванням особливостей взаємодії держави та громадянського суспільства, ступеня проникнення державної влади в інші сфери соціальної дійсності і приватне життя громадян. Виходячи з цих критеріїв, зазвичай виділяють демократичний, авторитарний і тоталітарний режими.

Однак, будь-яка класифікація являється абстрактною побудовою, отже потрібно враховувати, що будь-який реально існуючий політичний режим являє певне поєднання двох протилежних начал організації соціальних відносин — авторитарності і демократизму. Авторитарні тенденції виражаються в прагненні державних інститутів до односторонньої владності, до встановлення жорсткої дисципліни і відповідальності громадян, їх повного підпорядкування законам і розпорядженням владних структур. Демократизм, навпаки, має на увазі рівноправність сторін, їх угоду, свободу вибору і політичний плюралізм в суспільному житті. Як свідчить практика, баланс співвідношення цих тенденцій не є постійним і вкрай рідко відповідає якій-небудь «пропорції», встановленої різними теоретичними схемами. У порівнянні з формою правління або державного устрою політичний режим здатний змінюватися в рамках тієї чи іншої узагальнюючої моделі, проявляючись у її різних модифікаціях [2].

Отже, проаналізувавши вище згадані підходи щодо визначення поняття «політичний режим» можна зробити висновок, що сутність поняття «політичний режим» доцільно розглядати виходячи з того, що в загальному вигляді політичний режим означає реальний механізм функціонування влади, форму державного правління, його *modus operandi*, що виявляється в сукупності методів і прийомів здійснення державної влади. А також доцільно було б виділити основні ознаки політичного режиму. До них відносяться:

- механізми володарювання, метод функціонування державних органів, процедури відбору правлячих груп і політичних фаворитів;
- порядок розподілу влади між різними соціальними силами і політичними організаціями, чий інтереси вони представляють;
- реалізація принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову; існування системи стримувань і противаг;
- система способів здійснення політичної влади (дозвільні — заборонні, переконання — примус, економічні — позаекономічні);
- характер ставлення населення до політичної ролі: активне, індиферентне, пасивне і т.д.;
- стан прав і свобод в суспільстві; визнання або невизнання владою природних невідчужуваних прав особи і громадянина; дійсність їх гарантій;

- методи врегулювання соціальних і політичних конфліктів;
- характер впливу, що чиниться політичною культурою головних груп суспільства на динаміку і спрямованість політичного процесу;
- наявність політичних партій у суспільстві, їх внутрішній устрій та принципи взаємовідносин з державою; існування опозиції, її статус, взаємини з державною владою;
- політичний і юридичний статус і роль армії в суспільстві;
- політичний і юридичний статус засобів масової інформації, наявність або відсутність цензури, ступінь гласності в суспільстві;
- співвідношення між законодавчою і виконавчою гілками влади;
- характер політичного лідерства;
- ступінь верховенства закону в суспільному житті;
- політичне та юридичне становище і роль у суспільстві «силових» структур держави;
- міра політичного плюралізму, багатопартійність [6].

Література:

1. Тирских М. Г. О понятии политического режима [Електронний ресурс] / М. Г. Тирских // Сибирский Юридический Вестник. — 2004. — № 3. — Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1182933>
2. Боголюбова И. Ю. Региональные политические режимы: понятие и сущность [Електронний ресурс] / И. Ю. Боголюбова. — Режим доступу: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=2408
3. Теория политики // Авт.-сост. Баранов Н.А., Пикалов Г.А. В 3-х ч. СПб: Изд-во БГТУ, 2003.
4. Стародубский Б. А. Политические режимы европейских стран / Б.А. Стародубский. — Свердловск, 1989.
5. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже; пер. с франц. — М. : Академический проект, 2000. — 538 с.
6. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии / А. И. Соловьев. — М., 2001.

Колесник Ю.М. Теоретические основания исследования политического режима. — Статья.

Аннотация. В статье проанализированы различные подходы к определению понятия «политический режим». Рассмотрена классификация политических режимов. Освещено собственное видение понятия «политический режим».

Ключевые слова: политический режим, государственный режим, политическая система.

Kolenik Ju.M. Theoretical grounds for studying political regimes. — Article.

Summary. The article analyzes different approaches to the definition of «political regime». We consider the classification of political regimes. The authors deals with his own vision of the concept of «political regime».

Keywords: political regimes, state regime, the political system.

*Константинова Т.В.,
аспірантка Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

ПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ЧИННИКИ ТА СКЛАДОВІ

Анотація. У статті проаналізовано чинники та складові політичного вибору суб'єктів політичної діяльності в умовах демократизації суспільства. З теоретико-методологічних позицій раціонального вибору та публічного вибору визначено сутність політичного вибору за демократії та досліджено основні інтерпретації політичного вибору.

Ключові слова: політичний вибір, демократизація суспільства, теорія публічного вибору, теорія раціонального вибору, політична діяльність, суб'єкти політики.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність дослідження політичного вибору в умовах демократизації суспільства, його чинників та складових обумовлена зростаючим впливом комунікативних механізмів політичного вибору, демократизацією комунікативної взаємодії та суспільних відносин нас сучасному етапі політичного розвитку. Визначена проблема має тісний зв'язок із таким явищем, як електоральний вибір, який реалізується у процесі виборчої кампанії та полягає у необхідності проаналізувати фактори, які заважають раціональному політичному вибору громадян у процесі демократизації суспільства.

Сучасний етап розвитку політичної системи характеризується істотними зрушеннями у взаєминах людини і влади, трансформаціями пануючої картини світу, розвитком глобалізаційних процесів та інформаційних технологій. Демократизація пострадянських суспільств, плюралізація політичного простору змінює простір політичного вибору.

Дослідження феномену політичного вибору набуває особливої актуальності у перехідні періоди життя суспільства, які супроводжуються кризою довіри між суспільством та владою, необхідністю пошуку механізмів підвищення політичної участі громадян, компетентності політичного управління, ефективності у процесі прийняття та реалізації політичних рішень, забезпечення сталого розвитку.

У країнах консолідованої демократії актуалізуються проблеми, пов'язані зі становленням інформаційного суспільства. Один із головних викликів сучасної доби полягає у тому, що соціальна основа політичної влади поступово трансформується

та заміщується або опосередковується масовими комунікативними процесами. Стали випадати цілі проблемні блоки, що традиційно презентували масову політику та політичний вибір доби модерну: функціонування політичних інститутів національної держави, права людини (захист особистих даних, інтелектуальна власність та ін.), захист особистості від необґрунтованого державного втручання, забезпечення необхідних для життя соціально-економічних стандартів та ін.

Однією із суспільних інституцій, які трансформуються під впливом комунікативних процесів, виступає політичний вибір. Це пов'язано із тим, що змінюються основи політичної взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. У сучасному світі індивід у політичному просторі діє та обирає не стільки під впливом ідеологій, скільки під впливом інформаційних повідомлень, які визначають політичний порядок денний, раціоналізують політичний вибір.

Проблема політичного вибору пов'язана із широким колом питань, які стосуються усіх сфер суспільного життя та аспектів соціально-політичної взаємодії, одним із яких виступає комунікативний вимір. Вона характеризується багатоаспектністю, що ускладнює його раціоналізацію, визначення та застосування у правовому полі, політичних дискусіях та дискурсі мас-медіа.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У теоретичних підходах щодо аналізу політичного вибору на зміну теорії раціонального вибору, з її положеннями «економічного егоїзму», приходять теорія суспільного вибору (Дж. Бюкенен, М. Олсон та ін.), де одним із головних положень виступає орієнтованість політичних акторів на стратегічну взаємодію. Слід відзначити, що сучасна система демократичного політичного (та електорального) вибору основана на ліберальній політичній доктрині, яка формувалась на європейському та північно-американському континенті протягом століть. Вона також стала результатом широких наукових пошуків такі видатних теоретиків та практиків демократії, як Л. фон Мізес,

І. Бентам, І. Берлін, А. Сміт, Ф. Гаєк, Д. Менінг, Дж. С. Мілль, А. де Токвіль, Г. Спенсер, М. Фрідмен, Б. Констан, Л. Гобгауз, Р. Дворкін, Дж. Роллз, Ф. Фукуяма та ін. У творах цих авторів закладено фундаментальні основи обґрунтування теорії політичного вибору, його чинників та складових в умовах демократизації. Політичний вибір потребує постійного підтримання «духу свободи» серед громадян. Цьому, на думку А. де Токвіля, сприяють такі риси, як високий рівень незалежності та самостійності громадянина, енергійність та дух авантюризму, антиетатистський тип свідомості, прагнення до особистого економічного добробуту, поміркований індивідуалізм [2].

Сер Ісає Берлін розглядав політичну реальність як плюралістичну, що прямо відображає різноманітні та суперечливі культури і ціннісні системи. Проголошений І. Берліном плюралізм цінностей визнаний класикою західноєвропейського лібералізму і заслуговує вивчення і впровадження у розвиток теорій політичного вибору.

Теорія політичного вибору розвивалась не лише у сфері політичної філософії, а й економічної теорії. Зокрема, її досліджували з точки зору «конституції економічної політики» представники теорії публічного вибору.

Розвиток теорій політичного вибору з середини ХХ століття (після виходу ряду робіт К. Ероу, У. Рікера, Дж. Найта, Дж. Б'юкенена та ін.) пов'язується з теорією раціонального вибору. З того часу в економічній теорії та політичній науці існує суперечливе ставлення до результатів застосування теорії раціонального вибору як методологічної основи політичної науки.

На думку Дж. Б'юкенена, політична теорія має запропонувати модель вибору, яка враховує наявний державний або політичний устрій, розробити «конституцію економічної політики», виявити ті правила і обмеження, в рамках яких приймаються політичні рішення, з метою розкрити економічну сутність відносин між особистістю та суспільством, щоб на цій основі виробити конкретні рекомендації для політиків.

У сучасному світі, під впливом глобалізаційних процесів набувають нового змісту фундаментальні засади політичної взаємодії, такі як політичний вибір, політична суб'єктність, суверенітет, правові норми, інститути тощо. Водночас, демократія та ринкова економіка залишаються найбільш ефективними соціально-політичними системами. Намагання прийняти виклики постсучасності з боку демократичних інститутів ілюструється такими концепціями, як «урядування» (governance), глокалізація, медіатизація.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті — дослідити чинники та

складові політичного вибору в умовах демократизації суспільства. Мета статті полягає також у спробі довести, що об'єктивний розгляд політичного вибору, комунікативних механізмів його формування можливий через призму комплексного аналізу відносин між владою та суспільством, які найбільш рельєфно проявляються у контексті комунікативної взаємодії. У процесі переходу від авторитаризму до демократії відбуваються системні, комплексні трансформації багатьох сфер суспільного життя. Однією із ключових стає проблема пошуку ефективних механізмів політичного вибору. При цьому варто відзначити, що демократична модель політичного вибору так і не стала реальністю у країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для моделі політичного вибору в умовах демократизації суспільства фундаментальними виступають принципи лібералізму. Оптимальним представляється такий тип політичної взаємодії, для якої характерні наступні ознаки.

По-перше, вільна конкуренція індивідів та ідей, в основі якої — економічний та політичний інтерес окремого індивіда, та суспільний інтерес.

По-друге, високий рівень політичної активності громадян.

По-третє, постійний інтерес до політичних проблем з боку громадян, контроль над владою з боку інститутів громадянського суспільства. Це виражається в бажанні бути відповідальним та поінформованим громадянином.

По-четверте, свобода, як найвища цінність сучасного (модерного) суспільства. Свобода, як негативна («від...» рабства, традиційних авторитетів, політичного впливу церкви), так і позитивна — «для...» розвитку особи, економічного зростання, інституціоналізації політичного вибору.

По-п'яте, орієнтація на політичні процеси, які визнають необхідність і бажаність формування раціональних процедур та відповідних організацій у сфері державного управління. Це процес автономізації та мобілізації політичної участі громадян, груп та спільнот в залежності від специфіки політичного та соціокультурного простору.

У центрі уваги лібералізму знаходиться процес індивідуального вибору, не завжди залежний від складного інституційного механізму його реалізації. Передбачається, що індивіди, як покупці і продавці товарів і послуг роблять вибір у відповідності зі своїми різноманітними перевагами.

Такий підхід дозволяє побачити, що влада та державні інститути не є ідеальними політичними установами, мета яких — турбуватись про благо суспільства. Навпаки, вони зацікавлені у максимізації власного прибутку так само, як і їхні виборці. Але це тільки один із мотивів політичної

поведінки, який не виключає усіх інших. Основна відмінність між ринком і політичною системою, полягає не в відмінних типах цінностей та інтересів людей, а в умовах, в яких індивіди сповідують свої різноманітні переконання. Трактуючи політику як обміну має велике значення для вироблення теорії політичного вибору. Ступінь удосконалення роботи політичних інститутів повинна вимірюватися не в одиницях наближення до якогось абстрактного ідеалу, який ігнорує людину, а навпаки, - в одиницях забезпеченості людей усіма необхідними їм благами. У цьому контексті особливої ваги у процесі демократизації суспільства набуває один із головних висновків Дж. Б'юкенена. Він полягає в тому, що реформувати треба не політику як таку, а «конституцію політики» [1].

Основою політичного вибору виступає комунікативна взаємодія між інформованими, компетентними громадянами та владою. У сучасних умовах ці відносини опосередковані інформаційним простором, зокрема — діяльністю мас-медіа, а політична комунікація структурує політичну реальність. Ареною формування та реалізації політичного вибору виступає комунікативна сфера, яка характеризується високою інтенсивністю та великими обсягами політичної інформації. Саме тому, у процесі демократизації суспільства важливою є комунікативна складова процесу формування та реалізації політичного вибору. Це обумовлено розвитком інформаційних технологій, медіатизацією політичного процесу та зростаючим впливом Інтернет-комунікацій. У результаті комунікативної взаємодії визначається стратегія політичного розвитку, а на простір політичного вибору впливає особливий тип раціональності — комунікативна раціональність, яка висуває вимоги логічної обґрунтованості, культури аргументації, моральності.

Вона конструюється у ході взаємодії влади та суспільства (вертикальна взаємодія), між органами влади (конституційно-правова відповідальність) та інституціями громадянського суспільства (горизонтальна взаємодія).

Політичний вибір стає одним із визначальних фактором модернізаційного типу політичного розвитку, коли відбувається десакралізація політичного простору, формується мережева організація політичної діяльності.

Серед чинників впливу на політичний вибір у процесі демократизації суспільства слід відзначити наступні:

- наявність конституційно-правових механізмів регулювання політичного простору;
- плюралізм соціальних груп та спільнот;
- тип політичного режиму;
- рівень політичної активності громадян;

- діяльність незалежних мас-медіа;
- рівень політичної свідомості та культури тощо.

Одним із важливих напрямків політичних досліджень виступає теорія публічного вибору, апологети якої виходять з того, що методи аналізу ринкової поведінки індивіда універсальні. Їх можна застосувати до будь-якої зі сфер, де людина повинна зробити вибір. Саме тому, дослідження публічного вибору, послідовно використовуючи принципи класичного лібералізму і методи мікроекономічного аналізу, активно втрутились у політичне, соціальне та правове поле досліджень. Таке втручання отримало назву «економічного імперіалізму»: критикуючи державне регулювання, представники теорії суспільного вибору зробили об'єктом аналізу не вплив кредитно-грошових і фінансових заходів на економіку, а сам процес прийняття урядових рішень.

Основна передумова теорії публічного вибору полягає в тому, що люди діють у політичній сфері, реалізуючи особисті інтереси, і не існує непереборної межі між бізнесом і політикою. Ця теорія послідовно викриває міф про державу, у якої немає ніяких інших цілей, крім турботи про суспільні інтереси. Таким чином, теорія публічного вибору вивчає різні способи і методи, за допомогою яких індивіди використовують урядові установи у своїх власних інтересах.

Демократичне урядування неможливе без вільного, раціонального вибору громадян, який визначає напрямки та темп перетворень. Демократичний вибір у процесі взаємодії влади та громадян виступає дієвим механізмом політичного контролю, підвищення ефективності діяльності органів державної влади.

Разом із тим вибір оптимальної моделі взаємодії влади та суспільства обумовлений такими чинниками сучасного політичного процесу, як:

- маркетизація (заміна традиційних бюрократичних командно-адміністративних механізмів ринковими);
- орієнтація держави на надання послуг, орієнтованих на споживача та створення умов для вибору послуг;
- децентралізація управління, наближення центру прийняття рішень до громади;
- підвищення відповідальності за результати урядування, оцінка ефективності уряду результатами для безпосереднього споживача державних послуг.

Процес формування політичного вибору, пройшовши ряд історичних етапів, сьогодні обумовлений наступними факторами.

По-перше, політичний фактор, який полягає у необхідності створення демократичних політичних

інститутів, становленні громадянського суспільства, модернізації економіки.

По-друге, соціальний фактор. Усі країни вирішують серйозні соціальні проблеми, що виникають при переході від індустріального суспільства до інформаційного.

По-третє, економічний чинник, важливість якого обумовлена економічною кризою, проблемами світової фінансової системи.

По-четверте, інституційний фактор: національні уряди стають частиною глобальної економіки і глобальної політичної системи та вимушені конкурувати з глобальними політичними та економічними акторами. При цьому збільшується вплив і значення неурядових організацій.

Таким чином, виникає нова конструкція, за якої політична і розпорядча влада все більше концентрується на глобальному (наднаціональному) та локальному (регіональному) рівнях.

Феномен електорального вибору передбачає спеціально організовану ситуацію, певні визначені умови, коли суб'єкт робить вибір із запропонованих організаторами виборів альтернатив (кандидатів та партій). Структура готовності до здійснення свідомого політичного вибору охоплює три компоненти: когнітивний (усвідомлення об'єкта), афективний (емоційна оцінка об'єкта) і поведінковий (послідовна поведінка щодо об'єкта).

На етапі формування альтернатив вирішення суспільної проблеми важливим є вибір мети рішення та відбір необхідної для прийняття рішення інформації. Одна із вимог до ефективного політичного рішення — його своєчасність, тобто вибір оптимального часу для прийняття рішення. На етапі безпосереднього прийняття (ухвалення) політичного рішення основним елементом виступає вибір однієї із наявних альтернатив. Тут розглядаються максималістська, нейтральна та мінімально можлива альтернативи. На вибір альтернативи впливають такі технологічні детермінанти, як директивність, адресність, законність, наявність ресурсів для реалізації, логічність, можливість контролю. Після реалізації рішення необхідно обрати напрямки модифікації політики.

Таким чином, на всіх етапах формування, прийняття та реалізації політичного рішення визначальна роль належить процедурам політичного вибору.

Механізм впливу комунікативних процесів на здійснення електорального вибору складається з таких етапів, як формування в індивіда стану готовності до дії або сприймати інформацію певним чином, пошук додаткової інформації про соціально-політичну ситуацію, ситуацію виборчих перегонів, про окремих політиків чи кандидатів, політичні партії і сили, прийняття рішення, перевірка

прийнятих рішень на вірогідність і можливість реалізації у конкретній соціально-політичній ситуації.

В основі формування оціночного ставлення до електорального процесу, до альтернатив електорального вибору знаходяться комунікативні процеси, які визначають особливості сприйняття, обробки інформації, приймання електорального рішення тощо. При цьому певні політичні вподобання починають формуватися задовго до початку виборчої кампанії.

Одним із визначальних чинників, які обумовлюють сутність та характеристики політичного вибору на даному етапі розвитку, виступає експансія технологічного функціонування, яке утворює нові стандарти, а також уніфікує та систематизує процес політичного вибору, політичну взаємодію в цілому.

Вплив технологічного удосконалення засобів передачі та отримання інформації найбільше відчутний у політичних комунікаціях, які стають більш динамічними, глобальними, відкривають нові можливості інтерактивного спілкування за допомогою інтеграції та передачі текстової та аудіовізуальної інформації. Безумовно, це позитивно впливає на процес політичного вибору. Проте, з іншого боку, ці можливості не завжди реалізуються, а комунікація (зокрема, політична) не стає більш змістовною.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи результати дослідження чинників та складових політичного вибору в умовах демократизації суспільства слід відзначити наступне. Формування простору політичного вибору, механізмів раціонального прийняття політичних рішень у демократичних країнах залежить від взаємодії інституцій влади та громадянського суспільства.

У процесі демократизації необхідно знайти адекватні відповіді на виклики постіндустріального, інформаційного суспільства, що стає реальністю у країнах консолідованої демократії та визначає політичну перспективу у світовому масштабі. Можна стверджувати, що реалізація демократичного переходу неможлива без заміни традиційних засобів адміністрування та державного управління, що спираються на правила і авторитет влади, який підкріплено потенціалом здійснення насильницьких дій на «м'які» форми, що використовують інформацію, комунікативні механізми взаємодії та конкуренцію державних послуг.

Таким чином, політичний вибір у процесі демократизації суспільства характеризується необхідністю приймати рішення в умовах швидких політичних змін, які часто випереджають

формування загально визнаних (що принципово важливо з точки зору демократичного розвитку) та ефективних механізмів для оптимальної взаємодії та дій політичних акторів в умовах становлення інформаційного суспільства та глобалізації.

Повною мірою це стосується процесу політичного вибору: його умови мінливі, правила політичної боротьби швидко змінюються через зростання обсягу інформації, а вплив зовнішнього (міжнародного) середовища зростає.

Література:

1. Бьюкенен Дж. М. Сочинения. Конституция экономической политики. Расчёт согласия. Границы свободы / Дж. М. Бьюкенен // Нобелевские лауреаты по экономике. Т. 1. — М.: Таурус Альфа, 1997. — 560 с.
2. Токвиль А. Демократия в Америке / А. Токвиль; пер. с франц.; предисл. Гарольда Дж. Ласки. — М.: Прогресс, 1992. — 554 с.

Константинова Т.В. Политический выбор в условиях демократизации общества: факторы и составляющие. — Статья.

Аннотация. В статье проанализированы факторы и слагаемые политического выбора субъектов политической деятельности в условиях демократизации общества. С теоретико-методологических позиций рационального выбора и публичного выбора определена сущность политического выбора при демократии и исследованы основные интерпретации политического выбора.

Ключевые слова: политический выбор, демократизация общества, теория публичного выбора, теория рационального выбора, политическая деятельность, субъекты политики.

Konstantynova T.V. The political choice in the process of democratization of society: factors components. — Article.

Summary. This paper analyzes the factors and components of the political choice of subjects of political activity in conditions of democratization of society. From the theoretical and methodological positions of rational choice and public choice the essence of political choice for democracy and the basic interpretation of political choice, were studied.

Keywords: political choice, the democratization of society, the theory of public choice, rational choice theory, political activism, political actors.

*Короход Я.Д.,
аспірантка кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

КОНФЛІКТИ В ПОЛІТИЧНОМ ПРОСТОРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ТА ЇХ ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА

Анотація. В статті досліджено особливості прояву інформаційно-політичного протиборства в українських реаліях. Проаналізовано інформаційну складову вітчизняних політичних конфліктів. Зроблено висновок про виняткову важливість розумного використання інформаційних технологій у політичному житті суспільства.

Ключові слова: політичний конфлікт, політичний простір України, інформаційна складова політичного конфлікту, інформаційні технології, ЗМІ.

З переходом України від тоталітарного режиму до розбудови демократичної державності змінився характер інформаційного політичного простору, а також інформаційні технології, які використовуються в цьому просторі. Крім цього, з проголошенням незалежності, українське суспільство все частіше стикається з різного роду політичними конфліктами.

Досліджуючи інформаційну складову політичних конфліктів українського суспільства необхідно проаналізувати та визначити особливості політичного протиборства політичного процесу України, специфіку інформаційного фактору в політиці, політичному процесі та політичному конфлікті.

Конфліктологія для України представляє одну з молодих галузей знань. Проте українське суспільство характеризується існуванням системних криз та протиріч, які в подальшому перетворюються в конфлікти. З встановленням демократичних засад в державі, все частіше центральну позицію займають інтереси окремих політичних об'єднань, а також суспільства взагалі. Проте істотною ознакою політичних конфліктів є те, що вони, їх наслідки, впливають на всі сфери життєдіяльності.

Можна погодитися із І.П. Станкевичем, який звертає увагу на те, що «політичні конфлікти політичного процесу можуть відбуватися в двох площинах:

— між політичними та соціальними групами, які в даний момент не володіють владою, але прагнуть нею завладіти, і групами, які здійснюють контроль над владою;

— всередині політичних і соціальних груп, які при владі, але прагнуть більшого впливу на прийняття рішень і повного задоволення своїх інтересів».

Проте треба враховувати, що в сучасному просторі політичні конфлікти набувають нові якісні характеристики, що обумовлено стрімким розвитком інформаційного суспільства, в тому числі й в Україні.

Використання інформаційного фактору як інструменту політичного впливу багатоаспектний. Останніми роками діяльність українських мас-медіа значною мірою визначається підтримкою з боку політично-фінансових кланових угруповань, інтриги між якими властиві поточній політичній ситуації, так само як надзвичайно жорстока конкуренція політичних команд всередині влади, у тому числі й президентської. Водночас рівень аналітичності преси знизився, проте значно зріс рівень її символічності — сформувалася особлива мова політичного впливу, добре зрозуміла політичним діячам і, в той же час, часто незрозуміла для громадськості. Всі ці проблеми особливо загострюються в ході передвиборної кампанії, коли політичні партії та блоки прагнуть за невеликий проміжок часу надати виборцю максимум інформації про свого кандидата.

Слід зауважити, що аналіз стану політичної комунікації в сучасному українському суспільстві за даними соціологічних опитувань свідчить, що проголошення відмови українського суспільства від тоталітаризму радянського типу ще не означає його наближення до демократії з властивими їй принципами свободи слова та думки, свободи виявлення поглядів і переконань, а також правом громадян на отримання об'єктивної інформації. Наблизитися до розв'язання цієї проблеми можна було б через визнання на законодавчому рівні за мас-медіа принципово нового статусу — незалежних від тиску державних структур ЗМІ. Проте ще однією невирішеною проблемою є неготовність і самих мас-медіа, і журналістів до цього статусу — серед перешкод можна назвати і «внутрішню цензуру», і фінансову залежність, і відсутність солідарності в середовищі самих журналістів [2, 7].

Крім цього, слід звернути увагу на те, що в останнє десятиріччя українське суспільство почало зазнавати деструктивного впливу з боку західної масової культури, яка має здатність досить швидко руйнувати створювані протягом сторіч

національні традиції та системи цінностей, так само як і надбання національної культури. Проте, оскільки глобалізаційні процеси залучення національних суспільств до світового інформаційного простору є історично закономірними, вирішення зазначеної проблеми полягає не у поверненні до більшої інформаційної закритості, а у пошуку оптимального для українського суспільства співвідношення громадських ЗМК (в першу чергу – суспільного теле-, радіомовлення) та комерційних, оскільки саме надмірна комерціалізація ЗМК (насамперед – саме ефірних ЗМК) суттєво посилює деструктивний вплив західної масової культури на масову свідомість української аудиторії.

Більш того, за останнє десятиріччя українські мас-медіа стали реальним засобом політичної комунікації між владою і суспільством. Проте, оскільки ЗМК стали активними учасниками політичної боротьби між різними партіями та громадськими організаціями, у сучасному українському суспільстві політична комунікація, що реалізується саме за допомогою мас-медіа, має суперечливий характер, досить часто призводячи не до інтеграції суспільства, а до драматичного напруження у протистоянні різних сил. У цьому проявляється бінарність сучасних мас-медіа, тобто їх конструктивна та деструктивна роль. Особливо їх деструктивну роль можна спостерігати підчас політичного протиборства, коли опоненти використовують різні маніпулятивні засоби. Серед яких особливе місце займає інформаційна війна.

Як нам відомо, інформаційна війна є формою або ступенем розвитку інформаційного протиборства. Інформаційне протиборство – суперництво соціальних систем в інформаційно-психологічній сфері через прагнення впливати на ті чи ті сфери соціальних відносин і введення контролю над джерелами стратегічних ресурсів, в результаті якого одні учасники суперництва одержують переваги, потрібні їм для подальшого розвитку, а інші їх втрачають [5, 213].

Якщо аналізувати специфіку українського інформаційно-політичного простору, то можна говорити, що сучасна політична дійсність демонструє, що в політичній комунікації головна мета перестала мислитися тільки як управлінська, набагато важливіше створити інформаційну спільність комунікатора та її реципієнта, забезпечивши ідейну єдність сторін.

Чіткі визначення та максимальні збіги точок координат, в яких здійснюється політичний діалог, забезпечують ефективність цього діалогу. Якщо ж єдиного інформаційного поля не виникає, то створюється ризикова зона, в якій дії влади як суб'єкта політики можуть увійти до резонансу з настроями об'єкту дії – масами.

Якщо говорити про інформаційні війни, то перш ніж розглядати особливості їх застосування слід зазначити, що згідно з Указом Президента України 2012 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» «інформаційна війна – форма протиборства між суб'єктами (державами, блоками, партіями тощо), що передбачає інформаційний вплив на населення з використанням засобів масової інформації, комп'ютерних мереж тощо з метою формування відповідної суспільної думки, підризу морального духу як усього суспільства, так і окремих його інституцій» [1, 3].

Серед найбільш важливих передумов розвитку інформаційних воєн в Україні слід виділити декілька, найбільш важливих:

- збільшення міри впливу ЗМІ на бізнес- і політичній еліті після подій «Помаранчевої революції»;

- у кожній війні є своя мета і свій замовник. Тому посилення конкурентної боротьби у бізнес- і політ-співтовариствах в ситуації практично повної відсутності ідеології і імідж-стратегій нового покоління стало другим і вирішальним чинником;

- ніяка війна не можлива без підготовки на полігонах і в локальних конфліктах. Такими полігонами стали активізація рейдерських проявів в Україні і трирічна боротьба за політичний вплив [3].

Отже, з огляду на медіа-впливи (впливи ЗМІ на свідомість людини) як найпоширеніший сьогодні вид масових впливів на свідомість, слід звернути увагу на те, що подібні впливи на свідомість населення є, наприклад, першим і найпоширенішим засобом інформаційно-психологічного впливу при веденні підготовки та проведення інформаційних воєн, яким забезпечується застосування основних способів її ведення – інформування, дезінформування, маніпулювання, поширення чуток і міфів [6, 42,46].

Таким чином можна зазначити, інформаційні війни можуть вестися шляхом здійснення певного виду інформаційних впливів, які поділяються на: психогенний, психотропний, психоаналітичний, кожний із яких характеризується особливостями впливу на свідомість, і не однаковою суспільною небезпечністю.

У разі активних агресивних проявів серед населення як наслідків застосування вказаних засобів психологічного впливу можуть мати місце суспільно небезпечні наслідки у вигляді масової паніки, масової агресії, неадекватних дій відносно певних груп населення, етнічних груп або влади тощо.

Хоча чинний Кримінальний Кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу

(ст. 109), посягання на територіальну цілісність (ст. 110), порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2), заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295), впливи на свідомість з цією метою не криміналізовані: вони фактично «випадають» з поля зору законодавця.

Водночас саме шляхом здійснення впливів на свідомість сьогодні можливе втягнення населення у вчинення подібних злочинів, зокрема втягнення у сепаратистські рухи, екстремістські та релігійні секти. Ці дії перебувають поза дією закону про кримінальну відповідальність.

Також, політичне протиборство, що відбувається в державно-правовій сфері, може відбуватись і на електоральному полі (тобто під час виборчих перегонів), між різними фракціями всередині парламенту і між вищими органами влади — насамперед, тими, які були сформовані за результатами виборів, тобто між парламентом і президентом. Тому презумпція боротьби суттєвим чином впливає на критерії віднесення ситуацій, що виникають у державно-правовій сфері, до категорії конфліктних. На думку В.І. Курбатова використання стандартного визначення конфлікту як протиборства сторін взаємодії, які мають протилежно спрямовані мотиви, цілі та інтереси означатиме той факт, що конституційне право, предметом якого є переважним чином відносини, що формуються у владно-політичній сфері, повинно мати на сто відсотків «конфліктогенний» характер, тобто являти собою сукупність правових норм, які регулюватимуть зазначені правовідносини виключно з позицій запобігання та врегулювання конфліктів між владними суб'єктами.

З іншого боку, не враховувати «конфліктогенний» момент у взаємовідносинах між суб'єктами конституційного права при конструюванні конституційно-правових норм не можна. Тому, коли йдеться про виборчий процес чи про форми взаємовідносин між вищими владними інституціями, а також в інших випадках контактування різних за статусом чи за інтересами суб'єктів, законодавці повинні формулювати норми Основного Закону таким чином, щоб забезпечити перетворення здорової конкуренції на відкрите протистояння, що може призвести до кризових явищ у державно-правовій сфері. При цьому, враховуючи особливий «конфліктогенний» характер, слід вичленяти з усіх правових ситуацій, що виникають у межах конституційно-правового регулювання, ті, які насправді можуть у разі загострення завдати серйозної шкоди нормальному демократичному розвитку української державності, або й повністю

дестабілізувати ситуацію в країні. Останній рік політичного протистояння якраз і характеризувався такими конфліктами, в результаті нехтування якими в державі виникла конституційна криза. Конфліктний метод поведінки сторін мав яскраво виражений характер.

Отже, на думку М.Росенко, головна причина політичних конфліктів у сучасній Україні пов'язана зі стратегією і тактикою перерозподілу державної власності та влади, що обумовлює їх гостроту й призводить до соціально-економічної і політичної нестабільності та напруженості у всіх сферах суспільства. Соціально-психологічний фон, на якому виникають і проходять конфлікти, характеризують такі чинники:

- радикальні зміни в соціальній структурі суспільства, що виявляються у стрімкій диференціації населення по рівню доходів;
- деформація — зміна системи цінностей;
- поширення простору соціально-етнічної напруженості на базі конституційних, територіальних протиріч;
- відсутність досвіду перебування в конфлікті, нетерпимість до тих, хто інакше думає і інакше діє;
- масові порушення закладених у Конституції прав і свобод громадян.

Особливостями політичних конфліктів за часів незалежної України є те, що це конфлікти у сфері самої влади за володіння реальними важелями влади; роль влади в конфліктах, що виникають в неполітичних сферах, але які прямо або опосередковано зачіпають основи існування цієї влади, є значною.

Основні види політичних конфліктів в Україні:

- між гілками влади, зокрема у процесі становлення інституту президентства;
- внутрішньопарламентський;
- між політичними лідерами;
- між партіями;
- усередині державно-адміністративного апарату.

Складність ситуації полягає у тому, що в час, що триває, всі ці політичні конфлікти нашарувалися один на одного.

Не маючи досвіду перебування в конфлікті і виходу з нього, Україна опинилася в неослабному конфліктному полі. В умовах конфліктної політики економіка повністю залежить від політичних процесів. Регулювання економічних процесів, залежно від політичних інтересів, призводить до ігнорування об'єктивних економічних законів. Вплив на політику крупних бізнес-груп створює дисбаланс в економічному розвитку окремих регіонів і рівні життя різних соціальних груп, що також сприяє розвитку конфлікту.

Значущу роль у загостренні конфліктів відіграють засоби масової інформації. З їх допомогою політичні і економічні конфлікти переносяться в сферу громадського суспільства. Гіпертрофована подача конфліктних матеріалів призводить до створення відчуття постійної напруги і до виникнення конфліктів у трудових колективах, суспільному транспорті, в сім'ї і в суспільстві загалом. Найнебезпечнішим є залучення до конфлікту влади інституту сім'ї. Вона і так в традиційному сенсі перестала існувати. Це не просто конфлікт поколінь — батьків та дітей: в нових ринкових відносинах багато батьків не змогли знайти себе. Вони перестали бути авторитетом для своїх дітей, які успішніші і більше пристосовані до життя. Той негатив, в якому перебуває молоде покоління, робить його агресивним, дає відчуття всездозволеності. Це інколи використовують політики, направляючи їх проти своїх політичних опонентів.

Не сприяє виходу з кризи і вирішенню конфліктів громадянське суспільство, яке повинно зупинити негативні дії влади. Через свою слабкість воно не може впливати на процеси, що тривають.

За результатами аналізу можемо зробити висновок, що політичний конфлікт в Україні, який триває фактично з часів проголошення незалежності — горизонтальний із елементами вертикального режимного конфлікту інтересів, має ознаки внутрішньодержавної загальнонаціональної кризи. За збігом обставин, окремі види політичних конфліктів, що можуть виникати, тобто між гілками влади, зокрема у процесі становлення інституту президентства; внутрішньопарламентський; між політичними лідерами; між партіями; усередині державно-адміністративного апарату, в Україні є одночасними. Особливостями його є те, що це конфлікти у сфері самої влади за володіння реальними важелями влади та роль влади в конфліктах, що виникають в неполітичних сферах, та які зачіпають основи існування цієї влади, виключно велика.

Результати дослідження вказують на те, що політичне конфліктне поле в Україні не знівелює, поки ініціатива не почне виходити від влади.

Політологи попереджають, що політичні конфлікти в Україні повинні бути обмежені не лише за інтенсивністю, але й за своєю тривалістю. Інакше механізми державного управління деформуються до такої міри, що не зможуть підтримувати баланс суспільних інтересів. Існує небезпека, що наслідком конфлікту може стати нова революція, яка призведе до зміни не лише форми правління та системи цінностей, але й до втрати державності. На те, що політичний конфлікт затяжний і обумовлені ним кризи наближають Україну до

зони ризику failed state — держави, що не відбулася [4, 70].

Такі перспективи мають сприяти веденню адекватної політики керівниками держави та консолідації українського народу перед можливими загрозами та труднощами.

На теренах сучасного українського соціуму відбуваються радикальні зміни соціально-економічної, політичної й духовної системи, що демонтують усталені структури та установи. Ці процеси за своєю сутністю глибоко конфліктні. Враховуючи усе зростаючу роль інформації у житті будь-якого суспільства, використання її як дієвого інструменту ведення політики, зокрема з метою ініціації конфлікту або його керування, розуміємо необхідність адекватного використання інформаційних технологій, що сприятиме зміцненню та розвитку України як в очах її громадян так і на міжнародній арені.

Література:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12.2012 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України: Указ Президента України» від 29.12.2012 р. № № 771/2012 // Офіційний вісник Президента України. — 2013 р. — № 3.
2. Гриценко О.М. Мас-медіа в процесах демократичних трансформацій українського суспільства (політико-культурологічний аспект) : Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / О.М. Гриценко ; Київський національний ун-т ім. Т. ШЕВЧЕНКА. — К., — 2003. — 18 с.
3. Кашпур А. Об информационных войнах в Украине и не только... [Електроний ресурс] / А. Кашпур — Режим доступа: <http://blog.liga.net/user/kashpur/article/1389.aspx>
4. Козер Л. Функции социального конфликта / Л. Козер ; пер. с англ. — М. : "Идея-Пресс", "Дом интеллектуальной книги", 2000. — 208 с.
5. Манойло А. В. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны / А. В. Манойло, А. И. Петренко, Д. П. Фролов. — 2-е изд., стереотип. — М. : Горячая линия—Телеком, 2009. — 541 с.
6. Прибутько П.С. Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах / П.С. Прибутько, І.Б. Лук'янець. — К. : Вид. Паливода А.В., 2007. — 252 с.

Короход Я.Д. Конфликты в политическом пространстве современной Украины и их информационная составляющая. — Статья.

Аннотация. В статье исследованы особенности проявления информационно-политического противоборства в украинских реалиях. Проанализировано информационную составляющую отечественных политических конфликтов. Сделан вывод об исключительной важности разумного использования информационных технологий в политической жизни общества.

Ключевые слова: политический конфликт, политическое пространство Украины, информационная составляющая политического конфликта, информационные технологии, СМИ.

Korokhod Ja.D. Conflicts in the political field of modern Ukraine and their informational component. — Article.

Summary. In the article the features of information-political confrontation in Ukrainian reality, are considered. The information component of political conflict is analyzed. The conclusion about the crucial importance of the wise use of information technology in the political life of society is made.

Keywords: political conflict, the political space of Ukraine, the information component of the political conflict, information technology, media.

Малоіван І.А.,

аспірант кафедри політичних наук

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД ТЕОРІЇ ІГОР У ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИКИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню актуальної проблеми політичної науки, а саме — моделюванню як методу теорії ігор у дослідженні політики. Визначено основні особливості та складові політики з методологічних позицій теорії гри. Відзначено евристичний потенціал моделювання як методу теорії ігор у дослідженні політики.

Ключові слова: теорія ігор, методи дослідження політики, метод моделювання, політика, політична раціональність.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Теорія ігор, хоча і залишається частиною математичного методу, усе активніше використовується у дослідженнях політики. Цей «дрейф» у бік соціально-політичних досліджень розпочався у середині ХХ століття. Він обумовлений, передусім, великим евристичним потенціалом моделювання як методу теорії ігор у дослідженнях стратегій вибору політичних акторів в умовах нестабільної політичної системи та у визначенні оптимальної лінії поведінки у взаємодії двох та більше політичних акторів.

Процеси демократизації на пострадянському просторі актуалізують застосування моделювання як методу теорії ігор для аналізу нелінійного політичного процесу, нестабільних політичних інститутів та умов політичної діяльності, невизначених принципів та правил політичної гри. Саме у цей період важливою проблемою стає передбачення поведінки політичних опонентів, союзників та визначення власної стратегії для прийняття адекватних політичних рішень, як у зовнішній так і внутрішній політиці. Дана проблема обумовлює пошук ефективних методів її вирішення, у тому числі — з методологічних позицій теорії ігор, як апарату, що моделює основні напрямки вирішення конфліктних ситуацій різного типу та пропонує шляхи їх застосування до конкретних політичних ситуацій.

Однією із особливостей сучасних демократичних перетворень виступає те, що вони відбуваються у глобальному контексті посилення невизначеності та нестабільності, підвищення можливостей транснаціональних корпорацій, міжнародних неурядових організацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Джерела теорії ігор сягають математичного моделювання, аналізу витрат та ціноутворення у економічній теорії, дослідження політичної та економічної поведінки та вибору. Серед авторів, що заклали фундамент сучасної теорії ігор слід відзначити Кондорсе, А. Сміта, Д. Г'юма, К. Менгера, Дж. Мілля, К. Маркса, М. Вебера, К. Поппера та ін.

У другій половині ХХ століття найбільш відомими представниками теорії ігор були Дж. Нейман, О. Моргенштайн, Дж. Неш, Т. Шеллінг, Р. Ауманн, Дж. Стігліц, Л. Гурвіч, О. Рот, Л. Шеплі та ін. Важливий поворот у теорії ігор, що відкрив шлях до її застосування у політичній теорії, відбувся у 1960-х роках ХХ століття. По-перше, на теоретичному рівні відбулось визнання взаємного впливу політичного та економічного просторів, відмова від моделі держави як «нічного сторожа» та усвідомлення великої ролі політичних та громадських акторів у забезпеченні економічного зростання й побудови «держави благополуччя». По-друге, інтерпретація політики як простору гри різних акторів, що мають власні інтереси та використовують наявні у них ресурси.

З позицій теорії раціонального вибору та теорії ігор аналізуються проблеми, які традиційно знаходились у полі дослідницької уваги представників політичної науки: теорія держави та бюрократії, виборчий процес, утворення коаліцій, партійні стратегії та ін.

Особливий внесок у розвиток теорії ігор зробили П. Б'юкенен, Ф. Гаєк, Е. Даунз, К. Ероу, Я. Корнаї, П. Кругман, В. Нісканен, М. Олсон, В. Парсонс, Т. Сандлер, А. Сен, К. Сонін, Е. де Сото, М. Фрідман, Д. Хаусман, П. Циганков, Й. Шумпетер, О. Дем'янчук, О. Фісун та ін. Розгляду методу моделювання у політиці присвячені праці М. Хрустальова, М. Косолапова, О. Богатурова, А. Кокوشина, К. Боришпольця, Ф. Бурлацького та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті — дослідити моделювання як метод теорії ігор у аналізі політики.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасних умовах конкуренція між політичними акторами підвищує ефективність політики і сприяє колективному раціональному вибору оптимальної моделі суспільних відносин. Політична взаємодія акторів виступає довготривалим, нелінійним процесом, який передбачає не лише наслідування зразків поведінки інших акторів, а і вироблення раціональних правил політичної гри з урахуванням історичного досвіду та політичної, економічної та соціокультурної специфіки.

Моделювання як метод теорії ігор дозволяє знайти дієві політичні механізми розв'язання політичних суперечностей та конфліктів в умовах демократизації. На думку А. Колодій, «Якщо цей процес бачиться як однолінійне встановлення чогось відомого і схвалюваного суспільством та елітою — то це буде один (короткий, передбачуваний) відрізок часу. Якщо ж ідеться про пошук таких політичних механізмів для розв'язання гострих суспільних суперечностей, які здатні задовольнити усіх саме тому, що вони працюють, то тоді відповідь про терміни буде іншою, і, скоріше за все, — невизначеною» [2].

Методологія дослідження політики з позицій теорії ігор включає визначення основних дійових осіб політичного процесу, розкриття динаміки політичного процесу, змін у політичній топології та урахування результатів політичної боротьби та політичного вибору.

При цьому, моделювання, як метод теорії ігор, пропонує пояснення політичної взаємодії з позицій раціональності, уникаючи психологізму у політиці та дозволяє проводити аналіз як індивідуальних так і колективних (інституційних) акторів у внутрішній та міжнародних відносинах.

Відповідно до основних методологічних положень теорії ігор, політична гра становить сукупність правил, що описуються як формальна структура ситуації змагання та уточнює альтернативи (стратегії) політичного вибору, інформацію, доступну актору, виграш, що отримується кожним гравцем у кінці гри.

Кожна політична ситуація розглядається як партія — послідовність ходів політичних акторів від початку гри до її завершення. При цьому, хід розуміється як можливість вибору між різними альтернативами, що здійснюється політичним актором. Умови ходу чітко визначаються правилами гри. Конкретна альтернатива, обрана політичними акторами у конкретній ситуації (партії) має назву вибору.

На думку О. Миронової та І. Кокуть «... гра складається з послідовності ходів, а партія — виборів. Класифікувати ігри можна за різними показниками: кількість гравців (ігри одного, двох,

п гравців); кількість стратегій (скінченні та нескінченні ігри); форма (розширена — вказаний кожен альтернативний хід у кожній стратегії для кожного гравця; нормальна — наявність платіжної матриці); характер взаємовідносин (безкоаліційні, коаліційні, кооперативні); характер виграшів (ігри з нульовою сумою, коли повний виграш одного з гравців дорівнює повному програшу другого), із ненульовою сумою (один із гравців отримує певні переваги, інший — певні втрати, але не абсолютні)» [5, 124].

У межах теорії ігор політика інтерпретується як процес, у якому беруть участь дві та більше зацікавлених сторін, що змагаються у політичному просторі з метою реалізації власних інтересів. Відповідно, кожний політичний актор конструює власну політичну стратегію, яка корегується під впливом дій інших акторів. Теорія політичної гри формулює пропозиції та моделі щодо оптимізації політичного вибору акторів з урахуванням багатьох факторів — від діяльності інших акторів та їх ресурсів (економічних, інформаційних, символічних та ін.) до можливих змін у політичній ситуації.

Евристичний потенціал теорії ігор проявився у процесі вирішення завдань щодо вибору політичних акторів в умовах невизначеності, нестабільності та обмеженої інформації.

У посткомуністичний період відбувається ренесанс теорії ігор, що пов'язується із загостренням конфліктів між політичними акторами під впливом процесами глобалізації, лібералізації та демократизації. Теорія ігор покликана дати адекватне розуміння раціональної (часто — егоїстичної) поведінки політичних акторів в умовах інформаційного та темпорального дефіциту. Саме з цією метою було розроблено моделі ігор з нульовою сумою (антагоністичні, ігри з постійною сумою та ін.), кооперативних та коаліційних ігор.

Аналітичний інструментарій моделювання як методу теорії ігор може застосовуватись у процесі політичної діяльності — утворення коаліцій у виборних органах влади, процесах політичної інтеграції та взаємодії в умовах, коли актори змушені продовжувати співпрацю і не можуть розірвати угоду щодо взаємодії. Саме останнє пояснює, чому епіцентр досліджень з використанням теорії ігор поступово перемістився від економічної теорії до публічної політики, проблем демократизації, теорії еліт та парламентських коаліцій.

В середині ХХ століття було сформульовано основні принципи теорії ігор, що базувались на діяльності раціональних політичних акторів.

По-перше, теза щодо конфліктності взаємодії акторів, яка обумовлена намаганням максимізувати індивідуальну користь. Повною мірою це стосується процесу публічної політики та публічного

адміністрування – управління передбачає раціональне формулювання мети суспільного розвитку, пошук найбільш ефективних засобів її досягнення, калькуляцію витрат та вигід від реалізації певної стратегії, врахування поведінки інших акторів та оцінювання ситуації в цілому.

По-друге, раціональні дії індивідуальних та колективних політичних гравців ґрунтуються на інформованості та аналітичності. Політичні актори вибудовують виборчі стратегії, виходячи з моделі політичного ринку, холодно розраховують вигоду від власної політичної участі та орієнтуються на механізми раціонального вибору електорату: принцип максимізації вигоди, мотиви участі у голосуванні, вартість голосування, можливі втрати у випадку відмови від участі у голосуванні. Тобто йдеться про інструментальне розуміння раціональності, згідно з яким індивіди співставляють власні очікувані вигоди й витрати, намагаючись максимізувати перші і мінімізувати другі.

По-третє, політичні ситуації зводяться до дій індивідів, а раціональність вибору визначається у процесі оцінюванні співвідношення витрат і зиску з обов'язковим урахуванням преференцій актора.

По-четверте, політична ситуація виступає зовнішнім по відношенню до вибору чинником, які структурують можливі альтернативи вибору. Раціональна поведінка політичного гравця означає, що діючи і взаємодіючи, він має план і прагне максимізувати власні переваги, водночас мінімізуючи можливі витрати. Теоретики раціонального вибору інтерпретують політичну реальність, виходячи з моделі раціональної поведінки виборців і політиків, які прагнуть досягти цілі максимальної індивідуальної чи колективної вигоди й користі.

По-п'яте, раціонального актора пропонується розуміти як людину, що має ресурси, є обмеженою, але разом з цим, очікує, оцінює і максимізує.

На думку української дослідниці Т. Маляренко «Гри, які використовуються для дослідження конфліктів, мають наступні ознаки: 1. Наявність певних правил, які утворюють кордони поведінці учасників; 2. Існування кількох альтернативних напрямків дій, які є доступними для кожного учасника, але кількість цих напрямків є обмеженою; 3. Можливості оцінки учасниками наслідків кожного з можливих рішень, але завжди існує певна невизначеність відносно результатів; 4. Невизначеність, яка є наслідком того, що результати, отримані одним учасником, частково залежать від вибору, зробленого іншими, та визначаються не лише останнім рішенням, але й усією історією стратегічних взаємодій» [4, 163].

В цілому, у дослідженнях політики виділяють такі основні форми використання теорії гри:

– метафори, які дозволяють образно передати головні риси досліджуваного політичного процесу («принцип доміно», «вісь зла», «кольорові революції» та ін.);

– аналогії, тобто за наявності подібності у деяких ознаках двох політичних процесів чи об'єктів робиться висновок щодо подібності у них інших ознак;

– моделі, які передбачають тісний зв'язок між об'єктами і моделями. Модель створюється шляхом спрощення, вона може найбільш точно передавати властивості об'єкта, необхідні для вирішення поставленого дослідницького завдання [1].

У процесі створення моделей використовуються формальні методи політичного дослідження, які передбачають використання формальної логіки та математичного аналізу. Як метод дослідження політики моделювання передбачає вироблення критеріїв для перевірки правильності деяких уявлень. Метод моделювання, разом із іншими методами (екстраполяції, дельфійським методом, побудовою сценаріїв, методом аналізу детермінант і змінних, аналізу хронологічних серій, системним підходом, спектральним аналізом, комп'ютерною симуляцією та ін.), входить до класу аналітико-прогностичних методів теорії ігор.

Моделювання передбачає побудову штучних, ідеальних, уявлюваних об'єктів, ситуацій, що представляють собою системи, елементи й відносини яких відповідають елементам і відносинам реальних політичних феноменів та процесів... Спочатку конкретний процес чи явище абстрактно описується, створюється його формальна модель. Із неї за допомогою логіки виводяться твердження. Змінюючи певні параметри моделі, додаючи упущені фактори, шляхом проб і помилок поступово створюється нова модель ... Порівнюючи ці дві моделі, робляться висновки й припущення про розвиток процесу чи явища в майбутньому» [5, 125].

Існує чотири характеристики політичної гри, які є визначальними для побудови моделей: визначеність, абстрактність, симетрія, вразливість. Розкриємо їх більш детально: «Влада визначеності полягає у формуванні максимально близьких до реальності моделей. Важливість абстракції – у виборі форм узагальнення та спрощення. Симетрія відіграє надзвичайно важливу роль. Зовнішня симетрія означає, що всі риси гравців та оточення, які не є специфікованими, однакові для всіх. Внутрішня симетрія використовується як альтернатива абстракції. Наприклад, якщо ми аналізуємо гру із участю багатьох гравців, завжди легше припустити, що вони мислять та діють однаково. Останньою є характеристика вразливості.

Для гравця важливо знати, що деякі незначні зміни в умовах його гри не призведуть до величезних змін у поведінці. Аналіз вразливості повинен бути частиною будь-якої гри» [4, 165].

В умовах демократизації політичної гри відбуваються кардинальні інституційні зміни, які є наслідком політичної взаємодії (конфліктів та консенсусу) між основними політичними акторами. Інституціоналізація демократичних процедур та організацій здатна зменшити невизначеність в перехідний період та підвищити ефективність управління суспільними відносинами. «Від правил гри значною мірою залежить ефективність та легітимність інститутів влади. Формування прозорих правил гри у політиці (ухвалення рішень, управління проблемами, узгодження конфліктів) є одним із чинників політичної стабільності та демократизації суспільства. Правила гри, викладені в конституції, законодавчих актах, договірних документах є основною процедурного консенсусу, який поряд з ціннісним є неодмінною умовою консолідації демократії» [3].

У процесі дослідження політичної взаємодії з позиції теорії ігор визначається, що оптимальні стратегії акторів полягають у дотриманні таких основних вимог, як: — відповідати взаємністю на зраду та на співпрацю, при цьому не зраджувати першим; — бути передбачуваним у відносинах; - розуміти, що програш опонента веде до власної поразки, тому не намагатись набрати більше очок, аніж опонент (Р. Аксельрод). Принципово важливим для раціональної політичної гри двох та більше акторів виступає уміння переконати опонента «сісти в один човен» з метою появи спільного інтересу.

Моделювання як метод теорії ігор у дослідженні політики активно використовується за такими напрямками, як теорія переговорів щодо врегулювання конфліктів та припинення бойових дій, протидія діяльності міжнародних терористичних груп та організацій, функціонування міжнародних організацій в умовах глобалізації.

Однією із особливостей сучасного етапу розвитку моделювання як методу теорії ігор виступає посилена увага до політичних інститутів, які інтерпретуються в якості певних визначених та усталених «правил гри», що визначають рівень економічного благополуччя країни та її політичну успішність.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи результати визначення концептуальних основ дослідження політичної ідентичності слід відзначити наступне.

Таким чином, до ключових факторів, які обумовили специфіку та особливості політичної гри

на посткомуністичному просторі можна віднести процеси демократизації суспільства. При цьому варто враховувати об'єктивну складність (пост) сучасних політичних процесів, «гібридність» посткомуністичних політичних режимів та глобальні трансформації інститутів доби модерну.

Необхідність застосування теорії гри на сучасному етапі обумовлена розвитком та ускладненням суспільних відносин, зростанням кількості перехресних ліній соціальних та політичних інтеракцій, що у процесі демократизації суспільства призводить до виникнення нових, нестандартизованих ситуацій, які потребують відповідних засобів аналізу з метою підвищення ефективності політики.

Література:

1. Дегтерев Д. Зарубежные работы по теории игр [Электронный режим] / Д. Дегтерев // Международные процессы. — 2009. — № 2 (20). — Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty/006.htm>
2. Колодій А. Випробування демократією: проблема інституційного «перезавантаження» в Україні : [Електронний режим] / А. Колодій // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: матеріали VI Міжнародній конференції, 21-23 травня 2009 р. — Київ, 2009. — Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=310>
3. Крап А. Формування правил гри в політиці та демократизація українського суспільства / А. Крап // Політична наука в Україні : стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року). — Львів, ЦПД, 2008. — С. 131-134.
4. Маляренко Т. Теорія ігор у дослідженні конфліктів / Т. Маляренко // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. — 2009. — № 4. — С. 162-168.
5. Миронова О. І. Місце теорії ігор у дослідженні міжнародних відносин / О. І. Миронова, І. Б. Кочуть // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. — 2009. — № 3. — С. 123 — 127.

Малоиван И.А. Моделирование как метод теории игр в исследовании политики. — Статья.

Аннотация. Статья посвящена исследованию актуальной проблемы политической науки, а именно — моделированию как метода теории игр в исследовании политики. Определены основные особенности и составляющие политики с методологических позиций теории игры. Отмечено эвристический потенциал моделирования как метода теории игр в исследовании политики.

Ключевые слова: теория игр, методы исследования политики, метод моделирования, политика, политическая рациональность.

Moloivan I.A. Simulation as a method in game theory and its potential in political studies. — Article.

Summary. The article studies the actual problem of political science - namely modeling as a method of game theory in the study of politics. The main features and components of the policy are determined from the methodological standpoint of game theory. Heuristic potential of simulation as a method of game theory in the study of politics is noted.

Keywords: game theory, methods of political studies, simulation method, politics, political rationality.

Матієнко А.В.,

аспірант кафедри соціальних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті розглянуті особливості функціонування механізму адміністративно-правового регулювання у сфері міжнаціональних відносин в Україні. Робиться аналіз нормативно-правової бази, та стислий огляд системи державної виконавчої влади, спеціальних органів та установ, що відають справами національних меншин.

Ключові слова: етнополітика, міжнаціональні відносини, міжнаціональні процеси, міжетнічні відносини, адміністративно-правове регулювання, національні меншини.

Проблеми регулювання міжнаціональних відносин, вироблення оптимальних моделей міжетнічної взаємодії, запобігання конфліктогенним ситуаціям на сьогодні є актуальними для України як і для багатьох поліетнічних країн світу, саме тому вважаємо доцільним і актуальним дослідження особливостей адміністративно-правового регулювання у сфері міжнаціональних відносин.

Державна незалежність України змінила саму сутність життя національних меншин та сприяє зміцненню міжетнічних відносин. Гармонізація міжетнічних відносин залежить не тільки від забезпечення рівних конституційних прав і свобод усіх громадян незалежно від етнічного походження, а й від збереження й популяризації їхньої культурної спадщини, підтримання атмосфери взаєморозуміння і взаємодії між усіма складовими етнонаціональної структури українського суспільства, від поваги до культур, релігій, звичаїв і традицій різних національностей, які проживають в Україні.

Після проголошення незалежності України гостро постало питання вдосконалення відносин між державою та національними меншинами українського народу та діяльності органів, що здійснюють регулювання в цій сфері. В останні роки в нашій багатонаціональній державі набули актуальності розроблення та втілення в життя обґрунтованої та виваженої політики щодо розвитку національних меншин, їх мов, самобутніх культур, вирішення широкого кола питань у цій сфері. Міжнаціональні процеси, що розгортаються на теренах нашої держави, переконують у недостатньому забезпеченні проголошених Конституцією

України прав і свобод людини, розвитку автономних етнічних груп та національних меншин.

Адміністративно-правове регулювання у сфері міжнаціональних відносин це комплекс правових та організаційних заходів державних та недержавних інституцій, що супроводжується розроблення оптимальних механізмів регулювання міжнаціональних відносин. При цьому, міжнаціональні відносини — це існуючі в країні соціальні зв'язки між націями (етнічними групами) у різних сферах життєдіяльності і на різних рівнях взаємозв'язків, що формуються з урахуванням історичних особливостей розвитку [1]. О.А. Ніколаєв вважає, що можна виділити такі етапи генезису адміністративно-правового регулювання у сфері міжнаціональних відносин: 1-й етап — XV ст. — XVII ст. — перші закріплення у нормативно-правових актах окремих питань регулювання міжнаціональних відносин; 2-й етап — XVII — XIX ст. — регулювання міжнаціональних відносин відповідно до політики країн, у складі яких перебувала Україна; 3-й етап — XX ст.:

— 1917—1920 рр. — у зв'язку із становленням української державності було розкрито питання визначення статусу національних меншин, їх участі в політичному житті, використання рідної мови, створення культурних і релігійних товариств;

— 1920—1930 рр. — створення адміністративно-територіальних одиниць за національною ознакою, активне створення різного роду суб'єктів адміністративно-правового регулювання у зазначеній сфері;

— 1930—1950 рр. — згортання адміністративних органів у сфері міжнаціональних відносин, ліквідація автономних територіальних одиниць;

— 1950—1980 рр. — активізація адміністративно-правового регулювання у сфері міжнаціональних відносин;

— 1980—1990 рр. — відродження національної свідомості; 4-й етап — з XX ст. до тепер — створення дієвого механізму адміністративно-правового регулювання у сфері міжнаціональних відносин за часів незалежності України.

Головна мета адміністративно-правового регулювання у сфері міжнаціональних відносин - створення умов для підтримання міжетнічного балансу

у країні, конструктивних та добросусідських відносин між народами в Україні через гармонійний розвиток української (титульної) нації, національних меншин, корінних народів у складі держави, зміцнення міжнаціональної злагоди в поліетнічному суспільстві, що може (повинна) бути досягнута завдяки цілеспрямованому впливу держави на життєдіяльність представників усіх складових національної структури українського суспільства.

Адміністративно-правове регулювання можна класифікувати на політичне і державне, соціально-економічне; культурно-гуманітарне (в залежності від сфери життєдіяльності людини, в якій вони реалізуються). Функції адміністративно-правового регулювання у сфері міжнаціональних відносин діляться на загальні та спеціальні.

До загальних функцій відносяться: функцію організації (організаційна); інформаційного забезпечення адміністративно-правового регулювання; прогнозування; планування; регулятивну та соціальну функції.

Серед спеціальних функцій адміністративно-правового регулювання у сфері міжнаціональних відносин визначають функцію формування державної національної політики, інтегративну функцію, розв'язання міжнаціональних конфліктів, функцію соціалізації, функції виховання людей в дусі інтернаціоналізму та толерантності, поваги до представників національних меншин, а також культурно-просвітницьку функцію.

Адміністративно-правове регулювання будується на принципах: паритету інтересів національних спільнот, самоорганізації національних меншин, державного патерналізму та рівноправного діалогу, субсидарності, органічного співвідношення (або рівності) базових (основних) цінностей титульної нації та національних меншин, цілісності адміністративно-правового регулювання, програмного регулювання, принцип вільної національної самоідентифікації.

Адміністративно-правове регулювання здійснюється за допомоги певних методів та заходів, під якими слід розуміти статистичну складову, тобто ідеї, принципи регулювання в цій сфері виконавчорозпорядчої діяльності, складає загальну спрямованість юридичного впливу та є системоутворюючим фактором для правового інструментарію у сфері міжнаціональних відносин.

Адміністративно-правовий механізм регулювання міжнаціональних відносин можна поділити на правовий механізм і адміністративний.

До правового механізму слід віднести законодавчу нормативно-правову базу в сфері регулювання міжнаціональних відносин.

На даний момент до законодавчих актів, що забезпечують реалізацію державної етнонаці-

ональної політики і регулюють міжнаціональні відносини в Україні, слід віднести: Конституцію України, Закони України «Про національні меншини в Україні», «Про громадянство України», «Про вибори народних депутатів України», «Основи законодавства України про культуру», «Про освіту», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про об'єднання громадян», «Про біженців», «Про засади державної мовної політики», «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин», «Про правовий статус іноземців», інші нормативно-правові акти, а також міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Питанням захисту національних меншин приділено значну увагу в договорах про основи добросусідства і співробітництва з країнами-сусідками та з іншими країнами євроазіатського континенту.

Положення щодо захисту національних меншин уміщено в:

– ст. 12 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 14 січня 1998 р.;

– ст. 6 Договору про дружні відносини і співробітництво між Україною і Республікою Болгарією від 9 квітня 1993 р.;

– ст. 17 Договору про дружбу і співробітництво між Україною і Естонською Республікою Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Естонською Республікою (ст. 17);

– ст. 6 Договору про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь від 16 травня 1997 р.;

– ст. 9 Договору про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між Україною і Республікою Грузія від 24 лютого 1994 р.;

– ст. 17 Договору про дружбу і співробітництво між Україною і Латвійською Республікою від 13 жовтня 1995 р. та ін. [2].

В угодах закріплені зобов'язання держав у виконанні положень Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також дотриманні міжнародних стандартів у галузі прав людини, закріплених у Загальній декларації прав людини, Міжнародних пактах про права людини та інших основоположних документах Організації Об'єднаних Націй. Забезпечується необхідні умови для зближення народів, розширення контактів між громадянами як на індивідуальній основі, так і по лінії державних, громадських та інших організацій. Визнається, що взаємна повага і сприяння забезпеченню прав національних меншин як невід'ємної частини загальноновизнаних прав людини є істотним фактом розвитку дружних відносин і співробітництва між

державами. Гарантується громадянам незалежно від їх національності, статті, мови, віросповідання, політичних чи інших переконань громадські, політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права.

Для реалізації політико-правових документів в Україні створюються в рамках системи державної виконавчої влади спеціальні органи та установи, що відають справами національних меншин, а також представництва громадянських організацій національних меншин при цих органах.

Так, Постановою Президії Верховної Ради УРСР у 1990 році був створений Державний комітет УРСР у справах національностей. Постановою Кабінету Міністрів від 9 липня 1991 року він був реорганізований у Комітет у справах національностей та міграції.

Першим центральним органом виконавчої влади з питань етнополітики в незалежній Україні був Комітет у справах національностей при Кабінеті Міністрів (Постанова КМУ від 12 лютого 1992 року). Уже через рік у відповідності з Указом Президента України на базі Комітету утворюється Міністерство у справах національностей і міграції (26 квітня 1993 року). 25 липня 1994 року це міністерство ліквідується і натомість утворюється Міністерство України у справах національностей, міграції та культур. Реорганізація розширила межі компетенції, але не змінила напрямів діяльності цього центрального органу виконавчої влади у етносоціальній сфері, вони залишились у межах, визначених раніше. Указом Президента від 26 грудня 1995 року міністерству повернули його попередню назву - міністерство у справах національностей та міграції. Поставлені перед цією урядовою структурою завдання були тотожні тим, що виконувались попереднім міністерством, за винятком тих, які стосувались релігійно-культурних проблем. Однак, організаційно структура відомства зазнала змін, її функціональними одиницями було визнано: управління етносоціальних процесів в Україні та у справах української діаспори, управління національних меншин, управління у справах депортованих, управління у справах біженців та міграції, управління ситуативного аналізу та інформаційного забезпечення, управління правового регулювання. Вводилась посада Радника з етносоціальних проблем Криму та радника у справах української діаспори.

У вересні 1996 року відбулася чергова реорганізація — Міністерство реорганізувалось в Державний комітет України у справах національностей та міграції, на базі вже існуючих підрозділів були сформовані два управління- управління етнонаціональних процесів у справах національних

меншин і управління у справах української діаспори. Після того як Постановою Кабінету міністрів України від 31 березня 1997 року в структурі Держкомнацміграції було відкрито Департамент мовної політики, з'явилося управління організаційного і методичного забезпечення розвитку мов в Україні.

Згідно з Указом Президента України «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 1999 року Держкомнацміграції був ліквідований, але вже в 2000 році був знову утворений у складі міністерства юстиції України.

13 вересня 2001 року Президент України Л. Д. Кучма підписав Указ за № 836/2001 «Про Державний комітет України у справах національностей та міграції». Цей важливий документ ще раз підтвердив, що Україна послідовно продовжує курс на гармонізацію міжнаціональних відносин, підтримання атмосфери доброзичливості та консолідації всього українського суспільства, відновлення історичної справедливості щодо народів, депортованих за радянських часів, забезпечення прав біженців, задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами держави.

Перед останнім кроком реорганізації була Постанова Кабінету міністрів України від 14 лютого 2007 року № 201, якою було затверджено Положення про Державний комітет України у справах національностей та релігії. Держкомнацрелігій мав такі структурні підрозділи:

- департамент у справах національностей та інформаційного забезпечення;
- департамент у справах релігій та забезпечення свободи совісті;
- департамент міграційної служби та перспективного планування;
- департамент кадрового, організаційного та фінансово-господарського забезпечення;
- управління по роботі із закордонними українцями та міжнародного співробітництва.

Основними завданнями Держкомнацміграції України були: 1) участь у формуванні та забезпечення реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, забезпечення прав національних меншин України, депортованих за національною ознакою осіб, які повертаються в Україну, біженців та інших категорій мігрантів, а також забезпечення зв'язків з українцями, які проживають за межами України і організація співпраці з ними; 2) координація підготовки і здійснення центральними та місцевими органами виконавчої влади заходів щодо забезпечення прав біженців, національних меншин України, депортованих за національною ознакою осіб, які повертаються в

Україну, а також у межах повноважень Комітету - прав інших категорій мігрантів; 3) організація прийому, облаштування та адаптації депортованих за національною ознакою осіб, які повертаються в Україну; 4) забезпечення виконання законодавства України про біженців і міграцію з питань, що належать до його компетенції; 5) сприяння задоволенню національно-культурних, освітніх потреб та розвитку етнічної самобутності українців, які проживають за межами держави, а також зміцненню їх зв'язків з Україною [3].

За підтримки Уряду знаходили своє практичне втілення ініціативи Комітету щодо вдосконалення правової бази регулювання міжнародних відносин, підготовки низки нормативних актів, збільшення обсягів фінансової підтримки національних меншин.

Але, на жаль, Указом Президента України № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» був реорганізований, функції з реалізації державної політики у сферах міжнародних відносин, захисту прав національних меншин України, релігії були покладені на Міністерство культури України [4]. Це, на мою думку, є кроком назад, бо питанням захисту прав національних меншин повинен займатися окремий спеціальний комітет.

Отже спеціальні органи та установи, що ведуть справами національних меншин пройшли чималий шлях реорганізацій, що свідчить про непослідовну етнополітику нашої держави. На сьогодні існує нагальна потреба усунення низки нормативних колізій, які знайшли своє відображення як у нормативних актах, так і на рівні цілісної управлінської системи виконавчої влади. Стабільність міжнародних відносин, відсутність гострих конфліктів і протистоянь — шлях до виваженості та ефективності державної політики у міжнародній сфері, яка повинна забезпечуватися Президентом України, Кабінетом Міністрів України, міністерствами і відомствами, органами виконавчої влади на місцях. Підтримання атмосфери толерантності, усунення чинників міжнародної напруги і конфліктів є одним з найголовніших завдань України як правової, демократичної держави, що брала шлях на інтеграцію до європейського співтовариства.

Література:

1. Николаев О.А. Административно-правовое регулирование в сфере международных отношений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. А. Николаев ; ДЮІ ЛДУ ВС ім. Е. О. Дідоренка. - Донецьк, 2011
2. Международные акты о правах человека. Сборник документов / сост. В. А. Карташкин, Е. П. Лукашева. — М. : НОРМА-ИНФА-М, 1999. — С. 39 — 44., с. 39-44
3. ПОЛОЖЕННЯ «Про Державний комітет України у справах національностей та міграції». [Елек-

тронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/269/2002>.

4. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади». [Електронний ресурс]. —Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html>

Матиенко А.В. Механизмы административно-правового регулирования в сфере межнациональных отношений. — Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности функционирования механизма административно-правового регулирования в сфере межнациональных отношений в Украине. Делается анализ нормативно-правовой базы, и краткий обзор системы государственной власти, специальных органов и учреждений, ведающих делами национальных меньшинств.

Ключевые слова: этнополитика, межнациональные отношения, межнациональные процессы, межэтнические отношения, административно-правовое регулирование, национальные меньшинства.

Matienko A. Mechanisms of administrative and legal regulation in the sphere of international relations. — Article.

Summary. The article describes the features of the functioning of the administrative and legal regulation in the sphere of interethnic relations in Ukraine. An analysis provovoyi regulatory framework, and a brief review of the state executive, specialized bodies and institutions in charge of minority affairs.

Keywords: ethnic policy, international relations, international processes, inter-ethnic relations, administrative regulation, national minorities.

*Соколов О.М.,
аспірант кафедри соціальних теорій
Інституту інноваційної та післядипломної освіти
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Анотація. У статті представлено аналіз сучасних тенденцій використання стратегії мультикультуралізму в системі європейського політичного менеджменту. Позначена варіативність мультикультурних проектів на рівні національних моделей. Показано особливості використання мультикультуралізму в якості ідеології формування полікультурної держави і в якості політики реагування на соціально-культурні трансформації викликані процесами міграції.

Ключові слова: мультикультуралізм, багатоскладне суспільство, політичний менеджмент.

Актуальність дослідження мультикультуралізму в системі європейського політичного менеджменту залишається з 80-х рр. коли в західно-європейському соціально-філософському дискурсі щодо проблеми культурного різноманіття стали відчутні наслідки соціального песимізму в дусі постмодерну. Вже в роботах Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, Ж. Атталі, В. Вельша, Б. Вальденфельса, Г. Маркузе, М. Фуко та і ін. робилися спроби обґрунтувати опір особистості стереотипам масової свідомості, диктату масової культури, ідеологічним тискам. В межах західної теорії справедливості виник напрям - теорія мультикультурної справедливості, яка доповнила теорію соціальної справедливості. Дискурс в філософії було доповнено дискурсом навколо поняття «мультикультуралізм». Сьогодні цей дискурс триває та стосується проблем організації діалогу різних культурних традицій в рамках національних утворень і залишається важливим не тільки для країн, які заради підтримки соціально-економічного рівня, приймають велику кількість іммігрантів, але і для країн, які є багатоскладовими від початку власної історії. В Європі мультикультуралізм, як соціокультурний феномен став «даниною» успішних країн, які опинилися в зоні імміграційних потоків. На відміну від країн іммігрантського походження, для європейських країн — це привело до кризи традиційної національної держави, створило загрозу соціокультурній безпеці. Імміграційні групи отримали преференції в бізнесі, сформували розгалужені етносоціальні мережі, взяли під контроль сектори

в торгівлі, сфері послуг, здійснюють організований тиск на владу та ін. Багатоскладові суспільства стикаються з однотипними проблемами. Серед яких: множинність та рухливість ідентичностей, конкуренція за володіння певними частками соціально-культурних просторів, боротьба меншин за позитивну дискримінацію в політичній, економічній та соціальній сферах, прагнення підвищення престижу кожної з контактуючих груп/культур.

Ступінь наукової розробленості теми. Страх, що Європа втрачає свій стрижень, культуру, статус, проявився в серії наукових робіт і публічних виступів проти мультикультурності. Це роботи Пауля Нольте, Удо Ді Фабіо, Гуннара Хаймсона, Норберта Больца, Дж. Ліндлі-Френча, Тіло Саррацина та ін. Аналізуючи мультикультурність автори зазначають, що різноманіття і рівність означає на практиці «всі мінус одна». І ця «одна» — культура Заходу. Існує безліч фактів, що доводять: у взаємодії з іншими культурами саме західна культура програє.

Втім, в ідеї мультикультуралізму є свої апологети та критики, аналіз аргументів яких здійснюється такими вченими як: С. Жижек, У. Кимлика; Г. Канарш, І. Козлік, Ч. Кукатас, В. Малахов; В. Мамонова; В. Ошеров, Б. Парех, Е. Паїн, А. Перцев, А. Прокоф'єв, В. Тішков, Ч. Тейлор; І. Ушанова, М. Хомяков, ін. Мультикультуралізм є актуальною темою сучасності, про що свідчать дослідження українських вчених: С. Бондарук, Д. Вовк, Н. Висоцька, Л. Горбунова, А. Гордієнко, О. Грива, Т. Гриценко, С. Дрожжина, О. Караманов, Т. Кулікова, С. Остапенко, І. Предборська, та ін.

Метою статті є аналіз завдань та форм політичного регулювання в багатоскладових суспільствах, визначення тенденцій використання стратегії мультикультуралізму в системі європейського політичного менеджменту.

Відомими ідеологічними моделями подолання культурно-етнічних розбіжностей є асиміляція, інтеграція, мультикультуралізм. Особливістю останнього є його політична керованість [1, 101]. Для його формування необхідна політична воля та підтримка, що робить його інструментом

політичного менеджменту. Втім, мультикультуралізм, перш ніж стати політичною стратегією або політичною технологією, сформувався як феноменальна характеристика суспільства. Процес набуття мультикультурних рис, створення системи співвідношення соціально-культурних та політичних статусів, розподілу ресурсів між сегментами суспільства характеризують особливості типів мультикультурних суспільств. Першим типом є «успадковані» мультикультурні суспільства, сформовані в результаті синхронного соціокультурного розвитку в межах спільних історико-культурних регіонів [5, 44]. Таким суспільствам присутні цілісність, стабільність, відсутність артикуляції факту «полікультурності». Стабільність таких суспільств обумовлена природним процесом розподілу соціально-економічних сфер і функцій в межах цілісності.

Другий тип мультикультурних суспільств постає результатом трансформації соціально-економічного простору внаслідок освоєння діаспорами «нового» світу. «Діаспоральний» тип мультикультурних суспільств розвивається через процес інтенсифікації міграцій та пов'язаних з цим процесів перерозподілу соціально-економічних сфер [5, 45]. Характерною рисою цього типу є постійна артикуляція проблем полікультурності, створення державних стратегій мультикультурного розвитку. Його особливістю є наявність конструктивної солідарної основи, створеної з сегментів різних національно-культурних груп, які не мають спільної історико-культурної спадщини. Тут активно розвивається соціально-політичний дискурс з питань соціальної справедливості, групової рівності.

Третім типом мультикультурних суспільств постають «гібридні» суспільства, сформовані в результаті поєднання двох трансформаційних процесів, які радикально змінюють не тільки структуру, але і усвідомлення факту полікультурності. В таких суспільствах успадкована мультикультурність набуває рис соціально-актуального феномену, відбувається її концептуальна артикуляція, яка активізується через значний приплив інокультурних груп (мігрантів) [5, 45]. Мультикультурність таких суспільств ієрархічна та провокує соціально-правовий дискурс навколо питань конструювання нації, транснаціональної політики, глобалізації та альтерглобалізації. Характерною рисою цього типу є визнання державою факту мультикультуралізму як ускладнюючого чинника політичного процесу та відмова від формування державних стратегій мультикультурного розвитку. Втім, мультикультуралізм залишається в якості ідеологічного підґрунтя для меншинних рухів та існує в соціально-політичній риторичі.

Отже, мультикультуралізм в розширеному розумінні постає як сучасний феномен — система соціальних, культурних та правових цінностей, принципів недискримінаційної політики і практики групових відносин; як соціокультурний процес — взаємодія соціальних груп, меншин, як чинник політичного процесу. В політичному процесі мультикультуралізм визначається переважно як державна політика, що реалізується за допомогою сукупності стратегій, технологій, принципів, які спрямовані на створення кроскультурного діалогу між соціокультурними групами суспільства з метою забезпечення культурної різноманітності та плюралізму на противагу підтримки домінуючої культури. Тобто, у вузькому змісті, мультикультуралізм — це політика та її обґрунтування (ідеологія) щодо відносин в багатоскладовому суспільстві.

Так, ідеологія мультикультурності виступила підґрунтям конституцій Канади, Австралії, Нової Зеландії. Тут поворот до мультикультурності був частиною змін в формуванні національної ідеї, реструктуруванні національної історії, яка мала віднайти свою основу на теренах власних континентів і актуалізувала б незалежність від впливу Європи та Великої Британії. Отже, включення автохтонного населення в склад національного цілого наряду із іншими меншинами, поклав початок політики мультикультуралізму, який виступив принципом організації загальнодержавного, національного простору. Тому в 1971 р. уряд Канади проголосив державу мультикультурним суспільством, було створено в 1972 р. Директорат по мультикультурності, Міністерство по справам мультикультурності і до 1990-х рр. в склад федерального кабінету входив міністр, який офіційно відповідав за вирішення мультикультурних проблем [2, 137]. Зазначалася мета політики мультикультурності - «заохочення груп до інтеграції через середній курс між асиміляцією та відокремленням» [2, 138]. Принципи культурної політики юридично закріплювалися в Акті про мультикультуралізм (1988). Основою політики було прагнення уникнути біполяризації країни, досягнути англо-французького компромісу, а також рух, в підтримку «першої» нації в Канаді — аборигенної [1, 102].

В Австралії політика мультикультурності формувалася в 1972 -1975 рр. як антидискримінаційна щодо аборигенного населення. У 80-і роки ХХ ст. при уряді було створено департамент по мультикультурності, а в 1989 р. проголошена Національна програма підтримки мультикультурної Австралії.

Прийняття мультикультуралізму в якості офіційної політики означало, що держава бере на себе зобов'язання створення однакових умов

розвитку для всіх сегментів суспільства. В той же час, підтримка урядами Канади і Австралії мультикультуралізму як принципу національного розвитку не виключала сумнівів щодо його щодо майбутньої національної єдності. Труднощі, що виникали, призвели до того, що в 1990-х роках мультикультурна політика в Австралії, Канаді певною мірою поступилася позиціями «американському» варіанту мультикультурності.

Американський мультикультуралізм виник як відповідь на політику «плавильного тигля». Він не був прийнятий в якості офіційної політики, набув рис «протестної» ідеології меншин. Мультикультуралізм був рухом іммігрантів, які боролися за свої права. Отже, за словами Г. Терборна, він може характеризуватися як «культурний чи етнічний фемінізм» [1, 102]. Гострими питаннями були вимоги етнічних квот, мультикультурних освітніх програм, позитивної правової дискримінації та ін.

Взагалі, Америка в різні історичні часи «народжувала» концепції, які мали підтримувати певні політичні доктрини. Так, теорія «культурного плюралізму» оформилася завдяки концепції «миски салату» Хораса Каллена, який в 1915 р. проголосив американське суспільство «федерацією культур» в якій не потрібно чекати від іммігрантів відмови від власної культури і ідентичності як умови включення в американське суспільство. Інша модель національної ідентичності в США отримала назву «томатного супу» і передбачала асиміляцію іммігрантів в середовищі англосаксонської культури, яка належала першим мігрантським хвилям. Ця «англо-конформістська модель», за словами С. Хантингтона, мала успіх до 1960-х років [6, 178]. Американські дослідження в 70-х роках розглядали проблему інтегрування мігрантів в контексті «асиміляції» та «аккультурації».

Але, якщо Америку представляли як «космополітичну федерацію колоній та іноземних культур, яких лишили конкуренції між собою» та створили з них транснаціональну систему [6, 178], то в Європі національні ядра зберегли конкурентний потенціал не зважаючи на імміграцію, яка охопила Старий Світ з початку 60-х років.

Втім, в 1980-і роки мультикультуралізм увійшов у політичну риторичку більшості європейських країн і на думку К. Шамбер, М. Джуварли, (за виключенням Швейцарії) став не політичним рішенням, а політичною реальністю, в основі якої не було прагнення створити багатонаціональну державу [1, 102-103]. Так, більшість країн Європи та Америки не ставили за мету створення полікультурного суспільства, але нестача трудових ресурсів, бажання підтримати соціально-економічний рівень розвитку країн привела до залучення значної кількості мігрантів. Притоку іммігрантів

сприяв і процес розпаду колоніальних імперій і невизначений статус громадян колоній (Велика Британія, Франція) [8, 64-72], а також економічна привабливість «Нового світу» та проголошені принципи «свободи» та «рівності» (США, Канада). В рамках політики запрошення мігрантів народилася і політика визнання прав за колективними суб'єктами: етнічними, конфесійними, мовними на іншими групами [1, 103].

Зростання мійграційного впливу обумовило масштабний наступ на національні культури держав, які в пошуках виходу реагували не лише політикою мультикультуралізму, а навпаки - політикою асиміляції, яка була широко відома як в історичній ретроспективі і залишається актуальною сьогодні. Асиміляційний тип політики можливий в різних варіантах відмінних за жорсткістю дій. Асиміляційна політика передбачає протидію компактному поселенню та сприяння дисперсії груп в межах державної території, протидію полілінгвізму. Про це писали в 1946 р. А. Сові та Р. Дебре в роботі «Французи для Франції». Європейські країни, за виключенням Франції, не розглядали асиміляцію мігрантів, як перспективу.

Особливу популярність в Європі отримала інтеграційна модель, що передбачає сприяння отриманню активної ролі іммігрантами, але держава несе відповідальність за створення умов для інтеграції меншинних груп.

Дискусія в Європі з приводу мультикультурної політики зводиться до протиставлення національної держави та мультикультурного суспільства. Мультикультуралізм орієнтований на визнання прав за колективними суб'єктами став «викликом для культурної гегемонії національних держав». Тому, практики реалізації мультикультурних проектів здебільшого носять реактивний характер: розвиваються в сфері освіти, послуг, культури. Втім, мультикультурна політика в тій чи іншій формі («м'якій» або «жорсткій») проводилася в життя майже в усіх європейських країнах впродовж трьох останніх десятиліть. У 1989 р. у Франкфурті-на-Майні було створено Відділ з мультикультурних питань [1, 103]. Наприкінці 90-х років в Німеччині створення мультикультурного суспільства стало розглядатися як бажане, а сама країна вперше в 1998 р. була визнана урядом іммігрантською країною.

З середини 70-х років до проблем мультикультурного суспільства звернулася Швейцарія, яка стала розглядати населення, як «дефіцитний ресурс». Була сформована національна комісія з справ іноземців. А з 2000 р. інтеграція мігрантів стала розумітися як завдання держави.

Так, уряд Нідерландів офіційно визнає, що країна стала мультикультурною і тому отримала

розвиток «консоціативна» форма демократії: при інтеграції меншин їм дозволяється зберігати культурну самодостатність, проте в парламенті при цьому приймаються рішення, рівнозначні для всіх.

Приклад втілення моделі «жорсткого» мультикультуралізму являла Великобританія, яка впроваджувала широку систему заходів з підтримки національних меншин з метою збереження ними самобутності, культури, традицій і звичаїв. Адептом мультикультурної ідеології у Великобританії стала Лейбористська партія, яка прагнула підтримки з боку іммігрантів. Протягом кількох десятиліть вона послідовно відстоювала мультикультуралізм як принцип, на якому має ґрунтуватися «постнаціональне і постколоніальне британське суспільство».

Зростання імміграційного потоку вимусило шведський уряд відмовитися від політики асиміляції на користь мультикультуралізму. В 1975 р. відбулося утвердження мультикультуралізму в якості офіційної політичної стратегії, яка базувалася на трьох принципах — «рівність», «свобода вибору», «партнерство». Шведський мультикультуралізм мав основу — «шведський соціалізм». Реалізація мультикультурної стратегії тут розпочалася з питання про представництво інтересів меншин — в 1976 р. Швеція надала право голосувати на місцевих виборах іноземним громадянам і встановила програми консультацій з представниками етнічних груп. Отже, мультикультуралізм в Швеції відноситься до культурних відмінностей не як до самоцінності, яку треба зберегти, але як до реальності, яку не можна уникнути. Важливо, що в Швеції, як і в Канаді і Австралії провідними напрямками мультикультурної стратегії стали мовна та освітня політика. Така політика передбачає протекціонізм загальногромадянським цінностям при наданні можливостей для розвитку іншим культурам.

У реальному житті з одного боку, відбулось «вихолощення» ідей мультикультуралізму, що відбилося в акцентуванні відмінностей на противагу захисту прав меншин на політичну самореалізацію та соціально-економічну рівність, в актуалізації «інаковості» культур, яка призвела до комерціалізації етнічності. З іншого боку, «мультикультуралізм призвів в багатьох країнах до геттоїзації етнічних товариств, фрагментації соціальних структур європейських держав, призвів до формування системи етнічних та конфесійних діаспор, створення «паралельних суспільств». В результаті експансія мігрантів з інших цивілізаційних центрів стала вбачатися як загроза власній ідентичності.

Так, риторика, політика, стратегії мультикультуралізму спровокували в Європі консервативну реакцію наприкінці першого десятиліття ХХІ ст.

Європейські лідери, здебільше консервативного табору, відмовилися від ідеї втілення «державного мультикультуралізму». Кризою мультикультуралізму назвали стан, при якому держава і суспільство представлені у вигляді розрізнених спільнот, що не співпрацюють і не ідентифікують себе як ціле.

Почався процес переосмислення політик. По-перше, він відбувся в країнах, які вважалися зразковими в практиці реалізації мультикультурних стратегій. Так, в Данії попередня політика переглядається найрадикальніше. Міграція стала розглядатися як загроза добробуту країни, а прийом біженців був обмежений віковим і освітнім цензом. Виникло Міністерство з справ біженців, імміграції та інтеграції.

В Нідерландах у 2002 р. в Доповіді парламентської комісії про досвід інтеграції мігрантів був констатований провал державної мультикультурної політики. У новому законопроекті про інтеграцію, який був представлений голландським міністром внутрішніх справ П. Доннером у парламенті 16 червня 2011 р., було враховано суспільне невдоволення мультикультурною моделлю суспільства і заплановано змінення пріоритетів в напрямку збереження цінностей голландського народу за пропозицією лідера партії «Свобода» Г. Вілдерса [11].

У Швеції був переглянутий «Закон про підтримку меншин», в рамках якого іммігрантські спільноти були прирівняні до історичних меншин (саамів, фінів). У 2002 р. прем'єр-міністр Іспанії Хосе-Марія Аснар заявив, що мультикультуралізм розколює суспільство [7].

Консервативна партія Великобританії вбачає альтернативу в ідеї відмови держави від підтримки соціальних програм, які зорієнтовані на інтеграцію мігрантів і активізацію діяльності місцевих громад, що просувають «базові британські цінності» [4]. У 2011 р. влада, в обличчі прем'єр-міністра Д. Кемерона підтвердила заяву про провал мультикультуралізму, який призвів до появи в країні ізольованих національних громад, які не бажають інтегруватися в британське суспільство [9].

Акцент на теорії «базової культури» характеризує сучасний розвиток національної стратегії Німеччини. Незважаючи на те, що в Німеччині виросло покоління іммігрантів, домінуючою політичною концепцією залишається уявлення про Німеччину як країну для німців [10, 57]. Про це в 2004 р. в Потсдамі, на зборах організації Християнсько-демократичного союзу, наголосила канцлер Німеччини — А. Меркель, сповістивши світ про крах політики мультикультуралізму. «Ті, хто бажає стати частиною нашого суспільства, мають не лише виконувати наші закони, але і розмовляти на нашій мові», — заявила А. Меркель [3, 181].

Подібна ситуація склалася у Франції. В період президентства Н. Саркозі політика щодо іммігрантів стає жорсткою. «Франція балансує між визнанням плюралізму, наслідки якого непередбачувані і формуванням нової ідентичності, в якій кровна спорідненість і етнічність гратимуть більш важливу роль», – заявив французький політолог П. Бірнбаум [7].

Мультикультуралізм виявився для країн Заходу основою політики залучення трудових мігрантів. Він був пов'язаний із ліволіберальними ідеями: твердження принципу рівних можливостей для всіх громадян. Але фактична відсутність рівних можливостей обумовила виникнення ідей аффірмативних дій, позитивної дискримінації – надання пільг і привілеїв меншинам. Це призвело до мутації ліберальної думки: якщо для її традиційних форм основним принципом були права людини, то тепер на першому плані опинилися вимоги рівних прав груп. Політика надання групам додаткових можливостей провокує не тільки сегрегацію груп і породжує штучні кордони між групами у суспільстві. Відтак, мультикультуралізм актуалізував процес формування етнократичних еліт, став викликом для культурної гегемонії національних держав. З'явилися підходи, які стали розцінювати мультикультуралізм як політику дискримінації більшості, так як для них виявляється набагато менше можливостей і привілеїв, ніж меншинам.

Мультикультуралізм, як політична стратегія міжкультурної взаємодії, був відкинтий в Опатійській декларації, яка прийнята міністрами культури Ради Європи в 2003 р. Мультикультуралізм був визнаний найбільшим викликом для сучасної демократії [5, 46-47]. Опатійська декларація представила «міжкультурний діалог» в якості альтернативи концепціям асиміляції і мультикультуралізму. На Третньому саміті глав держав і урядів країн-учасниць Ради Європи в травні 2005 р. у Варшаві було прийнято рішення про підтримку міжкультурного діалогу і включення нової стратегії в План дій. Стратегія Ради Європи по міжкультурному діалогу конкретизована у «Декларації Фаро», яка була прийнята міністрами культури країн-учасниць Ради Європи у 2005 р. У «Декларації Фаро» йшлося про діяльність Ради Європи щодо створення «європейської ідентичності», щодо здійсненні політики міжкультурного діалогу [5, 47].

Рада Європи впливає на розвиток міжкультурного діалогу через моніторингові механізми, програмами дій, співпраці з міжнародними партнерами. Подальший розвиток ці підходи отримали в «Білій книзі Ради Європи з міжкультурного діалогу», представленої у травні 2008 р. У «Білій

книзі» описуються політичні принципи побудови міжкультурного діалогу і надана негативна оцінка як концепції «культурної асиміляції», так і «мультикультуралізму» у нинішньому вигляді. Отже, «Біла книга» розуміє міжкультурний діалог як модифіковану версію мультикультурного розвитку, в основі якої є індивідуальна інтеграція.

Виходячи з цього, слід зазначити, що в Європі заперечення мультикультуралізму є парадоксальним. Розчарування у мультикультуралізмі, по-перше, на практиці не відміння його феноменальних проявів; по-друге, введені в законодавство принципи мультикультуралізму не скасовані і продовжують залишатися ідеологічною основою для офіційної політики; по-третє, у нинішніх європейських еліт немає плану та ідеології щодо виправлення ситуації.

У сучасній ситуації виявилось недостатньо «механізмів» мирного співіснування – затвердження плюралізму та вимоги взаємної терпимості, тому головною рисою політичної стратегії міжкультурного діалогу стає «демократичне управління зростаючим культурним різноманіттям». Це «управління» проявляється в подальшому розвитку правової регламентації прав меншин. Ряд базових правових актів Європейського союзу сприяють реалізації цих проектів: Європейська хартія регіональних мов, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Європейська хартія про місцеві та регіональні автономії, так само як і Мадридська хартія про трансрегіональну співпрацю, яка покликана сприяти виходу регіонів з-під влади національних урядів з їх подальшим приєднанням до суміжних регіонів сусідніх держав під наглядом ЄС.

Література

1. Вовк Д. Мультикультуралізм як технологія соціально-політичної регуляції сучасного гетерогенного общества / Дмитрий Вовк // Administrarea Publica. Revista metodică-stiințifică trimestrială. Chișinău. – 2013. – № 1(77). – С. 101-106
2. Гавриленко Н. Н. Политика мультикультурности в Канаде: 60–90-е годы XX в. / Н. Н. Гавриленко // Вестник СПб-ого университета. Сер. 6 : Философия. Культурология. Политология. Право. Международные отношения. – 2000. – № 6. – С. 136–141.
3. Пинюгина Е. В. Великобритания и ФРГ: Правительственные стратегии интеграции мусульман / Е. В. Пинюгина // Политическая наука. – М.: РАН, ИНИОН, 2008. – № 1 (Формирование нации и государства в современном мире). – С. 178 –195.
4. Раттанси А. От мультикультурализма к интеркультурализму ; [Пер. А. Маклакова] / [Электронный ресурс] / Афини Раттанси – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page25865.html>
5. Узун Ю.В. Сучасні трансформації стратегій міжкультурної взаємодії: щодо проблеми ефективності політичного втілення концепції мультикультуралізму / Ю.В. Узун // Вісник ОНУ. Серія: Соціологія і політичні науки. – Т. 18. Вип.(18). – Ч. 3 – 2013 – С. 41- 53.

6. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской идентичности [Пер. с англ. А. Башкирова.] / С. Хантингтон — М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. — С. 206.

7. Цатурян С. А. Мультикультурализм в США и Европе: политтехнологии в действии / С. А. Цатурян, Г. Ю. Филимонов // Политика и общество. — № 2. — 2012. — С. 62-71.

8. Чертина З. С. Плавильный котёл? Парадигмы этнического развития США / З. Чертина — М.: ИВИ РАН, 2000. — 164 с.

9. PM's speech at Munich Security conference. Prime Minister David Cameron / Number 10 Downing Street / The official site of the British Prime Minister's Office / [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.number10.gov.uk/news/speeches-and-transcripts/2011/02/pms-speech-at-munich-security-conference-60293>

10. Radtke F. O. Multiculturalism in Germany: Local Management of Immigrants' Social Inclusion [Электронный ресурс] / Frank-Olaf Radtke // International Journal on Multicultural Societies (IJMS). — 2003. — Vol. 5, No. 1. — P. 55–77 / [Электронный ресурс]. — Режим доступа— <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/resources/periodicals/diversities/past-issues/vol-5-no-1-2003/>

11. Wilders G. The Failure of Multiculturalism and How to Turn the Tide [Speech Geert Wilders in Rome, 25th of March 2011]; [Электронный ресурс] / Wilders Geert — Режим доступа: <http://www.geertwilders.nl/index.php/in-english-mainmenu-98/in-the-press-mainmenu-101/77-in-the-press/1740-speech-geert-wilders-in-rome-25th-of-march-2011>

Соколов О.М. Мультикультурализм в системе европейского политического менеджмента. — Статья.

Аннотация. В статье представлен анализ современных тенденций использования стратегии мультикультурализма в системе европейского политического менеджмента. Обозначена вариативность мультикультурных проектов на уровне национальных моделей. Показаны особенности использования мультикультурализма в качестве идеологии формирования поликультурного государства и в качестве политики реагирования на социально-культурные трансформации вызванные процессами миграции.

Ключевые слова: мультикультурализм, много-составное общество, политический менеджмент.

Sokolov O.M. Multiculturalism in the system of European political management. — Article.

Summary. The article presents an analysis of trends in the use of modern strategies of multiculturalism in the European system of political management. The variability of multicultural projects in national models is denoted. The features of using the multiculturalism as an ideology and the formation of a multicultural state as a policy of response to the socio-cultural transformations caused by the migration process are shown.

Key words: multiculturalism, multipartite society, political management .

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, написані українською, російською та англійською мовами: статті — до 0,5 др. арк., короткі повідомлення — до 0,25 арк.

2. Будова статті:

УДК (універсальний десятковий класифікатор)

Анотація мовою статті (до 100 слів)

Ключові слова мовою статті (3-10 слів)

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Формування **мети** статті.

Виклад основного матеріалу дослідження за повним обґрунтування отриманих наукових результатів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.

Література

В кінці тексту двома мовами — російською (якщо текст викладено українською) та англійською вказується **прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова**

Підпис автора і дата

3. Технічні вимоги до оформленні статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін — 20 мм. Шрифт — Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю).

5. Довідка про автора — прізвище, ім'я, по батькові, адреса, телефон, електронна адреса, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа)

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією.

Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

ЗМІСТ

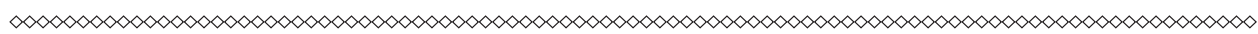
ФІЛОСОФІЯ

<i>Черепанова С.О.</i> ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУБ'ЄКТА КУЛЬТУРИ	4
<i>Корабльова В.М.</i> СОЦІАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК СТРИЖНЕВА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ОНТОЛОГІЇ	11
<i>Харченко В.М.</i> ІДЕЯ ЄВРОПИ ТА ІНТЕРКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС ПРАВА У РЕФЛЕКСІЯХ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ	16
<i>Крижановська Т.О.</i> ОСОБИСТІСНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНИЙ ФЕНОМЕН	21
<i>Никитченко О.Е.</i> АКСЕЛЕРАЦІЯ ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ ПРОЦЕС В СУЧАСНОМУ РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ (медико-психологічний та демографічний аспекти)	26
<i>Gold O.F.</i> THE CONCEPT OF AMERICANIZATION IN SOCIAL AND PHILOSOPHICAL STUDIES	31
<i>Андреева Л. А., Андреева Л. К.</i> МЕСТО И РОЛЬ РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ (РПЦ) В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ РОССИИ В ВОСПРИЯТИИ РОССИЙСКОГО СТУДЕНЧЕСТВА.	34
<i>Элез А.Й.</i> ФИЛОСОФИЯ КАК НАУКА О БЫТИИ: ДИАЛЕКТИКА БЫТИЯ И СУЩИХ В КОНЦЕПЦИИ АРИСТОТЕЛЯ	38
<i>Головнёва Е.В.</i> СТРУКТУРА РЕГИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ	44
<i>Ершова-Бабенко И.В.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ПСИХОСИНЕРГЕТИКИ	50
<i>Кравчик М.А.</i> ИНТЕРПРЕТАЦИИ ΘΕΩΡΙΑ В АНТИЧНОЙ ФИЛОСОФИИ: ОТ ВИДИМОГО К УМОПОСТИГАЕМОМУ.	60
<i>Кузев В.В.</i> ВЧЕННЯ ПРО ПЕКЛО ТА ЗАГРОБНУ ДОЛЮ ГРІШНИКІВ У РАНЬОМУ ХРИСТΙΑНСТВІ (ДОНІКЕЙСЬКИЙ ПЕРІОД)	66
<i>Ханжи В.Б.</i> СИНЕРГЕТИКА КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОСНОВАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ АНТРОПНОГО ВРЕМЕНИ.	72

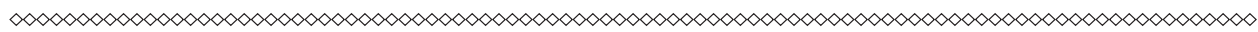
Скалацька О.В.
**ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ МОДИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОБУДОВ
Т. ВЕБЛЕНА 79**

Осадчук С.М.
ПОЛІТИКА РИМСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ЕПОХУ ТРИДЕНТСЬКОЇ РЕФОРМИ . . 84

Погонченкова Е.Ю.
**ТРАДИЦІИ ФІЛОСОФСЬКОГО АНТИКОВЕДЕННЯ В ОДЕССЕ:
ПРОФЕСОР ІМПЕРАТОРСЬКОГО НОВОРОССІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТА
А.П. КАЗАНСЬКИЙ 88**

ПОЛІТОЛОГІЯ

Гребенник Г.П.
МИФ И АНТИМИФ В САКРАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ИДЕОЛОГИИ 92

Коч С.В.
**ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОГО
ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ: ВИБОРИ ДО УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ УНР
1917 РОКУ 98**

Білоусов О.С.
**ПУБЛІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ТА КАТЕГОРІЇ ІНФОРМАЦІЇ
З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ В КОНТЕКСТІ ТРАКТУВАННЯ ЗАКОНУ
УКРАЇНИ «ПРО ІНФОРМАЦІЮ» 104**

Бондар О.М.
**ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ
США У ХХІ СТОЛІТТІ. 108**

Каретна О.О.
**СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ
ТА ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ 112**

Краснопольська Т.М.
**ІНСТИТУЦІЙНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ
ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ 116**

Кройтор А.В.
**ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ 121**

Кулачинський М.М.
**«СІРИЙ КАРДИНАЛ НОВИХ ТОРІ» ДЖОРДЖ ОСБОРН ТА ЕКОНОМІЧНА
ПОЛІТИКА СУЧАСНОГО БРИТАНСЬКОГО УРЯДУ 127**

Купцова І.І., Семенова О.В.
**РОЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ В РАМКАХ МІСІЇ ІЗ ЗАХИСТУ
ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 131**

Маслов Ю.К.
**МІСЦЕ ТА РОЛЬ РЕФОРМИ У ФОРМУВАННІ ДІЄВОЇ СИСТЕМИ ВЛАДИ
В СУЧАСНИХ КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ 135**

<i>Милосердна І.М.</i> ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ РЕФЕРЕНДУМУ В СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ	140
<i>Назаренко А.Н.</i> КРИЗИС ПУБЛИЧНОЇ СФЕРИ КАК КОММУНИКАТИВНОГО ПРОСТРАНСТВА ИНДУСТРИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА	145
<i>Доброва М.П.</i> РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	151
<i>Алалікіна О.М.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ЕЛІТ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ	156
<i>Блінцова В.О.</i> ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ .	160
<i>Демчук Д.В., Нерубащенко І.А.</i> МОДИФІКАЦІЇ ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ПОЛІТИЧНОГО РИЗИКУ. . . .	164
<i>Забеліна І.О.</i> ЗАСОБИ ПРОГНОЗУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ	168
<i>Калиніна А.О.</i> ПІАР ТА ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ В ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	172
<i>Колесник Ю.М.</i> ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ	177
<i>Константинова Т.В.</i> ПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ЧИННИКИ ТА СКЛАДОВІ	181
<i>Короход Я.Д.</i> КОНФЛІКТИ В ПОЛІТИЧНОМ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ТА ЇХ ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА	186
<i>Малоіван І.А.</i> МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД ТЕОРІЇ ІГОР У ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИКИ	191
<i>Матієнко А.В.</i> МЕХАНІЗМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН	196
<i>Соколов О.М.</i> МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ.	200
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	206

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Науковий збірник

Виходить двічі на рік
№ 7, 2014

Заснований у 2010 р.

Коректор

Технічний редактор

Радіонова І.І.

Мартиненко Т.В.

Підписано до друку 04.07.14. Формат 60x84/8. Обл.-вид.арк. 22,05. Ум.-друк. арк. 24,41.
Папір офсетний. Гарнітура «Literaturnaja». Друк на дуплікаторі. Наклад 300 прим. Заказ № ____-____.

Віддруковано ПП «Фенікс»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 8(048) 7777-591.